

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2012/3–4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó — Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

A kötet megjelenését támogatta

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő — General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság — Board of Editors

HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára,

Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Lakatos Andor, Mészáros István, Mózessy Gergely,

Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

AUSTRIA: Szabó Csaba; GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Molnár Antal, Németh László Imre, Somorjai Ádám, Tóth Tamás;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő — Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó — Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK — ESSAYS

CSÁKÓ Judit	Szent Ányos püspök franciaországi és magyarországi kultuszáról <i>On the Cult of Saint Anianus of Orleans in France and Hungary</i>	5
András ALBERT	The Romanian national minority's religious right issues in Transylvania at the end of the 17 th century (1697-1704) <i>A román nemzeti kisebbség vallásjogi kérdései a 17 századvégi Erdélyben (1697–1704)</i>	23
KÁPOLNAI Kázmér	Jozef Viktorin (1822–1874). Katolikus pap, irodalomszervező, kiadó, közíró, mecénás a magyarországi idegenforgalom és műemlékvédelem elindítója illetve kezdeményezője <i>Jozef Viktorin (1822-1874)</i>	31
NÉMETH László Imre	Zágon József (1909–1975) <i>József ZÁGON (1909-1975)</i>	39
CSÍKY Balázs	Az első bécsi döntés hatása az Esztergomi Főegyházmegyére 1938–1945 <i>The Effect of the First Vienna Arbitration on the Archdiocese of Esztergom (1938-1945)</i>	79
BALOGH Margit	Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiasco. Hitoktatási küzdelem és körülményei, 1946–1947 <i>Optional Religious Instruction and the Failure of the Concordate. Struggle over Religious Instruction in Hungary, 1946-1947</i>	109
CSAPODY Miklós	Az európai „Keresztény Unió”. Bálint Sándor keresztényszocializmusa <i>The European 'Christian Union' Christian Socialism and Sándor Bálint</i>	121
Ifj. Dr. RABÁR Ferenc	A Szent Keresztről nevezett Irgalmas nővérek vázlatos története (1863–1950) <i>Brief History of Sisters of Mercy of the Holy Cross (1863-1950)</i>	137

FORRÁSOK — SOURCES

- SOMORJAI Ádám
OSB Vatikáni források a szlovák államiság kezdeteire, 1918–1927.
A szlovák–magyar közös egyháztörténelem egyoldalú
szemlélete igényes tudományos publikációkban? 165
*Vatican sources concerning the beginning of the Slovak state,
1918–1927. A unilateral look into the common
Slovak-Hungarian Church history in scientific publications?*
- Piotr STEFANIAK A magyarországi domonkos apácák története
a 20. században 221
History of Dominican Nuns in Hungary in the 20th Century

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

- MIKLÓSHÁZY Attila
SJ. Az emigráns római katolikus magyar egyházközségek
vázlatos története Svájcban 237
*Brief History of the Pastoral Care of Emigrant Hungarians
in Switzerland after the 2nd World War*
- KÁPOLNAI Iván Kiegészítő adalékok az angyalföldi Szent Mihály templom
történetéhez 241
*Contributions to the Construction of the Saint Michael
Church in Budapest-Angyalföld*

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

- MISÓCZKI Lajos: *A vallás- és egyházügy a Rákóczi-szabadságharc idején*
(Ism. Szecskó Károly) 213
- KISS Péter: *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtártól a Líceumig*
(Ism. Szecskó Károly) 215
- VECSEY József: *Emlékezés Mindszenty bíboros édesanyjára*
(Ism. Somorjai Ádám OSB) 218
- Források az Apostoli Szentszék és Mindszenty bíboros kapcsolatához.*
Somorjai Ádám könyveiről (Ism. Csíky Balázs) 222

CSÁKÓ JUDIT

SZENT ÁNYOS PÜSPÖK FRANCIAORSZÁGI
ÉS MAGYARORSZÁGI KULTUSZÁRÓL*

„Abban az időben András király monostort alapított a Balaton tava mellett Szent Ányos tiszteletére azon a helyen, melyet Tihanynak hívnak” – olvashatjuk a bencés apátság 1055. évi alapításával kapcsolatban a 14. századi krónikakompozíció I. András uralkodásáról beszámoló *caputjainak* egyikében.¹ Megnevezi a monostor Szent Ányos-patricíniumát a tihanyi alapítólevél is, amelynek szövege szerint „a legkeresztényibb jogarhordozó” András király az okiratban felsorolt javakat Szűz Mária, valamint Szent Ányos püspök és hitvalló egyházának adományozza.² Az oklevél számos alkalommal képezte már diplomatikai, illetve nyelvtörténeti elemzések tárgyát,³ és az apátság korai történetének részletes feldolgozása is megtörtént a medievisztikai szakirodalomban.⁴ Jelen írásban

* Jelen írás a Tihanyi Bencés Apátságban 2010. november 30-án, a monostort alapító I. András halálának 950. évfordulója alkalmából megrendezett konferencián azonos címmel elhangzott előadás tanulmányváltozata. A dolgozat szorosan kapcsolódik a korai magyar–francia összeköttetések kérdését is érintő, az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának Történelem Segéd tudományai Doktori Programján *Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett kútfolk tikrében* címmel készülő disszertációmhoz. Ezúton szeretném megköszönni segítségét, tanácsait témavezetőmnek, Dr. Körmendi Tamás adjunktusnak.

- 1 *Képes Krónika*. Ford.: BOLLÓK János. A fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette: SZOVÁK Kornél VESZPRÉMY László. Az utószót írta, a függelékét és az irodalomjegyzéket összeállította: SZOVÁK Kornél. Bp., Osiris, 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források) (a továbbiakban: *Képes Krónika*) 59. A krónikakompozíció I. András tihanyi temetéséről szólva is megemlékezik a monostor francia védőszentjéről: „Szent Ányos hitvalló monostorában temették el, amit ő alapított királyként Tihanyban a Balaton tava mellett.” (*Képes Krónika* 64.)
- 2 *A tihanyi monostor alapítólevele (1055)*. Ford., bev. jegyz.: PITI Ferenc. In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette: MAKK Ferenc – THOROCZKAY Gábor. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2006. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) (a továbbiakban: *ÍF 1050–1116*) 16–25., az idézetet l.: 15. Az alapítólevél magyar fordítását l. még: *I. András király tihanyi alapítólevele, 1055*. Ford.: HOLUB József, ÉRSZEGI Géza. A hátoldalt fordította: VESZPRÉMY László. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon: Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig*. Szerk.: TAKÁCS Imre. Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001. (a továbbiakban: *Paradisum plantavit*) 550–552.
- 3 BÁRCZI Géza: *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1951. (Nyelvészeti tanulmányok 1.); KOMJÁTHY Miklós: *A tihanyi alapítólevél kérdésének problémái*. *Levéltári Közlemények*, 26. (1955) 1. sz. 27–47.; KUMOROVITZ L. Bernát: *A magyar pecséthasználat története a középkorban. Der Gebrauch von Siegeln in Ungarn im Mittelalter*. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1993². (A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványa) 31–33.
- 4 ERDÉLYI László: *A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története X. A tihanyi apátság története. Első korszak: Az apátság önállósága 1055–1701*. Bp., Stephaneum, 1908. (a továbbiakban: ERDÉLYI 1908);

nem kíséreljük meg ezen kutatások eredményeinek felsorakoztatását, csupán arra az egyébként már számtalan alkalommal feltett részkérdésre próbálunk meg választ keresni, miért éppen a Meroving-kortól tisztelt francia szent, a legenda szerint a hunok támadásától Orléans-t megmentő Ányos tiszteletére alapított monostort az alig fél évszázada létrejött keresztény magyar állam uralkodója. Úgy véljük, a rendelkezésünkre álló gyér forrásanyag alapján csupán részlegesen megválaszolható kérdés tanulmányozásához elengedhetetlen annak vizsgálata, milyen tiszteletnek örvendett Ányos a kora középkori frank államban, milyen területeken terjedt el kultusza a Karolingok, majd a születő Capeting-monarchia idején. Érdemes röviden kitérnünk arra is, hogy hogyan láthatjuk az apátság patrocíniumát azon korai kapcsolatok fényében, amelyek a fiatal Magyar Királyság és a francia területek⁵ között Tihany alapításának idején léteztek.

1. SZENT ÁNYOS FRANCIAORSZÁGI KULTUSZA

A francia nyelvű szövegekben *Aignan*, a latin forrásokban *Anianus* néven szereplő Szent Ányos Orléans városának 5. századi püspöke volt, akivel kapcsolatban elsősorban azt szokás megemlíteni, hogy imádságaival szabadította meg városát Attila hunjainak ostromától. A szent életéről, francia földön kialakult kultuszáról a magyar szakirodalomban a *Pannonhalmi Rendtörténet* rövid beszámolója nyújt valamivel bővebb tájékoztatást,⁶ és a később Szent Ányost említő munkák is az Erdélyi László által a 20. század elején összegyűjtött adatokat veszik át, egészítik ki néhány apróbb részlettel.⁷ Úgy véljük, nem telje-

HERVAY F[erenc] Levente: *A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. Történeti katalógus*. In: *Paradisum plantavit* 461–547., különösen 520–522.

5 A 11. század közepén még nem beszélhetünk egységes Franciaországról: a nyelvjárásaikban is különböző grófságok, hercegségek egy része legfeljebb névlegesen ismerte el a francia király főségét. Így amikor munkánkban francia vidékeket említünk, semmiképpen sem érthetünk ezek alatt egy akkor egységes államhoz tartozó területeket. Kissé anakronisztikusnak tűnhet tehát magyarfrancia kapcsolatokról, illetve Szent Ányos franciaországi kultuszáról beszélni, azonban az egyszerűség kedvéért mégis ezt a kifejezést véljük célszerűnek megtartani. Az ezredév körüli Francia Királyság viszonyairól l.: BARTHÉLEMY, Dominique: *L'an mil et la paix de Dieu. La France chrétienne et féodale 980–1060*. Paris, Fayard, 1999. (a továbbiakban: BARTHÉLEMY 1999), különösen: 234–257. A jelenleg Franciaország részét képező térségekkel való kapcsolatok mellett a 11. századi magyar államnak voltak összeköttetései a vallon vidékekkel is. Bár ezek a területek a Német-római Birodalom részét képezték, kultúrájuk, nyelvük révén jóval erősebben kötődtek a francia, mint a birodalmi területekhez. Az innen magyar földre érkező telepések a franciákhoz, olaszokhoz hasonlóan *Latiniként* kerülnek említésre töredékes forrásanyagunkban, ellentétben a birodalomból jövő német ajkú lakosokkal. Erről l.: BÁRCZI Géza: *A középkori vallon–magyar érintkezésekhez. Századok* 71. (1937) 9–10. sz. 399–416. (a továbbiakban: BÁRCZI 1937); KRISTÓ Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003. (Kisebbségkutatás könyvek) 167–177., 297–299.; TÓTH Péter: *Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után*. In: *Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Szerk.: ÉRSZEGI Géza. Tihany, Tihanyi Bencés Apátság, 2007. 31–36. (a továbbiakban: TÓTH 2007.)

6 ERDÉLYI 1908. 6–10.

7 L. pl. MIKESY Sándor: *Adalékok a személynevek földrajzi körzetek szerint való jelentkezéséhez*. *Magyar Nyelv* 65. (1968) 3. sz. 300–316. (a továbbiakban: MIKESY 1968), különösen: 300–301.; BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium III. Július elsejétől november harmincadikáig: a Mária-ünnepek és jelesebb napok a hazai és közép-európai hagyományvilágból*. Szeged, Mandala, 1998². (a továbbiakban: *Ünnepi kalendárium* III.) 474.

sen haszontalan tehát a modernebb kutatások eredményeit figyelembe véve bemutatni azt, amit Ányos Orléans-környéki tiszteletéről tudhatunk.

Kiindulásképpen szeretnénk röviden összegezni, milyen adatokat hoz Erdélyi a püspökkel kapcsolatban. A rendtörténeti munka Gallia egyik legnagyobb szentjeként mutatja be Anianust, akihez „*tisztelet, tekintély és népszerűség dolgában ott régente csak egynéhány szent hasonlítható: Lupus és Germanus, Dénes, Medárd és Márton*”.⁸ 358 táján, Vienne környékén született, és alig harmincévesen lett Orléans püspöke. 451. június 14-én a város az ő tanácsainak és imáinak köszönhetően szabadult meg a hunok ostromától. Nem sokkal élte túl Attila távozását Orléans falai alól: 453. november 17-én halt meg.⁹ A rendtörténet Ányos kultuszával kapcsolatban kiemeli, hogy a frank uralkodók szerződéseiket, szövetségeiket a szent ereklyéi felett kötötték. A Merovingok alatt terjedt el az a szokás, hogy a főemberek a sírnál tették le hűségesküjüket, és az ellenük emelt vádak alól ugyancsak a városvédő püspök relikviáinál tisztázhatták magukat. A Karolingok is tisztelték Anianust, akinek kultusza Jámbor Róbert uralkodása alatt erősödött meg különösen. Ez azzal magyarázható, hogy a király fiatalságát éppen a Loire menti városban töltötte, és igencsak kedvelte Orléans-t. Róbert nevéhez fűződik Anianus 998-ban ismételtlen leégett egyházának újjáépítése is. Erdélyi különös hangsúllyal beszél az 1029. június 14-i fényes ünnepségről, amikor a király három érsek, öt püspök, a clunyi, illetve a fleuryi apát jelenlétében maga helyezte el a relikviákat az ereklyetartó szekrényben.¹⁰

Ezekhez az információkhoz főként két ponton kívánunk kiegészítést tenni. Egyrészt azt szeretnénk – a súlypontokat kissé máshová helyezve – röviden felvázolni, hogy milyen helyet foglalt el Ányos az Orléans-vidék szentjeinek sorában, hogyan alakult kultusza a Meroving-időktől kezdve a témánk szempontjából fontos 11. századig. Másrészt azokat a történeti forrásokat, illetve hagiográfiai munkákat kívánjuk sorra venni, amelyek a püspök életét, a nevéhez fűződő csodás eseményeket feldolgozták.

Amikor a 15. század végén Orléans régi hídján elkészült a Jeanne d’Arc tiszteletére emelt emlékmű, a Szent Szűztől segítséget kérő Jeanne és az orléans-i herceg köből kifaragott alakjai mellett két püspökszobrot láthattak az arra elhaladó járókelők: Szent Ányos, illetve Szent Evurtius figuráit. Ahogyan Françoise Michaud-Fréjaville Orléans alapító-szentjeivel foglalkozó tanulmányából is kiderül, a városban még a kora újkorban is élénken élt három, a gall-római korban szerepet játszó keresztény egyházi vezető emléke. Az 5. században a Szent Kereszt tiszteletére katedrális építető Evurtiust a hagyomány szerint a várost a hunok támadásától megóvó Anianus követte a püspöki tisztségben, míg a harmadik *pater patriae*, Mamertius – *vitájának tanúsága szerint* – a jó termés érdekében nyerte el az orléans-iak számára az isteni kegyelmet. Michaud-Fréjaville az 1401 és 1430 közötti városi körmenetekről is beszámoló orléans-i számadáskönyveket vizsgálva megállapítja, hogy évente többször is körbevitték az utcákon az atyák relikviáit: az éhínségek

8 ERDÉLYI 1908. 6.

9 Ahogyan a későbbiek során látni fogjuk, Ányos életéről kevés biztos adattal rendelkezünk. Ahhoz nem fér kétség, hogy Orléans 451. évi ostromakor ő volt a város püspöke, viszont a szent életének korai szakaszára vonatkozó, itt Erdélyi által is közölt adatok kevés hitellel bírnak: az Anianus fiatalságával kapcsolatos információkat csupán a 9–10. század fordulóján keletkezett *vitában* olvashatjuk. (RENAUD, Geneviève: *Saint Aignan et sa légende, les „vies” et les „miracles”*. *Bulletin de la Société Archéologique et Historique de l’Orléanais. Nouvelle Série* [a továbbiakban: BSAHO NS] VII/49. (1978) [1978/a] 83–109. [a továbbiakban: RENAUD 1978/a], különösen: 89–90.).

10 ERDÉLYI 1908. 6–8.

nyomorában elsősorban Mamertius, a százéves háború viszontagságai közepette pedig a városvédő Ányos közbenjárásáért fohászkodtak.¹¹

Ha arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, hogyan alakult ki és erősödött meg az alapítóatyákként tisztelt püspökök – közülük is elsősorban a minket érdeklő Ányos – kultusza, a Meroving-, illetve a Karoling-időkhöz kell visszanyúlnunk. Az Orléans-vidéki szentek tiszteletével, az életüket és a sírjaiknál történt csodás eseményeket elbeszélő hagiográfiai munkákkal kapcsolatban kiválóan tájékozódhatunk Thomas Head monográfiájából: a munka az orléans-i diocézis jellegzetes példáját használja fel annak bemutatására, milyen módon élt egymás mellett a 8–12. század folyamán az akkor korántsem egységes francia területeken a helyi szentek kultusza és az egyetemes egyház szentjeinek tisztelete.¹² Míg az amerikai történész csupán érintőlegesen szól Ányos kultuszáról, addig Geneviève Renaud több tanulmányt is szentelt az orléans-i püspök tiszteletének. Sorra vette a szentet említő történeti forrásokat, részletes elemzést adott a rá vonatkozó hagiográfiai munkáknak, és foglalkozott azzal a kérdéssel is, mennyire terjedt el az Ányos-kultusz francia földön, illetve más területeken.¹³ Nemrégiben Satoshi Tada tárgyalt néhány, a szent Karoling-kori kultuszának alakulásával kapcsolatos problémát.¹⁴

Thomas Head kiindulópontja Walter orléans-i püspök 871-ben kibocsátott statútuma:¹⁵ a rendelkezés tartalmazza, hogy mely szentek ünnepeinek megtartása volt kötelező az egyházmegyében. Az általános egyházi ünnepek mellett felsorolja azokat a lokális szenteket is, akik különös tiszteletnek örvendtek a diocézisben. Az „atyák” (*patrones*) ünneppnapjai közül Walternél Evurtius, Benedek, Maximinus és Lifardus mellett Anianus halálának évfordulója is szerepel.¹⁶ A nem csupán ebben a forrasszövegben, de a Karoling-kori zsinati határozatokban is „atyák”-ként megjelölt szentek a gall-római idők, illetve a Meroving-kor szereplői voltak. Kultuszuk a későbbi századok folyamán erősödött meg, amikor valós működésük már nagyrészt feledésbe merült, és életútjukra csak a hagiográfiai irodalom vethetett némi fényt.¹⁷

11 MICHAUD-FRÉJAVILLE, Françoise: *Orléans et le culte public de ses saints fondateurs. Cahiers de recherches médiévales* 12. (2005) 131–141., különösen: 131–135.

12 HEAD, Thomas: *Hagiography and the Cult of Saints: The Diocese of Orléans, 800–1200*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990. (a továbbiakban: HEAD 1990)

13 RENAUD 1978/a; RENAUD, Geneviève: *Saint Aignan d'Orléans a-t-il été vénéré hors de France?* BSAHO NS VII/49. (1978) 110–113. (a továbbiakban: RENAUD 1978/b); Uő.: *La dévotion à Saint-Aignan: liturgie et toponymie*. BSAHO NS VII/51. (1980) 17–32. (a továbbiakban: RENAUD 1980)

14 TADA, Satoshi: *The Cult of St. Anianus in the Carolingian Period*. *The Catholic Historical Review* 91. (2005) 3. sz. 423–437. (a továbbiakban: TADA 2005)

15 Walter von Orléans. In: *Monumenta Germaniae Historica* (a továbbiakban: MGH). *Capitula episcoporum* I. Herausgegeben von BROMMER, Peter. Hannovera: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1984. 185–193. (a továbbiakban: Walter von Orléans)

16 „*Ut celebres sanctorum festivitates sollempni cultu observent et observandas suis plebibus antea cogitent, hoc est natale domini, beati Stephani, sancti Johanni evangeliste, innocentum, octabas domini, epiphania, nativitatem Sancte Marie, purificationem Sancte Marie, assumptionem Sancte Marie, sabbato sancto, pasche dies VIII, letania maiore, ascensio domini, pentecosten, sancti Johannis baptiste, sancti Petri, sancti Pauli, sancti Martini, sancti Andree, nostrorum praeterea patrum, quorum piis apud dominum patrocinis vicinis iuvamur: beati Evurtii de transitu, beati Aniani de transitu, beati Benedicti, beati Maximini, beati Lifardi similiter de transitu, de inventionem salutifere crucis, de exaltatione eiusdem vivifice crucis.*” (Walter von Orléans 191–192.)

17 A korai szentkultuszról, a gall-római kor „atyáinak” a Merovingok alatt kiformalódó kultuszáról l. még: BROWN, Peter: *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*. Ford.: SÁGHY Mariann. Bp.:

Az Orléans-vidék 4–5. századi „atyái”-nak venerációja, ahogyan azt a *Historia Francorum* is tanúsítja, már Tours-i Gergely korában kialakulóban volt: a hunok elleni városvédelemben kiemelkedő szerepet játszó Anianus püspök vagy az orléans-i egyház megalapítójaként számon tartott Evurtius kultusza spirituális védelmet jelentett a városi gallo-román népesség számára a frank hódítókkal szemben. A hatalmukat kiterjesztő frankok átvették és vidéken is elterjesztették az „atyák” tiszteletét.¹⁸ A szentek sírjai¹⁹ körül kialakult kisebb településeken ekkor épültek az ereklyék őrzésére nagyobb monostorok, templomok, és a jelentős központok hamarosan fallal körülvett városokká alakultak. Orléans-ban a Meroving-korban épült Szent Ányos-apátság, illetve a Karoling-kori Szent Evurtius-káptalan patrónusaik nevével is jelezték a szent püspököknek a városban kialakult különös tiszteletét. A Walter-féle jegyzékben felsorolt szentek közül Maximinus a közelben fekvő Micy 6. századi apátja volt, Lifardust pedig elsősorban Meung-sur-Loire-ban tisztelték. A 871-es statútumban említett és fontosabbnak tekintett atyák mellett számos szent relikviáit őrizték az Orléans-környéki egyházakban. A vidék jelentős egyházi központjának számított az a Fleury is, amelynek monostorát az orléans-i Szent Ányos-apátság előjárója, Leodobodus alapította 651-ben – eredeti szándékai szerint azért, hogy itt helyezték majd el Szent Ányos relikviáit. Fleury azonban nem az 5. századi püspök, hanem Szent Benedek ereklyéinek őrzése révén szerzett magának hírnevet a keresztény világban: Monte Cassinóból ide kerültek át – feltehetőleg valamikor a 7. század második felében – a bencés rend megalapítójának, illetve nővérének, Szent Skolasztikának a földi maradványai.²⁰

Orléans fontos szerepet töltött be a Meroving-korban: a 6. század első felének uralkodói öt alkalommal hívták zsinatra püspökeiket a Loire völgyében fekvő egyházi központba. A korai Karoling-időkben a város annak köszönhette jelentőségét, hogy püspökei, Theodulf és Jónás Nagy Károly (768–814), illetve Jámbor Lajos (814–840) tanácsadói lettek.²¹ Anianus már a 7. században is kiemelkedő helyet foglalt el a vidék szentjeinek sorában. A püspök ereklyéi felett emelt Szent Ányos-apátság reformját maga Bathild királyné támogatta, Fredegár történeti munkájában pedig Szent Dénes párizsi, Szent Medárd soissons-i, illetve Szent Márton tours-i nyughelye mellett szerepel Anianus orléans-i sírja.²² A városát a hunok pusztításától megóvó Anianus kultusza azonban a Karoling-kor-

Atlantisz, 1993. (A kútnál); Uő.: *Az európai kereszténység kialakulása 200–1000*. Ford.: PÁLOSFALVI Tamás. Bp., Atlantisz, 1999. (Európa születése), különösen: 99–114.

18 HEAD 1990. 22. A Tours-i Gergely történeti munkájában is megjelenő szenttípusokról, illetve arról, hogyan áptolták a 6. századi a galliai püspökök a gall-római idők szentjeinek kultuszát, l.: MEZEI Mónika: *Tours-i Gergely élete és művei – a történész szemzőgéből*. In: TOURS-i GERGELY: *Korunk története. A frankok története*. Ford., a bevezető tanulmányokat írta és a jegyzeteket összeállította: ADAMIK Tamás – MEZEI Mónika. Pozsony, Kalligram, 2010. (a továbbiakban: *A frankok története*) 35–84., különösen: 65–75.

19 Egy-egy szent kultuszában meghatározó helyet foglalt el a relikviák tisztelete. Erről l.: HEAD 1990. 3.; PICARD, Jean-Charles: *L'évolution des lieux de sépulture au haut Moyen Âge*. In: Uő.: *Évêques, saints et cités en Italie et en Gaule. Études d'archéologie et d'histoire*. École française de Rome: Palais Farnèse, 1998. (Collection de l'école française de Rome) 311–320.

20 HEAD 1990. 6–7., 22–25.

21 HEAD 1990. 25.

22 HEAD 1990. 21., TADA 2005. 424. Fredegár krónikájának kiadását l.: *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii scholastici libri IV cum continuationibus*. Ed.: KRUSCH, Bruno. In: MGH. *Scriptores rerum Merovingicarum* (a továbbiakban: SS rer. Merov.) II. Hannovera: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1888. 1–193. (a továbbiakban: Fredegarius) Ányos sírjával kapcsolatban a 7. századi szerző a következőket jegyzi meg: „*Godinus iusso Clothariae per precipua loca sanctorum, domni Medardi Soissonias et domni Dionisis Parisius, ea preventione sacramenta daturus adducitur, ut semper Clothariae deberit esse fidelis, ut*

ban erősödött meg igazán. Fekete Ermold²³ tanúsága szerint Jámbor Lajos 814-ben, majd 818-ban is felkereste az orléans-i „atyák” sírjait, és később a bretonok elleni küzdelmei során is Anianus segítségéért fohászzkodott. A 9. század közepén megszaporodtak a vidéken a normannok betörései: seregeik többször is feldúlták Neustriát, és 865-ben Fleury szerzetesei is Orléans falai mögött találtak menedéket. Ezekben a viharos időkben talán fokozottan fordulhattak segítségért a vidék lakosai ahhoz a Szent Ányoshoz, aki a barbár hadak támadásától védte meg egykor a várost.²⁴ A szent emelkedő tekintélyét, amelyhez bizonyára a korábbi császári látogatások is hozzájárultak, a 9–10. század gazdag hagiográfiai termése is igazolja.²⁵

A 10–11. század fordulóján Anianust a Frank Birodalom legjelentősebb szentjeinek sorában találjuk: Fleuryi Helgaud Jámbor Róbert-életrajza²⁶ az orléans-i püspök kultuszát is említi az uralkodó családja számára fontos patrónusok, így a Szűzanya, Szent Benedek, Szent Márton, Szent Dénes, Szent Genovéva, valamint Cornelius és Cyprian venerációja mellett.²⁷ Az a tény, hogy a Tihanyban is tisztelt, eredetileg az Orléans-vidék helyi szent-

congrua locus esset repertus, quo pacto separatus a suis interficeretur. Chramnullfus unus ex proceribus et Valdebertus domesticus dicentes ad Godino, ut Aurilianis in ecclesia sancti Aniani et Thoronos ad limina sancti Martini ipsoque sacramento adhuc impleturus adiret.” (IV, 54) (Fredegarius 147.)

- 23 Kiadását l.: Ermoldi Nigelli Carmina. In: MGH. *Scriptores* (a továbbiakban: SS) II. Ed.: PERTZ, Georgius Heinricus. Hannovera: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1829. 464–523.; *Collection des mémoires relatifs à l’histoire de France depuis la fondation de la monarchie au 13e siècle. Faits et Gestes de Louis-le-Pieux, par Ermold le Noir. Avec une introduction, des suppléments, des notices et des notes par GUIZOT, [François].* Paris, J.-L.-J. Brière, 1824.
- 24 A szent Karoling-kori kultuszáról l.: HEAD 1990. 26., 47–52., TADA 2005. 424–426. Azt az Erdélyinél is szereplő adatot, miszerint a 865. évi normann támadást követően Kopasz Károly (840–877) állította volna helyre a leégett Szent Ányos-monostort, Tada szerint ma már nem fogadhatjuk el tényként (ERDÉLYI 1908. 7.; TADA 2005. 426.).
- 25 Satoshi Tada az ebben az időben keletkezett Anianus- és Evvurtius-*viták* alapján vizsgálta meg azt a kérdést, kik is lehettek az 5. századi püspök kultuszának fő támogatói a Karolingok alatt. Tanulmánya rámutat arra, hogy az orléans-i püspöki egyház maga is elősegítette a szent növekvő venerációját – tette mindezt annak ellenére, hogy a kora középkori városfalakon kívül elhelyezkedő, a relikviákat őrző Szent Ányos-apátságra a püspökök joghatósága nem terjedt ki. A szentéletrajzok ebben az időben kapcsolták össze Anianus alakját a falakon belül tisztelt Evvurtiuséval. A püspökök nem a városon belüli szentkultusz riválisaként tekintettek az Anianus-tiszteletre, hanem igyekeztek a nevezetes sírnak a korábbi századok során megnövekedett tekintélyét a városban eltemetett Evvurtius kultuszának előmozdítása érdekében felhasználni (TADA 2005. 430–437.).
- 26 Helgaudus (Helgaldus) Floriacensisről és történeti munkájáról l.: MOLINIER, Auguste: *Les sources de l’histoire de France des origines aux guerres d’Italie (1494)* II. *Époque féodale, les Capétiens jusque’en 1180.* Paris, Alphonse Picard et Fils, 1902. 961. sz., 7–8.; *Repertorium fontium historiae medii aevi I-XI./4.* Ed.: POTTHAST, Augustus – MORGHEN, Raffaello – ARNALDI, Girolamo. Roma, Istituto Storici per il Medio Evo, 1962–2007. (a továbbiakban: RF) V. 403–404. Kiadását l.: *Historiens des Gaules et de la France* X. Éd.: Léopold DELISLE. Paris, Victor Palmé, 1874. 98–117. (a továbbiakban: Helgaudus Floriacensis); *Vie du roi Robert, par Helgaud.* In: *Collection des mémoires relatifs à l’histoire de France depuis la fondation de la monarchie au 13e siècle. Siège de Paris par les Normands (Bella Parisiacae urbis), poème d’Abbon – Chronique de Flodoard. – Chronique de Raoul Glaber – Vie du roi Robert par Helgaud – Poème d’Adalbéron sur le règne de Robert.* Avec une introduction, des suppléments, des notices et des notes par GUIZOT, [François]. Paris, J.-L.-J. Brière, 1824. 357–414.
- 27 „*Erant siquidem huic generationi speciales amici, sancta videlicet Maria et Pater et Dux Monachorum sanctus Benedictus, sanctus quoque Martinus, sanctus necne Anianus, atque victoriosi Martyres Christi Cornelius et Cyprianus; optatissimus vero gloriosus Martyr Dionysius, ac inclyta virgo beata Genovefa.*” (XIV. *caput*) (Helgaudus Floriacensis 104.)

jének számító Ányos ilyen előkelő helyen szerepel az *Epitoma vitae Roberti regis*ben, annak is köszönhető, hogy a 10. század végén hatalomra jutó Capetingek a 800-as évek végétől kezdve éppen az Orléans-t is magába foglaló nyugati területeken építették ki hatalmi bázisukat.²⁸ Az Orléans-ban nevelkedett Jámbor Róbert (996–1031) újjáépítette kedvelt városának székesegyházát, ahol 1029-ben ünnepélyes külsőségek között újra elhelyezték Anianus földi maradványait.²⁹ Az események jól beleillenek abba a sokszor idézett képbe, amelyet Rodulfus Glaber az ezredév környéki vallásos buzgalmakról festett.³⁰

Thomas Head az általa vizsgált, a 8–12. századot felölelő periódusban a hagiográfiai irodalom két virágkorát különbözteti meg: az egyik a 9. század elejétől megközelítőleg Walter 871-es rendelkezéseinek kibocsátásáig terjedt, a másik pedig a 980-as évektől a 11. század utolsó harmadáig.³¹ Ányos püspök első *vitája* azonban már jóval ezeket az időszakokat megelőzően elkészült, és a szent a *Vita Aniani* előtt is felbukkan a forrásanyagban. A következőkben azt kívánjuk röviden – elsősorban Head, illetve a témát legrészletesebben feldolgozó Geneviève Renaud munkáira támaszkodva – sorra venni, mely forrásokból nyerhetünk tájékoztatást a gall-római idők püspökének tevékenységéről, a sírjánál történt csodákról.

Anianus első, általunk is ismert említése Sidonius Apollinaristól származik: egy 478 körül írt levelében dicsérő szavakkal beszél a városvédő püspökről, és halála után alig húsz esztendővel már szentként említi Orléans megmentőjét.³² Orléans védelmének törté-

28 Bár Capet Hugó csak 987-ben került trónra, elődeinek, Erős Róbert leszármazottainak már a IX. században jelentős szerepe volt a nyugati frankból franciává váló királyságban. A X. század folyamán a közép-francia területeken és a Loire vidékén birtokokkal rendelkező, számos riválissal bíró Róbert-ház befolyása megnőtt. Erről l.: BARTHÉLEMY 1999. 212–239.

29 Az eseményekről l.: Helgaudus Floriacensis 110–111. A 11. századi történetíró szövegében a templomépítésre vonatkozó passzust vizsgálja: BERLAND, Jean-Marie: *A propos de Saint-Aignan d'Orléans: une expression d'Helgaud de Fleury dans sa „Vita Roberti”*. BSAHO NS VII/48. (1977) 171–173. A Jámbor Róbert-életrajz egyik legértékesebb forrásunk a szent 11. századi kultuszával kapcsolatban. Mielőtt a szent *translatió*járól, a Szent Kereszt-katedrális újjáépítéséről részletesen beszámolna, Helgaud azt is leírja, hogyan fohászkodtak a király gyermeksége idején szülei Orléans patrónusához fiuk gyógyulása érdekében, és milyen adományokat juttattak a város egyháznak, miután Róbert szerencsésen felépült betegségéből. A fiatal Jámbor Róbert maga is igen bőkezű volt: nem csupán az orléans-i püspöki egyháznak ajándékozott értékes edényeket és papi ruhákat, de Fleury bencéséinek is. Gondja volt a monostor immunitásának megerősítésére, és biztosította a szerzeteseknek a halászat jogát a Loire folyónál (Helgaudus Floriacensis 105–106). Számunkra legérdekesebbek azonban azok a forrásrészletek lehetnek, amelyek a királynak a szent püspökhöz való igen bensőséges viszonyáról árulkodnak. Helgaud interpretációja szerint Róbert egy alkalommal így beszélt Ányosról: „*Qui est Anianus? Anianus, Anianus pro certo est vera moestorum consolatio, laborantium fortitudo, regum protectio, principum defensio, pontificum exultatio, clericorum, monachorum, orphanorum et viduarum egregia et inenarrabilis sublevatio.*” (XXIII. *caput*) (Helgaudus Floriacensis 110.)

30 HEAD 1990. 53., 20. A 11. századi krónikás így jellemzi az ezredfordulót: „*Amint közeledett az ezredik év utáni harmadik esztendő, majd az egész Földön, de főleg Itáliában és Galliában a templomok újjáépítését lehetett látni. Jóllehet nagyrészüik igen jól épített volt, s nem volt szükséges felújításuk, minden keresztény közösséget valóságos versengés sarkallt, hogy temploma még ragyogóbb legyen. Mintha a világ megrázta volna magát, hogy levette régi ruháját, a templomok új fehér ruhájába öltözött.*” (A templomok újjáépítése. Raoul Glaber Historiájából. In: *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és Közép-Kel. IV–X. század.* Szerk.: SZ. JÓNÁS Ilona. Bp., Osiris, 1999. 191.)

31 HEAD 1990. 60–62.

32 „*Dum Laudibus summis sanctum Anianum, maximum consummatissimumque pontificem, Lupo parem, germanoque non imparem vis celebrari; fideliumque desideras pectoribus infigi viri talis ac tanti mores, merita, virtutes, cui etiam illud non absque iustitia gloriae datur, quod te successore decessit, exegeras mihi ut promitterem tibi Attilae bellum stylo me posteris intimaturum: quo videlicet Aurelianensis urbis*

netét Tours-i Gergely is feldolgozta: a *Historia Francorum* II. könyvének 7. *caput*jában olvashatjuk, hogy Attila király, miután Metzét elhagyta, hunjai élén Ányos püspök városának falai alá érkezett. Gergely is legendaszerű történetet őrzött meg számunkra, de az általa leírt tömör elbeszélés több ponton is különbözik a ránk maradt szentéletrajzoktól. Az ijedt orléans-iak püspökük segítségét kérik, aki imádkozásra inti őket. A védők Ányos utasításainak megfelelően háromszor fohászkodnak hosszasan az Úrhoz, majd minden alkalommal letekinenek a város falairól, hogy megnézzék, közeledik-e Aëtius felmentő serege. Harmadszorra valóban meg is pillantják a csapatokat: Aëtius mellett a gót Theodorik is megérkezik Attila ellen. A forrászöveg az aggastyán püspök közbenjárásának tulajdonítja Orléans megmenekülését. Gergely csupán egyetlen félmondatban utal arra a *Vita* által hosszasan elbeszélte motívumra, hogy Ányos korábban Arles-ban felkereste Aëtium, és a készülő hun támadás ellen az ő segítségét kérte.³³

Ányos első, az 5–6. század fordulóján³⁴ készült *vitája* sem hosszú lélegzetű alkotás: mindössze tizenegy *caput*ban dolgozza fel a szent püspök történetét. Az ismeretlen szerző nagyon kevés információval rendelkezik Ányos életét illetően, és e köré a néhány konkrét adat köré igyekszik felépíteni az Orléans védelmét a középpontba helyező elbeszélést. A *vita* a rövid bevezetést követő két fejezetben egy-egy csodás gyógyulás történetét beszéli el, és a történet a valóságra csupán annyiban utal, hogy megemlíti a templomépítő Evurtius püspököt, aki valamikor Ányos előtt állt az egyházközösség élén. A 4. *caput*tól a szentéletrajz csaknem azonnal rátér a hun támadás elbeszélésére: négy egymást követő fejezetben mondja el, hogyan kereste fel a forrásban Agetiusnak mondott Aëtium Arles-ban Ányos, és hogyan folyamodott hozzá segítségért, arra kérve őt, hogy pontosan tizennyolc nappal július *kalendae*je előtt érkezzen meg Orléans alá. A hagiográfiai munka szerzője két további csodás eseményt jegyez le: a püspök útban Agetiushoz meggyógyít egy Mamertius nevű előkelőt és egy harminc éve vakságban szenvedő apátot. A 8. *caput* a támadásra való felkészülésről, a város megerősítéséről szól, míg a 9–10. fejezet magáról az ostromról számol be. A *vita* Gergelyhez hasonlóan szintén csodás elemekkel tarkítva mutatja be a felmentő seregek megérkezését és Attila hunjainak Orléans alóli futását, de más motívumokat illeszt az elbeszélésbe, mint a frank történet: Ányos imáinak köszönhetően záporosó akadályozza a támadókat az ostromban, Agetius csapatait pedig látomás figyelmezteti, hogy mihamarabb érjenek Orléans alá. Az utolsó *caput* a püspök haláláról számol be.³⁵ A bemutatott nagy eltérések miatt valószínűsíthető, hogy a két, közel egyidőben keletkezett forrás között semmilyen filológiai kapcsolat nem létezett, Gergely és a szentéletrajz *auctora* egymástól függetlenül írhatták meg Anianus történetét.³⁶

obsidio, oppugnatio, irruptio, nec direptio, et illa vulgata exauditi coelitus sacerdotis vaticinatio continebatur.” (VIII, 15) (Sidonius Apollinaris Arvernorum episcopus. Prolegomena. Epistolaria dedicatoria. Ed.: Jacobus Sirmondus. In: *Patrologia Latina* LVIII. Ed.: MIGNE, J[acques]-P[aul]. Paris, 1847. 435–640., az idézetet l.: 613.) Az egyetlen forrás, amely Anianusszal kapcsolatban hitelesnek tekinthető, mindössze Orléans ostromáról tesz említést (RENAUD 1978/a. 84.; HEAD 1990. 20.).

33 *A frankok története 189–191.*; MGH SS *rer. Merov.* I/1. *Gregorii episcopi Turonensis Libri historiarum X.* Ed.: KRUSCH, Bruno – LEVISON, Wilhelmus. Hannovera: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1951. 48–50. A forrásról l.: HEAD 1990. 21.

34 A szöveg datálásával kapcsolatban l.: RENAUD 1978/a. 86–87.

35 *Vita Aniani episcopi Aurelianensis.* Ed.: KRUSCH, B[runo]. In: MGH SS *rer. Merov.* III. Ed.: KRUSCH, Bruno. Hannovera, Impensis Bibliopolii Hahniani, 1896. 104–117.

36 HEAD 1990. 21. 4. jegyz. A korábbi, a két szöveg között összefüggést felvető álláspontokat összegzi: RENAUD 1978/a. 86.

A Karoling-kor kedvezett a hagiográfiai irodalom fellendülésének: a kor szerzői – kiegészítve a korai *viták* anyagát – elsősorban a szóbeli hagyománya támaszkodva írták meg az „atyák” történetét. A 9. század folyamán Szent Ányossal, illetve Szent Evurtiusszal foglalkozó szövegek egész ciklusa született Orléans-ban. Az új szenteletrajzok már Ányos közvetlen elődjének tekintették Evurtiust,³⁷ akinek idejében a *vitász* Lucifer³⁸ szerint egyenesen Jeruzsálemből érkeztek volna a később az általa alapított katedrálisban őrzött Szent Kereszt-relikviák. Anianus ekkoriban lejegyzett második *vitája* kiegészítette a Meroving-kori történetet a püspök temetésének elbeszélésével, illetve relikviáinak a Szent Lőrinc-templomból egy, a város keleti részén fekvő egyházba történő *translatiójával*.³⁹ A harmadik Ányos-életrajz⁴⁰ részletes beszámolót közöl a szent fiatalságáról, a hun támadást megelőző életéről: írásos források hiányában a hagiográfus minden bizonnyal csupán képzeletére vagy a szóbeli hagyomány megőrizte történetekre támaszkodhatott.⁴¹ A hagiográfiai irodalom második virágzása során, a 11. század folyamán elsősorban a patrocínium erejét bizonyítani hivatott, a szentek sírjánál történt csodás eseményeket elbeszélő *miraculák* születtek. A Capeting-korból ránk maradt *Miracula sancti Aniani* valószínűleg a Szent Ányos-apátság egyik kanonokjának munkája volt. Az 1070 táján keletkezett szöveg felidéri ugyan az 5. századi püspök alakját is, ám főként későbbi csodákról szóló elbeszéléseket fűz egybe.⁴²

Láthattuk tehát, hogy az 5. századi orléans-i püspök a vidék lokális szentjeinek sorából emelkedett ki. Ányos talán azért is tölthetett be kiemelkedő szerepet a helyi patrónusok sorában, mert neve a város védelmével kapcsolódott össze, és háborús időkben bizonyára elsősorban az ő segítségéért fohászkozhattak az orléans-iak. Kultuszának elterjedésében szerepet játszhatott, hogy a város mind a Merovingok, mind pedig a Karolingok és a Capetingek alatt jelentős központnak számított, és az ide látogató uralkodók személyesen is lerótták tiszteletüket az „atyák” sírjainál. A püspök tiszteletének megerősödésével párhuzamosan születtek meg Orléans-ban az Ányos életútját bemutató hagiográfiai szövegek. Korai forrásainkkal ellentétben ezek a beszámolók nem korlátozódnak csupán a város ostromának leírására, azonban a színes, csodás elemekkel átszőtt elbeszélésekből nem annyira a történeti szereplőről, mint inkább a szent későbbi kultuszáról rajzolhatunk képet. Ányos neve messze földön is ismertté válhatott, amikor a püspököt gyermekkorától különös tiszteletben részesítő Jámbor Róbert nem csupán a vidék egyházi vezetőit, de az európai uralkodókkal kapcsolatot tartó, tekintélyes clunyi apátot is meghívta a szent ereklyéinek ünnepélyes *translatiójára*. Fredegár vagy Fleuryi Helgaud sorait olvasva nem érezhetjük tehát túlzásnak, hogy a *Pannonhalmi Rendtörténet* a francia területek egyik legjelentősebb szentjeként mutatja be az orléans-i püspököt.⁴³

Míg Evurtius nevét valóban csak Orléans környékén ismerték, addig Anianus püspök tisztelete – ahogyan azt Geneviève Renaud kimutatta – elterjedt volt a francia vidékeken:

37 A hagyományt a 9. század első felében keletkezett Evurtius-*viták* teremtették meg, és a tradíció átkerült Ányos II., illetve III. *vitájába* is (RENAUD 1978/a. 87–90.).

38 A II. Evurtius-*vita* szerzője (RENAUD 1978/a. 88.).

39 Ezt az egyházat Renaud azzal a Szent Péter-templommal azonosítja, amely 998-ban leégett. A II. *vitát* a francia kutató a 9. század végére keltezi (RENAUD 1978/a. 89.).

40 A szöveg a 9–10. század fordulóján keletkezett (RENAUD 1978/a. 89–91.).

41 HEAD 1990. 33–37.

42 HEAD 1990. 70., 72. A szöveg részletes bemutatását l.: RENAUD 1978/a. 91–100.

43 ERDÉLYI 1908. 6.

kultuszával a középkor végén Franciaország csaknem teljes területén találkozhatunk.⁴⁴ Bár sok esetben források hiányában nehéz megállapítani, milyen régre is tekint vissza egy-egy egyház Ányos-templomcíme, a patrocínium igen korán megjelenhetett a Loire-völgytől távol is: Dél-Franciaországban, Narbonne közelében már 826-ból rendelkezünk adattal Ányos tiszteletére szentelt monostorról.⁴⁵ A szent liturgikus kultuszának nyomait a 8–12. században elsősorban a közép-, illetve észak-francia vidékek egyházmegyéiben lelhetjük fel.⁴⁶ Tihany kivételével azonban semmilyen jelét nem találjuk annak, hogy az orléans-i szentet Franciaországon kívül is tisztelték volna.⁴⁷

2. SZENT ÁNYOS TISZTELETE MAGYARORSZÁGON

Szent Ányos magyarországi kultuszával kapcsolatban két, a szakirodalom által többször megfogalmazott kérdést kívánunk újra körbejárni. Elsőként azzal a már Erdélyi László is érdeklő problémával foglalkozunk, hogy miért is került I. András idején éppen a távoli Orléans-vidék szentjének tisztelete Tihanyba. Anélkül, hogy a kérdésre végleges választ tudnánk adni, összefoglaljuk itt azokat az álláspontokat, amelyeket a korábbi kutatás megfogalmazott.⁴⁸ Felvázoljuk azt is, hogyan illeszkedtek András vallon egyházi kapcsolatai azon kontaktusok sorába, amelyek a frank területekkel az első Árpád-házi királyok alatt kiépültek. Másodszor arra próbálunk meg választ keresni, miért nem terjedt el az orléans-i püspök kultusza Magyarországon. Miért lehetséges az, hogy Tihany mellett egyedül a Somogy megyei Marcali egyháza választotta patrónusának Szent Ányost,⁴⁹ míg Szent Egyed szintén francia eredetű kultuszának számos bizonyítékával találkozhatunk a középkor folyamán?⁵⁰ Bár Tihany és Marcali Ányos-patrocíniumukkal valóban egyedülállónak számítottak a Magyar Királyságban, az Ányos név és annak különböző változatai mégis számos alkalommal bukkannak fel okleveles forrásainkban. Ezeket az előfordulások árulkodnak arról is, mely területen volt jellemző a keresztnév használata, mely időszakból származik a legtöbb említés.⁵¹

44 Renaud – vizsgálatait nem szűkítve le a középkorra – 52 olyan települést talált, amely nevében utal az orléans-i patrónus tiszteletére. 168 településen találkozott Anianus-templomcímet viselő egyházzal vagy olyan kultikus hellyel, például forrással, amely Ányosról kapta nevét (RENAUD 1980, különösen: 16., 28.).

45 A languedoci település mai neve is utal az orléans-i püspökre: a Saint-Chinian a Saint-Aignan módusult alakja (RENAUD 1980. 22., 28.).

46 L. Renaud térképét: RENAUD, Geneviève: Carte 1 – *Culte liturgique de Saint-Aignan*. In: RENAUD 1980. 23.

47 RENAUD 1978/b

48 Nemrégiben Haris Andrea fogalmazta meg művészettörténeti tárgyú disszertációjában a Szent Ányos-kultusz Tihany történetében játszott nagy jelentőségét: „A kolostor hazánkban egyedi titulusának eredete azonban megkerülhetetlen, mivel a mai napig tovább él, nyilvánvalóan meghatározta egykor, az előttünk teljesen ismeretlen középkori templom felszerelését, berendezését és erősen rányomta bélyegét a 18. századi újjászületés képi programjára.” A szakirodalmat áttanulmányozó kutató azonban úgy ítéli meg, hogy arra az ikonográfia szempontjából lényeges kérdésre, hogy hogyan került a francia szent kultusza Tihanyba, mindmáig nem sikerült kielégítő választ adnia a történettudománynak (HARIS Andrea: *A tihanyi bencés apátság műtárgyai és mesterei a 18. században*. Doktori disszertáció. Bp., 2007. [a továbbiakban: HARIS 2007] 11.).

49 MEZŐ András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003. (METEM Könyvek 40.) (a továbbiakban: MEZŐ 2003) 51.

50 MEZŐ 2003. 69–72.

51 MIKESY 1968. 301–302.; FEHÉRTÓI Katalin: *Árpád-kori személynévtár*. Bp., Akadémiai Kiadó, 2004. (a továbbiakban: FEHÉRTÓI 2004) 67–68.

Mielőtt azonban Ányos hazai kultuszáról szólnánk, érdemes röviden azt is áttekintelnünk, milyen kapcsolatok is léteztek a 11. századi Magyar Királyság és a francia területek között. A francia vidékekkel már a korszakban meglévő összeköttetések nem foglaltak el túlságosan jelentős helyet a születőben lévő magyar állam külkapcsolataiban. Ahogy Makk Ferenc összefoglaló munkája is mutatja, Szent István és utódai elsősorban a Német-római Birodalommal és a környező államokkal kerültek érintkezésbe.⁵² Az állam-szervezésben főként a német minta dominált, a francia hatás a korban csupán periférikusan, főként egyházi és kulturális érintkezések révén jelentkezett. Kálmán idején a keresztes hadjáratok biztosítanak majd lehetőséget arra, hogy a hazánkon átvonuló frank lovagok közvetlenül is képet kapjanak a Magyar Királyságról.⁵³ A számunkra érdekes periódusban két kérdéskör látszik kirajzolódni a magyar-francia kontaktusok történetén belül: a már Szent István korától adatolható egyházi kapcsolatok, illetve a vallon betelepülések sokat vitatott problémája.

Az egyházi érintkezések területe az, ahol elsőként, már a 11. század első évtizedeiben megjelentek a francia összeköttetések. A kor kultúrája alatt ekkor még szinte kizárólag egyházi kultúrát kell értenünk, az egyházi és a szellemi, kulturális kapcsolatok szorosan összefüggenek egymással. A legelső, a forrásanyag által számunkra megőrzött példa egy korabeli „könyvtárközi kölcsönzés”⁵⁴ esete: Fulbert chartres-i püspök Bonipert pécsi püspök korábbi kérésére válaszolva egy Priscianus-kötet elküldését ígéri a magyar egyházi méltóságnak.⁵⁵ Legfontosabbnak azonban a Clunyvel meglévő, több adat által is alátámasztott érintkezés tekinthető, ahogyan ezt Szent István és Odilo clunyi apát levélváltása is bizonyítja.⁵⁶ A clunyi reform hatását a század végén még egy jelentős esemény jelzi: a somogyvári apátság 1091-es alapítása. A Cluny vonzáskörzetébe tartozó Saint-Gilles *filii*aként létrejött Somogyvár az egyetlen 11. században alapított monostorunk, amely francia szerzetesközösséggel ápolt kapcsolatokat.⁵⁷ A korai francia-magyar érintkezések elkülönülő fejezetének tekinthető I. András uralkodása, amikor a pogánylázadás során

52 MAKK Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1996². (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) (a továbbiakban: MAKK 1996) 43–107.

53 BOROSY András: *A keresztes háborúk és Magyarország I. Hadtörténelmi Közlemények* 109. (1996) 1. sz. 3–41., különösen: 11–25.

54 NEMERKÉNYI Előd: *Latin klasszikusok középkori könyvtárakban: Magyarország a 11. században. Magyar Könyvszemle* 119. (2003) 1. sz. 1–17.

55 GOMBOS, Albinus Franciscus: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC I–IV*. Bp., Szent István Akadémia, 1937–1943. (reprint: Budapest, Nap Kiadó, 2005–2011) (a továbbiakban: CFH) II. 2346. sz. 962.; Fulbert levele. Ford.: KÖRIZS Imre, bev. jegyz.: THOROCZKAY Gábor. In: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk.: KRISTÓ Gyula. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) (a továbbiakban: ÁKÍF) 102–104.

56 Odilo levele. Ford.: KÖRIZS Imre, bev. jegyz.: THOROCZKAY Gábor. In: ÁKÍF 156–159. (a továbbiakban: Odilo levele)

57 BAUMGARTEN Ferenc: *A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal: diplomatikai tanulmány. Századok* 40. (1906) 5. sz. 389–411.; FÜGEDI Erik: *Somogyvár francia monostora*. In: *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére*. Szerk.: MAGYAR Kálmán. Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1992. (a továbbiakban: *Szent László és Somogyvár*) 55–60.; KISS Gergely: *A somogyvári apátság alapítása és francia kapcsolata. Egyháztörténeti Szemle* 2. (2000) 1. sz. 43–61. (a továbbiakban: KISS 2000); MAGYAR Kálmán: *Somogyvár és Saint-Gilles régészeti emlékei (Különös tekintettel a somogyi Árpád-kori francia-magyar kapcsolatokra)*. In: *Szent László és Somogyvár* 155–220. (a továbbiakban: MAGYAR 1992)

megölt egyházi méltóságok helyére, a püspöki teendők ellátására vallon származású kanonokok érkeznek Magyarországra.⁵⁸ Mellettük több egyházi személy fordult meg átutazóban Magyarországon, köszönhetően többek között az 1018-ban megnyílt jeruzsálemi zarándokútnak. Ilyen zarándokokról tudósít Adémar de Chabannes ismertté vált beszámolója,⁵⁹ de a forrásanyag számos más példát is megőrzött számunkra: ezek kimerítő felsorolását megtalálhatjuk Radó Polikárp tanulmányában is.⁶⁰

A 11. században Magyarországra kerülő egyházi személyekkel kapcsolatban felvetődik a kérdés, követték-e őket neolatin telepések is, érkeztek-e zarándokokon, szerzeteseken, egyházi méltóságokon kívül vagy az ő kíséretükben francia ajkú betelepülők is Magyarországra. Tóth Péter szerint a kanonokok kíséretében érkező *hospesek* hozhatták létre az egyházi székhelyek közelében azokat a településeket, amelyek lakosságának vallon eredete kimutatható.⁶¹ A 11. századi vallon betelepülésekre vonatkozó információink azonban gyérek és bizonytalanok. A legtöbb esetben csak valószínűsíthetjük, későbbi adatok alapján, egy-egy vallon közösség 11. századi eredetét.⁶²

Ányos kultuszának Tihanyba kerülése kevésbé foglalkoztatta a hazai történettudományt, mint a fél évszázaddal később alapított Somogyvár francia összeköttetései. A korai magyar állam külkapcsolatait, a 11. századi egyházfejlődést tárgyaló munkák forrásadat hiányában legfeljebb egy-egy felvetés erejéig érintik annak kérdését, hogy mivel is magyarázható az I. András temetkezési helyéül szolgáló monostor francia eredetű patrociniuma. A problémával kapcsolatban három álláspont körvonalazódik a szakirodalomban. A korábbi kutatás a Clunyvel I. István óta meglévő összeköttetéseknek tulajdonított fontos szerepet abban, hogy I. András a francia szent tiszteletére alapított monostort 1055-ben. Megjelenik a medievisztikában az a nézet is, miszerint a 11. század közepén magyar földre érkező vallon főpapokkal hozható összefüggésbe az orléans-i püspök hazai kultusza. További lehetőségként merül fel, hogy I. András a magyar és a francia uralkodó közötti dinasztikus kapcsolat révén szerzett hírt Anianus tiszteletéről.

Erdélyi László a fiatal Magyar Királyság clunyi kapcsolataival magyarázza Ányos kultuszának Tihanyba kerülését. A *Pannonhalmi Rendtörténet* feltételezi, hogy az Odilo

58 TÓTH 2007. 31–32..

59 CFH I. 72. sz., 15–17.; CHABANNES-I ADÉMAR: *Az angouleme-i főpapok és grófok története*. Ford., bev., jegyz.: MAKK Ferenc. In: ÁKÍF 163–169. A forrásról l.: VESZPRÉMY László: *Adémar de Chabannes krónikájának magyar vonatkozásai. Textus és kontextus. Századok* 137. (2003) 2. sz. 459–467.

60 RADÓ Polikárp: *Hazánk legrégebb liturgikus könyve: a Szelepchényi-kódex. Magyar Könyvszemle* 63. (1939) 4. sz. 352–412. (a továbbiakban: RADÓ 1939), különösen: 404–405. L. még: ECKHARDT Sándor: *I. Endre francia zarándokai. Magyar Nyelv* 32. (1936) 38–40.

61 TÓTH 2007. 36.

62 A 11. századi vallon betelepülések egyik legtöbbet tárgyalt és vitatott kérdése ez Eger-völgyi vallon betelepülések problémája. A téma részletes tárgyalására, a belga és a magyar történetírásban ezzel kapcsolatos állásfoglalások összegzésére, a vonatkozó források alapján ezek újraértékelésére Bárczi Géza már 1937-ben vállalkozott, és mivel új tények a problémakörrel kapcsolatban nem merültek fel, megállapításai máig érvényesek. 1447-ben magyar zarándokok csoportja érkezett Aachenbe, tagjai pedig tökéletesen beszélték a liège-i vallon dialektust – ezt a tényet azzal a körükben élő hagyománnyal magyarázták, hogy őseik egy nagy éhínség idején Liège-ből vándoroltak volna ki Magyarországra. A liège-iek által ekkor felkutatott régi krónikák állítása szerint 1052-ben, Wazo püspöksége idejében Vallóniában éhínség pusztított, ami arra késztetett egyes liège-eket, hogy Magyarországra telepedjenek át. Bárczi – a vallon kútfők hitelességét vizsgálva, illetve nyelvészeti érveket is számba véve – arra a következtetésre jutott, hogy az egeri vallon *hospesek* letelepedésére valószínűleg jóval később, csupán a tatárjárás után kerülhetett sor, ahogyan azt az Eger melletti Tályá nevének első, 1261-ből származó említése is mutatja (BÁRCZI 1937).

clunyi apáttal kiváló kapcsolatokat ápoló Szent István értesülést szerezhetett arról, hogy a szent földi maradványait átvitték az újjáépült orléans-i egyházba: az ünnepélyes ceremónián az apát is jelen volt, tájékoztathatta tehát a magyar uralkodót. Bár ezt az eshetőséget valóban nem lehet kizárni, túlzásnak tűnhet Erdélyi azon állítása, miszerint az 1046-ban trónra kerülő I. András is hallhatta volna ifjú korában Szent Ányos méltatását. A rendtörténeti munka további hipotézisekbe bocsátkozik András patrónusválasztásával kapcsolatban: Erdélyi szerint Tihany alapításának idején a magyar királyi udvar Attila kardját vélte őrizni, és András az 1040-es évek végének belső küzdelmei, a német támadások viszontagságai után is tarthatott még attól, hogy a kard esetleg nem uralmat, hanem romlást hoz számára. Így eshetett választása egy olyan szentre, aki egykor megállította Attila kardját.⁶³ Természetesen az Ányos-kultuszt Attila kardjával összefüggésbe hozó nézetek tartathatatlank, de a fiatal magyar állam és Cluny forrásokkal is igazolható kapcsolatai magyarázatot adhatnak arra, hogyan juthatott el az orléans-i szent tisztelete a Balaton vidékére. Nem csupán a század első felében, de I. András uralkodása idején is tapasztalhatjuk azonban jelét közvetlen érintkezésnek Cluny és a Magyar Királyság között: Tihany alapítása előtt néhány esztendővel, 1051-ben a pápa megbízásából Hugo apát járt Magyarországon, hogy előmozdítsa a német–magyar béke megkötését.⁶⁴ A clunyi reform magyarországi hatásával foglalkozó Galla Ferenc a tihanyi monostor alapításával kapcsolatban nagyrészt Erdélyi adatait vette át: a rendtörténeti munka nyomán feltételezte, hogy Anianus kultuszának híre – vélhetően Odilo apát közvetítése révén – már Szent István idején eljutott hazánkba. 1931-ben megjelent munkájában azonban felvetette annak lehetőségét is, miszerint András francia papjainak ugyancsak szerepük lehetett az uralkodó patrónusválasztásában. Az egyháztörténész az uralkodó környezetéhez tartozó egyháziak közül azt a Leodvin bihari püspököt⁶⁵ emelte ki, aki vallon területről érkezett Magyarországra.⁶⁶

A 11. század magyar külpolitikájának felvázolásakor Makk Ferenc is megemlíti Tihany korai történetének francia vonatkozását. Az összefoglaló munka az apátság Ányos-templomcímét a korban igen élénk magyar–vallon kapcsolatokkal hozza összefüggésbe: a Vata-féle pogánylázadás során súlyos veszteségek érték a magyar klérust, és a főpapok pótlására András uralkodása alatt lotharingiai területekről érkeztek egyháziak.⁶⁷ Az Anianus-tisztelet hazai megjelenésére korábban hasonló magyarázatot adott Váczy Péter,⁶⁸ majd Györffy György is: utóbbi szerint Tihany valamelyik Rajnán túli egyházból, ta-

63 EDÉLYI 1908. 8–9.

64 Hugó diplomáciai szerepéről l.: GALLA Ferenc: *A clunyi reform hatása Magyarországon. La riforma di Cluny e l'Ungheria*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetem Könyvkiadó és Nyomda, 1931. (A Szent István Akadémia Történelmi, Jog- és Társadalomtudományi Osztályának értekezései II/4.) (A továbbiakban: GALLA 1931.) 96–97; MAKK 1996. 86–87. A clunyi apát magyarországi követjárásával magyarázza Tihany Ányos-patrocíniumát Levárdy Ferenc, aki szerint Hugó Odilóval együtt maga is jelen lehetett Orléans-ban az ereklyék ünnepélyes *translatiójánál* (Levárdy álláspontját idézi: MAGYAR 1992. 162.).

65 Leodvint 1050 körül volt bihari püspök (ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2011. [Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.] 97.; TÓTH 2007. 33–34.) Neve külhoni kútfőben bukkan fel („*Liedinus episcopus Bichariensis, genere Lotharinsis*”): CFH II. 2354. sz., 969–970. A szöveg magyar fordítását l.: A namuri Szent Albán-egyház alapítása. Ford., bev., jegyz.: MAKK Ferenc. In: ÁKÍF 226–228.

66 GALLA 1931. 92–93.

67 MAKK 1996. 83–84.

68 VÁCZY Péter: *A korai magyar történet néhány kérdéséről. Századok* 92. (1958) 1–4. sz. 265–345. (a továbbiakban: VÁCZY 1958), különösen: 269.

lán éppen a Metz mellett található Szent Ányos-templomból nyerhetett ereklyét.⁶⁹ A fiatal magyar állam vallon összeköttetéseit nemrégiben részletesen tárgyaló Tóth Péter ugyan csak azt a véleményt képviseli, miszerint I. András frank papjaitól értesülhetett Ányos kultuszáról. Azon egyházi méltóságok sorában, akik a 11. század derekán észak-francia földről jöhettek Magyarországra, megemlíti a tihanyi alapítólevelben szereplő Lázár apátot is. Az apát vallon származását forrás ugyan nem igazolja,⁷⁰ de az erre vonatkozó feltételezést éppen a monostor francia eredetű patrocíniuma valószínűsítheti.

Lehetséges magyarázat Ányos kultuszának Magyarországra kerülésére az a dinasztikus kapocs is, amely a magyar uralkodó és I. Henrik francia király (1031–1060) kötött létesült.⁷¹ András a kijevi nagyfejedelem lányával, Anasztáziával lépett házasságra, Bölcs Jaroszláv másik leánya, Anna pedig 1048-ban a francia uralkodó felesége lett. A rokoni kötelék alapján feltehető, hogy a Francia és a Magyar Királyság a korban jó viszonyt ápoltak egymással, és a Magyarországon jelentkező francia egyházi hatást,⁷² így Ányos tihanyi kultuszát is összefüggésbe hozhatjuk a dinasztikus házassági kapcsolatokkal.⁷³

69 *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig I/1.* Főszerk.: SZÉKELY György, szerk.: BARTHA Antal. Bp., Akadémiai Kiadó, 1984. (Magyarország története tíz kötetben) (a továbbiakban: *Magyarország története I/1.*) 851. (A vonatkozó fejezet Györfly György munkája.) A metzi diocézis Saint-Aignan nevű települését, amelynek temploma a szent relikviáit őrizte, megtalálhatjuk Geneviève Renaud gyűjtésében is (RENAUD 1980. 22.). A hazai klérus feltehetően vallon származású tagjainak lotharingiai látogatásai (TÓTH 2007. 32–33.) lehetőséget teremthettek arra, hogy I. András főpapjai közvetítésével ereklye birtokába juthasson a vidékről.

Haris Andrea Györfly György nyomán (GYÖRFFY György: *István király és műve.* Bp., Gondolat, 1977. [a továbbiakban: GYÖRFFY 1977.] 387.) hangsúlyozza, hogy az Ányos tiszteletére alapított Tihanynak kellett valamilyen ereklyét kapnia francia földről. A művészettörténész szerint egyenesen a Nyugatról Magyarországra került relikviák sarkallhatták I. Andrást arra, hogy az 5. századi orléans-i püspököt válassza a monostor védőszentjéül (HARIS 2007. 12.). A hazai történelem számunkra érdekes periódusából ugyanakkor kevés konkrét adattal rendelkezünk arról, hogy szentek földi maradványai érkeztek volna Magyarországra. Odilo már említett, Szent Istvánhoz szóló levele utal az ereklyekultusz hazai fontosságára: a forrás szerint a magyar király korábban relikviákért folyamodott a clunyi apáthoz (Odilo levele 157–159.). Tudomásunk van arról is, hogy István, aki a bizánciak oldalán részt vett a bolgárok elleni háborúban (1014–1018), Szent György és Szmírnai Szent Miklós ereklyéit hozta magával a Balkánról (GYÖRFFY 1977. 126., *Magyarország története I/1.* 814.; a háborúról beszámol: MAKK 1996. 59–60.). Bálint Sándornál olvashatjuk, hogy a 11. századi Esztergomban Szent Egyed-koponyatóredékeket őriztek (*Ünnepi kalendárium III.* 278.).

70 TÓTH 2007. 34. A tihanyi monostor alapítólevelét a szintén vallon származású Miklós győri püspök a lotharingia diplomák mintáját követve fogalmazta meg. L.: *Magyarország története I/1.* 851., TÓTH 2007. 34. Azokat az egyháziakat, akik forrásaink tanúsága szerint Lotharingia francialakta területeiről, Verdun, Toul, Namur, illetve Liège környékéről érkeztek magyar földre, nem csupán Tóth Péter veszi számba. Más munkák nem számolnak viszont azzal a lehetőséggel, hogy a püspöki kar vallon származású tagjai és a 14. századi krónikakompozícióban is szereplő Vilmos szekszárdi apát (*Képes Krónika 76.*) mellett talán Lázár is észak-francia gyökerekkel rendelkezhetett (VÁCZY 1958. 268–269.; *Magyarország története I/1.* 850–851.).

71 Ezt a magyarázatot említi: HARIS 2007. 12.

72 MAKK 1996. 93.

73 Klaniczay Gábor az uralkodói szentséggel foglalkozó munkájában – csupán egy zárójeles megjegyzés erejéig – annak lehetőségét is felveti, hogy Fleury monostora és a korai Magyar Királyság között volt valamilyen kapcsolat. Első szent királyunk legendáit Fleuryi Helgaud Jámbor Róbert-életrajzával veti össze, és több párhuzamot is talál a francia szerző királyképe és a hazai forrásokból kibontakozó uralkodóportré között. Mivel a *Vita Roberti Pii* – ahogyan erre korábban kitértünk – különös részletességgel számol be az újjaépült orléans-i egyház felszenteléséről és Szent Ányos franciaországi kultuszáról, Klaniczay elképzelhetőnek véli, hogy a Szent Benedek relikviáit őrző nagyhírű bencés apátság összeköttetésben állt az Árpád-házi királyokkal. A kapcsolatfelvételben talán a francia és a magyar uralkodót összekötő dinasztikus

Ugyanakkor I. András vallon–francia környezetét egy másik frigggyel kapcsolja össze a kutatás: Béla herceg felesége, a lengyel Richeza édesanyja révén lotharingiai rokonsággal rendelkezett.⁷⁴

Az Ányos tihanyi tiszteletét a clunyi hatással, a vallon egyházi személyek hazánkba érkezésével vagy a dinasztikus összeköttetésekkel magyarázó elméletek korántsem zárják ki egymást, és feltehetően valamennyi álláspont hordoz igazságtartalmat. Bár az orléans-i szentről természetesen Lotharingiában is hallhattak, kézenfekvőbbnek tűnik, hogy a kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező Cluny közvetítésével kerülhetett a városvédő püspök kultusza a Tihanyi-félszigetre. A magunk részéről kevésbé tartjuk azonban valószínűnek, hogy Anianus híre már Szent István korában eljutott volna hazánkba. Számunkra sokkal inkább elképzelhető, hogy Andrást az a Hugo apát tájékoztatta, aki egy vallon kútfő szentint 1051-ben gazdag ajándékokkal tért vissza hazájába magyar földről.⁷⁵ Amennyiben a magyar uralkodó valóban jó viszonyt tartott fenn rokonával, I. Henrikkel, úgy közvetlenül annak a Jámbor Róbertnek a fiától is értesülhetett a szent tiszteletéről, aki Fleuryi Helgaud tanúsága szerint különös figyelemmel fordult Orléans patrónusa felé. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az I. András alatt megélenkülő vallon–magyar összeköttetések szolgáltatják a legkézenfekvőbb magyarázatot arra, hogy hogyan került a francia királyi udvarban népszerű Ányos kultusza Tihanyba. A megüresedett püspöki székeket betöltő és így jelentős pozíciókhoz jutó észak–francia származású egyházi méltóságok bizonyára szerepet játszottak abban, hogy I. András választása olyan szentre esett, aki a környezetében megforduló külhoni prelátusok hazájában rendelkezett jelentős kultusszal. Ez utóbbi feltételezést látszik erősíteni, hogy a korai hazai liturgia gallikán elemei is az észak-francia területekkel kapcsolják össze Magyarországot.⁷⁶ Már korábban utaltunk Györfly felvetésére, misze-

szálnak lehetett szerepe (KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek.* Bp., Balassi, 2000. 124–125., 125.: 90. jegyzet).

74 GÁBRIEL, Asztrik: *Les rapports dynastiques franco-hongrois au Moyen-Âge.* Bp., Imprimerie de l'Université, 1944. 13–16.; TÓTH 2007. 35–36.

75 CFH III. 5007. sz., 2443–2444.

76 A Nyitrai kódex, amelyet Radó Polikárp az 1073-at megelőző időszakra keltezett, az ógallikán reminiscenciák és a *sanctoraléban* szereplő francia szentek tanúsága alapján észak-francia vidékről származó liturgikus könyv (vagy könyvek) alapján születhetett hazai bencés használatra. A kódexben találunk olyan ünnepeket is, amely az *evangelistarium* eredetijét éppen az Orléans-vidékhez köthetné: Fleuryvel kacsolhatná össze a talán Esztergomban készült könyvet az a tény, hogy Szent Benedek július 11-i, általánosan ismert *translatiós* ünnepe mellett a *sanctoraléban* megtalálható a Loire-völgyi apátság viszontagságos 9. századi történetéhez köthető december 4-i *festum* is. Ugyanakkor nem csupán Benedek kiemelt tiszteletéről árulkodik a kódex, de Szent Mihályéről is, aki három ünneppel szerepel *evangelistariumban*. A Nyitrai kódex tartalmazza ugyan Ányos november 17-i ünnepét, de Radó az orléans-i püspököt a Frank Birodalom általánosan tisztelt szentjei közé sorolta: előfordulása nem árulkodhat tehát a mintául szolgáló liturgikus könyv pontosabb származási helyéről. A tanulmány szerzője végül csupán annyit állapított meg, hogy a kérdéses munka valahol a mai Észak-Franciaország, Luxemburg, Dél-Hollandia vagy Belgium területén keletkezhetett. Azt már Radónál is olvashatjuk, hogy az általános bencés szentek és a gall patrónusok mellett három kölni szentet is találunk a Nyitrai kódexben. Jelenlétükre a liturgiátörténész azt a magyarázatot adta, hogy az *evangelistarium* hazai összeállítója a vallon területekről érkező zarándokok révén ismerkedhetett meg a Rajna-vidéken tisztelt Pantaleonnal, Gereonnal, illetve a 11 ezer szűz kultuszával. Ünnepeiket tehát a hazánkban megforduló nyugatiak hatására vehették tehát a *sanctoraléba* (RADÓ 1939., különösen: 370–371., 382–384., 389., 392–395., 404–405., 412.). A kérdéssel kapcsolatban más álláspontot fogalmazott meg Váczy Péter, aki úgy vélte, hogy a Rajna-vidék német szentjei a mintának tekintett kódex lotharingiai eredetét jelzik. A francia kultúrkörhöz tartozó, de ugyanakkor németek is lakta régió valamelyik egyházában kerülhettek be a liturgikus könyvbe a gall szentek mellett az említett kölni patrónusok. A Nyitrai kódexben

rint a magyar király nem csupán dinasztikus összeköttetései vagy a nagy tekintélyű Cluny révén, de közvetlenül a vallon vidékekről is nyerhetett ereklét az apátság számára.⁷⁷

Mint ismeretes, Ányos patrocíniuma igen ritka volt a középkori Magyarországon: Tihany mellett egyedüli Marcali egyháza választotta patrónusának a szentet. A Somogy megyei település Ányos-templomcímét egy 1404-ből ránk maradt oklevél említi először.⁷⁸ Az orléans-i püspök kora Árpád-kori tiszteletéről tanúskodik viszont, hogy ünnepe legkorábbi liturgikus könyvünkben, a 11. századi *Nyitrai kódex*ben is szerepel. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy olyan munkáról van itt szó, amely frank minta alapján keletkezett, és a gall szentek közül nem csupán Ányos, de valamennyi jelentős szent ünnepét tartalmazza.⁷⁹ Feltehetjük a kérdést, miért nem terjedt el jobban Anianus püspök kultusza a Magyar Királyság területén. Az 1091-ben alapított somogyvári apátság, amelybe a francia Saint-Gilles-ből érkeztek szerzetesek, átvette az anyaegyház Szent Egyed-patrocíniumát, és az Eger környéki egyházak Egyed-titulusát is a francia hatással, a vallon betelepülésekkel szokás magyarázni.⁸⁰ Ányossal szemben Egyed elég nagy népszerűségnek örvendett a középkori Magyarországon: Mező András huszonnyolc települést sorol fel, amelyek egy-

fellelhető francia liturgikus hatást így egyértelműen I. András környezetének vallon főpapjaival hozhatjuk összefüggésbe (VÁCZY 1958. 270.). A korábbi szakirodalomban Szelepcényi-kódexként említett Nyitrai kódex kiadását I.: *Nitriansky kódex – Codex Nitriensis. Faksimile.* Lektoroval MARSINA, Richard; na vydanie pripravili SOPKO, Július – VALACH, Július. Martin: Matica slovenská, 1987. (Dokumentácia séria. Faksimile) A 11. századi magyar liturgikus naptárról, illetve a kódexről I. még: MÜCSKA, Vincent: *Osobitosti uhorského liturgického kalendára v 11. storočí.* In: *Nitra v slovenských dejinách.* Zost.: MARSINA, Richard. Martin: Matica slovenská, 2002. 181–188. Francia hatás későbbi liturgikus könyveinkben, így a Hahóti-, illetve a Pray-kódexben is kimutatható (KNIEWALD Károly: *A „Hahóti kódex” [zágrábi MR 126. kézirat] jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából.* Ford.: KÜHÁR Flóris. *Magyar Könyvszemle* 62. [1938] 2. sz. 97–112., különösen: 105–108.; Üö.: *A Pray-kódex tartalma, kora, jelentősége.* Ford.: KÜHÁR Flóris. *Magyar Könyvszemle* 63. [1939] 4. sz. 413–455., különösen: 433–434.; Üö.: *A Pray-kódex sanctorale-ja.* *Magyar Könyvszemle* 63. [1939] 1. sz. 1–53., különösen: 2., 22–27.).

77 Azzal kapcsolatban, miért is helyezhette magát Ányos védelme alá a magyar király, két állásponttal találkozhatunk. Elképzelhetőnek tűnik, hogy a német támadások során – talán éppen Pozsony ostroma (1051) idején – fohászkodott az Orléans-t is megóvó püspökszent segítségéért a magyar uralkodó (RADÓ 1939. 409–410.; VÁCZY 1958. 269.). A veszély elhárultával hálából alapíthatott tehát apátságot a király Anianus tiszteletére. Ugyanakkor megjelenik az a nézet is, miszerint András fiának, Salamonnak a születése után Szent Anyostól kérhette, hogy legyen ereje megtartani a Béla hercegnek a trónutódlással kapcsolatban korábban tett ígéretét. Ahhoz a szenthez fordult tehát, akinek sírjánál a Meroving-korban is szokásban volt az eskütétel (ERDÉLYI 1908. 9.) Míg azonban a pannonhalmi apátság alapításának vonatkozásában kútfoink megőrizték annak hagyományát, hogy István Koppány feletti győzelméért emelt monostort Szent Mártonnak (*Képes krónika* 41.), addig I. András szentválasztásának belső indítékairól semmit sem árulnak el forrásaink. A krónikakompozíció, az 1055. évi alapítólevél és a Dávid herceg Tihanynak tett adományáról beszámoló diploma (Dávid herceg oklevele [1090 körül]. Ford., bev. jegyz.: MAKK Ferenc. In: *ÍF* 10501116. 133–134.) sem adnak hírt arról, mi vezérelhette a királyt, amikor patrónust választott. Adat híján legfeljebb igen bizonytalan hipotéziseket fogalmazhatunk meg.

78 MEZŐ 2003. 51. Az egyház szerepel egy 1455. évi diplomában is: CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* II. Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1894. 579.

79 RADÓ 1939. 388–392.; 397.; MIKESY 1968. 301.

80 FÜGEDI 1992. 58. Szent Egyed kultuszának kelet-közép-európai megjelenése – Ányos tiszteletének tihanyi feltűnéséhez hasonlóan – összefüggésbe hozható a vallon kapcsolatokkal. A szent tiszteletéről az a Franco püspök informálhatta a lengyel uralkodót, aki korábban Magyarországon, talán Gyulafehérvárott, majd Veszprémben is működött. Miután Wladislaw Herman és felesége, Judit sikerrel folyomodtak fiúgyermekért a Egyedhez, a gyermekáldásról hírt szerző I. László magyar király is kapcsolatba lépett a Rhône-völgyi Saint-Gilles apátságával (TÓTH 2007. 33.; KISS 2000).

házának patrónusa a francia területen Gilles-nek mondott szent volt.⁸¹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Egyed kultusza nem csupán hazánkban, de európai szinten is elterjedtebb volt a Franciaországon kívül ismeretlen Ányosénál: tiszteletére osztrák és német területen is jöttek létre egyházak. Látnunk kell azt is, hogy Egyed magyarországi kultuszát sem kizárólag a korai alapítású Somogyvár terjesztette el. A hazai bencések egymás közötti kapcsolataival összefüggésbe hozhatjuk Garamszentbenedek Egyed tiszteletére szentelt plébániatemplomát, ám később Váradolasziban már a somogyvári apátságtól függetlenül jelenhetett meg a templomcím. Egyed kultuszát itt a vallon *hospesek* érkezésével magyarázhatjuk, de közvetlen nyugati hatást tételezhetünk fel Bártfa, Poprád vagy Ruszt esetében is.⁸² Azt, hogy az Anianus-kultusz a Magyar Királyságban nem volt jelentős, kézenfekvőnek tűnhet azzal indokolni, hogy hazánkban valószínűleg kevésbé voltak fogékonnyak egy olyan szent kultusza iránt, akit éppen a hunok megállítására miatt övezett tisztelet francia földön.⁸³ A hun–magyar rokonság elmélete azonban az általunk tárgyalt korszaknál jóval később, 13. századi történeti hagyomány révén kerülhetett be csupán a magyar köztudatba,⁸⁴ de a hunok barbár pusztítókként való említésére még e század derekán is találunk példát magyar forrásban: IV. Béla a pápához intézett levelében a hunokhoz hasonlított tatárok pusztításaival szemben kér országa számára segítséget.⁸⁵ Semmi akadályát nem látjuk tehát annak, hogy éppen az Attila király seregeit megállító Ányos püspök tisztelete terjedjen el a fiatal Magyar Királyságban. Igaz viszont, hogy Mályusz Elemér szerint a 15. században alkotó Thuróczy már tudatosan, a hun–magyar rokonság miatt hagyta ki krónikájából a Szent Ányos csodájával kapcsolatban forrásánál, Antoninusnál még szereplő részeket.⁸⁶

Ha Szent Ányos patrocíniuma nem is volt népszerű hazánkban, a tihanyi védőszent neve – főként a Dunántúlon – személynévként elterjedt.⁸⁷ Az ezzel kapcsolatos elemzésre Mikešy Sándor vállalkozott 1968-ban: főként 13. századi előfordulásokat említ, és a név viselését a bencésekkel, illetve Ányos Tihany környéki regionális kultuszával hozza összefüggésbe.⁸⁸ Érdemes a nyelvész által 1968-ban leírtakat az *Árpád-kori személynévtár* adataival összevetni: Fehértói Katalin Mikešynél valamivel több említését rögzíti az Anianus személynévnek, és a rokon névalakok előfordulásait is összegyűjti.⁸⁹ Külön ta-

81 MEZŐ 2003. 70–72.

82 Európában leginkább városok alapítottak templomot Egyed tiszteletére. „*Ennek oka nyilván az, hogy első sorban a városi polgárok: kereskedők, céhes iparosok, belőlük kikerült zarándokok, deákok ismerkedtek meg Egyed virágzó francia kultuszával, amelyet azután a maguk otthonába, polgárkörnyezetébe is átplántáltak.*” Hazánkban kívül német területeken, illetve Lengyelországban is jellemző volt a patrocínium (*Ünnepi kalendárium* III. 277–281., az idézetet l.: 278.).

83 HARIS 2007. 13.

84 KRISTÓ Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Bp., Osiris, 2002. (A történettudomány kézikönyve) 60–77.

85 A forrást idézi: GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Bp., Balassi, 1993. 166.

86 MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1967. (Tudománytörténeti tanulmányok 5.) 120. Mályusz észrevételét idézi: MIKESY 1968. 301., 1. jegyzet.

87 Az Ányos családnévvel kapcsolatban l.: NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I. Bp., Friebeisz István, 1857. 46–48.; *Ünnepi kalendárium* II. 474.; HARIS 2007. 13–14. A két Veszprém megyei familia közül a Faiszi Ányos családról Nagy Iván csak a 18. századtól kezdve hozott adatokat, míg a Vámosi Ányosokkal kapcsolatban 14. századi említést is ismert.

88 MIKESY 1968., különösen: 302.

89 FEHÉRTÓI 2004. 51., 60., 62., 66–68.

nulmány tárgyát képezhetné, mennyire igazolja a Fehértóinál szereplő valamennyi adat vizsgálata Mikesey azon tézisé, miszerint elsősorban a monostor birtokain élők kapták az egyház patrónusának nevét.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatunkban annak a Szent Ányosnak a kultuszáról adtunk rövid áttekintést, akivel a hazai történeti irodalom Erdélyi László óta lényegében mindössze említés szintjén foglalkozott. Az 5. századi orléansi-i püspök franciaországi tiszteletét az újabb külföldi kutatások eredményeire támaszkodva igyekeztünk bemutatni. A szent életére, illetve kultuszára vonatkozó forrásokat az általunk is áttekintett szakirodalom részletesen feldolgozta, ezért nem vállalkozhattunk itt többre, mint az Anianusszal kapcsolatos vizsgálatok rövid összegzésére. Úgy véltük azonban, hogy talán nem minden haszon nélkül való – Erdélyi összefoglalóját néhány ponton kiegészítve – Tihany magyar földön alig ismert patrónusának nyugati tiszteletét is ismertetni. Az Anianus-kultusz alakulását az ezredfordulóig, a szentnek különös jelentőséget tulajdonító Jámbor Róbert uralkodásáig vázoltuk fel, de kitértünk arra is, mennyire volt ismert a későbbiekben Ányos neve a francia vidékeken. A püspököt említő korai források, az életét feldolgozó hagiográfiai munkák alapján azt is láthattuk, mennyire kevés adattal rendelkezünk a történeti személyről. Írásunk második részében Anianus hazai tiszteletéről szoltunk: I. András patrónusválasztását a Magyar Királyság és a francia területek közötti korai kapcsolatok keretében mutattuk be. A gyér forrásanyag csupán feltételezéseket tesz lehetővé azzal kapcsolatban, hogyan került a galliai püspök tisztelete Tihanyba. Bár a szent kultuszának magyarországi megjelenését illetően számos kérdés továbbra is megválaszolatlanul maradt, reméljük, hogy a hazai szakirodalomban megjelenő álláspontok vizsgálatával sikerült valamelyest árnyalnunk az I. András alapította monostor korai történetével és a fiatal magyar állam nyugati összeköttetéseiével kapcsolatos képet.

JUDIT CSÁKÓ

ON THE CULT OF SAINT ANIANUS OF ORLEANS IN FRANCE AND HUNGARY

Present study summarises the cult of Saint Anianus of Orleans. The cult of the Saint has not been studied by Hungarian scholars since the work of László Erdélyi was published. Based on contemporary international research findings, this study presents the cult of the 5th century Bishop of Orleans. International historical research has analysed the sources concerning the life and cult of the Saint in detail. Drawing on that, present summary provides data on the cult of the Saint, patron of the Benedictine Abbey of Tihany, in Western Europe. Supplementing the work of Erdélyi, the cult of Anianus is discussed until the turn of the first millennium, until the reign of Robert II of France, the Pious, who propagated the cult of the Saint. The study also provides data on the spread of the name Anianus in France. On the basis of hagiographies and early sources on the life of the Bishop, we have very limited knowledge on the actual life of the Saint. Second part of present paper provides data on the cult of Saint Anianus of Orleans in Hungary. The fact that Andrew I of Hungary selected Saint Anianus as a patron saint of the Benedictine Abbey of Tihany is discussed in the context of early contacts between France and Hungary. Due to the limited sources, there are only hypotheses on the origin of the cult of the Saint in Tihany. Hopefully, the summary of the research findings will contribute to a better understanding of the early history of the monastery founded by Andrew I of Hungary, and to the western relations of the young Hungarian state.

ANDRÁS ALBERT

THE ROMANIAN NATIONAL MINORITY'S RELIGIOUS RIGHT ISSUES
IN TRANSYLVANIA AT THE END OF THE 17th CENTURY
(1697-1704)

INTRODUCTION

In order to increase its power in Transylvania the Habsburg court policy supported the expansion of the Catholic Church. One official way for achieving this was the union with the Romanian Orthodox Church. The Viennese diplomacy soon realized that with the disruption of the close cooperation between the three nations and four religions could open the door to seamless integration of Habsburg rule. After the change of the power the Saxons in Transylvania were getting to turn their attention to the Habsburg court. The Catholic Habsburgs decided to expand the Catholic Church in Transylvania. The political intention of the Habsburg court was hindered by two factors. The Saxons and the Catholics weren't so strong regarding their number and political influence like the protestant ones. The other important factor was the disposition laid down in Diploma Leopoldinum,¹ according to which the relation among the three nations and four religions had to remain unchanged, as it was at the time of the principality. It wasn't impossible to change the proportion of the three nations and four religions without offending the Leopoldinum Dip-

1 „*Diploma Leopoldinum*, (English: “Leopold’s Diploma”) decree issued in October 1690 by Leopold I, Holy Roman emperor and king of Hungary (1658–1705), after the Ottoman Turks had been driven from central Hungary in 1686. The decree established the political status and the freedoms of Transylvania, notably the freedom of observance for its four religions: Catholicism, Lutheranism, Calvinism, and Unitarianism. Until the defeat of the Turks, Transylvania had been virtually an independent state, under largely nominal Turkish suzerainty and ruled by elected Hungarian princes. The Diploma, which enshrined the agreement between the Habsburg emperor and the Transylvanian nobles, ensured the continuation of the autonomy of the province. It provided for a governor (to rule until the prince of Transylvania reached maturity) chosen by the estates from the so-called three nations (Hungarians, Szeklers, and Saxons) and endorsed by the emperor. The Diploma also adjusted the level of taxation and guaranteed free trade. The army was to be under the command of a general nominated by the emperor but who did not have a voice in public affairs. Introduced after years of anarchy and war, the Diploma offered the promise of internal order and cultural and vocational opportunities for all three nations of Transylvania in their own languages. It soon became apparent, however, that the Diploma had not secured autonomy for Transylvania, as the leadership of the principality came under the direct influence of the Vienna chancellery. Transylvania was therefore severed from Hungary for the next two centuries.”- <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1459175/Diploma-Leopoldinum>.

loma. The only legitimate and viable way was to alter the non-standard, but tolerated Romanian people from Greek Orthodox religion to the Catholic religion.

THE ESTABLISHMENT OF ROMANIAN RELIGIOUS UNION

The initiator of the religious union of the Romanians in Transylvania and also the path-finder was Paul Laszlo Baranyi S. J, pastor in Alba Iulia. He knew narrowly the religious and social circumstances of the Romanians in Transylvanian. He had a deliberation with Theophilus, the Greek Orthodox bishop of Transylvania during which he raised as an issue the possibility of the Union and its potential social and political benefits for the Romanians in Transylvania. This possibility of union had been also suggested by King Leopold I in his manuscript published in 1692 in which he addressed an open call to the Ruthenian Greek Orthodox priests from Highlands in connection with the union. He promised more allowances in that area. Those priests who accept the union were recognized as equivalent with those of the Latin ritual priests. The effect of this appeal met with a warm response among the Romanians in Transylvanian. Theophilus, the Greek Orthodox bishop of Transylvania convened a synod in Alba Julia (Gyulafehérvár) in 1697.² He explained that the Romanians in Transylvanian had to suffer much because of the constant harassment and pressure of the Protestants. The Reformed Church interfered into their church life and oppressed them and also afflicted them with taxes and serf services. Furthermore he revealed what opportunities and benefits could the union offer. The synod accepted that in the church services and governmental structure could not happen any changing, the Julian calendar is preserved and the Greek Orthodox religion can be no longer a tolerated religion in Transylvania.³

At the end of the synod all conditions of the union were accepted. Among the conditions can be mentioned:

I. Dogmatic themes. 1st. *The Pope is the head of the universal Church.* 2nd. *The Holy Communion under color of bread during is sufficient.* 3rd. *There is a cleaning place.* 4th. *The Holy Spirit is from the Father and the Son.*

II. *The priests and religious men should have the same privileges as the Roman Catholics.*

III. *Officers should be appointed among the Romanians too. Their sons should enjoy foundations and scholarships.*

IV. *The bishop should have sufficient income and he should appoint the priests.*⁴

The decisions formulated by the synod had a great echo among the estates in Transylvania, the Saxons and the Greek Orthodox Church in Wallachia. A series of protests against the union began in Transylvania and Wallachia. The sudden death of the Bishop Theophilus, supporter of the union made the Protestant to act immediately. They became aware of that the agreement between Paul Laszlo Baranyi and bishop Theophilus concerning the union would radically change the religious, social and political conditions in

2 GYÁRFÁS, Elemér: *Bethlen Miklós kancellár*. Dicsőszentmárton, 1926. 121-127. p.

3 Ungarische Akten Specialia. Fasc. 364. *Transylvanica separata*. Konv. A. Privilegien und Angelegenheiten der griechisch-katolischen Kirche der Rumanen in Siebenbürgen (1659) 1689-1754. 21-22. fol.

4 GYÁRFÁS Elemér: *Bethlen Miklós kancellár*. Dicsőszentmárton, 1926. 121-127. p.

Transylvania. They were looking for a reliable Romanian bishop who is willing to make a loyalty oath to the Protestant bishop. Over against with Tirca John priest, as the majority of the Romanian priests from Hunedoara county openly expressed their reliance to the Calvinists. Anghel Popa was the son of a Romanian priest from Bobalna (Bábolna). According to Miklós Bethlen's testimony that "*it is our young boy from the school in Fejérvár the winner, who is also receiving a Calvinist upbringing. The gold from his father, the biggest part of which went to the governor, made him bishop.*"⁵ The vacant bishop chair in Romanian was occupied by Athanasius Angheleit. After his consecration as Bishop in Bucharest he returned to Alba Julia (Gyulafehérvár), where he had been waited by the order in council which was edited in 14th of April 1698 regarding the union of the Romanians in for him in the union of Transylvania. He threatened those who acted against the union.

The political pressure and the promising discounts had their results. At the Synod congregated by Bishop Athanasius on 7th of October 1698 in Alba Iulia the religious union with the Roman Catholic Church was adopted. Ensured the Romanian character to their Church, the rights of electing their own bishop, their independence from every other Christian church and it was also assured their church organization and religious ceremonies. The document was signed by Bishop Athanasius and 38 deans and then sent as a petition to Vienna. The Romanian delegates who took at that time part of the union appeared at the diet on 23rd of November 1698 in Alba Iulia. There it was presented the resolution adopted and were also submitted at the Synod.⁶ The Protestant majority Transylvanian orders after a long deliberation decided to investigate the matters and the Romanian clergy and the people were asked about the matters concerning the union. The diet expressed its concern about the Union. At the diet held on 20th of January 1699 in Sighisoara (Segesvár) the issue of union was discussed narrowly, because had not arrived any answer from Vienna. The Protestant majority parliament was still of the opinion to postpone the case until the arrival of the King-Emperor's reply. After the parliament was closed on 16th of February 1699, arrived Leopold I's diploma about the union.⁷ According to Vienna's firm view the issue of the union had been already decided. On 14th of July 1699 the Transylvanian Gubernium set up other 14 arguments pointing to the church and social disadvantages caused by the union.⁸ The Romanians possible used the union as a possibility to release from tributes and slavery. The constitutional spirit of Transylvania was based on the three nations and four recognized religions. This spirit was maintained by the conservatism of the Protestants and on the other hand by the fear of the Catholic orders from the changing of national relations. On 26th of August 1699 Vienna firmly rejected the Gubernium's petition. It consolidated the allowances included in the Diploma from 14th of February 1699 and also warned the Gubernium in Transylvania to respect it and follow

5 BETHLEN Miklós: *Önéletírása*. Budapest, 1980. (Szerk. V. Windisch Éva) II. 202. p.

6 Ungarische Akten Specialia. Fasc. 364. *Transylvanica separata*. Konv. A. Privilegien und Angelegenheiten der griechisch-katolischen Kirche der Rumanen in Siebenbürgen (1659) 1689-1754. 21-22. fol.

7 Ungarische Akten Specialia. Fasc. 364. *Transylvanica separata*. Konv. A. Privilegien und Angelegenheiten der griechisch-katolischen Kirche der Rumanen in Siebenbürgen (1659) 1689-1754. I. Román Vallási Diploma Leopoldinum 1699. 02. 16. Wien. HHSTA.

8 George BARITIU: *Parti alese din Istoria Transilvaniei pre doue sute de ani din urma*. Sibiu. W. Krafft. 1889. 155. p. – Silviu DRAGOMIR: *Istoria Desrobirei Religioase*. Sibiu. 1920. Vol. I. 25. p.

it.⁹ After this warning the Gubernium made a very important decision. The Romanians had the freedom to join any recognized religion. It was ordered an investigation to find out which religion do they want to fuse with. The problems relating union rose an enormous among the Romanian Greek Orthodox churches. The first who opposed the union were the Greek Orthodox churches from Brasov. They were followed by the priests in Hatszeg who were supported by the Calvinist bishop and Reformed orders. The most famous anti-union protestant was nobleman Gábor Nagyszegi. He had converted to the Catholic Church came in the focus of the Romanian's attention. He drew attention to the dangers of union. Rabutin, the commander of the Habsburg army in Transylvania, was well aware of the relationship between Nagyszegi and the Protestant members of the gubernium, especially Chancellor Gábor Bethlen, who in secret supported his efforts.¹⁰ In order to reduce the favoritism with the Catholics, György Bánffy and Miklós Bethlen made the Ministerial in rebus Transilvanicis to accept the idea that the Orthodox priests should fuse with any of the recognized churches. After the fusion, they should get the status of the respective church ministry.¹¹ That's why gubernator György Bánffy and Chancellor Miklós Bethlen travelled to Wien in April 1698. The priests of the tolerated orthodox religion after the fusion win the status of the respective church ministry. In May 1699 the Gubernium took under his protection the Romanian reformed priests from Hatszeg, who were against the union. On 28th of November 1700 the Reformed Consistorium chaired by György Bánffy expended a protection.¹² The Protestant majority Transylvanian Gubernium and the parliament in Transylvania in September 1699 tried to adjust the issue of the union by enacting it. This intention didn't bring any important change. Neither the second religious diploma edited on 19th of March 1701 achieved further results regarding its efforts against union. According to the stringent regulations the Orthodox could only fuse with the Catholic Church, the Protestant churches could only provide protection for them.¹³ A good example was John Czirka an Orthodox priest, who was imprisoned because of his anti-union actions. In the autumn of 1700 he was taken by the Transylvanian Reformed Council (Consistorium) of the to the Romanian Church in Hateg (Hátszeg).¹⁴

In 1699, the Parliament legislated in order to prevent the progress of religious union, in which proclaimed that in each location only a limited number of Greek Catholic priests could be free of tributes. It was also mentioned that the bishop is obligated to establish schools in Hateg (Hátszeg) and Fagaras (Fogaras) to improve morality.¹⁵ The consolidation of the religious union of the Romanians depended on the Bishop Athanasius. The

9 BOD, Péter: *A románok uniáltatásáról való rövid história*, Biblioteca Centrala Universitatii din Cluj Napoca, (Bábes-Bolyai Tudományegyetem Központi Egyetemi Könyvtár Kolozsvár) Ms. F. a. 23-33. p. – GUDOR, Botond Kund: *Istoricul Bod Péter (1712-1769)*, Cluj – Napoca, 2008. 297. p.

10 Ana DUMITRAN – GUDOR Botond – Pr. Nicolae DANILA: *Román-magyar felekezetközi kapcsolatok Erdélyben (A XVI. Század közepe- a XVIII. Század első évtizedei között)*. Gyulafehérvár, 2000. 279-281. p.

11 Főkonzisztórium Levéltár az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott. 3/1700.

12 Főkonzisztórium Levéltár az Erdélyi Református Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott. 4/1700, 7/1700. – SIPOS Gábor: *Román református eklézsiák oltalomlevele 1700-ból.* = Europa. Balcanica-Danubiana-Carpathiaca. Annales 2/B Bp. 1995. 356-359. p.

13 SIPOS, Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása. 1668-1713-(1736)*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 230.) Kolozsvár, 2000. 37. p.

14 *Bethlen Miklós Önéletírása*, 882. p.

15 CSEREI Mihály: *Históriája*. Pest 1807. 286. p.

most important task was to determine the Bishop's person and its church status: his legal recognition by the pope and his confirmation/ ratification by King Leopold I. (1640-1705).

For the second time was ordered by the Transylvanian Diet to examine the bishop's and the Romanian clergy's standpoint about the union. At the synod held on 5th September 1700 the Transylvanian Romanians had to decide that they accept or not the union with the Catholic Church or rather they fuse with the reformed church, or they remain in the Greek Orthodox Church. At the synod it was finally declared the union with the Catholic Church.¹⁶ The document was signed by 54 deans and 1563 priests. Athanasius was consecrated as catholic bishop on 5th of February 1701 at St. Anne's Catholic Church in Vienna, after he made the loyalty oath and creed.¹⁷ In spite of this Leopold I edited the second diploma on 19th March 1701, in which Athanasius was confirmed as bishop and the approval of Rome.¹⁸ The first chapter of the Diploma contained that the Greeks are equal with those of the Latin rite. In the second Chapter their priest are released from personal services. The third section declares that they are considered no longer a tolerated nation, but placed under the protection of the laws as equal citizens. The fourth Chapter disposed the removal of the Reformed catechism (Heidelberg Catechism) and of the customs influenced by Calvinism. The fifth Chapter was the most important. It subordinates the bishop of the Greek United Church to the archbishop of Esztergom. The 12th chapter restrained the rights of electing the bishop (which was declared by the parliament in 1579) in the sense that the clergy could only appoint three suitable individuals to this dignity, but the final nomination was made by the emperor.¹⁹ A few months later on 25th of October 1701 was inaugurated in Alba Iulia as Bishop. The religious union based on the two diplomas edited by Leopold I ensured for the Romanian priests in Transylvanian equal rights with the Catholic clergy. The bishop was pontificated and the church was taken out of being tolerated. The students who wished to study got the possibility for further education at the Catholic universities. As regarding the denominational distribution of leading posts (Gubernium, municipalities) in the mentioned period could be perceived a slow rise of the Catholics.

In Transylvanian nobleman István Apor had a very substantial political career. From 1693 he was a councilor of the Gubernium, three years later treasurer, and in 1703 he became suprem commander in Transylvania. The rise of the Catholics in the political life grew stronger and stronger. This process could be detected in the changing of the chairman of the orders and royal estate. Laszlo Szekely had got his charge at the time of Prince Mihály Apafi. the 2nd After his death (1692), the Protestant Elek Bethlen took over this post. The Protestant Samuel Keresztesi was nominated by the diet to fill the vacant post. The prince did not confirm him in this post, so after long debates the Catholic Stephen Haller

16 Ioan Micu MOLDOVEANU: *Acte sinodali ale baserecei romane de Alb'a Iulia si Fagarasiu*. Vol. 11. Blasiu, 1872. 86. p.

17 Hevenes Gyűjtemény kézírata, A 6825/III. jelzet. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Egyetemi Könyvtár, Budapest.

18 Ungarische Akten Specialia. Fasc. 364. *Transylvanica separata*. Konv. A. Privilegien und Angelegenheiten der griechisch-katolischen Kirche der Rumanen in Siebenbürgen (1659) 1689-1754. I. Lipót rendelete a román unió ügyében az Erdélyi Guberniumhoz. (latin másolat). Kiadva: Joseph FIEDLER : *Die Union der Walachen in Siebenbürgen unter Kaiser Leopold I*. In: *Sitzungsberichte der philosph.-hist. Classe der k. Akademie der Wissenschaften XXVII* (1858) 381. p. HHSTA.

19 GYÁRFÁS Elemér: *Bethlen Miklós kancellár*. Dicsőszentmárton, 1924. 133. p.

was elected in 1699. In 1691 among the four public dignities in Transylvanian reformed and only the treasurer was Catholic, but in 1703 the Chancellor and the gubernátor were reformed, the general and president of the orders were Catholics. This was compensated by Miklós Bethlen and György Bánffy's public authorities. Their political and religious influence in Transylvania was significantly greater than Istvan Apor and Istvan Haller's. Thanks to Miklós Bethlen's tireless work the Gubernium and the Diet remained in majority reformed.

END

In the first period of the Habsburg domination in Transylvanian (1685-1703) the eminent representatives of the protestant churches were able to maintain the important political and administrative positions in spite of that the Catholics became stronger and stronger. In these positions they could effectively work and be on the lookout on maintaining the protestant traditions in Transylvania in the 17th century. The synod held on the 5th of September 1700 represented a turning point concerning the religious and political future of the Romanians in Transylvania. Their crucial decision was: do they accept the union with the Catholic Church or rather they fuse with the Reformed Church, or they remain in the Greek Orthodox Church. At the synod finally it was declared their union with the Catholic Church. The Romanian priests were granted equal rights with the Catholic priests. Their bishop was pontificated and got the rank and rights of nobility and their church was taken out among tolerated religions. The students who wished to study had the opportunities for further education at different Western European and Hungarian Catholic universities. The Romanian nation in Transylvania due to the religious union from a tolerated political - and legal status joined the nations which formed the state in the 18th century.

ALBERT ANDRÁS

A ROMÁN NEMZETI KISEBBSÉG VALLÁSJOGI KÉRDÉSEI A 17 SZÁZADVÉGI ERDÉLYBEN
(1697–1704)

A 17. századvégi Erdélyben a Habsburg politika elérkezett látta az időt, hogy a hagyományos erdélyi protestáns politikai és vallási jogi viszonyokat javára fordítsa. A Habsburg hatalom katolikus egyház támogatásával és annak tényeresével kívánta megerősíteni erdélyi hatalmát.

Az erdélyi rekatolizációs politikának volt egy másik iránya, a román vallási unió. Ez külön is érintette az erdélyi protestánsokat. A Habsburg udvar erdélyi hatalmának növelése érdekében a katolikus egyház terjedését támogatta. Ennek egyik járható útja az ortodox román egyházzal való unió volt.

A bécsi diplomácia korán felismerte, hogy az Erdélyben létrejött három nemzet és négy vallás közötti szoros együttműködés megbontásával megnyílhat az út a Habsburg uralom zökkenőmentes beilleszkedése. A három nemzet közül az impériumváltás után a szászok figyelme egyre inkább a Habsburg udvar felé irányult. A katolikus Habsburgok a négy bevett vallás közül pedig a katolikus egyház felkarolását tűzték ki célul.

A Habsburg Udvar politikai szándékának véghezvitelét két tényező akadályozta. A szászok és a katolikusok mind számarányában mind politikai súlyában elmaradtak a még mindig politikai túlsúllyal rendelkező protestáns rendekkel szemben. A másik fontos tényező a *Diploma Leopoldinum*ban (1691) lefektetett rendelkezés volt: a három nemzet és a négy bevett vallás között az önálló fejedelemség idején fennállott viszonyok változatlan betartása. A három nemzet és a négy vallás számarányának megbontását a *Diploma Leopoldinum* megsértése

nélkül kivitelezhetetlen volt. Egyedüli törvényes és járható út a nem bevett, hanem a megtört de számbelileg többségben élő – görögkeleti (ortodox) vallású román nép jogi helyzetének megváltoztatása volt.

Az erdélyi románok vallási uniójának megszilárdulása Athanasius püspök személyétől függött. Legfontosabb feladat a püspök személyének, egyházi jogi státuszának megállapítása volt: a pápa általi egyházi elismerése és I. Lipót császár-király általi megerősítése. Az erdélyi országgyűlés másodszer rendelte el a vizsgálatot a püspök és a román papságnak az unióval kapcsolatos állásfoglalása ügyében. Az 1700. szeptember 5-én tartott zsinaton döntöttek arról, hogy az erdélyi románok elfogadják-e katolikus egyházzal kötött uniót vagy inkább a református egyházzal kötnek uniót, esetleg megmaradnak a görögkeleti egyházban. A zsinaton véglegesen kimondták a katolikus egyházzal való uniót. A zsinaton kiállított dokumentumot 54 esperes és 1563 lelkész írta alá. Athanasius Bécsben 1701. február 5-én a Szent Anna templomban katolikus püspökké szentelték, miután letette a hűségkötést és hitvallást. Ennek ellenében I. Lipót kiadta 1701. március 19-én a második diplomát, amelyben megerősítette Athanasius püspöki székében és Róma jóváhagyását. Néhány hónappal később 1701. június 25-én Gyulafehérváron beiktatták püspöki székébe.

I. Lipót által kiadott két diploma alapján megkötött vallási unió biztosította az erdélyi román papok részére a katolikus papokkal egyenlő jogokat. A püspököknek főpapi tekintélyt adott s egyházukat kiemelte a megtört vallások sorából. A tanulni vágyó diákok előtt megnyílt a továbbtanulás lehetősége a Nyugat-Európai és Magyarországi katolikus egyetemeken. Az erdélyi román nemzet a vallási unió által egy megtört politikai – és jogi státusból az államalkotói nemzetek sorába lépett.

KÁPOLNAI KÁZMÉR

JOZEF VIKTORIN (1822–1874)

Katolikus pap, irodalomszervező, kiadó, közíró, mecénás
a magyarországi idegenforgalom és műemlékvédelem elindítója illetve kezdeményezője

A szlovákiai Nagyszombat (Trnava) városától néhány kilométerre keletre, a Vág völgyében fekszik Zavar község. Az okiratok már a 13. században többször is említik a települést és annak egyházát, plébániáját.

Ebben a faluban látta meg a napvilágot 1822 március 12-én Jozef Karol Viktorin, a 19. századi művelődés egyik kiemelkedő személyisége. Apja napszámosként dolgozott. A kis Jozef négy éves volt, amikor a család átköltözött Alsócsöpönybe (Dolný ěepeð), később Felsőcsöpönybe (Horný ěepeð), ahol apja kis földet bérelt és önállóan gazdálkodott. Az 1831-es nagy kolera járvány idején apját elvesztette kilenc éves korában. Iskoláit Nagyszombatban végezte a népiskolától a gimnáziumon át a teológiáig. 1847 januárjában itt szentelték pappá. 1852-ig három községben – Szenice (Senica), Nádas (Trstín) és Szalkolca (Skalica) – volt káplán, közben 1848 májusától decemberig Pozsonyban börtönben is ült. A forradalom után írt cikkeiben kifejtett nézetei miatt – mivel azok nem egyeztek az akkori Monarchia belügyi politikájával – a lakásán rendőrségi házkutatást tartottak. Végül Pozsonyban katonai bíróság elé került és kezdeményezték szlovák környezetből az áthelyezését. Így került 1852-ben Óbudára, majd 1855-ben a budai Szent Anna templomba káplánnak. 1866-ban kinevezték visegrádi plébánosnak, ahol 1874-ig, élete végéig tevékenykedett.

A közösségért tett sokoldalú munkássága, túlhajszoltsága, a szlovákság érdekében a magyar hivatalokkal, kormányzattal folytatott megbeszélések, tárgyalások eredménytelensége, kudarca, a már meglévő szlovák kulturális intézmények ellen egyre sűrűbben beindult sajtótámadások nagy valószínűséggel annyira felőrölték idegeit, hogy 1874 július 18-án az irgalmas rend budai kórházába szállították, ahol két nappal később, július 20-án, önkezeléssel vetett véget életének. A visegrádi temetőkápolna közvetlen szomszédságában helyezték örök nyugalomra.

Már tanulmányai során tartós barátságot kötött a vele egy évben született Ján Palárikkal, majd később közelebbi kapcsolatban került A. Radlinskýval, ¼. Štúrral, J. M. Hurbannal és másokkal. 1845-től vagyis még teológusként kezdett cikkeket írni és ezeket a Štúr által szerkesztett „Slovenské národné noviny” (Szlovák Nemzeti Újság)-ban és Orol tatranský (Tátrai Sas)-ban jelentette meg. A forradalom után a Daniel Lichard szerkesztésében Bécsben megjelenő „Slovenské noviny” (Szlovák Újság), a „Videösky dennik,” (Bécsi Napilap), a „Pražské noviny” (Prágai Újság) és a Havliček szerkesztette

„Slovan” (Szláv)közölte írásait. (A felsorolt újságok közül az Orol tatransky kultúralis-irodalmi, míg a többi politikai lap volt).

1858 és 1868 közötti években a szlovák szellemi és politikai élet központja Pest-Buda volt. Ebben az időszakban a szlovák értelmiség meghatározó személyiségeinek egyrésze Pesten és Budán élt és hosszabb-rövidebb ideig itt tartózkodott.

1852–1866 között Viktorin is Budán lakott és mint könyvkiadó a szlovák kultúrtörténetben különösen nagy érdemeket szerzett. Barátjával, Ján Palárikkal egyesíteni akarták a szlovák értelmiséget. Saját költségükön bele fogtak publicisztikai, kulturális és szellemi vállalkozásaik megvalósításába.

1858-ban közösen kiadták a *Concordia* (Összetartás) című évkönyvet, mely egyben az új irodalmi szlovák nyelv győzelmét is jelentette. Bár a *Concordiában* a szlovák mellett cseh nyelven is jelentek meg írások, hasábjain a legjelentősebb szlovák szerzők művei láttak napvilágot. (J. M. Hurban irodalomkritikus és történész, Jankó Kráľ költő, Ján Kalinèiak prózaíró, Pavol Dobšinský népdal- és mesegyűjtő és mások, akiket mind sikerült maguk köré gyűjteni.)

1860–1864-ig Budán szerkesztette és adta ki a *Lipa* (Hárs) néven ismert népies, szórakoztató almanach három kötetét (1860, 1862, 1864), melyekben a szlovák irodalom klasszikus műveit tette közzé: Ján Palárik drámai munkáit: (*Incognito*, *Drotár* (Drótós), *Zmierenie alebo dobrodrúžstvo pri obžinkoch* (Kibékülés avagy kaland az aratóünnepen)); Ján Kalinèiak *Reštaurácia* (Tisztújítás), Ján Botto *Smrt Jánošíkova* (Jánosik halála) művét, J. Záborský történelmi drámáit és másokat. Itt jelentette meg saját fordításait is. A világirodalomból fordított művekkel tágitani kívánta az olvasók irodalmi látókörét és bővíteni világirodalmi ismereteit.

Az évkönyvön és almanachokon kívül megjelentette Andrej Sládkoviè és Ján Hollý költői, továbbá Jónáš Záborský egyéb drámai műveit is. (1861, 1863, 1865)

Rendkívül aktív kiadói tevékenysége mellett önálló irodalmi munkásságot is kifejtett, ennek egyrésze írói álnév alatt jelent meg. 1858-ban a *Concordiában* Tares, 1864-ben a *Lipa* 3. kötetében Jozef Antonoviè, 1864-ben a Peštbudinské vedomostiban Június néven is jelentek meg írásai. Közírói tudósításain kívül a szlovák írók életrajzára, útleírásokra, várak ismertetésére, leírására és nyelvészeti munkákra összpontosította tevékenységét. Saját munkáit is megjelentette a *Concordia* és a *Lipa* évkönyvekben: J. Hollý és Ján Kalinèiak életrajzát 1858-ban; *Hrad Buchlov* (Buchlov vára), *Výlet do Mehádie a do Bielohradu* (Kirándulás Mehádiába és Belgrádba) vár, – és útleírását 1860-ban; *Výlet na more Jaderské* (Kirándulás az Adriai tengeren) útleírását 1864-ben.

Az 1860-ban német nyelven megjelent iskolai oktatásra és magántanulásra szolgáló műve, a szlovák nyelvtan rendszerbe foglalása (*Grammatik der slowakischen Sprache. Zum Schul- und Selbsunterrichte...*) is az ő alkotása. Ennek népszerűségét az is igazolta, hogy több kiadást (1860, 1862, 1865, 1878) is megélt. E munkájában már az új szlovák nyelvi szabályok érvényesülnek, vagyis ezzel nagymértékben hozzájárult az irodalmi nyelv meggyökerezéséhez. Az 1850-es évek végére ugyanis már nyilvánvalóvá vált, hogy a nyelvi „csehszlovákizmusnak” nincs jövője, mert a szlovákság véglegesen és visszafordíthatatlanul a nyelvi önállóság útjára lépett.!

Önálló irodalmi munkásságát valójában 1864-ben befejezte. A *Peštbudinské vedomosti* (Pest-budai Tudósító)-ban 1864-ben megjelent egyik cikkében bírálta a szlovák értelmiség konzervativizmusát és szlovák irodalom helyzetét. Cikkére J. M. Hurban úgy reagált és azzal vádolta meg, hogy ő a materializmus terjesztője. Ezt követően szintén

1864-ben a *Lipában* megjelent *Myšlienky inojazyčných mužov vytečných* (Neves nem szlovák férfiak gondolatai) című munkája nyomán a Hurbannal folytatott eszmei vita annyira kiéleződött, hogy nyilvános irodalmi tevékenységét befejezte és visszavonult. Ezt követően főleg csak Kempis Tamás munkájának szlovákra fordítására szentelte idejét, mely végül 1867-ben jelent meg. (*Tomaša Kempenského Štvoro knih o nasledováni Krista* – Kempis Tamás Négy könyve Krisztus követéséről.)

1866-ban, 44 évesen nevezték ki visegrádi plébánosnak. Ez számára új kihívást jelentett. Új állomáshelyén először természetesen a helyi viszonyok felől tájékozódott és hamarosan arra az elhatározásra jutott, hogy a nagyon elhanyagolt állapotban lévő várromokat meg kellene menteni az enyészettől. Ottléte első két évében azonban még semmilyen érdemleges dolgot nem tudott tenni. Csak 1868-ban jutott el addig, hogy intenzíven tudjon ezzel az üggyel is foglalkozni. Legfontosabbnak azt tartotta, hogy a várhoz egy rendes utat építsenek.

E szándékát a község elég közönyös lakossága végül is támogatta és sikerült őket a társadalmi munkára is rábírní. Ennek eredményeként – nagyjából saját költségén, kisebb részben köz- adakozásból – a falu közepétől a Kálvárián át egy kényelmes utat csináltatott a felső vár- romokig. Az út építése a maga nemében páratlan akció volt az egész országban. A Buda környéki hegyeket és a Soproni hegyvidéket is megelőzve, itt épült meg a történelmi Magyarország első sétánya, mely a turisztikát szolgálta. Viktorin azonban tudta, hogy a romok megközelítésének megkönnyítése önmagában még nem elegendő a Visegrád iránti érdeklődés szélesebb körű megindításához. Ezért felelevenítette a Zách Klára – legendát. Emléket akar állítani a fellegrvár tövében az ártatlanul elpusztított hajadonnak. Még ugyanabban az évben egy nagy, kilenc lábnyi (274.32 cm) magas emlékkeresztet készített, ezt az egyik oldalán bearanyoztatott, felirattal látta el és Zách Klára emlékére a várromok alatt egy kiálló sziklacsúcson állíttatott fel. Tudta, hogy a legendán keresztül a romantikus emberek táborának figyelmét is fel tudja hívni Visegrádra. Elsődleges szándéka és célja ugyanis az volt, hogy az ország, de különösen a fővárosi lakosság figyelmét Visegrádra irányítsa. Azt akarta elérni, hogy Visegrád az általános érdeklődés központjába kerüljön és ezen keresztül történelmi emlékeinek a pusztulástól való megmentése országos üggyé váljék. Ahhoz, hogy ezt elérhesse, egy nagyobb ünnepség megrendezésére volt szükség. Ezt abban az évben az őszi rossz idő miatt már nem tudták megtartani, így a következő évre 1869 szeptember 14-re halasztották. A kitűzött ünnepséget a szeles idő miatt végül szeptember 19-re tették át. Hatalmas áradat indult meg főleg Pest-Budáról. A jól meghirdetett Zách Klára emlékűnnepélyre az emberek főleg hajóval és részben vonattal érkeztek Visegrádra. (Meg kell jegyeznünk, hogy az 1868–69-es években alakult magyar hajótársaságok ekkor kapcsolták be Visegrádot önálló hajóállomással a személyhajózásba, és az új hajók első útjaikat is Visegrádig próbaúszatták.) Hozzávetőleg 1000 kiránduló érkezett, hogy az ünnepségen részt vegyen, tanúja legyen az első turista sétány megnyitásának és az emlékkereszt felavatásának. A rendezvény nagy sikert aratott, a korabeli híradások terjedelmes tudósításokban számoltak be az eseményről és méltatták a történeteket.

Viktorin a sikeres ünnepséget csak a munka elindításának tekintette. Szándékának megfelelően a rendezvény kettős eredménnyel járt: megindult a turistaforgalom és az ország figyelme Visegrádra irányult. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy az idegenforgalom hazai történészeinek véleménye szerint Visegrád, sőt az ország idegenforgalmának induló dátuma e rendezvény napja, azaz 1869 szeptember 19.

A fellegvári turistaút megépítése után azon fáradozott, hogy az idegenforgalom érdeklődésének homlokterében lévő műemlékeket megóvja a pusztulástól. Hozzálátott tulajdonképpeni céljainak megvalósításához. Amint ő maga írta: „S ezek nem valának egyebek, mint a várromok megóvása és részben megújítása”. Céljai eléréséhez a kormány támogatását akarta megnyerni. Ekkor báró Eötvös József volt a vallás és közoktatásügyi miniszter, akinek gondolkodásmódja, szemlélete közel állt hozzá. Eötvös 1854-ben írt szlovák témájú elbeszélését *Egy tót leány az Alföldön* (Slovenské dievča na Dolnej zemi) Viktorin 1864-ben szlovákra le is fordította és az általa szerkesztett *Lipa* almanach III. évfolyamban 1864-ben meg is jelentette. Ez a tény vélhetően már akkor személyes kapcsolatot teremthetett az író és a fordító között, aminek meg is lett az eredménye. Kihallgatáson jelent meg báró Eötvös József miniszternél – aki egyben az MTA elnöke is volt akkor – és az ő közbenjárását kérte.

A miniszter nagy figyelemmel hallgatta meg, jegyzeteket készített és ígéretet tett a szükséges intézkedések megtételére. Viktorin elégedett volt a kihallgatás eredményével, de hazaérkezése után eszébe jutott a latin közmondás: „Verba volant, scripta manent” (A szó elszáll az írás megmarad). A személyes találkozás után, hogy fáradozása ne menjen feledésbe, a kihallgatáson elmondottakat 1870 március 20-án emlékiratban rögzítette és eljuttatta a miniszterhez. Mivel az ügyben nem történt olyan érdemleges lényegi intézkedés, mint amit a tárgy fontossága megkívánt volna, ezért Viktorin 1870 július 15-én újabb emlékiratot juttatott el a miniszterhez. Az előzőhöz képest sokkal részletesebben, bővebben, mintegy háromszor nagyobb terjedelemben fejtette ki érveit. Közben sikerült több régész, történész, és építész kortársát – Ipolyi Arnoldot, Rómer Flórist, Henszlmann Imrét, stb. – megnyernie, hogy szaktekintélyük súlyával támogassák az ügyet. Sőt megnyert olyan személyiséget is, mint Türr István, aki a „Baranya” nevű gőzhajó próbaútján 100 arany forintot adományozott a visegrádi elképzelésekre. Ezen kívül még azt is el tudta érni, hogy Visegrád ügye ne a Pénzügyminisztériumhoz, hanem a Kultuszminisztériumhoz kerüljön. (Visegrádnak ugyanis, mivel koronauradalom volt, jog szerint a Pénzügyminisztérium volt a földesura). Így a visegrádi romok megóvásának, esetleges megújításának gazdája a Kultuszminisztérium lett, s ezzel az egészet most már országos ügynek tekintették.

Viktorin kulturértékeket megmentő tevékenysége még életében meghozta a várt eredményeket. 1870-ben régészeti bizottság szállt ki Visegrádra a megóvandó romok felmérésére. 1871 május 20-án pedig Arany János, mint a Magyar Tudományos Akadémia főtitikára hivatalosan bejelentette, hogy a magyar állam költségvetési pénzből megindítja az országos jelentőségű visegrádi romok megóvását. Ezzel a lépéssel az országban először Visegrádon indult meg a hivatalos műemlékvédelem. A pusztuló műemlékek megmentési akcióját tehát Viktorin példamutató lelkesedése, a kultúrértékek megóvása iránti kötelesség – és felelősségérzete indította meg Magyarországon.

Visegrád múltjáról és akkori jelenéről írt monográfiája 1872-ben magyar és német nyelven is megjelent. (*Visegrád hajdan és most – Visegrád einst und jetzt*). Ez volt írói munkásságának utolsó gyümölcse, mely még életében kiadásra került. Könyvében a történeti részek mellett leírja az útépités történetét is, a Függelékben pedig megtalálható Arany János „Zách Klára” balladája, a Türr Istvánhoz intézett levél és báró Eötvös József kultuszminiszterhez intézett két beadvány (Emlékirat). A Visegrád történetét bemutató fejezet a *Concordiában* már 1858-ban megjelent. (Tehát eredetileg nem a könyv számára íródott, vagyis Visegrádról írta első és utolsó munkáját.) Arany János Zách Klára balladájának közlését pedig gesztus-

nak tekinthetjük. Viktorin ugyanis 1865-ben már kiadott egy Zách Kláráról írt költeményt, melynek szerzője Jonáš Záborský. Könyvében azonban nem Záborskýt jelentette meg újra, hanem Arany Jánost, mert ebben az időben Arany János az Akadémia főtitkára, aki az előző évben 1871 május 20-án már bejelentette a visegrádi vár megóvását!

Sokoldalú munkásságának ismertetését a szlovákság, a szlovák nemzet érdekében kifejtett tevékenységével és a többi szláv néppel való kapcsolataival folytatjuk:

Jozef Viktorin nemzeti öntudatra ébredése már tanulmányai idején is érezhetően nyilvánult. Ahogy önvallomásaiból is kiderül, soha nem szégyellte, hogy egy kisebbségben lévő nemzethez tartozott. Sok szlovák arisztokrata és értelmiségi, kiváltságaikat megtartva magyarrá váltak, de Viktorin hű maradt a szlovák nemzeti ideológiához, melynek szóvivője és védelmezője volt.

Aszlovák nemzeti mozgalom egyesülési törekvéseit támogatta. Katolikus pap volt, aki minden vallási széthúzást legyőzött és együttműködött az evangélikusokkal, pl. J. M. Hurbannal, A. Sládkoviècsal és másokkal, annak érdekében, hogy a szlovákságnak kidolgozzanak egy közös politikai programot.

A politikai életben $\frac{1}{4}$. Štúr és nemzedékének demokratikus vonalát követte. Később a mozgalom kettévált. A túrócszentmártoni (Turèianský Sväty Martin) „Régi iskola” követőivel szemben ő a pest-budai „Új iskolát” képviselte és annak vezetője is volt olyanok társaságában, mint Ján Nepomuk Bobula, Ján Palárik, J. Mallý-Dusarov stb. Többek között, amíg a Régi iskola nem bízott a magyar politikusokban, addig az Új iskola hitt a magyar politikusokkal folytatott párbeszéd eredményességében. Ezért nevet is változtattak, 1872-től Kiegyezés Szlovák Pártja néven politizáltak. Fokozatosan be kellett azonban látniuk, hogy a magyar politikusokkal nem tudnak eredményeket elérni. Sőt azt kellett tapasztalniuk, hogy a már meglévő szlovák intézmények (a három szlovák gimnázium, Matica Slovenska) ellen is egyre erősödő sajtó és egyéb támadásokat indítanak. (A párton belül nézeteltérések alakultak ki, melyek 1875-ben a Párt megszűnéséhez vezettek. 1874–1875-ben a kormány mind a három szlovák gimnáziumot és a Matica Slovenskát is megszüntette).

Viktorin a származását tekintve – édesapja morvaországi, édesanyja csehországi volt – könnyen a csehekhez húzhatott volna, ez azonban nem következett be. Igaz, hogy – kezdetben és egy bizonyos időszakban – támogatta a csehszlovák nyelvi és irodalmi egységet. Ez azonban azért volt így, mert akkor más választási lehetőség még nem létezett. Később a szlovák irodalmi nyelv első védelmezői között volt. Az, hogy az 1850-es évek végén, a 60-as évek körül az új szlovák irodalmi nyelv győzedelmeskedett, az elsősorban Jozef Viktorin érdeme volt.

Kezdeményezője és szervezője különböző nemzeti jellegű rendezvényeknek. Így az ő érdeme, hogy Ján Holly-nak, halála után öt évvel 1854-ben Jókön (Dobra Voda) – ahol 1843-tól 1849-ig a költő utolsó éveiben élt – emlékművet emeltek.

Ugyanakkor a szlovák irodalomnak és egyéb nemzeti intézményeknek erkölcsi és anyagi támogatója, pártfogója volt.

Az 1857-ben összeült „Szent Adalbert Egyházirodalmi Egyesület” („Spolok Svätého Vojtecha”) ideiglenes tanácsának is tagja volt. (A „SSV” alapszabályzatát a magyarországi katolikus egyház legfelső vezetése csak 1870-ben hagyta jóvá).

Kitartóan szorgalmazta a „Matica Slovenská”, a szlovák össznemzeti kulturális intézmény, létrejöttét, mely végül 1863 augusztus 4-én alakult meg Túrócszentmártonban. Mecénásként támogatta a M.S -t.

Jozef Viktorin nemcsak népét, hanem a többi szláv népet is szerette. Ezért külön meg kell említenünk a többi szláv népekkel való kapcsolatát:

Folyamatosan kereste a szlávokkal a kölcsönös kapcsolat ápolásának lehetőségét. Számos szláv nemzet neves alakjaival volt személyes és levelezői kapcsolatban.

A szláv összetartozás szellemében tevékenykedett és ez sokak érdeklődését felkeltette, de különösen a szláv irodalmi munkák nyilatkoztak róla elismerően. A többi szláv nép iránt érzett szeretete nemcsak formális, protokolláris volt, amit végrendelete is megerősíti.

A szláv irodalmi művek közül a délszláv és az orosz szerzők műveit részesíti előnyben, azok iránt mutatott nagyobb érdeklődést. Kapcsolatban volt és együttműködött orosz tudósokkal. Mint történészt szintén számon tartották, mert kiváló ismerője volt a szláv és a magyar történelemnek. Kijevben az egyetem szláv történettudományi tanszékének magántanára is volt.

Munkásságáért egy nagy elismerést kapott a szláv világtól, amikor 1863-ban a Harkovi egyetem tiszteletbeli tagjává választották és az orosz Szent Anna rend II. rendfokozatával is kitüntették.

Végrendeletében (melynek kelte 1874 január 22, és 42 pontból állt) elsősorban a hazai szlovák intézményekre koncentrált. A túrócszentmártoni Matica Slovenskának adományozta könyvtárát, az általa kiadott és a még nem értékesített könyveket, azonkívül Dunajsky szobrásznak róla mintázott szobrát. A Maticára ruházta a *Grammatik....*, Kempis T. és a Visegrádi monográfia kinyomtatásának jogát, valamint 100 Ft-ot. A nagyszombati Szent Adalbert Egyesületre illetve a znióváraljai (Kláštor pod Znievom) szlovák katolikus gimnáziumra szintén 100–100 Ft-ot hagyott.

A fentiekén kívül 2000 Ft-ot hagyott egy prágai alapítvány létesítésére, amelynek szlovák és cseh nyelvű szépirodalmi, nyelvészeti és történeti munkák kiadását írta elő. (Az alapítvány kezelését a prágai cseh Maticára bízta). Eredetileg további 100–100 Ft-ot hagyott még a prágai Umelecká Beseda művészeti, a prágai Matica Ěeská, a zágrábi Matica Illirská, a zadari/zárai Matica Dalmatinská, az újvidéki/novi sadi Matica Srpska, a ljubljana/laubachi Matica Slovenská a lvovi /lembergi Matica Ruská irodalmi társaságokra is. Halála előtt egy hónappal 1874 június 21-én végrendeletének bizonyos pontjait azonban módosította és a prágai alapítvány céljára hagyott összeget 1000 Ft-ra csökkentette és leírta, hogy a határon túli társaságoknak juttatott összeg, a 7×100Ft azaz összesen 700 Ft maradjon ki a végrendeletből.

Írói, irodalmi tevékenységét elismerte a Kisfaludy Társaság, melynek szintén tagja volt. Végrendeletében a pesti Kisfaludy Társaságra és a pesti Magyar Írók Egyletére is 100–100 Ft-ot hagyott.

Végrendeletében a Visegrádiakról sem feledkezett meg. Hét különféle alapítvány részére 100–100 Ft-ot, a Kálvária hegyi kápolna, a kempeni kereszt és a Zách Klára kereszt állapotának javítására, megóvására, megőrzésére szintén 100–100 Ft-ot hagyott és végül meghagyta, hogy temetése után a visegrádi szegényeknek 10 Ft-ot osszanak szét.

Befejezésül Viktorin személyiségéről, munkásságáról ismert, neves személyek szavaiból, írásaiból, értékeléseiből, szeretnénk idézni:

Többen azt tartották róla, hogy aprólékossága, precízisége és kínos lelkiismeretessége volt a fő erénye.

František Vit'azoslav Sasinek (1830–1914) kapucinus szerzetes, történész: Jozef Viktorin okos, értelmes ember volt, szerény körülmények között élt, de ha szükségét érezte nemeslelkűen adakozó volt. (Sasinek itt természetesen a mecénás Viktorint jellemezte.)

Jaroslav Vlček (1860–1930) irodalomtörténész: Jozef Viktorin mint író nem volt túlzottan termékeny, de mint kiadó – lelkiismeretessége és áldozatkészsége miatt – saját korában első helyen állt. Almanachjainak irodalmi minőségéről pedig úgy vélekedett: *Lipa* évkönyveivel a szlovák költészetben és prózában új életet, friss szelet hozott.

Jozef Škultéty (1853–1948) irodalomtörténész, nyelvész Viktorin kiadói tevékenységével kapcsolatban azt írta: a szlovák irodalom és kultúra történetében J. Viktorinra úgy fognak emlékezni, mint arra az emberre, aki már akkor tudott jó könyveket publikálni amikor más kiadók szinte nem is léteztek.

Mikuláš Gašparík (1916–2003) a pozsonyi egyetem tanára, aki a *Concordia* és *Lipa* kiadásának 100 éves és Viktorin halálának 90 éves évfordulójára is írt tanulmányokat: Viktorin almanachjai a szlovák írókról megjelent publikációi és levelezése tulajdonképpen az 1850 és 1870 közötti évek szlovák irodalomtörténetét képezik.

Az értékelések után személyéről még azt is el kell mondani, hogy az 1850 és 1870 közötti időszakot magába foglaló 20 évben a szlovák kulturális életben nem volt olyan fontos esemény, amelyet Viktorin nélkül rendeztek volna. Áldozatos tevékenységével azonban nem csak a szlovák nemzeti kultúra, hanem a magyarországi turisztika és műemlékvédelem történetébe is örökre beírta nevét.

Végezetül még a Viktorinnak állított emlékekről kívánunk szólni: Lelkes és áldozatos munkásságának tiszteletére Viktorinnak eddig sajnos csak három településen állítottak emléket: Magyarországon Visegrádon, Szlovákiában pedig Szenicén (Senica) és Zavarban. Visegrádon az általa épített utat ma Viktorin-sétánynak nevezik, ezen az úton van felállítva egy neve említése nélküli emléktábla. Az 1869-ben Zách Klára emlékezetére Viktorin által felállított, de időközben ledőlt vaskereszt helyén 1969-ben, a sétány megnyitásának 100 esztendő évfordulóján a nagy kezdeményező érdemeinek megörökítésére egy „V” betűt ábrázoló emlékművet állítottak. 2005-ben a Zách Klára emlékkeresztet ismét felállították, miután a régi-új emléket újra alkották, és azt az ünnepélyes avatáson felszentelték. Szenicén Viktorin 1847 februárjától októberig élt. Ottartózkodásának szintén 100 esztendő évfordulóján, 1847-ben emlékét a templom keleti homlokzatán táblával örökítették meg. Zavarban születésének 170. évfordulóján, 1992-ben szülőházán avattak emléktáblát.

A tragikus körülmények között korán, élete teljében eltávozott férfiról a szlovák nemzetébresztőről, a szlovák nemzeti kultúra fontos személyiségéről, az íróról, a kiadóról, a mecánásról, a magyarországi turisztika és műemlékvédelem elindítójáról születésének 190. évfordulója alkalmából emlékeztünk meg ezzel az írással.

A 20. században és századunk eddigi éveiben sem jutott el a két nép minden területen a békés egymásmellett élés olyan szintjére, mely kölcsönösen elfogadható és viszonylag ideális lenne. Ez arra ad ösztönzést, hogy a korábbinál nagyobb figyelemmel kutassuk azokat a személyeket és intézményeket, akik, illetve amelyek az államok közötti vitákat nem kiélezik, hanem inkább mérséklék, és tevékenységükkel igyekeznek elősegíteni a népek közötti békés együttélést a katolikus pap, Viktorin példamutató, de tragikus véget ért életéhez hasonlóan.

IRODALOM

- A szlovák történelem lexikona.* Bratislava. SPN 2003, pp. 430
- BALASSA Gyula: *Ünnepi beszéd Visegrád és a Dunakanyar idegenforgalmi látogatásának 100 éves évfordulója alkalmából.* In: *Dunakanyar Tájékoztató* 1969. 3.szám. 18–22 oldal
- CSEKE László: *Visegrád 100 éves idegenforgalmi jubileuma alkalmából Viktorin József úttörő tevékenységének ismertetése.* In: *Dunakanyar Tájékoztató* 1969. 3. szám. 5–17. oldal
- GRÓH Gáspár: *József-Viktorin-József és Visegrád.* In: *Határ. Ok nélkül.* Budapest 2006. 335–343 oldal
- HNILICA, Ján: *Jozef Viktorin (1822–1874) e la sua opera editorial letteraria e grammaticale.* Padova, Ceseo-Liviana Editrice, 1979, pp. 180
- Slovensky biografický slovník.* Martin, Matica Slovenská 1994, zv.VI. 280–281
- WLACHOVSKÝ, Karol: *Prekladateľ k poviedke J. Eötvösa Slovenska na Dolniakoch.* (¼udové noviny 2006/49)
- Z nasich slovanskych tradícií (Katolícké noviny 1973/47)

KÁZMÉR KÁPOLNAI

JOZEF VIKTORIN (1822-1874)

The Catholic priest, Jozef Viktorin, prominent actor of Hungarian and Slovak culture in the 19th century, is almost unknown in Hungary. He was born in the valley of the River Vág, close to Nagyszombat (Trnava, today in Slovakia), the first seat of the university founded by Péter Pázmány. He was one of the first supporters of Slovak literary language, providing moral and financial support to the Slovak literature and institutions. In his German language volume he published a systematic Slovak linguistics for the first time. His widespread publishing and literary activity is part of Slovakian cultural history. Due to his articles written after the 1848 Hungarian revolution against the Habsburgs, he was imprisoned for some months. From 1852, as a parochial chaplain of the Saint Anne church he worked in Buda, which, together with Pest, was the centre of Slovak literary and political life at that time. Besides being a publicist he published travelogues, descriptions of castles and linguistic studies. From 1866 he served as the parish priest of Visegrád until his death. In course of his whole life he was a supporter of the Slovak national movement, supporting Slovak literature and institutions both morally and financially.

NÉMETH LÁSZLÓ IMRE*

ZÁGON JÓZSEF**
(1909–1975)

Mons. Zágon Józsefet, a Santa Maria Maggiore-bazilika magyar származású kanonok-ját¹ egy magyar paptársa így jellemezte:

magas, szikár alakjával, hófehér hajával, sasorrával, imponáló jelenség volt. Talán kissé zárkózott, de azért kellemes társalgó, nagy tapasztalattal, alapos ismeretekkel. ... Az ebédlőben ... élvezet volt látni, milyen mesterien kezeli a kést és a villát. Egyszerű földműves család származása ellenére szebben evett, mint bármelyik arisztokrata.²

Élete összefonódott a 20. századi magyar emigrációval,³ amelynek egyik vezéregyénisége, a római Pápai Magyar Egyházi Intézettel (rövidítve: PMI),⁴ amelynek több mint tíz évig vezetője, a római Szent István zarándokházzal,⁵ amelynek létrehozója és boldogemlékű Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek életével,⁶ akinek hűsége,

* Korábbi írásai Németh László néven jelentek meg és itt is így vannak idézve.

** Jelen tanulmány a Studia Liberiana IV sorozatban, *Figure, Liturgia e Cult, Arte* c. kötetben (szerk. Mons. Micha⁸ JAGOSZ), 2011-ben olaszul megjelent életrajz magyar változata az értelemzavaró- és a sajtóhibák javításával képek nélkül. A jegyzetek elsősorban az olasz olvasóközönséget tartják szemelőtt.

1 Michal JAGOSZ (a cura di): *Clero Liberiano a servizio della Salus Populi Romani 1800–2010*, Studi Liberiana II, Roma, 2011, 213.

2 ADRIÁNYI Gábor – CSIKY Balázs: *Nyisztor Zoltán* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XVII.), Budapest, 2005, 300.

3 A magyar emigráció története: BORÓVI József: *A szórványban élő magyar katolikusok lelkigondozásának története*, Budapest, 2000. NÉMETH László: *Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. Első rész: 1945–1963*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (a továbbiakban: MEV) 14(2002), 1–4/197–228 és *Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. Második rész: 1963–1973*, in: MEV 15(2003) 3–4/119–149, CSERHÁTI Ferenc: *Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lelképásztori szolgálatban 1945–2006*, Budapest, 2009.

4 CSORBA László: *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában 1945-től napjainkig*, in: CSORBA László (szerk.): *Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)*, Budapest, 1998, 75–94.

5 A Szent István Ház története: ANONIMO: *A Római Magyar Szent István Ház*, Roma. RUPPERT József SCH. P.: *Casa di Santo Stefano /Szent István Ház/ via del Casaletto 481*, in: BANFI Florio – HORVÁTH Zoltán György – KOVÁCS Zsuzsanna – SÁRKÖZI Péter: *Itáliai magyar emlékek*, Budapest, 2007, 324–329. NÉMETH László Imre: *Mindszenty megvalósult álma. A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház*, Budapest, 2009.

6 Mindszenty József (Csehimindszent, 1892. Március 29. – Bécs, 1975. május 6.). Rövid életrajza SZŐKE János SDB, in: *Bibliotheca Sanctorum, seconda appendice*, Roma, 2000, 957–966, MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, Toronto, 1974.

ges papja és sorsának részese volt. E tanulmány célja, hogy felvázolja életpályáját és bemutatassa életművét.⁷

Kiterjedt levelezése, amely halála után a Szent István zárándokháza került, az elsődleges forrás életpályájához.⁸ Ezek között található személyes iratai is.⁹ Halálát követően a vatikáni Államtitkárság általános gyakorlatának megfelelően Santa Maria Maggiore-bazilika melletti kanonoki lakásából a Mindszenty ügyre vonatkozó iratokat elvitték, így azok majd csak akkor lesznek kutathatók, ha a Vatikáni Titkos Levéltárban hozzáférhetővé teszik azokat. Az iratok elvitelekor azonban nem találták meg a teljes anyagot. Később is előkerültek iratok, illetve az elvitt iratok egy részét visszadták, amelyek szintén a Szent István zárándokházában vannak.¹⁰ Fontos forrás működésére vonatkozóan a PMI,¹¹ a bécsi Pázmáneum valamint a Santa Maria Maggiore-bazilika káptalanjának levéltára. Értékes forrás végül Kada Lajos érsekkel¹² folytatott levelezése.¹³ A sírig tartó barátság az ötvenes években a PMI-ben kezdődött, ahol Zágón előljáró, Kada pedig 1951–1955 között növendek volt.

1. A SZÜLŐFÖLDRŐL KÜLFÖLDRE

Zágón József Magyarországon, a Komárom megyei Agostyánban született 1909. november 2-án, reggel 7 órakor¹⁴ paraszti családból. A községet 1543-ban a törökök elpusztították. 1773-ban telepítették újra würzburgi és bambergi német telepésekkel. Zágón József ősei is németek voltak. Apja, Czanleitner János még németesen írta a nevét, anyját Eck Katalinnak hívták. Őt magát Zantleitner néven anyakönyvezték. A német nyelvet a

7 Életrajza: TOLNAY Imre: *Zágón József (1909–1975)*, in: *Katolikus Szemle* (a továbbiakban: KSz), 27(1975), 256–262. NAGY Csaba (szerk.): *A magyar emigráns irodalom lexikona*, Budapest, 2000, 1041. BORBÁNDI Gyula – VICZIÁN János: *Zágón József*, in: *Magyar Katolikus Lexikon* (a továbbiakban: MKL) XV., Budapest, 2010, 426. A legteljesebb: NÉMETH László: *Zágón József levelezése két magyar jezsuitával, avagy adalékok a milánói magyar közösség történetéhez*, in: MOLNÁR Antal – SZILÁGYI Csaba – ZOMBORI István (szerk.): *Historicus societatis Iesu, Szilas László emlékkönyv*, (METEM könyvek 62), Budapest, 2007, 350–351.

8 A levéltár leírása: NÉMETH 2009, 13–15. A gyűjtemény jele: *SZIA-Zágón*.

9 A személyes iratai megtalálhatók: *SZIA-Zágón* 55. Legújabbban előkerültek a hagyatékára vonatkozó iratok, amelyek még nincsenek katalogizálva.

10 *SZIA-Zágón*, 54. A levelezés nyomtatásban is megjelent: NÉMETH László Imre: *Zágón-leveleskönyv, Zágón József iratgyűjtemény-töredék Mindszenty József bíborosról 1967–1975*, Budapest, 2011.

11 Az Intézet levéltárának leírása: NÉMETH László: *Mindszenty József bíboros levelei a Pápai Magyar Egyházi Intézetben*, in: MEV 11(1999), 1–2/231–242. A gyűjtemény jele: *PMI*.

12 Kada Lajos (Budapest, 1924. november 16. – Budapest, 2001. november 26.) érsek. Mindszenty bíboros küldte Rómába 1946-ban, a *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ba. 1948. október 10-én Rómában szentelték az Esztergomi Főegyházmegye papjává. 1955-től a Pápai Diplomata Akadémia növendéke volt. 1957-ben védte meg doktori tézisét a Lateráni Egyetemen. Ezt követően lépett a Szentszék szolgálatába diplomataként. 1975. július 20-án szentelték püspökké Rómában. 2000-ben Spanyolország pápai nunciusaként ment nyugdíjba. PAJOR András: „A te szavadra ...”, *Látogatások Kada Lajos érseknél*, Kecskemét, 2001; BEKE Margit: *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006*, Budapest, 2008, 324–325.

13 A levelezés több, mint 60 levelet tartalmaz 1960. április 23-tól 1971. szeptember 10-ig. Kada Lajos hagyatékában található Budapesten. Jelzetük itt: *Zágón-Kada*.

14 *SZIA-Zágón*, 55.1: Kivonat a keresztek anyakönyvéből.

családban sajátította el. Családi nevét csak 1940-ben változtatta Zágónra.¹⁵ Ebből ered beceneve Zanti, ahogy ő maga írta alá leveleit barátainak, akik szintén így hívták. Négy testvére volt, egy fiatalabb lány, és három fiú, János, István és György.¹⁶ Keresztelési anyakönyvi kivonata szerint 1920. szeptember 19-én bérnalkozott Dunaalmáson. Az érettségi után jelentkezett papnövendéknek a Győri Egyházmegyébe. Fetser Antal győri püspök¹⁷ a Pázmány Péter bíboros által 1623-ban alapított bécsi Pázmáneumba küldte tanulni,¹⁸ így a teológiát a bécsi egyetemen végezte. Tanulmányainak végén Bécsben szentelték a Győri Egyházmegye papjává 1935. július 14-én. Két évvel később, 1937-ben szerzte meg a teológiai doktori fokozatot a bécsi egyetemen.¹⁹ Doktori tézisének a címe: *Jesuitenpastoration und religiöses Leben um die Mitte des 18. Jahrhunderts in Ungarn*. Hazatérését követően püspöke első lelkipásztori állomáshelyéül Sopronba küldte. Hamarosan bekerült azonban a püspöki aulába, ahol 1936-ban szertartó lett. Egyházi karrierje gyorsan ívelt felfelé. Az 1941. január 21-én kinevezett új győri püspök, báró Apor Vilmos²⁰ 1941. május 6-án Zágont titkárává nevezte ki,²¹ majd megbízta az egyházmegyei iskolák felügyeletével is.²² Két év múlva, 1943. május 6-án pedig irodaigazgatójává tette.²³ Az egyházmegyei körlevelek tanúi annak a munkának, amelyet Zágón József a püspöki irodában irodaigazgatóként végzett.²⁴ A II. világháború utolsó napjaiban a püspök közvetlen munkatársaként tanúja volt Apor Vilmos püspök vértanúságának.²⁵

1945. március 28-án, nagyszerda délután szovjet katonák csapatai folyamatosan érkeztek a püspökvárba. Amit lehetett elvittek. Miután ismerték szokásaikat erre a célra vásárolt öt-hat órát adtak nekik. A püspökkel és munkatársaival együtt sokan a püspökvár pincéjében találtak menedéket. Nagypénteken, március 30-án itt a pincében olvasták fel a Passiót, mert a bazilikát korábban bombatalálat érte. A nap folyamán a szovjet csapatok beszállásolták magukat a püspökségre. Apor Vilmos ekkor elküldte irodaigazgatóját, Zágón Józsefet egy másik pappal a szovjet parancsnokságra, ahol fogadta a parancsnok, akit tájékoztatott arról, hogy a püspököt aggasztják azok a híresztelések, miszerint a szovjet katonai alakulatok erőszakos viselkedésére vonatkozó hírek nem túlzóak. A parancs-

15 SZIA-Zágón, 55.4: A Magyar Királyság belügyminiszterének engedélye, Száma 323.750/1940/II.a. A tényt közzétették az egyházmegye körlevelében 1941. február 21-én. Iktatószám: 430. SOÓS Viktor Attila (szerk.): *Apor Vilmos püspöki iratai*, Győr, 2009, 23.

16 1969. szeptember 9-én kelt végrendeletében örökösökként vannak felsorolva.

17 Fetser Antal (Nagykároly, 1862. január 14. – Győr, 1933. október 6.) püspök. Nagykárolyban a piaristák gimnáziumába járt, a teológiát Budapesten tanulta a Központi Szeminárium növendékeként. 1885. június 29-én szentelték a Nagyváradai Egyházmegye papjává. 1914. december 6-án nevezték ki győri püspöknek. VICZIÁN József: *Fetser Antal*, in: MKL III., Budapest, 1997, 655.

18 BEKE Margit: *A Pázmáneum története az újraindulástól napjainkig (1803–2002)*, in: ZOMBORI István (szerk.): *A bécsi Pázmáneum*, (METEM Könyvek 37), Budapest, 2002, 177–343.

19 SZIA-Zágón, 55.3: Bécs, 1937. július 9.

20 Apor Vilmos (Segesvár, 1892. február 29. – Győr, 1945. április 2.) püspök. Rövid életrajza Mons. ROLANDO Zera, in: *Bibliotheca Sanctorum, Seconda appendice*, Roma, 2000, 58–62.

21 Győri Egyházmegyei Körlevelek, 1941. május 6., Iktatószám: 994. SOÓS 2009, 31.

22 Győri Egyházmegyei Körlevelek 1941. július 7., Iktatószám: 1629. SOÓS 2009, 35.

23 SZIA-Zágón, 55.9. Iktatószám: 1359/1943. Győri Egyházmegyei Körlevelek, 1943. július 3. SOÓS 2009, 118.

24 SOÓS 2009.

25 Kétszer is közzétette a történetet: ZÁGON József (Dunántúli álnéven): *Egy nagy mai magyar vértanú*, in: KSz 2(1950), 11–17, e 70–72 és ZÁGON József: *A vértanú magyar püspök*. Pannonia Sacra, München, 1960. március.

nok azt válaszolta neki: nincsen embere arra, hogy megfegyvelje az alakulatokat, és egyébként is háborúban a katonák azt csinálnak, amit akarnak. Az orosz parancsnokságot igazából az érdekelte, hogy megtudja Zágontól a nyilasok neveit és a német katonák búvóhelyét. Zágon a sikertelen találkozást követően paptársával együtt visszatért a püspökségre. Éppen akkor érkeztek meg, amikor a püspök elindult a pincébe. Zágon vele tartott és megpróbálta röviden tájékoztatni arról, hogy küldetése eredménytelen volt, de a kialakult helyzet miatt az aggódó püspököt ez nem érdekelte. Nem sokkal ezután eldördültek a lövések. Három lövés sebesítette meg Apor püspököt, akit még aznap este a helyi kórházban megműtöttek, ennek ellenére pár nap múlva, április 2-án, húsvét hétfőn elhunyt. Zágon József végig ott volt mellette. A vértanú püspök boldoggá avatási ügyét a II. világháborút követően utóda Papp Kálmán püspök²⁶ azonnal elindította, de az ügy érdemben csak az 1989-es rendszerváltás után folytatódott²⁷ és végül Boldog II. János Pál pápa avatta boldoggá Rómában, 1997. november 9-én.²⁸ A vértanú püspököt ábrázoló domborművet 2001-ben helyezték el a Szent Péter-bazilika grottáiban lévő Magyartok Nagyasszonya kápolnában.²⁹

A háború furcsaságához tartozik, hogy 1945. április 4. és 7. között szovjet tisztek Zágon lakásában voltak elszállásolva. A szovjet parancsnokság levélben köszönte meg vendégszeretétét.³⁰

A II. világháborút követően, 1946-ban Zágon Józsefet a győri Székeskáptalan tagjává nevezték ki. Napról napra egyre jobban előretört a kommunizmus, egyre nehezebbé vált az Egyház helyzete.³¹ A helyzetet látván az új kanonok a káptalan kincstárának egy részét – a Káptalan vezetőinek a tudtával – egy fém ládában rejtette el a kármeliták templomának kriptájában a kolostor lakóinak tudta nélkül. Zágon ugyanis a láda elrejtésére Apor Vilmos sírjának látogatását használta fel egy olyan pillanatban, amikor a szerzetesek zsolozsmáztak.³²

Mindszenty József bíboros letartóztatása után³³ Zágon József 1948. december 31-én egészségi okok miatt betegszabadságot kért, amelyet a püspök három hónapra meg is adott.³⁴ Zágon a betegszabadság alatt 1949. január 6-án elhagyta Magyarországot.³⁵ Ausztriába távozott.

26 Papp Kálmán (Sopron, 1886. február 28. – Győr, 1966. július 28.) püspök. XII. Pius pápa nevezte ki győri püspökké 1946. május 3-án. VICZIÁN János: *Papp Kálmán*, MKL X., Budapest, 2005, 594.

27 Zágon 1952-ben és 1953-ban is megpróbált tanúvallomást tenni. *SZIA-Zágon*, 1.20.

28 László Imre NÉMETH: *Beato Vilmos Apor, Vescovo e martire nella tragedia del XX secolo* (Collana blu 204), Elledici – Editrice VELAR, 2011, 43–44.,

29 Vittorio LANZANI: *Le grotte vaticane, memorie storiche, devozioni, tombe dei papi*, Fabbrica di San Pietro, in Vaticano – Elio de Rosa Editore, 262.

30 SOÓS 2009, 238.

31 A II. világháború utáni évek történetének összefoglalása Adriano PAPO e Gizella NÉMETH PAPO: *Storia e cultura dell'Ungheria*. Ed. Rubettino, 2000, 429–434.

32 Zágon József 1963. október 22-i pro memoria. Másolata megtalálható a Győri Püspöki Hivatalban. A kincstár leírása H. KOLBA Judit: *A Győri Egyházmegye liturgikus kincsei*, in: *A Győri Egyházmegye ezer éve*, Győr, 2000, 136–143.

33 MINDSZENTY 1974, 223–233.

34 *SZIA-Zágon*, 55.12. A levél keltezése: Győr, 1949. január 2. Iktatószáma: 3704/1948.

35 A tényt említi Zágon 1953. március 12-én kelt levelében. *SZIA-Zágon*, 55.31.

Először Bécsben lakott. Az volt a terve, hogy az Egyesült Államokba emigrál. A Philadelphiai Egyházmegyétől kért és kapott befogadó nyilatkozatot és azt követően megszerzte az amerikai bevándorláshoz a vízumot is.³⁶ XII. Pius pápa azonban a magyar püspökök megkérdését követően 1950. július 12-én kinevezte a külföldi magyarok apostoli vizitátorává.³⁷ Kinevezéséről Giovanni Dellepiane érsek, Ausztria apostoli internunciusa³⁸ értesítette 1950. július 26-án kelt levelében.³⁹ A magyar menekültek segélyakciójának központja ekkor Innsbruckban volt, amelyet 1947-től Dér (Demel) Iván vezetett, aki ezt a munkát Mindszenty bíboros megbízásából végezte.⁴⁰ Zágón József kinevezését követően felvette vele a kapcsolatot, majd az irodát az anyagiakkal együtt szeptember 15-én vette át tőle.⁴¹ Októberig Innsbruckban maradt, majd novembertől Rómába helyezte át székhelyét. Ezt megelőzően, már 1950. szeptember 1-jén, saját kézzel írt levelet küldött Rómából az emigrációban élő magyar papoknak, amelyben megköszönte elődei munkáját, és tudatta a papsággal, hogy minden külföldön élő katolikus magyar pap, aki nincs inkardinálva valamely külföldi egyházmegyébe, az ő joghatósága alá tartozik, ugyanígy a lelképásztorkodásban dolgozó szerzetesek is.⁴² Azonnal egy folyóirat indításába kezdett, amelyhez munkatársakat keresett.⁴³ A kéthetente megjelenő Élet c. lap első száma Innsbruckban jelent meg 1950 decemberében. Felelős kiadója Zágón József volt.⁴⁴

Rómába érkezve Zágón felvette a kapcsolatot a helyi magyar közösséggel, amelynek egyik fontos intézménye a *Via Giulia* 1. szám alatt lévő PMI volt, amelyet akkor Péterffy Gedeon rektor vezetett.⁴⁵ Itt lakott Vajda Ferenc római magyar lelkész is.⁴⁶ Zágón mindketőjükkel jó munkakapcsolatot alakított ki. Bekapcsolódott az 1948. november 12-én megalakult *Actio Catholica in Exteris* (rövidítve: *A.C.*) munkájába is, amelynek központja a *Via*

36 SZIA-Zágón, 55.17–19.

37 SZIA-Zágón, 54.22, ANONIM: *A magyar katolikus világ hírei: Zágón kanonok a külföldön élő magyar papok apostoli vizitátora*, in: KSz 2(1950), 88–91.

38 Dellepiane Giovanni (Genova, 1889. február 21. – Bécs, 1961. augusztus 13.) érsek. Internunziussá 1949. január 12-én nevezték ki. 1951. december 21-én lett nunzius. MARCHI DE Giuseppe: *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956*, Roma, 1957, 51–52 és FILIPAZZI Antonio G.: *Rappresentanze e Rappresentanti pontifici dalla seconda metà del XX secolo*, Città del Vaticano, 2006, 196.

39 A levél iktatószáma: 30046. SZIA-Zágón, 37.17.

40 Dér (Demel) Iván (Budapest, 1913. március 23. – Bécs, 1984. szeptember 2.) pap. 1938. október 30-án szentelték az Esztergomi Főegyházmegye papjává. BEKE 2008, 153.

41 SZIA-Zágón, 4.16. Zágón levelének keltezése: Róma, 1950. augusztus 30.

42 CSERHÁTI 2009, 22–23.

43 NÉMETH 2007, 353, VICZIÁN János: *Élet*, in: MKL III., Budapest, 1997, 28.

44 BORBÁNDI Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és biográfia*, Budapest, 1992, 102.

45 Péterffy Gedeon (Budapest, 1912. augusztus 7. – South Bend – USA, 1993. szeptember 23.) pap. 1936. június 21-én szentelték az Esztergomi Főegyházmegye papjává. 1936–1938 között Rómában tanult az Angelicumon, mint a *Collegium Hungaricum* Papi Osztályának növendéke. 1946-ban nevezték ki a Püspöki Konferenzia római agensévé. 1947-ben lett a PMI rektora. 1951-ben elhagyta Rómát és az Egyesült Államokba emigrált. BEKE 2008, 581.

46 Vajda Ferenc (Máramarossziget, 1919. július 14. – Racine, 1987. február 28.) pap. 1937–1945 között a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendéke volt. A teológiát a Pápai Gergely Egyetemen tanulta. 1943. október 31-én, Rómában a Szt. Máriai Egyházmegye papjává szentelték. 1948–1951 között a római magyar közösség lelképásztora volt. 1951-ben emigrált az Egyesült Államokba, ahol Mineapolisban lett káplán, majd Racinában, a St. Lucy's Congregatio plébánosa. *Collegium Germanicum et Hungaricum Kollegskatalog*, Roma, 1937–1987.

della Conciliazione 44. sz. alatt a *Propaganda Fide*től bérelt lakásban volt.⁴⁷ Ő maga is ide költözött és itt volt az irodája. Igyekezett megismerni a római magyar közösség tagjait, akik közül két személyt meg kell említeni. Tomek Vincét, aki a piarista rend generális elöljárója volt,⁴⁸ és Apor Gábort, a vértanú győri püspök testvérét, aki 1939–1944 között Magyarországon szentszéki nagykövete volt, ekkor pedig az *A.C.* elnöke.⁴⁹

Megérkezése után Zágón József apostoli vizitátorként megszervezte a római magyarság szentévi zarándoklatát. 1950. december 10-én Rómában élő magyar papok, szerzetesek és világi hívek vettek ezen részt. XII. Pius pápa 1950. december 13-án kihallgatáson fogadta a zarándoklat résztvevőit, megszólításával tüntette ki Zágón Józsefet, és apostoli áldását adta a Magyarországon élő és a hazájukból elmenekült magyarokra.⁵⁰

2.1. Az *Anonymus* kiadó

Zágón első jelentős műve Rómában az *Anonymus*⁵¹ nevet viselő könyvkiadó létrehozása volt. A kezdeményezésben részt vett a római emigráció szinte valamennyi jelentős személyisége.⁵² Ő lett az igazgató. Magyar katolikus klasszikusok kiadását tervezték Pásztor Lajos⁵³ javaslata alapján. A cél kettős volt. Egyrészt az emigrációban élő magyarok magyar nyelvű lelki és irodalmi könyvekkel való ellátása, másrészt a kiadott könyvek beküldése Magyarországra, ahol ilyen jellegű könyvek kiadására akkor nem volt lehetőség. Zágont a kiadó vezetésében Békés Gellért OSB⁵⁴ és Pásztor Lajos tanácsadóként segítették.⁵⁵ A kiadó első pénztárkönyvében az első bejegyzés dátuma 1951. július 1., amely az alapítók által befizetett összegek felsorolását tartalmazza.⁵⁶ Ezek szerint a kiadó 1951

47 Római Magyar Kurír, 1948. december 12.

48 Tomek Vince Sch.P. (Palocsa, 1892. november 19. – Róma, 1986. április 18.) szerzetes. 1916. június 25-én szentelték pappá. 1948–1967 között a Piarista Rend generálisa volt Rómában. Sírja Budapesten van. LÉH István SCH. P. – KOLTAI András: *A Magyar Piarista Rendtartomány történeti névtára 1666–1997*, (METEM könyvek 21), Budapest, 1998, 390.

49 Apor Gábor (Köröspatak, 1889. november 6. – Róma, 1969. február 21.) követ. MAGYARY Gyula: *Báró Apor Gábor 1889–1969*. in: KSz 21(1969), 65–66; VICZIÁN János: *Apor Gábor, altorjai br.*, in: MKL I., Budapest, 1993, 344–345.

50 KSz 2(1950), 181.

51 *Anonymus* ismeretlen személy, II. vagy III. Béla magyar király őrnöke volt. Csapodi Csaba: *Az Anonymus kérdés*, Budapest, 1978.

52 Az alapítók Zágónon kívül: S.E. Apor Gábor az *A.C.* elnöke, Francesco Ambro máltai lovag, Békés Gellért OSB, Dám Ince OFM, Pásztor Lajos levéltáros, De Rivo Zoltán újságíró, Tóth László irodalomtörténész, és Kada Lajos. Németh, 2002, 213–214.

53 Pásztor Lajos (Budapest, 1913. február 3. – Róma, 1997. október 8.) levéltáros, történész. A Római Magyar Akadémia titkára volt, ezt követően a Vatikáni Titkos Levéltár levéltárosa lett, és a Pápai Gergely Egyetemen egyháztörténetet tanított. BORBÁNDI Gyula – PÁSZTOR Lajosné: *Pásztor Lajos*, in: MKL X., Budapest, 2005, 657.

54 Békés Gellért OSB (Budapest, 1915. január 3. – Sankt Lambrecht, 1999. július 29.) szerzetes pap. A római Szent Anzelm Egyetemen tanulta a teológiát. 1938. szeptember 11-én szentelték pappá. 1946-tól a Szent Anzelm Egyetemen, 1979-től a Pápai Gergely Egyetemen is tanított. 1992-ben visszatért Magyarországra. POMOGÁTS Béla: *Békés Gellért József, OSB*. In: MKL I., Budapest, 1993. 699. SOMORJAI Ádám (szerk.): *Az egység szolgálatában, Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára*, in: KSz 46(1994), 3–4. szám.

55 Consiglio di Amministrazione jegyzőkönyveinek első kötete özvegyének a birtokában van.

56 A pénztárkönyv özvegyének a birtokában van. Apor Gábor 69.000,- lírát, a többiek fejenként 6.000,- lírát fizettek be.

közepén jött létre, a *Tribunale di Roma*-nál volt bejegyezve. Hivatalos székhelye a *Via della Conciliazione*, 44. sz. alatt lévő irodában volt, postacíme pedig Róma, C.P. 9043. A kiadó ügyvezető tanácsának első ülésén, amelyet 1951. október 12-én tartottak, 23 tag csatlakozását fogadták el. Zágón József 1958-ig állt a kiadó élén, akkor átadta a vezetést Magyar Gyulának.⁵⁷ A kiadó igen igényes és alapvető lelki, teológiai, történelmi, irodalmi és ifjúsági könyvet adott az emigráns magyarok kezébe, akik minden magyar szóra ki voltak éhezve.⁵⁸ A könyvekről az *A.C.* lapja, a *Katolikus Szemle*⁵⁹ közölt recenziókat.⁶⁰ A kiadó sorsa azonos volt számos más emigráns magyar kiadó sorsával: lelkesedésből, tenni vágyásból született, és a körülmények változása és a gazdasági helyzet pecsételte meg sorsát a hatvanas-hetvenes években.⁶¹ Az utolsó könyv 1976-ban jelent meg, amely a Pápai Gergely Egyetem jól ismert magyar és olasz jezsuita szerzőpárosának, Alszeghy Zoltánnak és Flick Maurónak a műve volt.⁶²

2.2. Az Újszövetségi Szentírás magyar nyelvű kiadása

Az *A.C.* nagy vállalkozása, az Újszövetségi Szentírás görög eredetiből készített fordítása és kiadása már Zágón Rómába érkezése előtt elindult. Történetéről a fordítók így vallanak⁶³:

Az új Szentírás eredete elválaszthatatlanul összekapcsolódik a hazájától távol, menekült sorban élő magyarság sorsával. 1949-ben, amikor erősebb ütemben indult meg a nyugatra menekült magyarság kivándorlása, a Rómában élő magyar papok egy megbeszélésén fölmerült a kérdés: mit adjunk búcsúzóul magyar véreink kezébe, amikor az olasz kikötőkből útra kelnek messi világrészek felé? ... Természetesen keresve sem találhattunk volna önmagában jobbat és célunknak is megfelelőbbet, mint a Szentírást. ... kifejezett célunk volt, hogy a hívő magyarságnak, elsősorban a hazájától távol, menekült sorban élő magyarság lelki javát szolgáljuk. ... ez a cél volt az egész vállalkozás sugalmazója és mozgatója.

A fordítók feltehetően a római magyar papok, szerzetesek, pap- és szerzetesnövendékek egyik havi találkozájára utalnak, amelyet ricevimentónak neveztek. Ezeket a PMI-ben rendezték minden hónap első csütörtökén.⁶⁴ A szentírási könyvek többségét görög eredetiből Dalos Patrik oratorianus⁶⁵ fordította le, Békés Gellért bencésnek köszönhető a fordítás szép magyar nyelve. Miután a fordítók elvégezték munkájukat, szükség volt annak ellenőrzésére. Zágón ekkor vette kézbe az ügyet.⁶⁶ A munka elvégzésére 1951. január 2-án a

57 Consiglio di Amministrazione jegyzőkönyve, első kötet, 1958. június 16-i ülés.

58 Hozzávetőleges harminc könyvet adtak ki. BORBÁNDI 1992, 30. Ebből huszonkettő könyv címe ismert. NÉMETH 2002, 214, 146–149 jegyzetek.

59 Az első szám 1949. július elsején jelent meg. NÉMETH 2002, 208. A folyóirat története VICZIÁN János: *Katolikus Szemle*, in: MKL VI., Budapest, 2001, 386.

60 NÉMETH 2002, 214, 150. jegyzet.

61 BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, München, 1985, 377.

62 ALSZEGHY Zoltán – FLICK Maurizio: *A katolikus dogma fejlődése*, Roma, 1976.

63 P. BÉKÉS Gellért – P. DALOS Patrik: *Az Újszövetségi Szentírás új magyar fordítása*. in: KSz 3(1951), 1–4.; FARKASFALVY Dénes: *Az Újszövetség magyar fordításának múltja és jövője*, in: KSz 46(1994), 129–142.

64 NÉMETH 2002, 199 és 210.

65 NAGY 2000, 177.

66 NÉMETH 2007, 353–357.

Torino melletti Chieriben működő magyar jezsuita provinciához fordult.⁶⁷ A jezsuita közösség hat tagja készséggel vállalta a felkérést.⁶⁸ Zágon az elkészült fordítást 1951. február 10-én küldte el Chieribe.⁶⁹ A jezsuita atyák igen gyorsan elvégezték a munkát, mert már 1951. február 16-án jelezték neki, hogy a hónap végére elkészülnek.⁷⁰ Zágon ezt ezekkel a szavakkal köszönte meg:

*Nem túlzok, ha a Szentírás megjelenését nagymértékben annak az önzetlen munkának tulajdonítom, mellyel a fordítás átnézését végezték a jó jezsuita atyák. A jó Isten fizesse meg munkájukat sok kegyelemmel!*⁷¹

A kiadásban a fordítók bevezetésének dátuma 1951. augusztus 20. Szent István király ünnepe, Zágon előszava 1951. október 8-ára, Magyarok Nagyasszonya ünnepére van keltezve. A nyomtatás azonban a kis teljesítményű nyomdagépek miatt elhúzódott és csak 1952 januárjában készült el. Az első kiadás 25 ezer példányban jelent meg, amelyhez az anyagiakat Zágon gyűjtötte össze. 1955-ben jelent meg a második, javított kiadás, tízezer példányban, ami az 1956-os események miatt, amelyekről még szó lesz, hamar elfogyott, így újabb és újabb kiadásokra volt szükség. 1963-ig összesen 75 ezer példányt adtak ki, 1964-ben pedig már a negyedik kiadás látott napvilágot.⁷² A fordítók neve alapján ez a fordítás Békés-Dalos Újszövetség néven vált ismertté, nevezték *Limburginak* is, mert a kiadáshoz szükséges egyházhatósági engedélyt a limburgi püspök, Wilhelm Kempf⁷³ adta meg 1951. november 25-én. A kommunizmus évei alatt Magyarországon nagy kincs volt az Újszövetségnek ez a kiadása, amely hivatalosan és nem hivatalosan jutott át a vasfüggönyön, többnyire Bécsből vagy Bécsen keresztül. Zágon nem fáradt bele abba sem, hogy az újabb és újabb kiadásokhoz anyagi forrásokat találjon, pedig olykor súlyos pénzhiánnyal kellett megküzdenie, pl. amikor 1955-ben nem engedtek be Magyarországra egy nagyobb szállítmányt pedig abban állt a pénz, ami kellett volna az éppen akkor nyomdából kikerülő újabb kiadásra! A nagyszerű vállalkozást a Gondviselés azonban mindig átsegítette és csak a jó Isten a megmondhatója annak, hogy hányan köszönhetik e fordításnak azt, hogy megismerték az Újszövetségi Szentírást.⁷⁴

2.3. Mindennapi gondok

Zágon tevékenységének nagyobb része Rómában zajlott, ezért az *Élet* c. folyóirat kiadását is áthozta ide magával 1951 novemberében.⁷⁵ Egyik fő feladata lett, hogy a magyar intézmények, kezdeményezések élére, többek között a Katolikus Szemle szerkesztésére is, alkalmas személyeket, megfelelő munkatársakat találjon azok helyett, akik ekkortájt emigráltak az

67 SZARVAS Béla: *A magyar jezsuita rend hittudományi főiskolája Olaszországban, Fábry Antal S.J. (1902–1985) emlékére*, in: MEV 10(1998), 1–2/281–286.

68 SZIA-Zágon, 2.60.2: Chieri, 1951. január 28.

69 SZIA-Zágon, 2.60.3: Róma, 1951. február 11.

70 SZIA-Zágon, 2.60.4.

71 SZIA-Zágon, 2.60.10: Róma, 1951. november 2.

72 SOMORJAI Ádám: *Békés Gellért publikációinak bibliográfiája*, in: KSz 46(1994), 3–4/68.

73 Wilhelm Kempf (Wiesbaden, 1906. augusztus 10. – Limburg, 1982. október 9.) püspök. 1949. július 25-én szentelték püspökké. www.catholic-hierarchy.org/bishop/bkempfw.html 2010. 11. 23-i letöltés.

74 NÉMETH László: *55 éves a Békés-Dalos Újszövetség*, in: Jeromos füzetek, 2006, 65. szám.

75 BORBÁNDI 1992, 102.

Egyesült Államokba.⁷⁶ A kivándorolt magyar lelkész helyére Kada Lajost nevezte ki menekült lelkésznek.⁷⁷ A Katolikus Szemle szerkesztését pedig Békés Gellért OSB vállalta. Zágon idejének jó részét levelezéssel töltötte, hogy kapcsolatba lépjen a világon szétszórta élő magyar papokkal. Hagyatékában fennmaradt levelezése bámulatra méltó. Törekedett a személyes találkozásokra is, amelyekre jó alkalmul szolgáltak a különböző országokban rendezett papi lelkigyakorlatok, amelyek tartását vállalta.⁷⁸ Figyelme kiterjedt Magyarországra is, ahová nagyon sok adományt küldött Mikes álnéven.⁷⁹ Vizitátorként hozzá tartozott egykori kollégiumának, a bécsi Pázmáneumnak a felügyelete is. Neki küldték az információkat a papnövendékekről és ő ellenőrizte az elszámolást.⁸⁰ Számos kezdeményezés élére állt, így ő lett az elnöke a Magyar Katolikus Művészeti és Tudományos Akadémiának is, amely 1951-ben Schwartz Elemér louvaini egyetemi tanár kezdeményezésére jött létre.⁸¹ 1954-ben már ötven tagja volt.⁸² Pihenéseit és szabadságát az ausztriai Muttersben töltötte, ahol jó kapcsolatba került egy ottani családdal, akiknek szállodájuk volt.⁸³ Buzgóságának elismeréseként XII. Pius pápa 1952. január 25-én titkos pápai kamarási címmel tüntette ki.⁸⁴

A menekültek lelképásztori ellátásának egyházi kereteiben lényeges változást hozott az „*Exsul Familia*” apostoli constitúció megjelenése 1952. augusztus 1-jén.⁸⁵ A constitúció 1952. december 30-án lépett életbe és ezzel Zágon Józsefnek megszűnt a külföldi magyar katolikusok feletti joghatósága.⁸⁶ Ekkortájt szűnt meg az általa indított Élet c. folyóirat is.⁸⁷

3. A PÁPAI MAGYAR EGYHÁZI INTÉZET RÉGENSE: 1953–1964

A Szentszék, hogy Zágon Józsefet Rómában tartsa a PMI Egyesült Államokba kivándorolt rektora helyére 1953. február 24-én kinevezte a PMI régensévé, *ad interim*.⁸⁸ Rektori kinevezést azért nem kaphatott, mert ekkorra már megszakadt a kapcsolat a Vatikán és a Magyar Püspöki Kar között⁸⁹ és így a kinevezéshez a Magyar Püspöki Kar véleményét nem tudták kikérni.

76 NÉMETH 2007, 354–357. SZABÓ Ferenc: *A magyar jezsuiták sajtómunkája 1945 után itthon és külföldön*, in: MOLNÁR Antal és SZILÁGYI Csaba (szerk.): *Múlt és jövő, A magyar jezsuiták száz éve (1919–2009) és ami abból következik*. (METEM Könyvek 73), Budapest, 2010, 66–74.

77 PAJOR 2001, 18.

78 NÉMETH 2007, 354.

79 A politikai rendőrség csak 1957-ben fedezte fel, hogy Zágon ezt a nevet használja magyarországi levelezésében. FEJÉRDY András: „*Hontalanok*”, *A római emigráns magyar papok, a magyar kormányzat és a Vatikán új keleti politikájának kezdetei*, in: *Történelmi Szemle*, XLI(2009), 64., 13. jegyzet.

80 BEKE 2002, 264.

81 Levélváltás (298 oldal) 1951 és 1962 között: *SZIA-Zágon*, 16.

82 BORBÁNDI 1985, 196.

83 Ausztriai tartózkodási engedély: *SZIA-Zágon*, 55.21. e 32.

84 *SZIA-Zágon*, 55.24–25, e 27.

85 *Acta Apostolicae Sedis*, 44(1952) 649–704, legújabb kiadása in: *Enchiridion della Chiesa per le migrazioni, Documenti magisteriali ed ecumenici sulla pastorale della mobilità umana (1887–2000)*, Bologna, 2001, 147–310.

86 CSERHÁTI 2009, 26; KSz 4(1952.), 25.

87 BORBÁNDI 1992, 102.

88 *PMI*, 74/1953.

89 FEJÉRDY 2009, 60.

A PMI elődje, a Papi Osztály a *Collegium Hungaricum* (később Római Magyar Akadémia, rövidítve RMA) keretében, 1928-ban kezdte meg működését. Azzal a céllal jött létre, hogy Magyarországról érkező felszentelt papokat fogadjon, akik püspökeik szándéka szerint Rómában teológiai, illetve történelmi tanulmányokat folytatnak. A Papi Osztály 1936. január 1-én belső igazgatásában önállóvá vált, és teljes egészében elfoglalta a Via Giulián lévő Falconieri palota második emeletét. Ennek a kedvező elhelyezésnek a kialakításában szerepet játszott az a körülmény, hogy a palota vételárának egy részét a vallásalapból fedezték. A Papi Osztályt a Szemináriumok és Egyetemek Kongregációja 1939. június 8-án felvette az egyházi intézmények sorába, majd Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek⁹⁰ kérésére 1940. július 16-án XII. Pius pápa a Római Magyar Egyházi Intézetet „pápai” címmel ruházta fel, illetve megadta az ezzel járó jogokat. A II. világháborút követően, az 1948–49-es akadémia évre érkeztek utoljára Magyarországról ösztöndíjas papok a PMI-be. A hatalomra jutott kommunista diktatúra ezt követően mindent megtett azért, hogy működését lehetetlenné tegye, feloszlassa illetve kitegye az épületből.⁹¹ Az Intézet növendékei ekkor jórészt a *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ból, a bécsi Pázmáneumból és Innsbruckból érkeztek püspökeik beleegyezésével, illetve volt néhány olyan növendék is, akik azután léptek be az Intézetbe, hogy emigráltak Magyarországról.⁹² Volt idő, amikor az Intézet létének megőrzése érdekében hivatalos olasz karhatalmi szervek közbelépésére is szükség volt. 1947-től az Intézetben laktak a római magyar lelkészek is. Az Akadémia kommunista vezetésével az 1952–1953-as akadémiai esztendő különösen is feszült volt. Ekkor az Intézetet Mester István egri egyházmegyes pap vezette vicerektorként.⁹³

Zágon kinevezését követően beköltözött a PMI-be, ahol a főbejáratnál balra lévő két szobás lakásban lakott. Az Intézet helyzete, létéért folytatott küzdelme nem volt ismeretlen előtte, hiszen apostoli vizitátorként felügyelte az Intézetet, lakóival szorosán együttműködött. Az Intézet működésének anyagi feltételei eléggé bizonytalanok voltak, ezért Zágon elsődleges gondja az volt, hogy előteremtse a működéséhez szükséges anyagiakat. Adományokat gyűjtött, illetve elrendelte, hogy a növendékek évente fizessenek be egy meghatározott összeget. Azt is sikerült elérnie, hogy a növendékek püspökei Magyarországon vállalják papjaik fenntartási költségeit intenció fejében. Ezzel egyben elismerték egyházmegyes növendékeiknek az Intézetben való tartózkodását, illetve ez kapcsolatot jelentett a hazai katolikus Egyház és a PMI között. Zágon régensként folytatta a havi papi találkozókat szervezését. Vezetése alatt az Intézet élete normalizálódott, ami köszönhető annak is, hogy Sztálin halála után a helyzet Magyarországon lényegesen enyhült.⁹⁴ 1956.

90 Serédi Jusztinián OSB (Deáki, 1884. április 23. – Esztergom, 1945. március 29.) érsek, hercegprímás, bíboros. Kánonjogászként Gasparri bíboros munkatársa volt. 1927. november 27-én nevezték ki esztergomi érsekké, 1927. december 22-én kerálták bíborossá. BEKE 2008, 660–662.

91 CSORBA 1998, 76–83.

92 A növendékek listája NÉMETH László: *Pápai Magyar Intézet (Pápai Magyar Egyházi Intézet, PMI)*, in: MKL X., Budapest, 2005, 561–563.

93 Mester István (Kassa, 1917. augusztus 20. – Róma, 1984. június 6.) pap. 1951. június 15-én szentelték az Egri Főegyházmegye papjává. 1947–1948 között római magyar lelkész volt. A Pápai Gergely Egyetemen szerzett licenciát egyházbiztosként. Tanulmányai befejeztével a PMI vicerektora lett. 1952-ben lépett a Szent-széki szolgálatába. 1973-tól a Papi Kongregáció osztályvezetője volt. DIÓS István: *Mester István*, in: MKL VIII., Budapest, 2003, 994. A Vatikánban, a Campo Santo Teutonicón temették el, ahonnan földi maradványait 1994-ben Egerbe vitték. *Mester István újratemetése Egerben*, in: Új Ember, 1994. december 4.

94 Sztálin 1953. március 5-án hunyt el. Halálát követő magyarországi változásokról Adriano PAPO – Gizella NÉMETH PAPO 2000, 430.

október 23-án Budapesten váratlanul kitört a forradalom.⁹⁵ Ennek hírére a Római Magyar Akadémia kommunista vezetősége elmenekült a palotából. Az üresen maradt épületet Zágón vezetésével október 31-én az Intézet birtokba vette és a forradalom leverése, azaz november 4-e után se adták azt vissza a kommunista vezetésnek. A szovjet segítséggel Magyarországon berendezkedett új rezsim 1957 őszére találta meg azt az eszközt, amivel visszaszerezhetette a Palazzo Falconerit. A budapesti olasz Kulturintézet bezárásával fenyegetőzve érték el, hogy az olasz hatóságok segítsenek helyreállítani az 1956 október előtti helyzetet. Zágón deklarációt tervezett felolvasni az október 1-jei átadás alkalmából, ám az olasz külügyminisztérium kérésére ettől eltekintett és azt írásban küldte meg. A kapcsolat a két intézmény között igen feszült volt, mindennaposak voltak az összeütközések. Zágón igyekezett mindent megtenni, hogy a PMI jogállását megvédje.

A PMI 1958-ban fennállásának 30. évfordulójára készült. Zágón az évforduló méltó megünneplésére tervbe vette a kápolna felújítását. A kápolna díszítésének elkészítését Prokop Péter kalocsai egyházmegyes pap festőre bízta, aki 1957. május 1-jén érkezett az Intézetbe, miután az év elején emigrált Magyarországról.⁹⁶ Prokop Péter negyven négyzetméternyi freskót készített. A felújított kápolna megáldására 1958. december 4-én délelőtt 11 órai kezdettel került sor. Az ebből az alkalomból elkészített új márványoltárt Mons. Ettore Cunai soteropoli c. érsek, Róma második Vicegerentéje szentelte fel.⁹⁷ Az oltárba Szent Ágnes, Szent Gellért, a Kassai vértanú, Árpádházi Szent Erzsébet és X. Szent Pius pápa ereklyéit helyezték el.⁹⁸

Az ötvenes évek végén az RMA élére kinevezett igazgató új hangot ütött meg és így remény nyílt a két intézmény közötti kapcsolat rendezésére. Nem sokkal ezután azonban ismét összeütközésre került sor. 1960 nyarán, egy éjszaka eltávolították a palota homlokzatáról azt a Magyarok Nagyasszonya mozaikot, amelyet az Intézet készítettett 1957-ben. Zágón az igazgatónak írt levelében megdöbbenésének adott hangot.⁹⁹ A mozaik eltávolítását végrehajtó önkényeskedő gondnokot, az RMA igazgatója rövidesen hazahívatta Budapestre, a mozaikot pedig egy szombati nap beadták az PMI-be, ahol először a bejárat mellett volt elhelyezve, majd 1978-tól a sekrestyébe került, és csak a rendszerváltást követően, 1991-ben helyezték vissza ünnepélyesen a palota homlokzatára.¹⁰⁰

Az évek múltak és 1960-ban Zágón József ezüstmisés lett. Az ünnepi szentmisét a PMI kápolnájában tartotta július 10-én.¹⁰¹ Az esztendő jelentős fejleményeket hozott. Ennek előzményei visszanyúlnak a II. világháborút követő évekre.¹⁰² XII. Pius pápa 1945-ben nevezte ki Mindszenty Józsefet esztergomi érsekké és már 1946 februárjában bíborossá kreálta. Bíborosi címtemplomául saját kérésére a magyar emlékekben igen gazdag Santo

95 A forradalom ötvenedik évfordulójára több könyv is megjelent olaszul nyelven: Victor SEBESTYEN, *Budapest 1956. La prima rivolta contro l'impero sovietico*, Rizzoli 2006; Clemente MANENTI: *Ungheria 1956, Il cardinale e il suo custode* (La memoria 693), Sellerio editore Palermo, 2006.

96 Prokop Péter (Kalocsa, 1919. január 10. – Budapest, 2003. november 11.) pap, festő. 1942. március 22-én szentelték a Kalocsai Főegyházmegye papjává. PROKOPP Mária: *Prokop Péter, Szeged*, 2003 és NÉMETH 2007, 362.

97 1964-es leltár: PMI, 1001/1964.

98 PMI, 88/1958. Szent Gellért püspök és vértanú ereklyéjét Mons. Angelo Giuseppe Roncalli, velencei pátriárka a későbbi XXIII. János pápa ajándékozta az Intézetnek.

99 PMI, 42/1960 Zágón József Merényi Ferencnek, az Akadémia igazgatójának. Kelt: Róma, 1960. június 2.

100 CSORBA1998, 90.

101 PMI, 34/1960.

102 NÉMETH 2009, 29–79.

Stefano Rotondo-bazilikát jelölte ki, amely a *Collegium Germanicum et Hungaricum* tulajdonában állt. A templom ekkor igen romos állapotban volt, de az ünnepélyes birtokbavételre (*presa di possesso*), amelyre 1946. március 3-án került sor, kitakarították. A bíboros szerette volna a templom melletti kolostort is megkapni, hogy ott újraélessze Szent István első magyar király által a Szent Péter-bazilika közelében épített és 1776-ban lebontott magyar zarándokházat. Maga Giovanni Battista Montini sostituto is, a későbbi VI. Pál pápa személyesen többször közbenjárt az ügyben a Kollégium vezetésénél. Mindszenty bíborost azonban 1948. december 26-án letartóztatták és így az álmot ekkor nem sikerült megvalósítani, de az tovább élt.

A templommal kapcsolatos tervek a hatvanas évek elején váratlanul ismét napirendre kerültek, annak ellenére, hogy a bíboros 1956. november 4-e óta az Egyesült Államok budapesti követségén tartózkodott.¹⁰³ Az Egyesült Államokban ugyanis 1960. július 1-én elhunyt Mihalik István, nagyváradi egyházmegyes magyar plébános,¹⁰⁴ aki végrendeletében jelentős összeget hagyott papnevelésre. Mons. Szabó János, az Amerikai Magyar Katolikus Liga elnöke¹⁰⁵ értesítette erről Zágón Józsefet, és azt tanácsolta neki, hogy tegyen lépéseket a hagyaték megszerzésére.¹⁰⁶ Zágón azonnal kérte tőle a végrendelet másolatát,¹⁰⁷ mert a hagyatékból szerette volna megoldani a PMI független elhelyezését, a Santo Stefano Rotondo melletti kolostorban. A hagyaték megszerzése azonban akadozott. A végrendelet megszerzését nehezítette, hogy annak végrehajtójául a philadelphiai érsek volt megjelölve. Az érseki szék azonban éppen ekkor betöltetlen volt. Ráadásul, Zágón információi szerint, előkészületben volt a Philadelphiai Egyházmegye felosztása is, ami miatt a kinevezés elhúzódásával számolt. Az új érsek 1961 márciusában Krol lengyel származású volt clevelandi segédpüspök lett,¹⁰⁸ akit Zágón személyesen is ismert. Róla az a hír járta, hogy a magyarok iránt jóindulatú, ami azzal kecsegtetett, hogy sikerülhet a hagyaték megszerzése.¹⁰⁹ 1961. július 22-én másolatban megérkezett Mihalik végrendelete, amely 1950. február 14-én kelt. Krol érsek személyesen küldte meg Zágónak 1961. július 10-én kelt leveléhez mellékelve.¹¹⁰ Mihalik a Csanádi Egyházmegyében lévő gyulai plébániá-

103 Mindszenty József, 1974, 442–469. A bíboros életének erre a szakaszára vonatkozó dokumentumok nemrég láttak napvilágot. SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor: *Majd' halálra ítélve, Dokumentumok Mindszenty József éleltörténetéhez (CD-melléklettel)*, Budapest, 2008, dokumentum: 234–359.

104 Mihalik István (Nagyszalonta, 1895. augusztus 6. – Philadelphia, 1961. július 1.) pap. 1920. március 1-jén szentelték a Nagyváradi Egyházmegye papjává. A teológiát Innsbruckban tanulta. 1924-ben egy rövid időt Svájcban töltött. 1925 után emigrált az Egyesült Államokba. Később Californiából Philadelphiába ment, ahol az 1913-ban alapított Jézus Szíve magyar plébániának lett a plébánosa. NÉMETH László: *Helyreigazítás*, in: *Távlatok* 2006/4, 74. szám, 430.

105 Mons. Szabó János (Carter, 1905 – Miami, 1991. április 9.) pap. 1930-ban szentelték pappá a Fort Wayne-i Egyházmegyében. South Bendben, a Magyarok Nagyasszonya plébánián volt káplán. Itt lett plébános 1935-ben. 1958-tól az Amerikai Magyar Katolikus Liga elnöke volt. MIKLÓSHÁZY Attila SJ: *A tengeren túli emigráns magyar katolikus egyházi közösségek rövid története Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában*, Budapest, 2008, 77–78.

106 *Zágón-Kada*, Róma, 1960. november 4.

107 Zágón József levélváltása Szabó Jánossal: *SZIA-Zágón*, 30.3.

108 Kinevezése Acta Apostolicae Sedis 53(1961), 200. John Joseph Krol (Cleveland, 1910. október 26. – Philadelphia, 1996. március 3.) bíboros, érsek. 1937. február 20-án szentelték pappá és 1953. szeptember 2-án püspökké. VI. Pál pápa kreálta bíborossá 1967. június 26-án. *The Cardinals of the Holy Roman Church* www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm.

109 *Zágón-Kada*, Róma, 1961. március 23.

110 *PMI*, 42/1961.

nak 5.000,- USD-t hagyott örökimádás templom építésére, a fennmaradó vagyont, mint alapítványt a nagyváradi római katolikus püspökség magyarországi részére hagyta, azzal, hogy a vagyon kamataiból a püspökség Magyarországon lévő részének kispapjait és papjait taníttassák Rómában. Zágon lépéseket tett annak érdekében, hogy az összeg ne kerüljön haza Magyarországra, hanem maradjon külföldön. Információi szerint ugyanis a csanádi püspök és a gyulai plébánia is tett lépéseket a hagyaték megszerzésére. Zágon azt szerette volna elérni, hogy az alapítvány kezelését a Szentszék bízta a PMI-re. Érvelésében két példára hivatkozott: a magyarországi helyzet miatt a Szentszék a bécsi Pázmáneumot a bécsi érsekre,¹¹¹ a Győri Káptalan ausztriai javainak a kezelését pedig az eisenstadti püspökségre bízta,¹¹² továbbá véleménye szerint a végrendeletben írtak a PMI-ben valósulhatnak meg, ezért azt kérte, hogy ha az alapítvány kezelését nem bízzák a PMI-re, az alapítvány éves hozadékát adják a PMI-nek. A hagyaték összege 225.000,- USD volt. Az év végén Krol érsek megbízást kapott a nagyváradi egyházmegye érkeinek képviselőitől. Bonyolította az ügyet, hogy az érsek írt Magyarországra. Ekkor a Szentszék is közbelépett, amit Zágon pozitívan értékelt.

Zágon közben igyekezett demonstrálni a Santo Stefano Rotondo magyar történelmi vonatkozását és a rá vonatkozó magyar igényt. Ennek érdekében 1961 októberében szerződést kötött Banfi Florióval¹¹³ a templomban eltemetett magyar gyóntató, Lászlai János sírkövérről írt könyvének kiadásáról.¹¹⁴ A könyv 1961-ben meg is jelent a Herder kiadásában.¹¹⁵ A következő év nyarán 1962-ben pedig a templomba szervezte a magyar emigránsok zárandoklatát, amiről majd még később lesz szó. A hagyaték ügye, amely reményt adott a terv megvalósítására, 1963 végére valahára rendeződni látszott. A Csanádi Egyházmegye megkapta teljes egészében az 5.000,- dollárt,¹¹⁶ a hagyaték többi része az USA-ban maradt, mint alapítvány. Az alapítvány kezelését a Szentszék a philadelphiai érsekségre bízta azzal, hogy évenként a Szentszéknek számoljon el, az évi kamatokat pedig utalja át az Államtitkárságnak. Zágon ekkor még azt hitte, hogy ezeket a kamatokat majd évente megkapja. Ehhez szerette volna hozzátenni a PMI megtakarított pénzét. Azzal számolt, hogy így összejön 50.000 dollár.¹¹⁷ Erre alapozva kérte 1963 márciusában az

111 A Szentszék rendelkezése 1953. február 4-én kelt. A Szentszék 2000. december 29-én egy dekrétummal adta vissza a Pázmáneumot az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyének. BEKE 2002, 243–244.

112 Ausztria pápai nunciusánál a dekrétum 1953. február 26-án kelt. Iktatószáma: 8747. 1993-ban a két érintett püspök egymás között helyreállították az eredeti helyzetet. Paul Iby, esenstadti püspök 1993. december 9-én (Iktatószám 1919/5–93) írt a Pápai Lajos győri püspöknek. Ebben az esetben nem lépett közbe a Szentszék.

113 Florio Banfi, Holik-Barabás Gyula, Hólik Flóris László (Nyíregyháza, 1899. december 1. – Róma, 1967. szeptember 2.) történész, irodalomtörténész. 1926-tól élt Olaszországban. Összegyűjtötte és kiadta az olaszországi magyar emlékeket. 1945 és 1950 között a *Collegium Hungaricum* titkára volt. NAGY 2000, 60–61.

114 A szerződés 1961. október 15-én kelt. *SZIA-Zágon*, 2.23.

115 BANFI Florio: *La lapide sepolcrale di Giovanni da Lazo assertore di Roma „Patria Comune”*. (Accademia Catholica Hungarica, Roma), Roma, 1961.

116 Az Államtitkárság 1969. november 14-én azt kérte Zágontól, hogy szerezze be a Csanádi Egyházmegyéjétől a pénz felhasználására vonatkozó dokumentumokat. A megyéspüspök, Ijjas József 1970. március 17-én kelt válaszában jelezte, hogy a pénz a bankban van és a gyulai templom restaurálására akarják felhasználni. *SZIA-Zágon*, 48.103, 1969. november 14. – 1970. április 11.

117 *SZIA-Zágon*, 30.3. Erre a célra tették félre azt az összeget, amit a *Via de' Cestarin* eladott lakásért kaptak. *PMI*, 38/1964, Róma, 1964. június 16.

Államtitkárság segítségét egy önálló intézmény megvalósításához, választ azonban nem kapott.¹¹⁸

A Vatikán új keleti politikája az un. *Ostpolitik* keretében¹¹⁹ a magyar kormány és a Vatikán közötti kapcsolatfelvételre 1962 nyarán a magyar püspököknek a II. Vatikáni Zsinatra küldött meghívása adott alkalmat.¹²⁰ A két fél között elindultak a tárgyalások, amelyek 1964-re odáig jutottak, hogy kilátásba került egy megállapodás megkötése. Ennek híre az év elején elterjedt Rómában is. Zágon József ezért a Szemináriumok Kongregációja részére a PMI 1962–1963-as akadémiai évről készített jelentésében felvetette az Intézet elhelyezésének és jogi státuszának a problémáját. A Kongregáció közbenjárását kérte az Államtitkárságon.¹²¹ A tárgyalások hírére tehát első reakciója annak elérése volt, hogy a kilátásba helyezett megállapodásban rendezésre kerüljön a PMI jogi státusza a Falconieri palotán belül, tekintettel az állandó vitákra, amelyek a PMI és az RMA kapcsolatát jellemezték az ötvenes évektől kezdve. Ezt elsősorban azért tartotta szükségesnek, hogy abban az esetben, ha az Intézetnek új, otthonról kinevezett vezetői lesznek, megőrizhesse önállóságát az RMA-val szemben. Miközben az Intézet jövőjéért fáradozott saját beosztásának elvesztésével is számolt.¹²²

A magyar kormány és a Vatikán közötti tárgyalásokon a magyar fél részéről már 1963 októberében megfogalmazódott az igény a PMI átvételére, hogy azt a magyar állam és a püspöki kar felhasználhassa.¹²³ A PMI átvételét magyar részről elsősorban a titkosszolgálatok szorgalmazták, mert alkalmasnak tűnt arra, hogy oda ügynököket telepítsenek.¹²⁴ Ezen a ponton az elképzelések egy irányba haladtak, ha a célok és a szándékok nem is voltak azonosak. A Vatikán részéről Mons. Agostino Casaroli, a Rendkívüli Egyházügyek Szent Kongregációjának helyettes titkára¹²⁵ vezette a tárgyalásokat. Mielőtt Casaroli 1964. március 14–24. között Budapestre ment volna, hogy tárgyaljon a kormánnyal, a Kongregáció írásban is kérte az Államtitkárságot, hogy vizsgálják meg a

118 *Zágon-Kada*, Róma, 1964. március 11.

119 Stefano BOTTONI: *Egy különleges kapcsolat története, A magyar titkosszolgálat és a Szentzsék, 1961–1978*. In: BÁNKUTI Gábor és GYARMATI György (szerk.): *Csapdában, Tanulmányok a katolikus egyháztörténetéből, 1945–1989*. Budapest, 2010, 253–280. A tanulmány bemutatja a magyar és a külföldi kutatók eltérő nézőpontját felsorolva a Vatikán keleti politikájára vonatkozó legújabb publikációkat.

120 SZABÓ Csaba: *A Szentzsék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, 2005, 55–74.

121 *PMI*, 11/1964. 1964. február 22.: *la conclusione é questa: se il Governo domanda di cambiare i Superiori, la Santa Sede dovrebbe chiedere che sia resa forte la posizione dell'Istituto nel Palazzo Falconieri, facendo riconoscere i diritti di proprietà – relativa al secondo piano – dell'Istituto in base a quanto si esprimeva sopra sub. nro 1, b).*

122 *Zágon-Kada*, Róma, 1964. március 11.

123 SZABÓ Cs. 2005, 160: 42. documentum, III. Javaslat, 3. pont.

124 FEJÉRDY András: *Állam(biztonság)i játszma a Pápai Magyar Intézet átvétele körül*, in: SOÓS Viktor Attila – SZABÓ Csaba – SZIGETI László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözök a Kádár-korszakban*. Budapest, 2010, 361–384.

125 Agostino Casaroli (Castel San Giovanni, 1914. november 24. – Róma, 1998. június 9.) bíboros, diplomata. 1937. május 27-án szentelték a Piacenzai Egyházmegye papjává. 1940-től dolgozott az Államtitkárságon. XXIII. János pápa 1961. február 24-án nevezte ki a Rendkívüli Egyházügyek Kongregációjának titkárhelyettesévé. VI. Pál pápa 1967. július 4-én titkárrá nevezte ki, majd július 16-án szentelték püspökké. II. János Pál pápa 1978 októberében kinevezte pro-államtitkárává, majd 1979. június 30-án bíborossá kreálta és kinevezte államtitkárnak. Agostino CASAROLI: *Il martirio della pazienza, la Santa Sede e i paesi comunisti (1963–1989)*. Torino, 2000; FILIPAZZI 2006, 294.

Falconieri-palotában lévő helyiségek vitatott tulajdonjogi kérdését.¹²⁶ Ennek következtében Zágón 1964 márciusában nem várt biztatást kapott az Államtitkárságtól. Meglepetésére ugyanis Casaroli azt javasolta neki, hogy hozzanak létre egy új, független magyar házat. Bizonyára már számolt azzal, hogy a PMI lakóinak a magyar kormánnyal kötendő megegyezését követően el kell hagyniuk a PMI-t. Casaroli ezzel párhuzamosan adott választ a magyar kormány előző évi felvetésére is.¹²⁷ Zágón figyelemfelhívása a tulajdonjogi helyzet tisztázására nem volt hiábavaló. A tárgyalásokon a két fél egyetértett abban, hogy a PMI helyzetét a régi, a második világháború előtti megállapodás érvényesnek tekintése alapján kell rendezni.¹²⁸ A Casarolitól kapott biztatás alapján Zágón Mester Istvánnal együtt kezdeményezte, hogy a *Collegium Germanicum et Hungaricum* adja át neki a Santo Stefano Rotondót. Zágón 1964. április 15-én személyesen felkereste Padre Csele Sándort, a Kollégium magyar jezsuita prokurátorát, aki ekkor a Kollégium gazdasági vezetője is volt.¹²⁹ Zágón Padre Csele közvetítésével kifejtette a Kollégium vezetőségének, hogy elsősorban a politikai helyzet miatt kell helyet keresni a PMI részére. Mielőtt más megoldás felé néznének, kéri a Kollégium vezetését, hogy vizsgálják meg annak lehetőségét, hogy a PMI elhelyezésére adják át a templomot és a mellette lévő kolostort. Zágón tudatosan nem érintette a tulajdoni kérdést, hanem hosszú távú bérbeadást kért. Mindszenty József bíboros, hercegprímás régi terveit szerette volna megvalósítani, azaz a Santo Stefano Rotondo templomot magyar nemzeti templommá tenni. Úgy gondolta, hogy a templom használható állapotba helyezéséhez elégséges pénzzel rendelkezik majd a Mihalik hagyatékból.¹³⁰ Zágón 1964 júniusában az Egyesült Államokban járt, ahol Mons. Szabó János vendége volt.¹³¹ Távollétében Mester István intézte az ügyeket, és arról levelekben folyamatosan tájékoztatta. Június 13-án Casaroli hívta Mestert, és a magyar kormánnyal való megegyezés érdekében információkat kért tőle az Intézettről. Mester készített neki egy feljegyzést is, amelyben javasolta, hogy a megegyezésben a Szentszék kérjen garanciákat a PMI működésére. Casaroli a maga részéről sürgette Mestert, hogy hozzanak létre egy magyar házat. Világossá vált ebből, hogy a PMI átadására rövidesen, már az új tanév elejére sor kerül, ezért az 1963–64-es tanévzárón, ami június 16-án volt, már be is jelentette ezt a PMI lakóinak.¹³² Mester június 18-án találkozott Padre Cselével, aki azt tanácsolta neki, hogy a Santo Stefano Rotondo átadásával kapcsolatos kéréssel forduljanak a Szentatyához.¹³³ Zágón ezt követően, július első hetében érkezett vissza Rómába. Ekkor az Intézet jövője még bizonytalan volt, de Zágón reménykedett, bízott benne, hogy a Rotondo átadását a Szentszék támogatni fogja.¹³⁴ Azonnal tájékozódott, majd 1964. július

126 BARBERINI Giovanni: *La politica del dialogo, Le carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana.* (Santa Sede e politica nel novecento 7), Bologna, 2008, 118.

127 SZABÓ Cs. 2005, 181: 51. dokumentum: 1964. március 24, 4. pont és Barberini, 2008, 118: *Quanto all'Istituto ungherese di Roma, ... accennando, che sarà necessario, a questo proposito, risolvere anche il punto da tempo in discussione circa la proprietà della parte dei locali del Palazzo Falconieri nella quale l'Istituto ha ora sede.*

128 SZABÓ Cs. 2005, 187: 55. dokumentum, 1964. július 26, 4. pont.

129 SZILAS László: *P. Csele Sándor*, in: SZABÓ Ferenc SJ (szerk.): *Magyar Jezsuiták vallomásai III*, (»Anima Una«-könyvek/13), Budapest, 1999, 295–297.

130 *PMI-Rotondo*, 38.

131 *SZIA-Zágón*, 47.13.

132 *PMI*, 38/1964.

133 *PMI*, 38/1964.

134 *SZIA-Zágón*, 47.13: Zágón József Szabó Jánosnak, Róma, 1964. július 8.

16-án írt egy levelet a *Collegium Germanicum et Hungaricum* rektorának, amelyben hangsúlyozza, hogy az Államtitkárság támogatásával helyet keres a PMI részére.¹³⁵ A kérés ismételtén a Jézus Társaság generaliciájára került, ott azonban megakadt, de úgy tűnt, hogy a helyzet változott. Az Államtitkárság a Szentatya elé vitte az ügyet, és a Szentatya megengedte, hogy az ő nevében kérjék a generalizációt, hogy „affidálja” a Santo Stefano Rotondót és a mellette lévő kolostort a magyar emigránsoknak új centrum létrehozása céljából.¹³⁶ A támogatás konkrét jele volt az is, hogy VI. Pál pápa a Santo Stefano Rotondo majdani berendezésére egy nagyobb összeget adott, amelyet a Vatikáni Bankban (*I.O.R.*) helyeztek letétbe.¹³⁷

Az események a nyár után felgyorsultak. Mester István szeptember 5-én beszélt a *Collegium Germanicum et Hungaricum* rektorával, majd a rend generálisával szeretett volna tárgyalni, de csak német asszisztensével, Van Gestellel¹³⁸ sikerült beszélnie, aki viszont ellene volt a templom és a kolostor átengedésének. Mester erről informálta az Államtitkárságot, ahol azt a tanácsot kapta, hogy jobb megoldás, ha a magyarok egyezzenek meg a Kollégiummal, amire van remény, hiszen előzetes válaszuk kedvező volt. Mester viszont szükségesnek látta, hogy az Államtitkárság írjon egy újabb levelet a jezsuitáknak.¹³⁹

Közben a Szentszék és a Magyar Állam tárgyalásai előrehaladtak a megegyezés felé, jöllehet – Zágon információi szerint – a PMI ügyének rendezése késleltette azt. A Szentszék megkívánta, hogy a Magyar Állam vonja vissza a PMI 1952-es feloszlására vonatkozó rendeletét,¹⁴⁰ és írásban garantálja a PMI további működését, azaz tegye lehetővé, hogy otthonról növendékek jöhessenek Rómába.¹⁴¹ A felek végül megtalálták a megoldást, és 1964. szeptember 15-én, Budapesten aláírtak egy részleges megállapodást.¹⁴² A PMI-re a megállapodáshoz csatolt 2-es számú melléklet vonatkozott. A megállapodás 1964. október 1-én lépett életbe. A helyiségek tényleges átadását a dokumentum 1964. november 5-re határozta meg.¹⁴³ Zágon József Mester Istvánnal együtt ennek megfelelően adta át a PMI-t a Magyar Püspöki Kar képviselőinek Francesco Marchisano jelenlétében,¹⁴⁴ jöllehet elhelyezésük, a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatos terv még nem oldódott meg.

135 *PMI-Rotondo*, 36.

136 *Zágon-Kada*, Róma, 1964. augusztus 7.

137 A tényt Zágon József említi VI. Pál pápának írt levelében. *SZIA-Zágon*, 52.104. A levélen nincs dátum, tartalma alapján 1965 augusztusa és szeptembere között íródott.

138 Gestel, Piet van SJ, (Woensel, 1897. július 10. – Róma, 1972. október 6.) szerzetes, pap. 1926. augusztus 15-én szentelték pappá Maastrichtben. 1946. szeptember 23-tól volt a Jézus Társaság generálisának római asszisztense. 1965-ban újraválasztották. Peter GUMPEL – Hubert JACOBS: *Gestel, Piet van*, in: *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús, Biográfico-Temático II*, (Directores O’Neil Charles E. S.J. – Domínguez Joaquín M.ª S.J.), Roma – Madrid, 2001, 1720–1721.

139 Mester István levele Zágon Józsefnek, Róma, 1964. szeptember 6. *SZIA-Zágon*, 46.15.

140 A PMI feloszlató határozata 1952. március 15-én kelt. CSORBA 1998, 81.

141 *Zágon-Kada*, Róma, 1964. augusztus 7.

142 A részleges megállapodásról hírt adott a *L’Osservatore Romano* 1964. szeptember 6-i száma. Mons. Casaroli nyilatkozatát a szeptember 17-i szám közölte. SZABÓ Cs. 2005, 202–221: 60–65. dokumentum. A megállapodás olasz szövegét közli BARBERINI 2008, 156–171.

143 BARBERINI 2008, 170–171.

144 Az átadás részletei CSORBA 1998, 89. és MAGYAR Péter: *A Pápai Magyar Egyházi Intézet*, in: KSz 16(1964), 325–327. Ez utóbbi az emigránsok nézőpontját tükrözi, akik kénytelenek voltak elhagyni az Intézetet. Átadás-átvételi jegyzőkönyv: *PMI*, 1001/1964, nyomtatásban SZABÓ Cs. 2005, 236–237: 71. dokumentum.

Mielőtt időrendben folytatnánk a történetet vissza kell térni Zágónak a menekültek lelkipásztori ellátása terén végzett munkájára azt követően, hogy megszűnt apostoli vizitatori beosztása.

Életrajzi adataiban ez áll: 1953-ban megszerezte az osztrák állampolgárságot,¹⁴⁵ 1953 végén kinevezték az Olaszországban élő magyar emigránsok nemzeti direktorává,¹⁴⁶ 1956. szeptember 15-én pápai prelátusi címmel tüntették ki, és 1956. július 10-én a *Sacra Congregatio Concistoriale* legfőbb tanácsába kapott kinevezést.¹⁴⁷ Munkája tehát a vizitatori beosztásának megszűnését követően is szorosan összeforrt a menekült pasztoriációval. A PMI vezetése mellett így továbbra is foglalkozott a menekültekkel. *Régensé* történt kinevezésének évében, 1953-ban a világban szétszóródott katolikus magyarság problémáiról adott elő az Intézetben rendezett havi ricevimentók egyikén, megosztva a római magyar papsággal vizitátorként szerzett tapasztalatait.¹⁴⁸ Beosztásában történt változás csak lassan ment át a köztudatba, így még jó ideig a levelezésben sokan vizitátorként szólították.

1952 végén, megbízatásának lejárta előtt nagyszabású kezdeményezésbe fogott bele.¹⁴⁹ Baranyai Lőrinc Gusztáv, Münchenben élő festőművész, a Magyar Kulturális Szövetség ügyvezető elnöke,¹⁵⁰ 1952. november 5-i keltezéssel levelet írt a Rómában élő Tóth K. Jánosnak.¹⁵¹ Ebben jelezte, hogy a déli harangszó 500 éves jubileuma 1956 augusztusában lesz, és ez az évforduló különös alkalom lehetne a magyarság számára, hogy emlékezzen és ráirányítsa a világ közvélemények figyelmét a hazai helyzetre. A javaslat eljutott Zágon Józsefhez, aki a kezdeményezés élére állt. Gyors egyeztetést követően alig másfél hónap alatt egy nyomtatott *Memorandum* formájában készített el egy felkészülési programot. Ezt első helyen Zágon írta alá, de még másik négy aláírás is olvasható rajta, többek között a münchenben élő festőművészé is. Ez mutatja, hogy a kezdeményezéshez sikerült Zágónak egy szélesebb összefogást teremtenie. A *Memorandum* fő célja az volt, hogy a megfogalmazott célok és tervek megvalósításába bevonják a világ magyarságának felelős lelkipásztorait. Ezt abban a tudatban tették, hogy az otthon élő Egyház akadályozva van abban, hogy a történelmi esemény 500 éves jubileumát előkészítse és méltón megünnepelje, ezért a külföldön élő magyarságra vár ez a feladat, hangsúlyozva a kereszténységnek s közvetve a magyarságnak a 15. századi és jelenkori fenyegetettsége között fennálló hasonlóságot. A *Memorandum* a jubileumi megemlékezés lelki, erkölcsi és anyagi szempontjait sorolja fel kérve az ahhoz való csatlakozást. Az utóbbi pontban megfogalmazásra

145 *SZIA-Zágon*, 55.30–31, 33, 36.

146 *SZIA-Zágon*, 55.35. Iktatószám: 986/50.

147 *SZIA-Zágon*, 55.37 és 42. Az első kinevezés öt évre szólt, a megújítása azonban csak 1962-ben történt.

148 *PMI*, 37/1953.

149 Erre a kezdeményezésre vonatkozó levelezés: *SZIA-Zágon*, 4.12.

150 Baranya-Lőrinc Gusztáv (Pécs, 1886. július 15. – München, 1977. március 20.) festőművész, zenetörténész. *NAGY* 2000, 65.

151 Tóth K. János (Kóka, 1909. június 29. – Róma, 1998. július 28.) pap. A Pápai Gergely Egyetemen tanulta a teológiát a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendékeként. 1933. október 29-én szentelték az Esztergomi Főegyházmegye papjává. 1947-ben hagyta el Magyarországot. 1950-től élt Rómában, a Szent Péter-bazilika öre, majd levéltárosa volt. 1962-ben lett a Lateráni-bazilika kanonokja. *BEKE* 2008, 750; *NAGY* 2000, 973.

került a terv, hogy Rómában újra felépítsék Szent István király egykori zarándokházát. A kezdeményezésről Zágon 1953. január 22-i dátummal levélben tájékoztatta a pápát, majd január 28-i dátummal küldte szét a *Memorandumot*, amelyen a dátum 1952 karácsonya volt, és rá volt írva, hogy nem hozható nyilvánosságra. A válaszok a világ minden részéről gyorsan beérkeztek. A lelképászorok többnyire lelkesen fogadták a kezdeményezést. Volt aki, már az új zarándokház terveinek megküldését is kérte,¹⁵² a római magyar lelkész a közösség nevében két szoba felépítésének költségeit vállalta,¹⁵³ de a többség az elképzelésnek ezt a részét túlzásnak találta, amely szerintük meghaladja az erőket.¹⁵⁴ Feltehetően ezeknek a reakcióknak a hatására a déli harangszó 500 éves jubileumát előkészítő bizottság megszervezéséhez készített tájékoztatóban, amelyet Róma-München megjelöléssel 1953-ban adtak ki, a zarándokház felépítésének terve már nem szerepelt. Ez volt az első alkalom, amikor Zágon megkísérelt létrehozni egy zarándokházat Rómában.

Külön tanulmány tárgya lehetne annak feldolgozása, hogy hogyan készült a világ magyarsága a jubileumra és hogyan ünnepelte meg azt. Itt most csak azt említjük meg, hogy Rómában az *A. C.* szervezésében tartották a megemlékezést Kapisztrán Szent János és Hunyadi János halálának ötszázadik évfordulója alkalmából,¹⁵⁵ január 29-én az *Accademia del Pontificio Istituto di Musica Sacra* aulájában (*Piazza S. Agostino, 20*), amelyen sok bíboros, számos püspök és prelátus, a Szentszéknél akkreditált diplomáciai testületek tagjai, a szerzetesrendek főelöljárói és Castrano városának küldöttsége vett részt. A megemlékezés két részből állt. Az első részben a bevezetőt Várady Imre, az *A. C.* elnöke, a Bolognai Egyetem professzora¹⁵⁶ mondta, majd a kinyomtatott programtól eltérően Tommaso Cataldi kúriai tanácselnök, Castrano város szülötte, bensőséges szavakkal üdvözölte a díszgyűlést Kapisztrán Szent János szülőföldjének küldöttsége nevében. Az ünnepi beszédet P. Dám Ince OFM, a Magyar Katolikus Tudományos és Művészeti Akadémia általános titkára,¹⁵⁷ a zárót pedig P. Agostino Sepinsky OFM, a ferences rend általános generálisa tartotta. Az ünnepség második részében Kodály Zoltán, Bartók Béla és Liszt Ferenc művei hangzottak el. Minderről részletesen beszámolt a *Katolikus Szemle*.¹⁵⁸ Az ünnepség megszervezését Zágon József elsősorban a római magyar lelkésznek köszönte meg.¹⁵⁹

Ezzel azonban még nem fejeződött be a déli harangszó érdekében indított mozgalom. A Lourdes-i kegyhely 100 éves évfordulója alkalmából 1958-ban a kegyhelyhez kapcsolódóan került ismét előtérbe a déli harangszó eredeti tartalmának felélesztése. Erről Zágon maga írt cikket a *Magyar Papi Egység* c. értesítőben, felhívva ezzel a magyar papok figyelmét a mozgalomra.¹⁶⁰

152 Tóth Giulio, római magyar lelkész édesapja. Zágon József barátja volt. Levelét Velencéből küldte 1953. január 30-án. *SZIA-Zágon* 4.12.

153 *SZIA-Zágon*, 4.12: Tóth Giulio, Róma, 1953. február 18.

154 *SZIA-Zágon*, 4.12: Németh Ferenc SJ, Montevideo, 1953. február 12.

155 *PMI*, 2/1956.

156 Várady Imre (Nagybecskerek, 1892. július 3.–Róma, 1974. augusztus 24.) irodalomtörténész. *NAGY* 2000, 1002.

157 Dám Ince OFM (Bosnabrod, 1909. július 30. – Roebing, 1967. június 20.) szerzetes pap. 1933-ban szentelték pappá. 1950-től élt Olaszországban. 1952 decemberében választották meg az *A. C.* egyházi tanácsosává. 1956-ban az Egyesült Államokba emigrált. *NAGY* 2000, 177.

158 *KSz* 8(1956), 43.

159 1955–1956 év végi zárókonferencia jegyzőkönyve. *PMI*, 28/1956. 3. oldal, 7/a pont.

160 ZÁGON József: *A déli harangszó és az üldözött Egyház*, in: *Magyar Papi Egység*, 1958, 6/18–19.

Zágon József a PMI régenseként minden év végén értekezletet tartott a növekedéseknek, amelyen mindig téma volt a menekültek lelkipásztori ellátásának ügye is. 1953-ban örömmel számolt be arról, hogy Rómában megalakult az egyházközség. A római lelkész és a menekült lelkész pedig felkérésére rendszeresen fogadó órákat tart a PMI-ben.¹⁶¹ A feladatok között az alábbiak szerepeltek: iskola szervezése,¹⁶² a havi szentmisék, lelkigyakorlat szervezése, a menekültek szociális és lelki ügyeinek felkarolása a hatóságokkal való tárgyalásoktól az élelmiszerek kiosztásáig, táborok látogatása. A PMI azzal is részt vett a római magyarok lelkipásztori ellátásban, hogy Szent István király ünnepét, augusztus 20-át követő vagy azt megelőző vasárnap mindig az Intézet kápolnájában tartották meg.

1956. október 23-án a Budapesten kitört forradalom hírére október 30-án 9 órakor a lengyel nemzeti templomban az elesettek lelki üdvösségéért tartott szentmisére hívta Zágon József a magyar kolónia tagjait.¹⁶³ A forradalom leverését követően megindult a menekültek hulláma. Ugrásszerűen nőtt a menekültek száma, akiknek nagy részét a Vöröskereszt táboraiiban helyezték el.¹⁶⁴ A táborok lelkipásztori ellátása a *Pontificia Opera Assistenza (POA)*¹⁶⁵ hatáskörébe tartozott, amely szervezet a magyar menekültek lelkipásztori ellátásának megszervezését Zágon Józsefekre bízta. A munkába igyekezett bevonní minden elérhető magyar papot. Missziókat szervezett a táborokban, amelyek egy hetesek voltak, szerda estétől vasárnapig tartottak. Autó-kápolnát használtak, filmeket vetítettek és Kapisztrán Szent Jánosnak azt a keresztjét vitték magukkal, amelyet a hagyomány szerint a nándorfehérvári csatában egykor ő vitetett maga előtt.¹⁶⁶ A Vöröskereszt alig több, mint fél év múlva értesítette Zágont arról, hogy 1957. június 30-ig megszüntetik a táborokat és a magyarokat átviszik nemzetközi táborokba.¹⁶⁷ Az Olaszországban maradt magyarokat végül két táborba, *Ca di Landinóba* (Bologna) és Rómába vonták össze, ahol jobb körülmények közé kerültek, mint a nemzetközi táborokban.¹⁶⁸

A forradalmat követően a Rómába érkező fiatalok előtt a PMI nyitotta meg a Falconieri palota kapuit, amint erről már volt szó. Az olasz kormány előzékenységének következtében a diákok római iskolákban folytathatták tanulmányaikat. 1957. október 1-ig lakhattak a palotában, majd részükre az Intézet a Via de Cestari 34. szám alatt vásárolt lakásban létesített kollégiumot, amelynek vezetését Zágon József rábízta Mester Istvánra.¹⁶⁹

A forradalom leverését követően rendszeresen voltak megemlékezések a vasfüggöny mögötti Egyházzól, amelyeken Zágon vezetésével részt vett a magyar közösség is. Itt most csak azt említjük meg, hogy az *Accademia Mariana Internationalis* ezekben az években minden hónap első csütörtökön szentmisét rendezett a Santa Maria Maggiore-bazilika

161 *PMI*, 10/1954 dátum nélkül.

162 Az iskola létrehozásának gondolata felmerült már 1947-ben is. *PMI*, 37/1947.

163 *PMI*, 63/1956, a lengyelek temploma a *Via Botteghe Oscure* 15. szám alatt található.

164 A forradalom után hozzávetőleges ötezer magyar menekült érkezett Olaszországba. Amarylisz WALCZ: *La rivoluzione ungherese del 1956 e l'Italia*. Róma, 2001, 27.

165 A *Pontificia Opera di Assistenza in Italia (POA)* története Giuliano PELLOSO: *Pontificia Opera di Assistenza in Italia*. In: *Dizionario Ecclesiastico*, Torino, 1958, 270–271.

166 *SZIA-Zágon*, 5.20: Róma, 1957. február 22.

167 *SZIA-Zágon*, 7.2.17. A táborokat felsorolja WALCZ 2001, 59.

168 *SZIA-Zágon*, 7.2.19.

169 WALCZ 2001, 40. A kollégiumnak egy 2002-ben elhelyezett márványtábla állít emléket. BANFI – HORVÁTH – KOVÁCS – SÁRKÖZY 2007, 360–362.

kegyoltáránál a vasfüggöny mögötti országokért.¹⁷⁰ A menekültek lelkipásztori ellátásának megoldása érdekében Zágón Ausztriába utazott és onnan hívta római és menekült lelkésznek Anisich Jenő kalocsai egyházmegyes papot.¹⁷¹ Ez a szerencsés állapot, hogy volt felelős lelkész, nem tartott sokáig, mert hamarosan ismét a PMI növendékeire hárult a menekültek lelkipásztori ellátásának gondja azt követően, hogy Anisich atya hamarosan visszatért Ausztriába.¹⁷²

A hatvanas évek elején a *Sacra Congregazione Concistoriale*, amelynek 1956 óta volt tagja Zágón, megbízást adott neki arra, hogy szervezze meg a világon a menekült magyarok lelkipásztori ellátását.¹⁷³ Zágón ennek érdekében 1961 februárjában az európai országok nemzeti felelőseivel Friburgban megbeszélést tartott. Egy körlevelet fogalmaztak meg, amelyet a nemzeti felelősök aláírtak.¹⁷⁴ Ezt küldte szét Zágón a Nyugaton élő magyar papoknak és szerzeteseknek, kérve közreműködésüket a magyar menekültek lelkipásztori ellátásához. A beérkezett válaszok alapján a helyzetről 1961. október 26-án kelt levelében számolt be Confalonieri bíborosnak.¹⁷⁵ Az akció eredménye lett, hogy Zágón összegyűjtötte a világon élő magyar papok és szerzetesek adatait, amelyekből egy kartotékrendszert készített. Így nagyobb áttekintése lett a magyar emigráns pasztoráció helyzetéről. A februári főlelkészi konferencia döntése alapján 1961 advent első vasárnapjával a magyar közösségekben is bevezették az Emigrációs napot.¹⁷⁶ Zágón napi munkájához tartozott egyébként a kivándorló magyar papok részére megszerezni a *Sacra Congregazione Concistoriale* engedélyét.¹⁷⁷ A Nyugat európai országok főlelkészei nem csak alkalmilag találkoztak, hanem az ötvenes évek végétől rendszeresen évente megrendezték összejövetelüket Zágón vezetésével. A levelezés útján tartott kapcsolat mellett ez a személyes kapcsolattartásra, az információ cserére, az együttgondolkodásra, a közös cselekvések megszervezésére kínált lehetőséget.¹⁷⁸ Az együttműködést mutatják a főlelkészek közös nyilatkozatai, amelyeken ott van Zágón aláírása is,¹⁷⁹ 1964-ban a magyarországi egyházi helyzetről,¹⁸⁰ illetve a Szentszék és Magyar Népköztársaság között létrejött részleges megállapodásról.

Az „*Exsul Familia*” kezdetű apostoli konstitúció 10. évfordulója alkalmából nemzetközi zarándoklatot rendeztek Rómában 1962. augusztus 3. és 7. között. Zágón minden megtett annak érdekében, hogy ezen a világ magyarsága is képviseltesse magát.¹⁸¹ Erőfeszítése nem volt hiába való. Augusztus 4-én, szombaton közel 500 magyar zarándoknak

170 *PMI*, 88/1958.

171 Anisich Jenő (Bajmok, 1915. július 7. – Kalocsa, 2010. március 18.) pap. 1942. június 24-én szentelték a Kalocsai Főegyházmegye papjává. Életének legnagyobb részét az ausztriai Bregensben élte le, mint a Karitászigazgatója. 1995-ben hazatért Magyarországra. *Magyar Kurír*, 2010. március 20.

172 NÉMETH 2002, 224–225.

173 Levelezés *SZIA-Zágón*, 38.

174 *SZIA-Zágón*, 38.1 és 23.

175 Carlo Confalonieri (Seveso, 1893. július 25. – Róma, 1986. augusztus 1.) bíboros. 1941. május 4-én szentelték pappá. 1958. december 15-én XXIII. János kreálta bíborossá. 1961-ben a *Sacra Congregazione Concistorialis* titkára volt. Jagosz, 2011, 129, *SZIA Zágón*, 38.19.

176 CSERHÁTI 2009, 172. Zágón körlevele 1961. november 15-én kelt.

177 Egyik ilyen találkozáson tartott előadása később publikálásra került: ZÁGON József: *A magyar Egyház helyzete az 1964-es megállapodás után*, in: *Távlatok*, 2006/73, 314–333.

178 Bőséges dokumentumok található erre vonatkozóan *SZIA-Zágón*, 53.155–223.

179 *KSz*, 16(1964), 235–239, *SZIA-Zágón*, 38.6–7.

180 CSERHÁTI 2009, 126–131.

181 A szervezésre vonatkozó levelezés *SZIA-Zágón*, 53.224–267.

mondhatott szentmisét a Santa Maria Maggiore-bazilikában. Másnap, augusztus 5-én volt az ünnepi pápai szentmise, ezt követően a magyar zarándokok levonultak XII. Pius pápa sírjához, hogy leróják hálájukat az 1956-os forradalom alkalmával a magyarok érdekében írt „*Laetatur admodum*” és a „*Datis nuperrime*” kezdetű enciklikáikért.¹⁸² Délután Mindszenty bíboros címtemplomában, a Santo Stefano Rotondóban a dísztelen és kopott falak között bensőséges ájtatosságot tartottak, majd utána a kertben a Burg Kastl-i magyar iskola¹⁸³ művészcsoportja szerepelt nagy sikerrel.¹⁸⁴ A hivatalos programok utolsó napján a zarándoklaton részt vevő magyar papságnak konferenciát tartottak a *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ban, amelyen Zágón mondta a beszédét.¹⁸⁵ Ezt eredetileg a PMI-ben akarták megrendezni, de az ott felszerelt lehallgató készülékek miatt jobbnak tartották a találkozót más helyszínre vinni.¹⁸⁶

A menekültek lelkipásztori ellátása terén végzett munkája elismeréseként VI. Pál pápa 1967. június 17-én Zágón Józsefet kinevezte az Emigráció delegátusává.¹⁸⁷ Tapasztalatait tehát nem csak a magyar menekültek ellátása terén kamatoztathatta, hanem hivatali munkájában is. Ennek egyik maradandó gyümölcse VI. Pál pápa *Pastoralis migratorum cura* kezdetű, 1969. augusztus 20-án kiadott *Motu proprio*-ja, amelynek előkészítésében neki is sok szerepe volt. A dokumentum végén a bíboros és a titkár aláírása mellett delegátusként az ő aláírása is szerepel. Egy következő lépés volt életpályáján, hogy a II. Vatikáni Zsinatot követő Kúria reform során 1970. április 30-án a Püspöki Kongregáció keretében létrejött *Pontificia Commissione per la Pastorale dell'Emigrazione e del Turismo* első titkára lett.¹⁸⁸

Mielőtt rátérnénk Zágón fő életművének ismertetésére még röviden szólni kell magyarországi kapcsolatairól.

Már szó volt arról, hogy Zágón az Újszövetségi Szentírás példányait nagy számban Magyarországra is küldte. Ezen kívül az egyházmegyéknek rendszeresen küldött Hozsanna énekeskönyvet, és ő gondoskodott arról is, hogy a hazai egyházmegyék a nagycsütörtöki olajszenteléshez megkapják a szükséges olajat és balzsamot,¹⁸⁹ később a hazai könyvkiadáshoz nagyobb mennyiségben papírt is küldött.¹⁹⁰ Az 1956-os forradalom alatt november 1-jén Zágón Bécsből Győrbe utazott ahol találkozott Papp Kálmán püspökkel.¹⁹¹ Hosszú idő után ez volt az első személyes kapcsolat a vasfüggöny mögött élő ma-

182 A két enciklika 1956. november 1-jén és 5-én kelt. Acta Apostolicae Sedis 48(1956)745–748 és 748–749. Fordításuk megjelent in: KSz 8(1956), 145–147. Legújabb kiadásuk Mészáros István (szerk.): *Erősítsd testvéreidet! Magyar vonatkozású pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból*. Budapest, 2006.

183 Burg Kastlban a magyar iskola 1958 szeptemberétől működött 2006 szeptemberéig. GALAMBOS Ferenc: *Egy születő magyar iskola*. In: KSz 10(1958), 37–38 és Életünk, 2006. november.

184 K. J., *Az „Exul (sic) Familia” 10. évfordulója*, in: KSz 14(1962), 312. A porgam nyomtatásban megjelent: Magyar Papi Egység 1963, 22. szám.

185 A beszéd szövege: SZIA-Zágón, 30.5.

186 PMI, 48/1962. Az Intézetben felszerelt lehallgató készülékekről FEJÉRDY 2009, 70.

187 SZIA-Zágón, 55.46.

188 Acta Apostolicae Sedis 62(1970), 319. A reform története Niccolò DEL RE: *La Curia Romna, Linemaenti storico-giuridici*, Città del Vaticano, 1998, 261–264.

189 *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1957 között, Dokumentumok* (rövidítve: MKPK tanácskozásai), + Borovi József gyűjtésének a felhasználásával összeállította BALOGH Margit: Budapest, 2008, 847: 1957. április 6.

190 MKPK tanácskozásai, 915: 1958. január 29.

191 KÁLMÁN Peregrin: *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*. Budapest, 2011, 42.

gyar Egyházzal. A győri püspöki hivatalban dolgozó kedves nővér lett a titkos összekötő a magyar Egyház és a Szentszék között. Zágón megtanította arra hogyan kell titkosított leveleket írni, hogy bizalmas információkat lehessen cserélni.¹⁹² A magyar állami szervek természetesen nem nézték jó szemmel Zágón működését, úgy ítélték meg, hogy a Magyar Népköztársaság ellenes tevékenységet folytat és ezért olyan helyzetet teremtettek, hogy püspöke, Papp Kálmán 1958-ban minden magyarországi beosztásáról való lemondásra szólította fel.¹⁹³ A magyar titkosszolgálatok azt is megkísérelték, hogy Zágont és munkatársait beszervezzék, de ez nem járt sikerrel.¹⁹⁴ Ezért elszigetelésükre törekedtek, illetve igyekeztek feltérképezni az emigráción belüli törésvonalakat, és azokat próbálták felerősíteni. Zágónak a II. Vatikáni Zsinatra érkező magyar delegáció teremtett legközelebb lehetőséget a magyar püspökökkel való személyes kapcsolatfelvételtre. A zsinat első ülésére érkezett delegációt nagy szeretettel fogadta, igyekezett a segítségükre lenni és közvetített a delegáció és a Szentszék között.¹⁹⁵ A magyar titkosszolgálatok ezt sem nézték jó szemmel és mindent megtettek annak érdekében, hogy a második ülésszakra érkező delegáció minél kevésbé vegye igénybe Zágont, mint közvetítőt.¹⁹⁶ Az előzőekben már említettük, hogy a zsinat alatt elindult a hivatalos tárgyalás a Szentszék és a magyar kormány között, amelynek eredménye lett az 1964-es részleges megállapodás és a PMI átadása, amiről korábban már volt szó. Folytassuk tehát a történetet most innen.

5. A SZENT ISTVÁN ZARÁNDOKHÁZ LÉTREHOZÁSA: 1966–1975

Az Intézet átadása előtt a bentlakó papok kiköltöztek, mindenki oda, ahová tudott.¹⁹⁷ Zágón József a Porta Angelica 63. szám alá költözött Agostino Casaroli lakásába, amelyet 1966. június 1-ig megosztott egy másik magyar pappal.¹⁹⁸ Zágónak két szobája volt.¹⁹⁹ Az elhelyezkedést követően az év végén folytatódtak a tárgyalások a Santo Stefano Rotondo megszerzése érdekében a *Collegium Germanicum et Hungaricum*mal. A tárgyalásra 1964. december 30-án került sor a Kollégiumban, ahol Zágont a jezsuita generális megbízásából Friedrich Buuck SJ rektor²⁰⁰ és Csele Sándor SJ prokurátor fogadta.²⁰¹ A megbeszélésről felvett jegyzőkönyvből kiderül, hogy Cicognani bíboros, államtitkár 1964. október 29-én 5.957/1964-es számon kelt levelében értesítette Giovanni L. Swain SJ-t,²⁰² a jezsuita rend generálisának helyettesét VI. Pál pápának arról a kéréséről, hogy a templomot és a kolostort adják át a magyar menekült lelkipásztorkodás céljára. A protokoll sze-

192 KÁLMÁN 2011, 43.

193 SALACZ Gábor: *A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje, 1948–1964.* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae IX.), München, 1988, 173 és *MKPK tanácskozásai, 944–947.*

194 FEJÉRDY 2009, 61–81.

195 *MKPK tanácskozásai, 1126–1127: 1962. december 19. és FEJÉRDY 2009, 75.*

196 FEJÉRDY 2009, 76.

197 NÉMETH 2003, 122–123; ADRIÁNYI – CSÍKY 2005, 273.

198 Nyisztor Zoltán pap-újságíró ADRIÁNYI – CSÍKY 2005, 310.

199 ADRIÁNYI – CSÍKY 2005, 311.

200 Friedrich Buuck SJ 1962 és 1966 között volt a *Collegium Germanicum et Hungaricum* rektora. *Pontificium Collegium Germanicum Hungaricum, 2008, 11.*

201 Jegyzőkönyv *PMI-Rotondo, 40 és 42.*

202 Swain, John Lancelot SJ (Kemptenville, 1907. december 13. – Toronto, 1987. október 4.) szerzetes, pap.. 1936. július 25-én, Rómában szentelték pappá. A generális betegsége miatt 1960 áprilisában vikárius gene-

rint a megbeszélésen a templom nemzeti templom céljára való átadásáról körvonalazódott a megegyezés. A 12. pontban az állt, hogy a megállapodás a Szentszék jóváhagyásával lép életbe. A következő év elején a Kollégium készített egy megállapodástervezet.²⁰³ Ezt Mester István 1965. február 5-én véleményezte, javasolva a szöveg pontosítását.²⁰⁴ Zágon a tervezetet megbeszélte az Államtitkársággal, majd a megállapodás tervezetre vonatkozó véleményét, amelyben sok tekintetben figyelembe vette Mester észrevételeit, 1965. február 11-én elküldte a Kollégium rektorának.²⁰⁵ Pár nap múlva Németországba utazott, ahol a nyugat-európai fölelkész-találkozón, 1965. február 24-én beszámolt a templommal kapcsolatos fejleményekről.²⁰⁶

A rektor, Friedrich Buuck SJ válasza nem sokat váratott magára, 1965. március 1-jén kelt.²⁰⁷ Néhány részletkérdéstől eltekintve, amelyben a szövegváltoztatásból néhány javaslatot elfogad, illetve elutasít, a válasz lényege a káplánok elhelyezésének megoldatlansága. Zágon a felmerült nehézség megoldása érdekében a szomszédos nővérek, *Piccola Compagnia di Maria* rendi előljárójához, Suor M. Dominiquehez fordult 1965. április 3-án.²⁰⁸ Levelében 200–300 négyzetméternyi terület átengedését kérte káplánlakások építése céljára. A rendi előljáró válaszában azonban sajnálattal közölte, hogy a rend Káptalanja a kérés teljesítését nem támogatta.²⁰⁹

Zágon nem várta tétlenül ezt a választ, mert időközben elkészített egy feljegyzést az egykor Szent István által létrehozott zárandokház és a *Collegium Germanicum et Hungaricum* történeti és jogi kapcsolatáról, amely több változatban és nyelven fennmaradt.²¹⁰ A nővérek negatív válaszána megérkezése után, az elmúlt hónapok tárgyalásairól 1965. május 9-én kelt levelében tájékoztatta Cicognani bíboros, államtitkárt,²¹¹ kérve őt arra, hogy informálja a pápát.²¹²

A Szentszék támogatása ellenére azonban most se sikerült megszerezni a Santo Stefano Rotondót magyar nemzeti templom és a mellette lévő kolostort menekült pasztoriációs központ céljára, mert a Kollégiummal végül nem sikerült megegyezni. Egy pápai bullára lett volna szükség, de annak kiállítását nem sikerült elérni.²¹³ Zágon a Mihalikhagyatékkal kapcsolatban se tudott semmit elérni, mert azt a Szemináriumok Kongregációján keresztül a Magyar Püspöki Karnak átadott PMI működésére folyósították,²¹⁴

rálissá választották, a generális halála után pedig 1964 októberében megerősítették megválasztását. FAY, J. Terence: *Swain, John Lancelot*. In: *Diccionario Histórico de la Compania de Jesús, Biográfico-Temático*, IV, directores O'NEIL Charles E. S.J. – DOMINIQUEZ Joaquin M.ª S.J., Roma – Madrid, 2001, 3676.

203 *PMI-Rotondo*, 43 és 44.

204 *PMI-Rotondo*, 41.

205 *PMI-Rotondo*, 45, módosító javaslatok: *PMI-Rotondo*, 47 (németül), 49 (olaszul).

206 *SZIA-Zágon*, 38.4. SZABÓ Cs. 2005, 240–248: 73. dokumentum.

207 *PMI-Rotondo*, 48 (magyarul), 50 (olaszul).

208 *PMI-Rotondo*, 52.

209 *PMI-Rotondo*, 54, kelt 1965. április 30.

210 *PMI-Rotondo*, 59.

211 Amleto Giovanni Cicognani (Brisiglia, 1883. február 24. – Róma, 1973. december 17.) bíboros. 1905. szeptember 23-án szentelték a Faenzai Egyházmegye papjává. 1958. december 15-én XXIII. János pápa kreálta bíborossá. 1961–1969 között volt bíboros államtitkár. FILIPAZZI 2006, 296.

212 *SZIA-Zágon*, 52.282.

213 SOMORJAI Ádám: *Régi és új a Mindszenty-kutatásban, Zágon József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez*, in: *Vigilia* 75(2010), 548–551.

214 *Zágon-Kada*, Róma, 1966. március 17.

kezdetben csak alkalmilag,²¹⁵ később azonban az lett az Intézet működésének rendszeres forrása.²¹⁶ Mindszenty bíboros álma a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatban a fejlemények oly biztató alakulása ellenére most is csak megvalósítandó cél maradt.

A gondviselés azonban csodálatos módon teljesen új irányt szabott és új lehetőséget nyitott. Zágón József 1965. augusztus 13-i keltezéssel levelet kapott Fáy Erzsébettől,²¹⁷ egy Svájcban élő magyar emigráns asszonytól, aki Mészáros Tibor svájci magyar lelkész²¹⁸ tanácsára írt neki. Fáy Erzsébet arról értesítette, hogy Oliver Duncantól nagyobb vagyont örökölt, amelyet jótékonyági célokra szeretne fordítani, mert nincs egyenes ági örököse. Mészáros Tiborral való beszélgetésében került szóba egy római zarándokház felépítésének a terve, amelynek elsődleges célja, hogy otthont teremtsenek azoknak a papoknak, akiknek el kellett hagyni a PMI-t.²¹⁹ Fáy Erzsébet levelében ennek a tervnek a megvalósítására 80–100 millió lírát helyezett kilátásba. A gondviselés nagy és váratlan ajándéka volt ez, amelynek nyomán élénk levelezésre és személyes találkozásra került sor közte és Zágón József között. Zágón első válaszában azt jelezte, hogy a jelzett adományból fel lehetne építeni egy új zarándokházat egy megfelelő telken, a Vatikán közelében.²²⁰ Tárgyalásaikon végül is arra a megállapodásra jutottak, hogy Szent István király alkotásának felújítására és Mindszenty József bíboros, prímás szándékának megvalósítására Fáy Erzsébet felépítteti Rómában a zarándokházat, ha erre a célra megfelelő telket bocsátanak a rendelkezésére. Zágón a terv megvalósításához kikérte Mindszenty bíboros véleményét, aki azt jóváhagyta.²²¹ Erre feltehetően 1965. szeptember 14-dike körül került sor, mert ezen a napon Mindszenty napi jegyzeteiben a következőket írta be: „Zágón nagyon örült. *Elsimultak non favorabilia.*”²²² A mondat jelentése homályos, viszont ebben az összefüggésben értelmet kap. A bejegyzés időpontját csak egy hónap választja el attól, amikor Fáy Erzsébet jelentkezett az adománnyal. Ennyi időre feltehetően szükség volt ahhoz, hogy Zágón üzenni tudjon Mindszentynek a budapesti amerikai követségre.

A magyar kormány természetesen mindezt nem nézte jó szemmel, és a terv megvalósulásának megakadályozása érdekében Zágón József ellen kompromittáló akcióba kezdett hamisított levelek terjesztésével. Zágón hamar rájött a dologra, és nyilatkozatot adott ki erről, amiben leleplezte az akciót.²²³ A lejárató akció nem járt sikerrel, mert Zágón igen céltudatosan és határozott látott hozzá a terv megvalósításához. Másfél hónap alatt talált egy 5.300 négyzetméteres telket, a *Via del Casaletto*, 481. szám alatt, amelyet kölcsönök-

215 *PMI*, 12/1966 és 21/1966.

216 A PMI finanszírozásáról az 1964-es részleges megállapodás értelmében a Püspöki Kar és az Állami Egyházi Hivatal írt alá egy emlékeztetőt 1965 februárjában, amelyről a Püspöki Konferencia 1965. február 4-i ülésén tárgyalt. *MKPK jegyzőkönyvei 1949–1965*, 1231–1232.

217 *SZIA-Fáy*, 57.1. Fáy Erzsébet 2004. december 19-én hunyt el Genfben.

218 Mészáros Tibor (Felsőpaty, 1919. augusztus 12. – Basel, 2003. szeptember 6.) pap. 1943-ban szentelték a Veszprémi Egyházmegye papjává. 1948–1955 között Szibériában volt fogságban. Az 1956-os forradalom alatt menekült el Magyarországról. 1956–58 között Baselban a menekült magyarok lelkésze, 1956–1966 között Genfben káplán volt. Mészáros Tibor Msgr.: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei 1972–1975*. Abaliget, 2000, 11–12.

219 *SZIA-Fáy*, 57.1.

220 Zágón József válasza kelt Róma, 1965. augusztus 14. *SZIA-Fáy*, 57.2.

221 Zágón József levele Szabó Jánosnak kelt Róma, 1965. november 10. *SZIA-Zágón*, 52.330.

222 MINDSZENTY József: *Napi jegyzetek, Budapest, amerikai követség 1956–1971*. Vaduz, 1979, 393.

223 *SZIA-Zágón*, 47.45. A nyilatkozat kelte: 1965. május 14. Az ötvenes években már volt ellene egy lejárató akció Münchenben. Konyakhamisítással vádolták.

ből 1965. november 5-én – a PMI átadásának első évfordulóján – meg is vett, hogy a soha vissza nem térő lehetőséggel éljen.²²⁴ A telek 120 millió lírába került. Nagy gondot jelentett az összeg előteremtése, amelyhez az alábbi forrásokat szerette volna felhasználni: egyrészt a Santo Stefano Rotondo berendezésére VI. Pál pápától kapott és a Vatikáni Bankban letétbe helyezett összeget, a Mihalik-alapítvány összegyűlt kamatait, valamint egy hosszú lejáratú kölcsönt, amelynek visszafizetéséhez a Kirche in Not német segélyszervezet ígért segítséget, illetve erre szerette volna felhasználni a Mihalik-alapítvány elkövetkező tíz évének a kamatait is.²²⁵ A cél megvalósítása érdekében Zágón 1965. december 15-én létrehozta a Szent István Alapítványt,²²⁶ amelynek első elnöke lett, mely tisztet haláláig viselt. Az Alapítvány létrehozásáról a Katolikus Szemlében írt is egy cikket,²²⁷ Mészáros Tibor pedig amerikai körútra indult, hogy a tengeren túli magyar egyház-
községekben rendezzen gyűjtést a zarándokház létrehozása érdekében. A megvásárolt telken 1966. november 19-én, Árpád-házi Szent Erzsébet ünnepén rakták le a zarándokház alapkövét.²²⁸ Egy régi elképzelés kezdett ezzel megvalósulni. Az alapköbe az alábbi okmányt helyezték el, amely jól összefoglalja a Szent István Zarándokház történetének előzményeit és létrejöttének körülményeit. A dokumentum keltezése is önmagáért beszél:

„Örök emlékezetül

Szent István király nemcsak otthon rendezte az Egyház ügyeit, hanem arra is gondja volt, hogy az apostolfejedelmek sírjaihoz zarándokló magyarok az Örök Városban védelemben és gondozásban részesüljenek. E célból a Szent Péter bazilika déli oldalán, a S. Stefano al Vaticano, a magyar nemzeti templom mellé zarándokházat épített. Évszázadokon át sok ezer magyar zarándok fordult meg a magyar házban, amíg 1776-ban a templommal együtt áldozatul esett a Szent Péter bazilika új sekrestyéje építésének.

Serédi Jusztánián bíboros-primás gondoskodott arról, hogy a magyar kormány által 1927-ben megvett Palazzo Falconieri-ben megalapíttassék a Pápai Magyar Egyházi Intézet magyar papok római tanulmányainak biztosítására. Aki Szent István eredeti gondolatát újból felkarolta és aki a magyarságnak ismét atyai házat akart emelni Rómában, Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország primása volt. Bár az otthon bekövetkezett események megakadályozták abban, hogy tervét megvalósítsa, ennek eszméje tovább élt.

Új otthont kellett teremteni a külföldön élő 785 pap és kb. 1.500.000 katolikus hívő papi utánpótlása számára, új lelkipásztori központról kellett gondoskodni a világon szétszórta magyar katolikus hívek részére és az atyai ház biztonságát kellett nyújtani azoknak, akik a külföldi lelkipásztori munkában megöregedtek vagy egészségi okokból abból kiválni kényszerültek. E célokat össze akartuk egyeztetni a Rómába zarándokló magyarság gondozásával, hogy népünk az Örök Várost ke-

224 ZÁGON József: *A Szent István Alapítvány*, in: KSz 18(1966), 85. A cikk nem említi, hogy mekkora összeget adott Fáy Erzsébet, de Zágón megírta Kada Lajosnak. *Zágon-Kada*, Róma, 1965. november 11.

225 Zágón József levele VI. Pál pápának, keltezés nélkül. *SZLA-Zágon*, 52.104.

226 Az alapítvány alapító tagjai Zágonon kívül: S.E. Apor Gábor, Magyar Gyula, Csertő Sándor, Mester István, Békés Gellért OSB és Füz Balázs O.Cist.

227 A következő címmel publikálta: *A Szent István zarándokház alapkövetétele*, in: KSz 18(1966), 373–374.

228 *Zágon-Kada*, 1966. október 26.

resztény szemmel lássa s hogy lelkileg gazdagodva és Krisztus földi helytartója iránti ragaszkodásban megerősítve térhessen vissza otthonába.

Isten különös kegyelme, hogy anyagi erőinket messze meghaladó terveink megvalósítására FÁY ERZSÉBET személyében olyan jötevőt küldött, aki az előttünk álló épületet saját költségén felépíti. Ezzel a hatalmas anyagi áldozattal akart hozzájárulni a fent vázolt célok megvalósításához s ezzel egyben maradandó emléket kívánt állítani SIR OLIVER DUNCAN-nak, saját és sok magyar menekült nagy jötevőjének. Ezt a ténytet a Szent István Alapítvány kellő módon meg fogja örökíteni az intézményben, az alapító FÁY ERZSÉBET szándékára pedig, amíg az intézmény áll, naponként egy szentmisét fog felajánlani a ház kápolnájában.

A külföldön élő magyarság feladata maradt, hogy megfelelő telket szerezzen az intézmény számára. E célból alakult a Szent István Alapítvány, melynek alapszabályait Őszentsége római vikáriusa 1966. május 2-án jóváhagyta s az Alapítványt erigálta. Ez az alapítvány vette meg a Via del Casaletto 481. szám alatt fekvő 5.400 m² kiterjedésű telket. Hogy erre sor kerülhetett, azt újból nagylelkű adakozóknak köszönhetjük. Őszentsége VI. Pál pápa atyai jóakarattal kísért adományja, a német Püspöki Kar, az Ostpriesterhilfe, magyar szerzetesrendek külföldön élő tagjai, magyar plébániák, szervezetek és egyének hathatós támogatása nemcsak anyagi segítséget jelentettek, hanem erkölcsi bátorítást is ebben a nagy erőfeszítésben.

Amikor Szent Erzsébet mai ünnepén a Szent István Alapítvány nevében az Alapítvány alapszabályait és ezt a dokumentumot az intézmény alapkövében elhelyezzük, tesszük ezt őszinte, mély hálával jötevőink iránt s azzal a szent elkötelezettséggel, hogy az alapítók szándékait mindenkor tiszteletben tartjuk és megvalósításukról gondoskodunk. Szent Erzsébet közbenjárása esdje ki a kegyelmet, hogy ez az intézmény az imádság, a lelki elmélyülés és a szellemi gazdagodás háza legyen: a szeretet és békesség otthona, összekötő kapocs minden magyar számára s mint római intézmény munkálója a Krisztus földi helytartója iránti hűségnek és ragaszkodásnak.

Kelt Rómában,

1966. november 19-én, magyarországi Szent Erzsébet ünnepén,

VI. Pál pápa uralkodásának 4.,

Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, magyar primás fogságának 18.,

a magyar nép szabadságharcának 10.,

Szent István király egykori zarándokháza és a magyar nemzeti templom lebontásának 190. évében.

Elisabeth Fay, Dr. Zágón József, Dr. Magyary Gyula, Dr. Csertő Sándor,
Apor Gábor, Mester István, Arch. Gargari, Arch. Barbalissa”²²⁹

Ezt sok utánajárás és egyeztetés követte. Végül is a zarándokház felépült és megáldására 1967. augusztus 20-án került sor.²³⁰ A felszentelés napján az egész világról összesereglett magyarok déli 12 órakor Castelgandolfóban részt vettek az Úrangyala imádságon. VI. Pál pápa nagy tapsot kiváltó szavakkal köszöntötte a magyar zarándokokat. A kihallgatás végén személyesen is köszönthette a pápát Zágón Józseffel együtt Apor Gábor és Fáy Erzsébet. A zarándokház kápolnáját ezen a napon 18 órakor kezdődő szentmise kere-

229 A két olasz név a tervező mérnökök nevei.

230 GALAMBOS Irén(eusz) OSB: *A Római magyar zarándokház fölavatása*. In: KSz 19(1967), 266–267.

tében szentelte fel Confalonieri bíboros.²³¹ A bíborossal Zágonnal együtt hatan koncelebráltak, akik az egész világon szétszóródott élő magyarságot képviselték. Természetesen jelen volt a római magyar lelkész és az egyházközség világi elnöke is, valamint az olaszországi menekült lelkész, Asztalos János.²³² Zágon József az ünnepségre meghívta Hamvas Endrét,²³³ a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökét is,²³⁴ aki nem jött el. Képviselőjében Zemplén György O.Cist, a PMI rektora²³⁵ vett részt a vicerektor kíséretében. A rektornak megbízása volt arra, hogy felolvassa Hamvas Endre érseknek 1967. augusztus 15-én kelt levelét. A levél kifogásolta, hogy a zarándokház létrehozásába a Magyar Katolikus Püspöki Kart nem vonták be. Zágon József nem járult hozzá a felolvasáshoz, elsősorban azért, hogy elkerülje a püspöki kar ellenes hangulat kialakulását, helyette beszédében köszönettel nyugtázta a Magyar Katolikus Püspöki Kar jókívánságait, melyet írásban juttattak el. A kápolna oltárába nagy magyar szentek, Szent István, Szent Imre, Szent Gellért, a három kassai vértanú, Boldog XI. Ince pápa ereklyéit helyezték el. Az ereklyék egy részét a zarándokház erre az alkalomra kapta ajándékba, másik részét pedig a PMI kápolnájából hozták magukkal.²³⁶ A szentmisét követően került sor a zarándokház elkészült első szárnyának a fölavatására, amelynek keretében leleplezték Fáy Erzsébet szándékát megörökítő emléktáblát és Oliver Duncan mellszobrát. Zágon József prelátus olaszul és magyarul mondta el avató beszédét, majd Fáy Erzsébet szövegét és végül átadta a zarándokházat Zágon Józsefnek, a Szent István Alapítvány első elnökének. Az eseményről rövid hírben beszámolt a *L'Osservatore Romano*²³⁷ és a magyar emigráns lapok.²³⁸ A gondviselés különös ajándéka volt, hogy ebben az évben Szent István napja éppen vasárnapra esett és éppen ekkor kerülhetett sor a Szent Istvánról nevezett zarándokház felszentelésére.

Az avatási ünnepségen történeteknek lett folytatása. Zágon József augusztus 23-án válaszolt Hamvas Endre levelére. Ennek ellenére az Új Ember szeptember 3-án csak a Püs-

231 Carlo Card. Confalonieri 1967. augusztus 15-én lett a Konzisztoriális Kongregáció prefektusa. JAGOSZ, 2011, 129.

232 Asztalos János (Feldebrő, 1910. február 11. – Feldebrő, 1995. október 12.) pap. 1934. június 17-én szentelték az Egri Főegyházmegye papjává. 1945-től volt plébános Pócspetriben. 1948. június 11-én a Pócspetri perben halálra ítélték, majd nem sokkal később az ítéletet életfogytiglani börtönrre változtatták. A 1956-os forradalom alatt szabadult. 1957. április első napjaiban Jugoszlávián keresztül menekült el Magyarországról Ausztriába. Először Bécsben élt, majd Olaszországban. 1960-tól a San Felice Circeóban, egy szerzetes házban volt káplán. Zágon kérésére kezdett el foglalkozni a menekült magyarokkal. 1966–1973 között volt a lelkészük. 1969–1975 között a Santa Maria Maggiore-bazilika káptalanjának javadalmasa volt. 1973. május 12-én áttelepült a Német Szövetségi Köztársaságba, ahol Ganghofenben, München közelében segített ki a plébánián. 1989-ben nyugdíjba vonult és a politikai változások után hazatelepült Magyarországra. NAGY 2000, 39 és JAGOSZ 2011, 229–231.

233 Hamvas Endre (Piszke, 1890. február 27. – Kalocsa, 1970. április 3.) érsek. 1913. július 14-én szentelték az Esztergomi Főegyházmegye papjává, 1944. március 25-én pedig Mindszenty Józseffel együtt csanádi püspökké. 1964-ben lett kalocsai érsek. 1961–1968 között a Püspöki Kar elnöke volt. BEKE 2008, 333.

234 A levél kelte: 1967. július 25. RUPPERT József SCH: *Visszatekintés 1992–2003*.

235 Zemplén György O.Cist (Münden, 1905. augusztus 1. – Budapest, 1979. március 29.) szerzetes, püspök. A ciszterci szerzetes 1930. június 30-án, Zircen szentelték pappá. 1965–1968 között Rómában a PMI rektor. 1968-tól pedig a budapesti Központi Szeminárium rektora volt. 1969. február 21-én, Budapesten szentelték püspökké. BEKE 2008, 821.

236 NÉMETH 2002, 223.

237 *Il Card. Confalonieri inaugura la Casa „S.Stefano d'Ungheria”* in: *L'Osservatore Romano*, 1967. augusztus 23. N. 193. 4. oldal.

238 Rómában KSz 19(1967), 266–267.

pöki Kar elnökének a levelét közölte. A Szent István Alapítvány vezetősége természetesen nehezményezte ezt, és az Alapítvány Igazgató Tanácsának szeptember 23-i ülésén hozott döntése értelmében²³⁹ a levelezést megjelentették a Katolikus Szemlében.²⁴⁰ Zágon József szeptember 25-én kemény hangú levelet fogalmazott meg Brezanóczy Pál, apostoli adminisztrátornak, a Püspöki Kar titkárának,²⁴¹ a levelet azonban nem küldte el.²⁴² Természetesen mindez a római magyar emigráns papság és a Püspöki Kar nem túl jó viszonyán tovább rontott. Az eset rendezésére 1971-ben került sor, amikor Brezanóczy Pál meglátogatta a Szent István zárandokházat, ahol Zágon József fogadta.²⁴³

Az Alapítvány és a zárandokház létrehozására vonatkozóan az utóbbi időben sok dokumentum került elő, amelynek feldolgozása további alapos kutatást igényel. Itt most néhány eddig nem publikált adalékot említünk meg. Zágon József a Szent István Ház létrehozásáról 1965 végén, újévi üdvözlésében értesítette Habsburg Ottót.²⁴⁴ További érdekesség, hogy Padre Pio zárójelében 1965 decemberében 5.000 lírát küldött a Szent István Ház javára.²⁴⁵ 1966-ban VI. Pál pápa 15.000 dollárt adott Zágonnak a Szent István Házra.²⁴⁶ A Mihalik-alapból, kétévi várakozás után, 1971-ben kapott a Szent István Alapítvány 50.000 dollár kölcsönt 10 évre. Korábban Zágon hiába kérte azt az Államtitkárságtól, mindig nemleges választ kapott. Végül Mons. Casarolin keresztül ért el eredményt, aki az ügyet VI. Pál pápa elé vitte. A Szentatya személyesen utasította az Államtitkárságot a kölcsön folyósítására.²⁴⁷ Biztosan nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, Casaroli közbenjárása gesztus volt Zágon iránt azért, mert vállalta a közvetítő szerepet a hosszú évek óta húzódo Mindszenty-ügy megoldásában, amiről ezután lesz szó. A zárandokház céljának megfogalmazásakor tovább élt a terv, hogy oda egyszer majd el lehessen vinni a PMI-t és így az szabad és önálló lehessen.²⁴⁸ Erre azonban nem került sor. A Szent István Ház felszentelését követően Mindszenty bíboros az amerikai követségről 1967 őszén üzent Fáy Erzsébetnek megköszönve a zárandokház megvalósítását.²⁴⁹ A bíboros 1971 nyarán személyes üzenetet is küldött Zágon József útján Fáy Erzsébetnek, amelyben ismételtelen kifejezte köszönetét.²⁵⁰

A PMI átvételével a magyar pártvezetés egyik célja volt, hogy a papi emigráció központját megszüntesse és a papokat létalapjuktól megfossza. Teljesült a célkitűzés, de csak rövid időre, mert a zárandokházzal az emigráns magyar papságnak és a magyar kolóniának újra lett központja Rómában, ismét lett egy hely, egy ház, amely otthont adott az emigráns magyaroknak, ahol lehetőség volt összejöveteleket szervezni. Az első összejövetelre mindjárt októberben sor került. 1967. október 29-én a Szent István Házban tartották a

239 Békés Gellért OSB levele Zágon Józsefnek 1967. október 2. RUPPERT: *Visszatekintés*.

240 KSz 19(1967), 268–269.

241 Brezanóczy Pál (Aklasztina, 1912. január 25. – Eger, 1972. február 11.) érsek. 1935. augusztus 28-án szentelték az Egri Főegyházmegye papjává. 1956-tól egri káptalani helynök, 1959-től apostoli kormányzó. 1964. október 28-án szentelték püspökké. 1969. január 23-án nevezték ki egri érsekké. VICZIÁN János: *Brezanóczy Pál*, in: MKL II., Budapest, 1993, 44.

242 RUPPERT: *Visszatekintés*.

243 *Zágon-Kada*, Róma, 1971. április 12.

244 *SZIA-Zágon*, 48.55.

245 *SZIA pénztárkönyv 1965–1967*: 13/1965, 1965. december 13.

246 *SZIA pénztárkönyv 1965–1967*: 105/1966: LIT 9.352.500,-.

247 *Zágon-Kada*, Róma, 1971. május 23. *SZIA-Zágon*, 54.4–5.

248 *SZIA-Zágon*, 52.104.

249 Zágon József levele Fáy Erzsébetnek 1967. november 14. *SZIA-Fáy*, 57.56.

250 Zágon József levele Fáy Erzsébetnek 1971. július 10. *SZIA-Fáy*, 57.77.

megemlékezést az 56-os forradalomról. Kísérlet történt arra is, hogy itt tartsák rendszeresen a havi magyar szentmiséket, erről azonban két évi próbálkozás után lemondtak, mert a ház megközelítése nehéz volt.²⁵¹ Emiatt Zágón sok kritikát is kapott. A közösségi élethez lehetőséget kínált egy magyar könyvtár létrehozása, amelyhez a hívektől is gyűjtöttek könyveket.²⁵² Zágón hetente felkereste a zarándokházat, ahol együtt étkezett az oda költözött magyar papokkal. Ilyen találkozásokat kártyapartival összekötve más helyen is heti rendszerességgel tartottak.²⁵³ Zágón fő gondja a felvett kölcsönök törlesztése és a ház működtetése volt, ami sok gonddal járt.

Zágón maga nem költözött be a zarándokházba, mert miután 1963-tól a Santa Maria Maggiore-bazilika tiszteletbeli kanonokja volt,²⁵⁴ 1966 november első hetében beköltözhetett egy kanonoki lakásba. 1967 júniusáig azonban délelőttönként még visszajárt a Porta Angelicára, mert a Szent István Ház létrehozásával kapcsolatos minden postája oda érkezett.²⁵⁵ A zarándokház felépítése után pár évre, 1969. február 25-én pedig a Santa Maria Maggiore-bazilika tényleges kanonokja is lett,²⁵⁶ így haláláig ott lakott. A káptalanban különböző megbízásai voltak: 1967–1969 között és 1970–1972 kötött a sekrestye prefektusa volt, 1973–1974 között pedig a káptalan camerlengója.²⁵⁷ 1969-ben azt követően, hogy építési felelős lett, a pápák termének kövezetét saját költségén teljesen felújította, a terem közepére VI. Pál pápa nevét íratta.²⁵⁸ Talán nem tévedünk, ha ezt a gesztusát a pápa iránti hála kifejezéséként értékeljük, azért, hogy segítséget nyújtott a Szent István Ház felépítéséhez.

6. KERESZTHORDOZÁS MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROSSAL: 1971–1975

Mindszenty József első római útjától fogva szoros kapcsolatot épített ki a római magyar közösséggel. Ez a kapcsolat még szorosabbá volt bíborosi címtemplomának átvételét követően. Jelképesnek tekinthető, hogy a bíboros letartóztatásának napján, 1948. december 26-án a római magyar közösség címtemplomában gyűlt össze szentmisére. A koncepció perbe fogott, majd elítélt bíboros sorsát a római magyar közösség nagy figyelemmel követte, igyekezett róla hiteles információkat közvetíteni. Ebben a szellemben végezte munkáját Zágón József is. 1953-ban a déli harangszó 500 éves jubileumát előkészítő százas bizottság díszelnökéül is Mindszenty Józsefet választották. Az 1956-os forradalom leverését követően Zágón diplomáciai csatornákon igyekezett kapcsolatba lépni az amerikai követségen tartozkodó bíborossal, és a hatvanas évek elején sikerült is neki információkat eljuttatni hozzá. A Vatikán keleti politikájának első eredménye volt, hogy 1963. február 9-én Josef Slipyj bíboros Rómába érkezett.²⁵⁹ Magától értetődően vetődött fel a kérdés,

251 NÉMETH 2003, 136–140.

252 Egyházközségi körlevél, Róma, 1967 november.

253 A rendszeres résztvevők: Mester István, Prokop Péter, Asztalos János, Frank Miklós voltak. ADRIÁNYI – CSIKY 2005, 276.

254 SZIA-Zágón, 55.45.

255 ADRIÁNYI – CSIKY 2005, 323.

256 JAGOSZ 2011, 213.

257 JAGOSZ 2011, 382, 379, 376.

258 JAGOSZ 2011, 419.

259 BARBERINI Giovanni: *L'Ostpolitik della Santa Sede, Un dialogo lungo e faticoso*. (Santa Sede e politica nel novecento 6), Bologna, 2007, 69.

vajon követi-e őt Mindszenty? Ezzel a budapesti követségen Mindszenty maga is foglalkozott, várva König bíboros érkezését.²⁶⁰ A várható fejleményekről Zágón több levelet váltott Mons. Szabó Jánossal.²⁶¹ Nagy bizonytalanság volt, amit a levelezés is visszatükröz. Szabó májusban még azt írta, hogy nem hiszi, hogy Mindszenty ki fog utazni, ha csak a Vatikán és az Egyesült Államok nem kényszeríti. Szent Péter és Pál ünnepén viszont már azt írta, hogy Mindszenty hamarosan szabad lesz.²⁶² Ebben a helyzetben készítette a német *Zweites Deutsches Fernsehen* egy közel harminc perces filmet Mindszenty bíborosról az alábbi címmel *Der begrabene Kardinal, Sichsals Kardinal Mindszenty*.²⁶³ A film úgy mutatja be a Zágón József vezetése alatt álló PMI-t, mint az egyetlen helyet Rómában, ahol őrzik Mindszenty emlékét. Végül is a bíboros ebben az évben nem jött ki Rómába. A *Pontificia Accademia Mariana Internationalis*²⁶⁴ rendezésében 1964. február 11-én, kedden negyed kilenckor a Santa Maria Maggiore-bazilikában szerveztek szentmisét Zágón közreműködésével Mindszenty József bíboros, hercegprímás elítélésének 15. évfordulója alkalmából.²⁶⁵ A bíboros aranymiséjére 1965-ben Zágón írt köszöntőt a Katolikus Szemleiben.²⁶⁶ Zágón, ahogy már erről volt szó, többször kísérletet tett arra, hogy Mindszenty tervei szerint újraélessze Szent István zárandokházát, amely harmadszorra sikerült is. Amikor 1967-ben felröppent a hír, hogy Mindszenty az amerikai nagykövét Budapestre érkezése előtt el akarja hagyni a követség épületét levelet írt neki, hogy segítse, szempontokat adjon döntéshozatalához.²⁶⁷ Mindszenty József és Zágón József kapcsolatának rövid vázlatos ismertetése után térhetünk rá arra, hogy részletesebben szót ejtsünk az 1971–1975-ös esztendőik eseményeiről.

Mindszenty jelenléte a budapesti amerikai nagykövetségen egyre nagyobb gondot jelentett. 1971-ben az érintett felek, a magyar és az amerikai kormány és a Szentszék elérkezettnek látta az időt, hogy a hosszú évek óta húzódó ügyet megoldja. A fejleményekről 1971 januárjában Zágón is értesült.²⁶⁸ Egyre valószínűbbé vált számára, hogy, Mindszentynek el kell hagynia a követséget. Ebben a helyzetben kapott felkérést arra, hogy ebben segítsen. Mons. Casaroli és Mons. Cheli²⁶⁹ minden lehetőséget meg akartak adni neki, hogy Mindszentyt befolyásolja a követség elhagyására. Informálták a feltételekről is, amelyek nem változtak az előző évekhez képest.²⁷⁰ Zágón jól megfontolta a döntését, szerette volna tudni, hogy mit kap az Egyház ellenértékül és azt hogyan lehet a bíborost kihívni Magyarországról anélkül, hogy tekintélyén csorbát ejtsenek és az esetleges negatív kihatásokat a minimumra csökkentsék. Tudatában volt annak, hogy hálátlan szerepet szán nekik és annak is, hogy sok kérdés van összekapcsolva Mindszenty Magyarországról való távozásával.²⁷¹ Az ese-

260 MINDSZENTY 1979, 298, 1963. március 11. SOMORJAI – ZINNER 2008, 283–284. dokumentum.

261 SZIA-Zágón, 30.3: 1963. május 16 és július 18.

262 SZIA-Zágón, 30.3:1963. szeptember 18.

263 Levelezés a film készítőivel: SZIA-Zágón, 46.21.

264 *Pontificia Accademia Mariana Internazionale* in: *Annuario Pontificio 2003*, Città del Vaticano, 2003, 1767.

265 Egyházközségi körlevél, Róma, 1963. február 7.

266 ZÁGON József: *Az aranymisés Mindszenty*, in: KSz, 17(1965), 97–101. MINDSZENTY 1974, 473–477.

267 SOMORJAI 2010, 548–551.

268 SZIA-Zágón, 54.2: dokumentum, 1971. január.

269 Giovanni Cheli (Torino, 1918. október 4. –) bíboros, diplomata. 1942. június 12-én szentelték az Asti Egyházmegye papjává. 1967–1973 között Casaroli munkatársa volt a Rendkívüli Egyházügyek Kongregációjában. 1998. február 12-én II. János Pál pápa kreálta bíborossá. FILIPAZZI 2006, 295–296.

270 SZABÓ Cs. 2005, 409: 124. dokumentum, 1971. április 19.

271 SZABÓ Cs. 2005, 402–403: 122. dokumentum, 1971. április 11.

mények a nyár előtt felgyorsultak. Mons. Cheli társaságában júniusban utazott először Zágón Budapestre, ahol három napon át tárgyalt Mindszenty bíborossal.²⁷² A bíboros bizalommal volt iránta, báró Apor Vilmos vértanú püspök irodaigazgatóját látta benne.²⁷³ A megbeszélésről Zágón emlékeztetőt készített.²⁷⁴ A tárgyalás nem volt egyszerű, de végül eredményes lett.²⁷⁵ A bíboros ezt követően, június 28-án küldött egy levelet a pápának, amelyben kifejezésre jutatta, hogy kész elhagyni hazáját és külföldre távozni.²⁷⁶ A levelet lényegében Zágón írta, már azzal érkezett Budapestre. A latin fordítást Tomek Vince piarista generális készítette el Rómában.²⁷⁷ Még négyszer kellett Zágónak Budapestre utaznia, hogy a bíboros a levélben kifejezett szándéka szerint elhagyja a követség épületét. A magyar hatóságok az ügy előmozdítása érdekében mindenben segítséget nyújtottak neki, aki úgy érezte magát Budapesten, mint Dániel az oroszlan barlangban.²⁷⁸ A kiutazásra végül is 1971. szeptember 28-án került sor. Zágón Mons. Chelivel együtt autón érkezett Bécsből Budapestre és a bíborossal tért oda vissza. Bécsből még aznap repülővel Rómába kísérte a bíborost, akit a Vatikánban VI. Pál pápa fogadott a Szent János torony bejáratánál, ahol a bíborost elszállásolták.²⁷⁹ Mindszentynek rövid római tartózkodása alatt Zágón volt a kísérője. Vele volt a Sixtusi kápolnában a püspöki szinodus megnyitásán, ahol VI. Pál pápa a nyilvánosság előtt köszöntötte Mindszenty bíborost, a Szent István zárandokházban, október 2-án, amikor a vendégkönyvbe a bíboros azt írta be, hogy a magyar katolikus Egyház megvalósult álma boldogsággal tölti el,²⁸⁰ másnap, október 3-án a bíboros címtemplomában, a Santo Stefano Rotondo-bazilikában, aztán a Salvator Mundi kórházban, ahol orvosi vizsgálatnak is alávetették a bíborost. Ezekben a napokban ő volt a személyi titkára, ő intézte levelezését is.²⁸¹ Végül ott volt október 23-án a Matild kápolnában tartott szentmisén, amely után a bíboros elbúcsúzott VI. Pál pápától²⁸² és Bécsbe utazott, hogy a Pázmáneumban telepedjen le abban a lakosztályban, amelyet Zágón készíttetett elő számára még a nyár folyamán teljes titoktartás mellett. Zágón volt még egy darabig a közvetítő személy Mindszenty és a Szent-szék között. Mindszenty kapcsolata a Szentszékkal azonban egyre feszültebb lett. Zágón próbálta jótanácsokkal ellátni, de nagyobb hatással volt rá bécsi környezete, és miután egy alkalommal Zágón úgy ítélte meg, hogy a bíborosnak a pápához írt levelét tartalma miatt nem adhatja át, Mindszenty megneheztelt rá.²⁸³ A Szentszék emberét látta benne, és helyze-

272 MINDSZENTY 1974, 473–497.

273 MÉSZÁROS T. 2000, 241.

274 Elsőként közölte ADRIÁNYI Gábor: *Miért és hogyan hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget?* in: *Mindszenty József emlékezete*, (szerk.) TÖRÖK József, (Studia Theologica Budapestinensia 13.), Budapest, 1995, 73–89, legújabban közzé tette SOMORJAI Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt, VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975*. (Historia pro futuro), Pannonhalma, 2008, 110–114.

275 SOMORJAI – ZINNER 2008, 343–344. dokumentum, 1971. július 15.

276 SOMORJAI 2008, 115–116.

277 NÉMETH 2011, 41, 130. jegyzet.

278 *SZA-Zágón*, 55, 26–3.

279 Mindszenty bíboros megérkezésekor készített fényképfelvételeket veti össze a bíboros visszaemlékezéseiben írtakkal SOMORJAI Ádám: *A gyűrű, a mellkereszt és a mantello átadása, Mindszenty bíboros emlékiratainak értelmezéséhez*, in: MEV 21(2009), 303–319.

280 NÉMETH 2009, 102.

281 Mindszenty bíboros által írt több dokumentum, illetve levét tervezetet is ő készítette. SOMORJAI Ádám: *Mindszenty bíboros 1971-es memorandumja és Pro Memorája*, in: *Távlatok*, 2007/76, 226–231.

282 NÉMETH László: *VI. Pál pápa és Mindszenty József*, in: *Vigília*, 63(1998), 247–252.

283 SOMORJAI 2008, 136–139.

téért Zágont is felelőssé tette, aki kegyvesztett lett nála. Kapcsolatuk formálissá vált. Zágon a háttérből igyekezett azonban továbbra is segíteni és egyengetni a bíboros lelkipásztori útjainak előkészítését, hiszen, akik nem ismerték a fejleményeket hozzá fordultak, segítségét, közvetítését kérték. Az események végül odáig vezettek, hogy VI. Pál pápa 1974. február 5-én üressé nyilvánította az esztergomi érseki széket. Mindez nagy felháborodást váltott ki elsősorban az emigráns magyarság körében. Többen fordultak ekkor Zágonhoz, magyarázatot kértek tőle illetve volt, aki őt is felelőssé tette a történetekért, ami nagy fájdalmat okozott neki.

Mindszenty bíboros 1975. május 6-án 83 éves korában elhunyt. Zágon táviratban fejezte ki köszönetét VI. Pál pápának mindazért, amit Mindszenty bíborosért tett.²⁸⁴ A bíborosi testület dékánját a magyar közösség nevében ő kérte fel arra, hogy mondjon szentmisét Rómában, az elhunyt bíborosért, amelyre május 13-án, 18 órakor került sor a Chiesa Nuovában. A szentmisén több mint húsz bíboros, még több püspök volt jelent. A templom zsúfolásig megtelt magyar és olasz hívekkel. A bíboros által elmondott beszédet Zágon maga írta.²⁸⁵ Készült arra is, hogy megírja az utokór számára a történeteket. Ezt elkezdte, de befejezni már nem tudta. Zágon, ekkor maga is lábadozott teljesen nem épült még fel az 1974 novemberében kapott szívinfarktusból. Ennek ellenére 1975. május 15-re elutazott Máriazellbe, hogy részt vegyen Mindszenty temetésén. Többen óvták őt ettől az utazástól, de minden áron ott akart lenni.

7. HALÁLA ÉS EMLÉKE

A túl korai utazás Ausztriába nem tett jót az egészségének. Szokása szerint a nyarat Muttersben töltötte, ahol 1975. augusztus 11-én agyvérzést kapott. Az innsbrucki kórházba szállították, ahol másnap, augusztus 12-én elhunyt. Temetése Muttersben volt augusztus 15-én, a helyi templom homlokzata előtt a bejáratnál balra helyezték örök nyugalomra. A római magyar közösség a szokásoknak megfelelően tartotta meg a harmincadik napi szentmisét (*trecesimo*) szeptember 14-én. Ezen a szentbeszédet Mester István mondta.²⁸⁶ Olasz nyelvű harmincadik napi szentmisét is tartottak, amely azonban a szervezés miatt késett.²⁸⁷

Zágon gyengülő egészségi állapota, a három szívinfarktus, jelezte neki, hogy közeledek a halála. Mégis tele volt tervekkel: a Santa Maria Maggiore-bazilika nagyszabású restaurálása vonzotta mint új és önként vállalandó feladat. Meg szeretne írni a római Szent István Ház létrejöttének történetét, és Apor Vilmos vértanú püspök életét.²⁸⁸ Ezek azonban csak tervek maradtak.

A halála alkalmával készített emléklapra a következő szentírási idézeteket írták:

284 SZIA-Zágon, 54.40: Róma, 1975. május 9. A telegrammot Jan Villot bíboros államtitkárnak küldte.

285 Értesítés a szentmiséről l'Osservatore Romano, 1975. május 13–14.: *In suffragio del Card. Mindszenty*. Beszámoló a szentmiséről 1975. május 15.: *Celebrato dal Card. Traglia, La messe funebre alla Chiesa Nuova in suffragio del Card. Mindszenty*. ANONIM: *Beszámoló a szentmiséről*. In: KSz 27(1975), 2–3; TOLNAY 1975, 262.

286 Üzenet, 1975. szeptember.

287 Mester István levele Kada Lajosnak, Róma, 1975. október 5.

288 TOLNAY 1975, 262.

„Most azért mit remélek, Uram? Minden reményem Te vagy.” (Zsolt 39,8)
„Jézus megparancsolta tanítványainak ... menjenek előre a túlsó partra...” (Mt 14, 22)

1969. szeptember 9-én kelt végrendeletében foglaltaknak megfelelően fő örökösei a Szent István Alapítvány és a bécsi Pázmaneum voltak, két intézmény, amelyeknek kiemelkedő jelentőségük volt az életében. Irathagyatéka is, amint arra már utaltunk a Szent István Házba került. Az általa létrehozott Alapítvány azóta is hűségesen őrzi emlékét. A zarándokház bejáratánál még a halál évében, 1975-ben elhelyeztek egy márványtáblát az ő emlékére, a szöveg fölé pedig domborművét helyezték.²⁸⁹ Az Alapítvány 2000-ben, halálának 25. évfordulója évében, testületileg zarándokolt el Muttersbe, ahol a templomban szentmisét mutattak be érte és lerótták kegyeletüket sírjánál. Születésének 100. évfordulója alkalmából szülőfalujában, a fennállásának 200. évfordulóját ünneplő templom homlokzatára helyezték el emléktábláját 2009 augusztusában, rokonai és a helyi egyházközség nevében. 2009. október 31-én Tatán a helyi piarista öregdiák szövetség szervezésben tartottak szentmisét születésének centenáriuma alkalmából, november 2-án pedig Rómában, a PMI emlékezett meg szentmise keretében egykori vezetőjéről.²⁹⁰

ZÁGON JÓZSEF PUBLIKÁCIÓI²⁹¹

Egy nagy mai magyar vértanú, in: *Katolikus Szemle*, 2(1950), 11–17 e 70–72. (Dunántúli néven jegyezve).

Indulásunk elé, in: *Élet* I(1950), 1. szám: december 3–16.

„Áldozata nem volt hiábavaló!” *Zágon József Mindszenty bíborosról*, in: *Élet* II(1951), 4. szám: február 25.

Szent István jubileumi év, in: *Élet* II(1951), 6. szám: Húsvét.

Szentistváni politikusokat a jövőendő Magyarországnak! Ezres tömeg a németországi Katolikus Napon, in: *Élet* II(1951), 9. szám: május 6.

Jubileum és feladat, in: *Élet* II(1951), 15. szám: augusztus 1.

Vigyázatok és imádkoztatok, in: *Élet* II(1951), 16. szám: szeptember 5.

Karácsony és békéje, in: *Élet* II(1951), 23. szám: december 25.

Előszó az Újszövetségi Szentíráshoz, Róma, 1951.

Katolikus Magyar Testvérek! in: *Élet* III(1952), 10. szám: május 25.

A déli harangszó és az üldözött Egyház, in: *Magyar Papi Egység*, 1958, 6/18–19.

A vértanú magyar püspök, *Pannonia Sacra*, München, 1960. márciusi szám.

Az aranymisés Mindszenty, in: *Katolikus Szemle*, 17(1965), 97–101.

A Szent István Alapítvány, in: *Katolikus Szemle* 18(1966), 85–87.

A Szent István zarándokház alapkötétele, in: *Katolikus Szemle*, 18(1966), 373–374.

A Szent István jubileum (A Vatikáni Rádió adása), in: *Szolgálat*, 1970, 6/70–71.

A magyar Egyház helyzete az 1964-es megállapodás után, in: *Távlatok*, 2006/73, 314–333.

289 BANFI – HORVÁTH – KOVÁCS – SÁRKÖZY 2007, 329.

290 *Magyar Kurír*, 2009. november 4. *Megemlékezések Zágon József születésének 100. évfordulója alkalmából*. ANONIM: *Az emigráció kiemelkedő alakja volt, Száz esztendeje született Zágon József*. In: *Új Ember*, 2009. november 15.

291 Kiegészítve az élet c. folyóiratban megjelent cikkeivel.

Zágon József sírfelirata Muttersben

MONS. Dr. JOSEF ZÁGON
KANONIKUS v. S. MARIA MAGGIORE
IN ROM GRÜNDER D. ST. STEFANS-
HAUS, SEKRETÄR D. PÄPSTLICHEN KOMMISSION
FÜR MENSCHEN UNTERWERGS, EIN TREUER
DIENER CHRISTI FÜR ALLE IN NOT.
FAND IM MUTTERS EIN NEUES ZUHAUSE
UND GING VON HIER
IN DIE EWEIGE HEIMAT.
„IN FINEM DILEXIT EOS“ JOH 13,1
*AGOSTYÁN – UNGARN 2. 11. 1919
+ INNSBRUCK 12. 8. 1975

Fordítása:

Mons. Dr. Zágon József
a Santa Maria Maggiore kanonokja,
a római Szent István Ház alapítója, az Útonlévők Pápai Bizottságának titkára,
a szükségben lévő keresztények hűséges szolgája,
itt Muttersben talált új otthonra és innen tért haza az örök hazába.
„Mindvégig szerette őket” Jn, 13,1
*Agostyán – Magyarország, 1909. 11. 2.
† Innsbruck 1975. 8. 12.

Zágon József emléktáblája Rómában, a Szent István Ház bejáratánál

PERENNI MEMORIAE
IOSEPHI ZÁGON
HUNGARORUM HOSPITII A S. STEPHANO REGE HUNGARIAE
NUNCUPATI CONDITORIS
QUI PROTONOTARIUS APOSTOLICUS CANONICUS LIBERIANUS
PONTIFICII CONSILII DE SPIRITUALI MIGRATORUM
ATQUE ITINERANTIVM CURA SECRETARIUS GENERALIS
DE ECCLESIA IN PATRIA
EIVSQUE FILIIS IN TOTO TERRARUM ORBE DISPERSIS
OPTIME MERUIT
FOUNDATIONIS S. STEPHANI IN URBE ADMINISTRATI
HONORIS GRATIQUE ANIMI TESTIMONIUM
POSUERUNT A.D. MDCCCCLXXV

* AGOSTYÁN IN HUNGARIA 2 NOV. 1909
† INNSBRUCK IN AUSTRIA 12 AUG. 1975

Fordítása:

Ezt az emléktáblát
a római Szent István Alapítvány tagjai készítették
tisztelőjük és hálájuk jeléül 1975-ben
Zágon József,
a Szent István magyar királyról elnevezett
magyar zarándokház alapítójának örök emlékezetére,
aki a Santa Maria Maggiore-bazilika apostoli protonotárius kanonokaként,
valamint a kivándorlók és úton lévők lelki gondoskodásával törődő
pápai tanács főttkáráként
példamutatón szolgált az Egyházat, valamint a hazájában élő
és a világon szétszóródott honfitársait.

Agostyán, 1909. november 2.
Innsbruck, 1975. augusztus 12.

Zágon József emléktáblája szülőfalujának templomán, Agostyánban

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT
AGGOSTYÁNBAN
MONS. Dr. ZÁGON /ZANLEITNER/ JÓZSEF
A SANTA MARIA MAGGIORE BAZILIKA KANONOKJA
A RÓMAI SZENT ISTVÁN ZARÁNDOKHÁZ ALAPÍTÓJA
*AGOSTYÁN, 1909. 11. 02.
†INNSBRUCK, 1975. 08. 12.
NYUGSZIK MUTTERS/AUSZTRIA/
EMLÉKÉTÍ ŐRZI A ROKONSÁG ÉS AZ EGYHÁZKÖZSÉG

ÁLLÍTATTA PÁ

LÁSZLÓ IMRE NÉMETH

JÓZSEF ZÁGON (1909-1975)

József Zágon was a canon of Hungarian origin in Basilica di Santa Maria Maggiore in Rome. He was one of the leading figures of 20th century Hungarian emigration. He was the head of the Hungarian Pontifical Institute for more than 10 years. He was the founder of the Saint Stephen's House in Rome. He was a loyal priest to Cardinal Primate József Mindszenty, Archbishop of Esztergom. This study presents his life and activity.

József Zágon was born in Hungary in a peasant family on 2 November 1909. He studied in the Pazmaneum in Vienna. He was ordained to priest in Vienna in 1935, and obtained a theological doctorate there in 1937. He served as the secretary of Vilmos Apor, bishop of Győr, from 1941 and was nominated to head of offices there in 1943. He stood beside the bishop when Soviet soldiers murdered Apor on 30 March 1945. On 6 January 1949 after the detention of Cardinal József Mindszenty he left Hungary to Austria. In 1950 he moved to Rome. Until his death he was one of the main organizers of the Hungarian emigrant community and Hungarian Catholic life abroad. He was the regent of the Hungarian Pontifical Institute from 1953 to 1964, and national delegate of the Hungarians of Italy from 1953 to 1975. He founded and led the Saint Stephan's House from 1966 to 1975. He took part in organizing the leaving of Cardinal József Mindszenty from Budapest in 1971 and supported the Cardinal until his death in 1975.

Zágon József

Falconieri palota Rómában a Lungo Tevere felől nézve. A második emeleten van a Pápai Magyar Egyházi Intézet, amelynek Zágon József 1953 és 1964 között régense volt.

Zágon József szentmisét mutat be a magyar zarándokoknak a Santa Maria Maggiore-bazilikában 1962-ben, az „Exsul Familia” tizedik évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi zarándoklat alkalmával.

A Szent István zarándokház építésének kezdete Rómában, a Via Casalettón.

VI. Pál pápa a Szent István zarándokház felavatásának napján, 1967. augusztus 20-án Castelgandolfóban kihallgatáson fogadja Zágón Józsefet (jobbra), Apor Gábort és Fáy Erzsébetet

*A Pápák teme a Santa Maria Maggiore-bazilika mellett.
A kövezetet Zágon József saját költségén újíttatta fel 1969-ben.*

*Mindszenty József bíboros álma: a Szent István zárandokház,
ami Zágon József vezetésével valósult meg.*

VI. Pál pápa 1971. október 23-án, a Matild kápolnában Mindszenty József bíborossal misézik Rómából való elutazása alkalmából. A pápa balján Zágón József.

Zágón József sírja Muttersban (Ausztria)

Zágón József emléktáblája a Szent István Ház bejáratánál (Róma)

Zágón József emléktáblája az agostyáni templom falán (Magyarország)

CSÍKY BALÁZS

AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS HATÁSA AZ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYÉRE 1938–1945

ELŐZMÉNYEK

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés csak a politikai határokat változtatta meg, az egyháziakat nem. Ennek ellenére a békeszerződés nem csak a magyar állam feldarabolását, a korábbi közigazgatási egységek szétszakítását jelentette, hanem az egyházak életét is jelentősen befolyásolta. A határváltozások számos egyházigazgatási egység szétszakításával, a hívek és az egyházi vagyon jelentős részének elcsatolásával jártak együtt. Az egyik legnagyobb veszteség az esztergomi főegyházmegyét, a magyar katolikus egyház vezetőjének, a hercegprímás esztergomi érseknek az egyházmegyéjét érte. Bár székhelye, Esztergom, továbbra is Magyarországon maradt, területének nagyobb része Csehszlovákiához került. 404 plébániája esett az új államterületére (ebből 125 volt tisztán magyar ajkú), és csupán 89 maradt Magyarországon, tehát plébániáinak 82%-a jutott csehszlovák uralom alá. A hívek számában azonban nem volt ekkora aránytalanság a két rész között, mivel Budapest nagy része az esztergomi főegyházmegyéhez tartozott. A földbirtokvagon szempontjából is súlyos veszteségek érték az esztergomi érsekséget, a főkáptalant és a papnevelő intézetet. Az esztergomi érsekség birtokainak 58%-a (88803 katasztrális holdból 51315 kh) került csehszlovák fennhatóság alá. Ráadásul az elszakított részek közé tartoztak a legjobban jövedelmező birtoktestek. A csehszlovák kormány követelte az egyházmegyei határoknak a politikai határokhoz való igazítását és belső megváltoztatását, amelyet a trianoni békeszerződés kvázi elismerésének tekintett, valamint ezzel az egy tömbben élő felvidéki magyarságot is több részre kívánta osztani. Szándéka volt továbbá az egyházmegyék élére szlovák püspökök kinevezése és ezzel egy önálló szlovák egyházszervezet kiépítése. A magyar érdekek a korábbi egyházigazgatási beosztás megőrzése volt, hiszen a trianoni határokat meg akarták változtatni, és ennek bekövetkeztét a közeljövőben remélték. Az egyházmegyei határok változatlanlansága is az ideiglenességet kellett, hogy kiemelje.

Magyarország a magát keresztény-nemzetinek valló kormányzat és az egyházak viszonya a kölcsönösen előnyös együttműködésen alapult. Ezzel szemben Csehszlovákia politikája a kezdeti években erősen egyházellenes volt, amelynek egyik oka, hogy a cseh nemzeti mozgalom a németesítés és a Habsburg-dinasztia kiszolgálójaként tekintett a katolikus egyházra. Ugyanakkor a szlovákok körében erős volt a katolikus érzület, ami a politikai erőviszonyokban is tükröződött. A csehszlovák kormány hamar rájött, hogy hosszú távon nem folytathat erősen egyházellenes politikát, ugyanis a vallásos szlovákokat radikális ellenzéki pozícióba kényszerítheti, akadályozva ezzel az új állam, a köztársasági

Csehszlovákia konszolidációját. Másrészt az egyházpolitikai kérdések rendezéséhez Prágának szüksége volt a Vatikán jóindulatának elnyerésére. Az egyházellenesség azonban továbbra is jelen volt a csehszlovák kormánypolitikában, és komoly konfliktusokra is sor került. 1925-ben, a Husz-ünnepség kapcsán a nuncius távozott Prágából, tiltakozva az ellen, hogy az egyház által eretneknek tartott Husz János ünneplésében az állami tisztviselők is részt vettek. A kedélyek azonban hamarosan megnyugodtak, mert mindkét fél számára fontos volt a megegyezés.

A csehszlovák kormány 1919-ben zár alá helyezte az egyházi javadalmak birtokaiknak legnagyobb részét, majd 1921-ben más egyházi birtokok is erre a sorsra jutottak. Csernoch János esztergomi érsek többször is kérte a Szentszékét, hogy semmiféle egyház-kormányzati változtatást ne hajtsanak végre, amíg a vagyoni kérdéseket nem rendezték, mert ellenkező esetben a csehszlovák kormány céljai elérése után nem fogja figyelembe venni a másik fél anyagi igényeit. Bár a Szentszék engedményekre kényszerült, ragaszkodott ehhez az elvhez, azaz hogy az új politikai határokhoz igazodó végleges rendezést csak az anyagi kérdések megoldása után hajlandó végrehajtani. 1922-ben létrehozta a gazdaszombati apostoli adminisztratúrát. Ez a Szentszéknek közvetlenül alárendelt egyház-kormányzati egység az esztergomi főegyházmegye felvidéki részéből jött létre. Az intézkedés az esztergomi érsek joghatóságának felfüggesztését jelentette a Felvidéken, de nem jelentette a területnek az érsekségtől való elválasztását (dizmembráció).

Kilenc magyar egyházi javadalmas, köztük az esztergomi érsekség, a magyar kormánnyal való egyeztetés után, 1923-ban pert indított a hágai Magyar-Csehszlovák Vegyes Döntőbíróság előtt a csehszlovák állam ellen. A keresetben azt kérték, hogy szüntessék meg a javadalmi birtokok állami kezelését, juttassák azokat vissza jogos tulajdonosaiknak, és az elmaradt jövedelmekért, a felszerelésért, állatállományért, valamint az okozott károkért ítéljenek meg kártérítést. A magát demokratikusként feltüntetni akaró csehszlovák felet kellemetlenül érintette a per, a jogtalanságok esetleges nyilvánosságra kerülése, ezért folyamatosan igyekezett a Szentszékét rávenni arra, hogy vonassa azt vissza a magyar javadalmakkal. A perben 1934-ig nem történt előrelépés, tíz év alatt a bíróság még arról sem döntött, hogy illetékes-e az ügyben. 1934-ben tárgyalást tűztek ki, ami nagy előrelépésnek számított. A megjelölt időpont előtt nem sokkal Serédi Jusztinián hercegprímás utasítást kapott a Szentszékétől, hogy a pert vonják vissza. A csehszlovák kormány ugyanis kijelentette, hogy ha a Szentszék nem vonatja vissza a pert, kisajátítják az egyházi földbirtokokat. A hercegprímás ebbe nem kívánt belenyugodni, és végül annyit sikerült elérnie, hogy nem kellett visszavonni a pert, csak a további tárgyalást elhalasztani, tehát a per folytatásának lehetősége fennmaradt.

A vagyoni kérdések mellett azonban a kisebbségi sorba kényszerült magyar hívek hitéleti problémái is súlyosak voltak. A sérelmek között említhető a magyar nyelv használatának korlátozása, papok hatósági zaklatása, a magyar vonatkozású ünnepek tiltása.

1927-ben a Szentszék egyezményt (modus vivendi) kötött Csehszlovákiával. Ez kimondta, hogy nem lehet joghatósága Csehszlovákia területén külföldön székelő ordináriusnak, és a csehszlovákiai egyházmegyék sem nyúlhatnak túl a politikai határokon. A szerződő felek egy későbbi időpontban egyeznek meg az egyházmegyék új határaitól és anyagi ellátásáról. Amíg ez a megegyezés létre nem jön, a zárlat alatt lévő egyházi birtokokat a szlovákiai püspöki kar vezetése alatt működő bizottság fogja kezelni. A modus vivendi a kölcsönös ratifikálás után, 1928. február 2-án lépett életbe. Ezután helyreállt az 1925-ben megszakadt diplomáciai kapcsolat is a Szentszék és Csehszlovákia között. Az

egyezményt a csehszlovák kormány jelentős külpolitikai sikerként értékelte, Trianon egyházi elismerésének tekintette. Bár a magyar-szlovák egyházi tárgyalások megélénkültek, a vagyoni kérdések miatt az egyházmegyei határok megváltoztatására várni kellett. A zárlat alatt álló egyházi javak egy egyházi személyekből álló bizottság ellenőrzése alá kerültek, amelynek elnöke a szepesi püspök lett. A tényleges kezelés azonban egy állami szerv kezében maradt, amely szervezetileg az egyházi bizottság alá tartozott. Az előbbi kezelte a vagyont, az utóbbi pedig ezt felügyelte. Időközben a magyar kormány is döntő lépésre szánta el magát, és 1932. október 1-jei hatállyal zár alá vette az összes szlovákiai egyházi jogi személy magyarországi birtokait, és annak jövedelmeit a hercegprímás rendelkezésére bocsátotta, hogy kárpótolja Csehszlovákiában lefoglalt birtokaiért.

A magyar fél azonban nem csak az erő eszközével élt, hanem a megegyezésre is hajlandónak mutatkozott. Serédi Jusztinián hercegprímás 1932-ben tervezetet készített az esztergomi érseki javadalom felosztására, amire a csehszlovák kormány egy másik tervvel válaszolt. A két fél egymás tervezeit kölcsönösen elutasította. Közben azonban – a földreform következtében – a lefoglalt felvidéki egyházi birtokok nagysága csökkent és a gazdálkodás is rendkívül rossz határfokú volt.

A csehszlovák püspöki kar megbízásából tárgyaló Ján Vojtaššák szepesi püspök 1934-ben megállapodott Serédi Jusztinián hercegprímással, hogy az esztergomi érsek csehszlovák területen fekvő birtokainak 60%-át, a főkáptalan pedig 20%-át átadja a nagyszombati apostoli adminisztratúrának. A megosztási javaslatot azonban sem a szlovák püspökök, sem a csehszlovák, sem a magyar kormány nem fogadta el.

A Szentszék 1935. május 14-én állapodott meg a csehszlovák kormánnyal, hogy az egyházi birtokok kezelését Pavol Jantusch püspöknek, a nagyszombati apostoli adminisztratorknak adják át, a Szentszék pedig megkezdi az 1927-es *modus vivendi* életbe léptetését. A *modus vivendi* életbe léptető, egész Csehszlovákia területére vonatkozó „*Ad ecclesiastici regimini*” kezdetű bullát végül 1937. szeptember 2-án adta ki a Szentszék. Ezzel az egyházmegyék határait a politikai határokhoz igazította. A bulla Esztergomra vonatkozó rendelkezései a következők voltak: A nagyszombati apostoli adminisztratúrát elválasztotta az esztergomi érsekségtől. A besztercebányai, nyitrai, munkácsi és eperjesi egyházmegyéket kivette az esztergomi egyháztartományból és az esztergomi érsek metropolitai joghatósága alól, és közvetlenül a Szentszéknek rendelte alá. A kassai és rozsnyói egyházmegyék magyar területre eső részeiből apostoli adminisztratúrákat hozott létre (ezek vezetését a Szentszék egy másik intézkedéssel Serédi Jusztinián esztergomi érsekre bízta).¹

AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

1938 őszére a nemzetközi helyzet változása reálissá tette a magyar revíziós szándékokat, ami az egyházpolitikai helyzetet, az esztergomi érsekség csehszlovák fennhatóság alá tartozó részének sorsát is befolyásolta. Hitler 1938. szeptember 12-i beszéde után két nappal a berlini magyar követ megjelent a német külügyminisztériumban, hogy közölje, a ma-

1 CSÍKY Balázs: *A trianoni határok revíziójának egyházpolitikai összefüggései a két világháború között*. In: Pro Scientia Aranyérmesek X. Konferenciája. Budapest, 2010. szeptember 30. – október 3. Előadások. Szerk.: SZÖLLŐSI László. Budapest, 2011, 135–139. p. A lábjegyzetekben megtalálható a legfontosabb vonatkozó szakirodalom.

gyar kormány ugyanazt követeli Csehszlovákiától, mint a szudétanémetek. Szeptember 22-én, majd 28-án a magyar kormány kemény hangú jegyzéket küldött Prágába, követelve a magyarlakta területek visszaadását, és autonómiát Szlovákiának és Kárpátaljának. A magyar diplomácia folyamatosan egyeztetett a német kormánnyal, azonban a müncheni nagyhatalmi konferencián csak a szudétanémet kérdésről döntöttek. A szeptember 29-én megkötött müncheni egyezményben Anglia és Franciaország hozzájárult ahhoz, hogy Németország megkapja a Szudéta-vidéket. A magyar és lengyel követelésekről csak az egyezmény függelékében esett szó, mely szerint Magyarországnak és Lengyelországnak a csehszlovák kormánnyal folytatott kétoldalú tárgyalások során kell megkísérelni a területi kérdések megoldását, és ha három hónapon belül nem születne megállapodás, az ügy a konferencia résztvevői elé kerül.²

A hercegprímás, esztergomi érsek a szlovák főpásztorok megnyugtatóásával segítette a magyar kormány revíziós céljait. Serédi Jusztinián szeptemberben a felvidéki püspököknek külön-külön írt levelében kijelentette, hogy biztosítani fogják a Felvidék népeinek jogait és autonómiáját. Imrédy Béla miniszterelnök juttatta el a leveleket a címzettekhez.³

A hercegprímás az október 4-én megtartott őszi püspökkari értekezleten kijelentette, hogy a békeszerződések igazságtalanságait más nemzetekkel szemben már felülvizsgálták, ezért a magyaroknak is követelniük kell „a nemzetünknek kijáró igazságszolgáltatást”. Kérte a püspököket, buzdítsák papjaikat, hogy ajánlják fel szentmiséiket a hazáért. A püspöki kar elrendelte a Serédi Jusztinián által szerkesztett imának nagymisék után való elmondását „magyar hazánk igaz ügyének sikeréért”.⁴ A magyar irredentizmus szimbólumkészlete kezdettől fogva vallásos jellegű volt. Utalhatunk itt a minden magyar iskolában a tanítás előtt elmondott Magyar Hiszekegyre vagy az 1933-ban Serédi által felszentelt neoromán stílusú Lehel téri templomra, amelyet már az építkezés megkezdése előtt „revíziós fogadalmi templomként” emlegettek. A „magyar kálvária” és a „magyar feláldozás” toposzai azt mutatták, hogy a közelmúlt magyar történelmét Krisztus szenvedéstörténetével kívánták párhuzamba állítani. Mindez arra is utalt, hogy amint Jézus ártatlanul és igaz emberként halt kereszthalált, úgy Magyarország feldarabolása is igazságtalan volt.⁵

A magyar katolikus püspökök 1938 októberében egyértelműen kiálltak a revíziós célok mellett, amikor ima elmondását rendelték el. Ugyanakkor az ilyen típusú nyílt kiállítás nem volt jellemző a püspökkari konferenciára Serédi Jusztinián elnöksége idején, annak ülésein ez volt az egyetlen alkalom, amikor a revízió kérdése explicit módon előkerült a területi visszacsatolások előtt. A hercegprímás visszafogottságát a revízió ügyében az befolyásolta, hogy úgy gondolta, a püspöki kar bármilyen nyílt kiállításával azt kockáztatják, hogy a szomszédos államok korlátozzák vagy megakadályozzák, hogy az ott élő magyarok az anyaországba utazhassanak az 1938-ra tervezett Szent István-év ünnepeire és a

2 JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988, 190–192. p. (a továbbiakban: JUHÁSZ 1988)

3 Prímási Levéltár, Esztergom (a továbbiakban: EPL) Cat. D/c, 5861/1938.

4 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. 2. köt. Összeáll., bev.: BEKE Margit. Aurora, München-Budapest, 1992, 182. p. (a továbbiakban: *Püspökkari jegyzőkönyvek*)

5 ZEIDLER Miklós: *Revíziós tervek és irredenta kultusz*. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk.: ROMSICS Ignác. Osiris, Budapest, 2009, 490–492. p.

Budapesten rendezendő 34. nemzetközi eucharisztikus kongresszusra.⁶ A szervezést már 1929-ben elkezdték, és Serédi kitartó lobbitevékenysége kellett ahhoz, hogy a rendezés jogát 1936-ban a magyar főváros kapja meg.

Közben a magyar kormány október 3-i éles hangú jegyzékében fogalmazta meg követeléseit és javasolta, hogy október 6-án kezdjék meg a kétoldalú tárgyalásokat Komáromban. Október 5-én szabadcsapatokat dobtak át Csehszlovákia területére. A komáromi tárgyalások október 9-én kezdődtek és 13-án eredmény nélkül megszakadtak. A magyar kormány ekkor a tengelyhatalmakhoz fordult. Ebben a helyzetben prágai kormány a Szentszék segítségét kérte, megragadva szinte az egyetlen lehetőséget a nemzetközi diplomáciai szinten, kérve a Szentszék hasson a magyar kormányra, hogy területi követeléseit mérsékelje. Prágában nem tudták, hogy Eugenio Pacelli bíboros államtitkár már 1938 áprilisában szinte eldöntött tényként kezelte Csehszlovákia felbomlását. Domenico Tardini helyettes államtitkár ugyan közölte a csehszlovák kérést a vatikáni magyar ügyvivővel, de nem utalt arra, hogy a magyar kormányra hatni kívánna. A magyar kormány viszont abban kérte a Szentszék segítségét, hogy az Ungvárnál csehszlovák fogságba esett magyar szabadcsapat tagjai érdekében járjon közben a prágai kormánynál, mivel azokra halálbüntetés várt a Ruténföldön érvényben lévő különleges állapot miatt. Tardini helyettes államtitkár a vatikáni magyar ügyvivő közlése után kiadta az utasítást, hogy a prágai nunciust „haladéktalanul megfelelő instrukcióval” lássák el. A Szentszék tehát ebben az esetben beavatkozott. A nagyhatalmak a csehszlovák-magyar vitában október végére határozták el magukat döntő lépésre. A németek taktikázása után végül október 27-én a német külügyminiszter Rómába utazott, és megegyezett olasz kollégájával a tengelyhatalmak döntőbíráskodásában. Az első bécsi döntést november 2-án hirdették ki a Belvedere kastély aranytermében.⁷

Serédi Jusztinián hercegprímás 1938. október 9-én, tehát már a komáromi tárgyalások kezdőnapján, kézzel írt levélben, a budapesti nunciaturán keresztül, sürgős kéréssel fordult a pápához, amelyre távirati választ várt. Utalt arra, hogy a trianoni határokat napokon belül meg fogják változtatni, és csehszlovákiai területek kerülnek vissza Magyarországhoz. Kérte, hogy az 1937-es *Ad ecclesiastici regiminis* kezdetű bullát,⁸ amely – kizárólag a politikai határok miatt – elválasztotta egyházmegyéjétől a csehszlovák uralom alá került részt, miután megszűnt az ok, azonnal érvénytelenítsék, és amint az esztergomi érsekség ezeréves területei politikailag visszatérnek Magyarországhoz, – ahogy a Szentszék többször megígérte – automatikusan kerüljenek vissza egyházilag is, és egyesítsék azokat az egyházmegyével, hogy az esztergomi érsek késlekedés nélkül gyakorolhassa régi és teljes joghatóságát a visszatérő területek felett. A hercegprímás ugyanezt kérte azoknak a magyar ordináriusoknak a számára is, akik hasonló helyzetben voltak, mivel várható volt, hogy visszatérnek az egyházmegyéjüktől az 1937-es bullával elválasztott, addig csehszlovák ura-

6 EPL Cat. D/c, 1421/1937. Serédi Jusztinián levele Bartha Lajosnak, Esztergom, 1937. május 14.

7 JUHÁSZ 1988, 192–196. p.; SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. Aurora Könyvek, München, 1975. 48–49. p. (a továbbiakban: SALACZ 1975); *A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938*. Összeáll., s. a. r.: ÁDÁM Magda. MTA Történettudományi Intézete, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965 (*Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. II.*) 336–337. p. 157. dok. A vatikáni magyar követ jelentése, Róma, 1938. ápr. 22. és 804. p. 538. dok. A vatikáni magyar ideiglenes ügyvivő jelentése, Róma, 1938. okt. 15. (a továbbiakban: *Diplomáciai iratok II.*)

8 A bulla megjelent a Szentszék hivatalos közlönyében: *Acta Apostolicae Sedis* 29 (1937) 366–369. p.

lom alatt lévő területek.⁹ Umberto Kaldeway ügyvivő egyetértett Serédi kérésével, és úgy továbbította azt, hogy mellékelte a hercegprímás levelére adott válasz fogalmazványát is, mely szerint az esztergomi főegyházmegye Csehszlovákiához került része ipso facto, amint politikailag újra egyesítik Magyarországgal, automatikusan visszakerül az érsekséghez, a magyar apostoli adminisztrátorok pedig gyakorolhatják joghatóságukat egyházmegyéjük korábban Csehszlovákiában maradt, és most politikailag Magyarországhoz visszakerülő része felett.¹⁰ A Vatikánban már óvatosabbak voltak. Domenico Tardini helyettes államtitkár azt válaszolta, hogy a Szentszék tanulmányozza a kérdés célszerű megoldásának módját, addig is az érintett ordináriusok törekedjenek arra, hogy a hívek a rendkívüli körülmények között ne maradjanak lelkipásztori ellátás nélkül.¹¹ A válasznak ez az utóbbi része értelmezési problémákat okozott. A Magyarországra visszatérő Angelo Rotta nuncius Serédivel beszélve úgy látta, a bíboros nem jól értelmezi azt. Ezért Rotta azt javasolta, magyarázzák úgy, hogy az illetékes magyar ordináriusoknak megadják a szükséges fakultásokat, hogy a hívek ne maradjanak lelkipásztori ellátás nélkül azokon a területeken, amelyek vissza fognak kerülni Magyarországhoz.¹² A következő napon írt jelentésében a nuncius visszatért a témára. Véleménye szerint hamar igent kell majd mondani arra a kérésre, hogy a Magyarországhoz visszakerülő területek ipso facto vagy kvázi automatikusan visszatérjenek régi egyházmegyei kereteik közé, ahová korábban tartoztak, de mivel bonyolult ügyről van szó, ezt nem lehet egy egyszerű távirattal elintézni, ahogy a hercegprímás kérte. Rotta felvetette, hogy ettől eltekintve nem lehetne-e közvetlenül és azonnal Serédinek ideiglenesen megadni minden szükséges fakultást, különösen a más magyar egyházmegyékhez tartozó területek esetében. A nuncius számára ez tűnt a legegyszerűbb megoldásnak, amely jó benyomást tenne, meg lenne elégedve vele a magyar kormány és a hercegprímásnak is megfelelő. Rotta kitért még a kassai és rozsnyói apostoli adminisztrátorok ügyére is. Ha a székvárosok, Kassa és Rózsnó visszatérnének Magyarországhoz, megszűnne a két magyarországi apostoli adminisztrátúra és visszatérnének régi egyházmegyéjükhöz, de kérdéses volt, hogy az átmeneti időben az adminisztrátorok tovább működjenek-e. A nuncius nem ismerte a Csehszlovákiában székelő két adminisztrátort, és nem tudta, hogy a magyar kormánynak megfelelő-e a személyük. Rotta iránymutatást kért a maga és Serédi számára a Szentszéktől.¹³ A Vatikánban gyorsan meg is fogalmazták a választ. Utaltak arra, hogy a Szentszék a bonyolult kérdést a szükséges higgadtsággal kívánja tanulmányozni, azaz akkor döntenek, amikor már ismertté váltak az új magyar határok. Közben, hogy gondoskodjanak a visszatérő területeken élők lelki ellátásáról és eloszlássák a kétségeket, a Szentatyának szándékában áll megadni minden szükséges fakultást a nunciusnak, a kánonjog keretein belül, addig, amed-

9 Segreteria di Stato, Città del Vaticano, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico, Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari (a továbbiakban: S.RR.SS. AA.EE.SS.) Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, ff. 5r–6r, N3887/38, Serédi Jusztinián levele Umberto Kaldeway nunciaturai ügyvivőnek, Budapest, 1938. okt. 9.

10 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, ff. 3r-v, 7r, N3887/38, Kaldeway ügyvivő jelentése, Budapest, 1938. okt. 10.

11 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, ff. 8r, 9r, N3887/38, N3888/38, Cifra N. 19, 20. Domenico Tardini táviratai a budapesti nunciaturának, 1938. okt. 13.

12 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 13r-v, N4262/38, Angelo Rotta nuncius jelentése, Budapest, 1938. okt. 28.

13 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 15r-v, N4263/38, Rotta nuncius jelentése, Budapest, 1938. okt. 29.

dig meg nem történik a végleges rendezés.¹⁴ Ezt a választ azonban már nem küldték el Budapestre, mert az események közben túlhaladtak rajta.

A vatikáni magyar ügyvivőt 1938. november 2-án kihallgatáson fogadta Eugenio Pacelli bíboros államtitkár, ahol szóba kerültek a felvidéki területek visszacsatolásával kapcsolatos kérdések is. Bár még nem volt ismeretes a döntőbírósi határozat, Pacelli kijelentette, hogy az Egyház „élénken üdvözlí” a területi változást, mert jól ismeri a magyar kormánynak a Vatikánnal és az Egyház érdekeivel kapcsolatos álláspontját, amely több mint megnyugtató az átcsatolandó területek katolikusai szempontjából. Pacelli hangsúlyozta, hogy bizalommal viseltetik a magyar kormány iránt. A pozitív fogadtatás nem okozhatott meglepetést a csehszlovák kormány egyházellenes politikájának ismeretében. A bíboros államtitkár közölte, hogy a visszacsatolt részek természetesen régi egyházmegyéikhez kerülnek vissza, mivel azonban a csehszlovák *modus vivendi* formailag is kiszakította azokat régi kereteikből, csak a pápa újabb rendelkezése állíthatja helyre a korábbi jogállapotot. Pacelli különösen érdekelt volt az esztergomi főegyházmegye gyarapodása iránt, és nagy örömét fejezte ki, hogy Serédi elvesztett területeinek jelentős részét vissza fogja kapni.¹⁵

Az első bécsi döntés utáni napon Serédi újra sürgette a Szentszék engedélyét, hogy a Csehszlovákiától visszatért területeken gyakorolhassa joghatóságát. Végül november 5-én délután érkezett meg a távirat, hogy a Szentatya kinevezte a hercegprímást egyházmegyéje visszakért területeinek apostoli adminisztrátorává, későbbre hagyva a szabályos rendezést.¹⁶

A TERÜLETI VISSZACSATOLÁSOK ÜNNEPLÉSE

Serédi az első bécsi döntést követő napokban levélben köszönte meg a vezető magyar politikusok tevékenységét, egyben gratulált nekik kitüntetésükhöz, amelyet a kormányzótól ez alkalomból kaptak.¹⁷ A megfogalmazásból kiérezhető az az euforikus hangulat, amelyet a területi visszacsatolás pillanatában átéltek. Imrédy Béla miniszterelnököt a magyar csapatok bevonulása alkalmából köszöntötte a hercegprímás, mint felvidéki születésű és mint a területek legnagyobb részének főpásztora. „Nagyméltóságod akaratereje, bölcs és határozott politikai irányítása volt a biztosítéka annak, hogy nemcsak magyar vér hullása nélkül jutottunk a visszaszerzett magyar föld birtokába, hanem talán még nagyobb eredményt is sikerült elérnünk, mint amit harcok árán tudtunk volna magunk számára biz-

14 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 16r, N4263/38, utasításfogalmazvány Rottának, 1938. nov. 10.

15 EPL Cat. D/c, 4818/1938. A jelentés vonatkozó részét a külügyminisztérium megírta a hercegprímásnak.; SALACZ 1975, 49. p.; GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. 2. jav. kiad. Pannonica Kiadó, Budapest, 1999, 77. p. (a továbbiakban: GERGELY 1999)

16 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, ff. 10r, 11r, N4212/38, Cifra N. 21, Rotta nuncius távirata az Államtitkárságnak, 1938. nov. 3., Pacelli államtitkár távirata a budapesti nunciaturának, nov. 5.; EPL Cat. C, 4670/1938. (4818/1938. alapszám); A kinevezés nem 3-án történt, ahogy a szakirodalom eddig állította (SALACZ 1975, 49. p.; GERGELY 1999, 77. p.), hanem 5-én 3 órakor adták fel a táviratot. Valószínűleg korabeli félreolvasásról van szó, hiszen az esztergomi Prímási Levéltárban található több iratban is téves dátum szerepel.

17 Imrédy Béla miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter és Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki szintén részt vett a csehszlovák féllel folytatott tárgyalásokon, megkapta a Magyar Érdemrend nagykeresztjét.

tosítani” – írta a hercegprímás.¹⁸ Gratulált Imrédynek a Magyar Érdemrend nagykeresztjéhez, aminél szerinte nagyobb az elismerés: „Ragyogóbbá teszi egy boldog ország hálája és egymilliónyi hazatérő magyar örömkönyve. Evvel a hálával és ilyen örömkönnyel szememben köszöntöm én is Excellenciádat, és kérem, hogy most következő, talán még súlyosabb munkájához a jó Isten adjon erőt és bőséges kegyelmet!” – írta Serédi.¹⁹

Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszternek is megköszönte a hercegprímás a területek visszaszerzéséért végzett munkáját. „Világszerte elismert tudásával harcolt” – fogalmazott Serédi.²⁰ Kánya Kálmán külügyminiszternek írt levelében a tervszerű munkát emelte ki: „Hálát és köszönetet mondok azért az idegeket örlő, végsőkéig fegyelmezett, tervszerű munkájáért, mellyel a lelkesedésében sokszor vak magyar virtust lefékezte és higgadt, lelkiismeretes tervszerűséggel biztosította”, hogy nem kellett vérnek folynia.²¹ A Serédinek küldött válaszok közül csak Teleki levele lépett túl az udvarias frázisokon: „Közös örömünk, hogy megérhettük ezt az első területi visszakapcsolást, amelyért Eminenciád is annyit fáradozott. Ezen fáradságának bizonyosága Verdier kardinális levele is, amelynek közléséért is köszönetet mondok. – Nagyszerű, hogy Főmagasságod munkájával olyanokat is, akik igazán nem voltak nemzetünk barátai, úgy meg tud győzni, hogy igazságunk szószólói lesznek. Osztozom Eminenciád boldogságában, hogy most már szülőföldjére is ellátogathat, és ebből az alkalomból mély tisztelettel üdvözlöm” – írta Teleki.²² Serédi tehát komoly diplomáciai erőfeszítéseket tett a revízió érdekében, és sikerét bizonyítja, hogy a magyarokkal szemben általában ellenséges – mert a kisantant államokat tárogató – francia körökkel is meg tudta értetni a magyar álláspontot és érdekeket.

A felvidéki területek visszacsatolásáról szóló törvény felsőházi tárgyalásán, 1938. november 12-én Serédi szólalt fel először. Annak tudatában beszélt – amint azt ki is jelentette –, hogy történelmi pillanatban és az egész nemzethez intézi szavait. A hercegprímás kifejtette, hogy a magyar haza határait az Isten vonta meg, amikor a Kárpát-medencét megalkotta és a magyar nemzetnek adta azért, hogy „első szent királyunk meglátásai és gyakorlati elvei szerint, fajtánkkal egy erős keresztény magyar nemzetbe foglaljuk össze [a] faji és nyelvi szempontból ugyan különböző, de keresztény és magyar életfelfogás és kultúra tekintetében azonos szellemű népeket, amelyeket akár itt találtunk, akár pedig később fogadtunk be magunk közé. *A Kárpátok medencéjének tehát az Isten akaratát kifejező természeti törvény alapján egy nemzetnek, a magyar nemzetnek birtokában kell maradnia*” – mondta Serédi.²³ A bíboros úgy látta, a magyar nemzet története megerősíti, hogy a Kárpát-medence tökéletes földrajzi és gazdasági egységét és a magyar családokat nem lehet maradandóan szétszakítani, mert az egymásra utalt geográfiai és gazdasági részek, és a családok „elementáris erővel törekszenek vissza” az egységbe, amelybe beletartoztak, és amint az akadályokat megszüntetik, visszaállítják a természetes egységet. Serédi szerint a magyar nemzet életébe maga Isten nyúlt bele, amikor a békés határrevízió, legalább részben, éppen Szent István király jubileumi évében valósult meg. Azért történhetett meg a revízió, mert a jubileumi évben az

18 EPL Cat. D/c, 4655/1938. Serédi Jusztinián levele Imrédy Bélához, Esztergom, 1938. nov. 5.

19 Uo.

20 EPL Cat. D/c, 4655/1938. Serédi Jusztinián levele Teleki Pálnak, Esztergom, 1938. nov. 5.

21 EPL Cat. D/c, 4655/1938. Serédi Jusztinián levele Kánya Kálmánnak, Esztergom, 1938. nov. 5.

22 EPL Cat. D/c, 4655/1938. Teleki Pál levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1938. nov. 10.; Jean Verdier párizsi érsek levelét nem sikerült megtalálni.

23 *Az 1935. évi április hó 27-ére meghirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. Napló.* Budapest, 1935–39. 4. köt. 4. p. Kiemelés tőlem – Cs. B.

egész magyar nemzet „belső lelki revízió” ment át, amikor Szent István király szellemében igyekezett visszatérni Istenhez. Ezután Serédi megköszönte a magyar politikusok munkáját, és kijelentette, hogy azok az egész világ előtt megmutatták, miszerint egymással szemben álló nemzetek kibékülhetnek, ha „igazságos és békés revízió” útján kiküszöbölik az ellentétek okait. „*Merem felállítani azt a tételt, hogy a Kárpátok medencéjét igazságosan földarabolni nem lehet, de igazságosan egyesíteni igenis lehet*” – jelentette ki nagy taps közepette a hercegprímás.²⁴ Majd hálát adott a Felvidék és az esztergomi egyházmegye, valamint saját szülőföldje visszatéréseért. „Felvidéki testvéreinknek pedig erről a helyről mondok meleg köszönetet azért, hogy a megpróbáltatások idején hívségesen kitartottak egységben és keresztény hazaszeretetben. (...) Akik megértik, akik követik ezt a nemes példát, (...) azok akármilyen nyelven beszéljenek is, igazán elmondhatják magukról, hogy jóra való magyarok” – mondta Serédi.²⁵ A hercegprímás beszédében vallásos megerősítést nyert a revízió és a többnemzetiségű magyar állam eszméje, a Szent István-i gondolat. A magyar nemzeti érzés és a kereszténység mint egymást feltételező, szorosan összetartozó fogalmak jelennek meg a beszéd szövegében. A kulturálisan – és nem faji alapon – értelmezett magyar nemzet eszerint a „választott nép” Kelet-Európában, amelynek küldetése a Kárpát-medence birtoklása, és területének, valamint népeinek egy államba szervezése. A „befogadás” fogalma fontos elem a „magyar nemzet” fogalmának értelmezésekor, és szintén az első királyra vezethető vissza, ugyanakkor feltételezi az asszimilációt is. A küldetést megerősíti az ezeréves magyar államiság, amelyet Szent István teremtett meg, akit az egyház szervező és térítő munkája elismeréseként kanonizált. Igazolja továbbá ezt az elméletet az is, hogy a Kárpát-medence földrajzilag is egységet alkot, amelyet „igazságtalan” feldarabolni, de „igazságos” egyesíteni. Ezzel azt is mondta Serédi, hogy a Kárpát-medencében a magyar nemzet küldetése az igazságos, szemben más népek és államok felosztó, megosztó tevékenységével, szándékaival szemben. Így a revízió már nem pusztán politikai cél, hanem erkölcsi dimenziót is nyer. Isten a történelem uraként jelenik meg a beszédben, aki „belenyúl” a nemzet életébe. De a belső, lelki megújulás feltétele annak, hogy Isten segítse „választott népét” céljai megvalósulásában. A hercegprímás beszéde fontos gondolatainak, felfogásának, nemzethez való viszonyának megértése szempontjából akkor is, ha a „magyar nemzet” fogalma a szövegben többféle értelemben jelenik meg („fajtánk” versus kulturális nemzetfogalom).

A magyar honvédség november 11-én fejezte be a Felvidék visszacsatolt részének birtokba vételét, és a kassai bevonuláson részt vett Serédi is. A következő napon mondta el felsőházi beszédét, majd másnap első főpásztori útjára indult egyházmegyéje visszacsatolt területén. Az út ugyanazt az euforikus hangulatot igazolta vissza, amit a hercegprímás több leveléből és felsőházi beszédéből is ki lehet érezni. Útjának első állomása Érsekújvár volt. Az a város, amelynek magyar lakói egy nappal korábban, november 12-én küldtek táviratot a Vatikánba, hogy „második felszabadulásuk ünnepén”, XI. Ince pápára emlékezve²⁶ „fiúi alázattal és hálattal szívvel” boruljanak le Szent Péter trónusa előtt.²⁷ Serédi, miután megér-

24 Uo. Kiemelés tölem – Cs. B.

25 Uo. 4–5. p.

26 A távirat XI. Ince pápának (uralkodott 1676–1689 között) Magyarország török uralom alóli felszabadításában játszott szerepére utal.

27 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 27r, távirat Érsekújvárból a Vatikánba, érkezett 1938. nov. 12.

kezett Érsekújvárra, nagymisét mutatott be a templomban, ahol húsz év után először hangzott el a Magyarok Nagyasszonya fogadalmi miséje, amelyet a csehszlovák uralom idején nem volt szabad végezni. Az evangélium után az esperes-plébános felolvasta a hercegprímásnak a visszacsatolás alkalmából írt pásztorlevelét, majd Serédi köszöntötte híveit: „Húsz év előtt az egész világ ellenünk fordult, de az Isten velünk maradt és meghallgatta sok forró és buzgó imánkat, melyeket a határokon innen és túl intéztünk Hozzá” – mondta.²⁸ A mise végén a Te Deumot, majd a Himnuszt énekelték el a hívek. A templomból a plébániára ment a hercegprímás, ahol fogadta a tisztelgő küldöttségeket. A kerületi esperesek, a környék 50 lelkésze, a komáromi bencés rendház, a helybeli ferencesek és kispapok, a város, az iskolaszék, a Frontharcosok, a gimnázium, a katolikus elemi iskola és számos egyesület küldöttsége mellett a szlovák katolikus kör és a két zsidó hitközség vezető rabbija is köszöntötte Serédit. Délután a hercegprímás ünnepélyes hálaadó körmenetet vezetett a város utcáin. Másnap hajnalban indult útja második állomására, szülőfalujába. Az útmenti községek lakossága zászlók alatt várta az áthaladó főpásztort, akinek kocsjával mindenhol meg kellett állnia, hogy meghallgassa a községek plébánosainak és jegyzőinek üdvözlését. Emiatt késéssel érkezett szülőfalujába, Deákiba, ahol első útja a templomba vezetett, amely előtt fogadására megjelent a falu népe. A plébános, a községi bíró, a református lelkész fogadták és a katonaság is kivonult. A templomban csendes misét mutatott be Serédi, amely alatt a helyi énekkar énekelt, és sokan megáldoztak. A mise után a helyi plébános üdvözlésére válaszolva utalt a hit és a hazaszeretet elválaszthatatlanságára, amelyet „oly szépen igazol a magyar primások közjogi méltósága a századok során”, valamint szólt „az igazság feltartóztathatatlanságáról” is. Ezután a plébánián fogadta a helybeli és szomszédos községek küldöttségeit. A temetőben felkereste szülei sírját és meglátogatta a faluban lakó négy testvérét. Délután indult vissza Esztergomba. Az útmenti községek zászlók alatt kivonult küldöttségei üdvözölték visszaútja során. Serédi útvonalról úgy nyilatkozott, hogy a legjobb benyomásokat szerezte, és a vidék magyarságát az igazolja legjobban, hogy ismerősök és ismeretlenek úgy fogadták, mintha sosem lettek volna Magyarországtól elszakítva.²⁹ A hercegprímás Deákiban „hit és hazaszeretet elválaszthatatlanságáról” beszélt, azaz kereszténység és magyarság összefüggéséről, valamint az „igazság feltartóztathatatlanságáról”. A hit azonban itt nem csak a vallásos hitet jelenti, hanem azt a meggyőződést is, hogy a magyar nemzet – a gyakorlatban a magyar külpolitika – céljai igazságos célok. Isten a magyarok mellett maradt, ahogy érsekújvári beszédében fogalmazott Serédi. Így erősítette egymást kölcsönösen a hit és a nemzeti érzés.

AZ EGYHÁZKORMÁNYZATI KÉRDÉSEK RENDEZÉSE

A hercegprímás már 1938. november végén Rómába utazott, hogy tárgyaljon a felvidéki területek egyházkormányzati rendezéséről. Pacelli bíboros államtitkárral megállapodtak abban, hogy a visszacsatolt területek egyházkormányzati szempontból régi kereteik közé kell, hogy visszatérjenek. Ezt az elvet kell alkalmazni a szerzetesrendek visszakérült rendházi esetében is. Az Államtitkárság a megvalósítás formáját illetően egy újabb bulla kiadását tartotta szükségesnek, Serédi viszont az egyház tekintélye érdekében nem bullával, hanem

²⁸ *Nemzeti Újság*, 1938. nov. 16., 12. p.

²⁹ Uo.

csak magyarázó rendelkezéssel javasolta a *modus vivendi* végrehajtását megváltoztatni. Az államtitkár megbízta a hercegprímást a szerzetesrendek tartományainak szükséges újjárendezésével. Megállapodtak abban, hogy a kassai és rozsnyói egyházmegyék esetében a magyarországi és a visszakerült részek egyesítve egyházmegyéket fognak alkotni, és a Csehszlovákiában maradt részekből apostoli adminisztratúrák lesznek. A felvidéki püspökök személyét illetően megegyeztek, hogy a magyar kormány és a hercegprímás számára elfogadhatatlan Jozef Ěárský püspök távozik Kassáról, ahová új püspököt neveznek ki, viszont Mihál Bubniè rozsnyói apostoli adminisztrátor megyés püspök lehet és Sztojka Sándor munkácsi görög katolikus püspök is a helyén maradhat. Serédi megígérte Pacellinek, hogy a budapesti nunciussal egyetértésben és rajta keresztül, amint lehetséges, elküldi az egyházmegyei határok rendezésének teljes és pontos tervezetét.³⁰

Közben két püspök is a Szentszékhez fordult. Bubniè püspök (aki nevét nem sokkal később már magyarosan, Bubnics Mihályként használta) a pápához írt, november 17-i levelében azt kérte, hogy a rozsnyói egyházmegye magyarországi részéből alakult apostoli adminisztratúra kerüljön az ő jurisdictiója alá, és ő, a rozsnyói ordinárius, tartozzon ismét az egri érseki tartományhoz.³¹ Ěárský püspök a Konzisztoriális Kongregációhoz fordult, jelezve, hogy helyzete kellemetlenné vált, mert székvárosa és adminisztratúrájának 41 plébániája átkerült Magyarországhoz. Ezeket szerinte nem nézték jó szemmel, sőt Magyarország elleniségének tekintik őt, mivel korábban elismerte a szlovák kormányzatot. Előadta azt az aggodalmát is, hogy ezeknek a plébániáknak a hívei közül sokan elhagyhatják a katolikus egyházat, ha továbbra is az ordináriusuk maradna. A püspök azt kérte, mentse fel a pápa a Magyarországhoz visszakerült terület lelki irányítása alól, kész volt azonban a Csehszlovákiában maradt plébániák adminisztrátora maradni.³² Sztojka püspök helyzete annak ellenére bizonytalan volt, hogy a magyar kormány elfogadta személyét. Ő ugyanis egy személyét érintő botrányba keveredett, ami miatt sokáig úgy tűnt, le kell mondania.

Szerédi az egyházkormányzati újjászervezéssel kapcsolatos javaslatait – amelyeket egyeztetett a magyar kormánnyal – 1938. december közepén küldte el Rómába, a nunciuson keresztül. Rotta nuncius jelezte, hogy Szerédi a Pacelli államtitkárral való megállapodás szerint állította össze javaslatait, amelyet legutóbbi római tartózkodásakor beszéltek meg. A hercegprímás kérte, hogy Rotta jelentésében írja le véleményét, és azzal együtt küldje el a tervezetet. A nuncius megjegyezte, hogy a javaslatok lényegében azok, amelyeket ő is leírt jelentéseiben, és Szerédi a javaslatokat még római útja előtt megbeszélte vele. A hercegprímás részletes tervezetet készített, amelynek bevezetőjében jelezte, hogy a magyar kormánnyal egyetértésben javasolja, hogy újabb hivatalos rendelkezés nélkül, egyszerűen az „*Ad ecclesiastici regiminis*” bulla értelmezésével tegyen a Szentszék nyilatkozatokat, miszerint: 1. A bécsi döntés következtében az egyházmegyék és egyháztartományok Magyarországhoz visszatért területei a bulla erejénél fogva egyesítessenek azokkal az egyházmegyékkel és egyháztartományokkal, amelyekhez az apostoli

30 SALACZ 1975, 49. p.; SALACZ Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*. Argumentum, Budapest, 2002, 165–166. p. (a továbbiakban: SALACZ 2002); GERGELY 1999, 78. p.; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 45r-v, Eugenio Pacelli utasítása Rotta nunciussal, Vatikánváros, 1938. dec. 7.

31 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 52r-v, N4801/38, Bubniè püspök levele XI. Piusz pápához, Róma, 1938. nov. 17.

32 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 63r-v, N4887/38, Rossi bíboros levele Pacelli bíboros államtitkárnak, Róma, 1938. dec. 13.

konstitúció kiadása előtt tartoztak. Ennek megfelelően: 2. A nagyszombati apostoli adminisztrátúra Magyarországhoz visszakerült részét egyesítik az esztergomi érsekséggel, és az esztergomi érsek joghatósága alá kerül. A Csehszlovákiában maradt részt továbbra is apostoli adminisztrátor kormányozza. 3. A rozsnyói egyházmegyének a székhellyel együtt Magyarországhoz visszakerült részét egyesítik a magyarországi, Serédi joghatósága alatti apostoli adminisztrátúra részével, amit Serédi visszaad Bubniè püspöknek. Az egyházmegye Csehszlovákiában maradó része apostoli adminisztrátúra lesz. Mivel a rozsnyói püspöki szék üres (hiszen Bubniè püspök apostoli adminisztrátor), a Szentszék a magyar kormány által javasolt nevek (köztük Bubniè püspöké) meghallgatása után elindítja Bubniè kinevezését rozsnyói megyés püspökké. 4. Hasonlóképpen a kassai egyházmegyének a székhellyel együtt visszatért része egyesítve lesz a magyarországi résszel, ami jelenleg apostoli adminisztrátúra Serédi vezetése alatt. Ezt Serédi visszaadja Ěarský püspöknek vagy általános helynökének, mert Ěarský Csehszlovákiában akar maradni, és Serédin keresztül kéri a Szentszékét, hogy mentse fel a magyarországi rész adminisztrálására alól. Kívánatos lenne azonban, ha megmaradna a szlovákiai rész adminisztrátorának. Mivel a kassai püspöki szék üres, a Szentszék a magyar kormány javaslatainak meghallgatása után elindítaná a kassai püspök kinevezését, akinek jól kellene tudni szlovákul is, mert a magyar részen jelentős számú szlovák plébánia van. 5. A szatmári egyházmegye csehszlovákiai részének visszakerülése után Magyarországon már két szatmári apostoli adminisztrátor van. Mivel nehéz lenne egyik vagy másik adminisztrátorra bízni, kinevezése után az új kassai megyés püspökre bízzák az egyesített szatmári apostoli adminisztrátúra irányítását, mint apostoli adminisztrátorra, mert székhelye az adminisztrátúra szomszédságában van. 6. Az eperjesi egyházmegye visszatért részét egyesítik az egyházmegye maradék részével, amelyet eddig Papp Antal adminisztrált. 7. A munkácsi egyházmegyének a székhellyel (Ungvár) visszatért részét egyesítik a két plébániával, amelyeket eddig Papp Antal adminisztrált. Az egyházmegye Csehszlovákiában maradt plébániái számára apostoli adminisztratúrát állítanak fel. Mivel Sztojka püspök bejelentette lemondását, kérte Serédi, hogy a Szentszék a lemondás elfogadása után nyilvánítsa üresnek a munkácsi püspöki széket, értesítse a magyar kormányt, és indítsa el utódja kinevezését. A magyar kormány többek között Papp Antalt fogja javasolni, aki korábban munkácsi püspök volt, de elűzte a csehszlovák kormány. A hercegprímás szerint alkalmas lenne munkácsi püspöknek, címzetes érseki címe megtartásával, visszadva neki régi püspöki székét, és ugyanakkor maradjon meg az eperjesi egyházmegye magyarországi része apostoli adminisztrátorának is. 8. A hajdúdorogi püspökség néhány plébániája visszakerült Magyarországhoz, amelyeket szükséges lenne visszaadni az egyházmegyének. 9. Az egyházmegyei rendezéssel egyidőben – ugyanazon okokból – szükséges lenne kinyilvánítani, hogy a rozsnyói és kassai egyházmegye (amennyiben Magyarországhoz visszatért) visszakerül az egri érseki tartományba, Munkács és Eperjes maradék része pedig az esztergomi egyháztartományba, és az illetékes egri és esztergomi érsek metropolitai joghatósága alá. Serédi szerint így lehetne egyszerűen rendezni a területi és személyi kérdéseket, amelyek első látásra nagyon bonyolultnak tűnhetnek. A papság és a hívek megnyugtatására legalább 1939. január 1-jével hatályba kellene lépnie a bulla hiteles értelmezésének és az azzal kapcsolatos szentszéki nyilatkozatoknak.³³

33 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 60, ff. 2r–11r, N4936/38 Rotta nuncius jelentése, Budapest, 1938. dec. 14., mellékelve Serédi javaslatai, Esztergom, 1938. dec. 9.

Serédi javaslatát Pacelli államtitkár megküldte véleményezésre az illetékes szentszéki kongregációknak. A Keleti Egyházak Kongregációja semmilyen ellenvetést nem tett Serédi előterjesztéseinek a bizánci rítusú egyházmegyéket érintő részéhez. A Konzisztoriális Kongregációnak is megfeleltek a javaslatok, azonban úgy gondolták, hogy nem elég az „Ad ecclesiastici regiminis” apostoli konstitúció egyszerű értelmezése vagy az arról adott szentszéki nyilatkozat, hanem egy új rendelkezést kell kiadni, bár nem bulla formájában, hanem egyszerű dekrétumként. Ebben a dekrétumban kellene megállapítani a területi rendezést, míg a püspöki székek és az apostoli adminisztratúrák betöltését egy következő, különálló okmánnyal lehetne megtenni.³⁴

A hercegprímás javaslatai megfeleltek a magyar kormány elképzeléseinek, viszont volt két kérdés, amelyet Serédi nem említett, és amelyekben a kormány különvéleményt fogalmazott meg. Egyrészt Budapest ellenezte Huszton egy újabb görög katolikus püspökség felállítását, mert attól tartott, hogy az az ukrán befolyást erősítené. Másrészt ugyancsak ellenezte, hogy a jugoszláviai Kőrös görög katolikus püspöke, Nyárády Dénes kapja meg a rutén görög katolikusok apostoli adminisztratúráját, mert őt magyarellenesként ismerték.³⁵

A visszakerült felvidéki területek ordináriusai először 1939. január 13-án jelentek meg a püspöki kar ülésén. „Az a szeretet fogadja őket, amely szeretettel siettek ők is mihozzánk” – mondta Serédi. A felvidékiek nevében Jozef Ěársky kassai apostoli kormányzó köszönte meg a szívélyes fogadtatást, és kérte a püspöki kar támogatását, hogy a felvidéki híveket mielőbb bekapcsolhassák „abba a lendületes és mély hitéletbe, mely a magyar földön folyik.”³⁶ Az eset érdekessége, hogy éppen a magyarellenest tartott Ěársky püspök köszönte meg az üdvözlést, akit a magyar kormány és a hercegprímás is el akart távolítani, és ő maga is Csehszlovákiában akart maradni. Ezzel a gesztussal azonban nem tudta megváltoztatni a róla kialakult véleményt. Összesen két püspökkari értekezleten vett részt, mert hamarosan megszűnt joghatósága a magyar területek felett.

Hiába értettek egyet a Vatikánban Serédinek az egyházkormányzati rendezésre vonatkozó elképzeléseivel, azok megvalósítása csak fél évvel később, 1939 nyarán történt meg. Valószínűleg csehszlovák részről megpróbálták elhalasztani a döntést, bár a meggyengült Csehszlovákiával már 1938 tavaszán sem kívánt tárgyalni a Szentszék. Fontosabb tényező volt egyrészt a változó politikai helyzet. Csehszlovákia sorsa bizonytalan volt, Németország nem elégedett meg azzal, amit a müncheni konferencián elért. Csehszlovákia új határai nem voltak véglegesnek tekinthetők. Magyarország már az első bécsi döntés után Kárpátalja elfoglalását tervezte, de ehhez meg kellett szereznie a német beleegyezést. A magyar csapatok csak 1939. március 15-én indultak meg, azon a napon, amikor a német hadsereg bevonult Prágába.³⁷ A Szentszék sosem siette el egy-egy fontos kérdésben a döntést, most pedig a politikai helyzet indokolta a kivárást. A másik tényező az volt, hogy

34 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 60, f. 25r, N5100/38. Tisserant bíboros levele Pacelli bíboros államtitkárnak, Vatikánváros, 1938. dec. 28.; f. 26r, N5101/38. Rossi bíboros levele Pacelli bíboros államtitkárnak, Róma, 1938. dec. 30.

35 GERGELY 1999, 78–79. p.; Az 1937-es Ad ecclesiastici regiminis bulla is utalt új egyházmegyék létrehozására. A Szentszék 1938 novemberére elhatározta az új egyházmegye létrehozását, amelynek élére Nyárády Dénes kőrösi püspököt tervezték kinevezni. (v. ö. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, ff. 17r–18r, N4329/38 Tisserant bíboros levele Pacelli bíboros államtitkárnak, Vatikánváros, 1938. nov. 10.)

36 Püspökkari jegyzőkönyvek, 2. köt. 198. p.

37 JUHÁSZ 1988, 199–214. p.

1939. február 10-én meghalt XI. Piusz pápa. Bár utódjának viszonylag hamar addigi államtitkárát, Eugenio Pacellit választották meg, ami a Szentszék politikájában a folyamatosságot látszott biztosítani, a változás az ügyek vitelében némi fennakadást okozhatott. Az új pápa körültekintően akart dönteni, és a másik (csehszlovák) felet is meg kívánta hallgatni. Ráadásul a vagyoni kérdéseket is rendezni kellett (volna).

XII. Piusz megválasztása után a konklávéra érkezett négy német bíboros Rómában maradt az új pápa megkoronázásáig. XII. Piusz elhatározta, hogy összehívja őket és áttekinti velük a német egyház helyzetét. Az első megbeszélésre 1939. március 6-án, a másodikra 9-én került sor. A második megbeszélésen Theodor Innitzer bíboros, bécsi érsek megkérdezte a pápától, hogy meg fog-e történni a Magyarországnak átadott területek egyházkormányzati rendezése. A pápa azt válaszolta, hogy Serédi szeretné ezt, de ő előbb Kaspar bíborossal kíván beszélni.³⁸ XII. Piusz nem akart egyoldalúan a magyaroknak kedvezni, hanem a prágai érsek, Csehország prímása véleményét is ki akarta kérni. Innitzer bíboros kérdése utalt egyrészt arra, hogy a magyarországi egyházkormányzati rendezés az egész térségre kihatással volt, másrészt precedenst teremthetett más országok esetében, ami főként a német terjeszkedés miatt volt érdekes.

A Kárpátalja elfoglalása utáni megváltozott politikai helyzetben, 1939 áprilisában Teleki Pál miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter római útjuk alkalmával tárgyaltak Luigi Maglione bíboros államtitkárral. Ugyanazok a kérdések és megoldási javaslatok kerültek szóba, amelyekről Serédi már fél évvel korábban, novemberi vatikáni megbeszélésein is tárgyalt. Teleki kijelentette, hogy a magyar kormány nem kifogásolja Bubnics rosznyói megyés püspökké való kinevezését, mert a csehszlovák fennhatóság idején tanúsított magatartása magyar szempontból nem kifogásolható és buzgó főpásztornak bizonyult. Ěársky püspök távozását azonban továbbra is kívánta, hivatkozva arra, hogy a püspök a szlovák nyelvet a magyar nyelv rovására sokszor indokolatlanul előnyben részesítette, és magyar hívei bizalmát is elvesztette. Aulája pedig – Teleki szerint – a magyarellenes pánszláv mozgalom központja, és két titkárának elfogatását csak nehezen sikerült elkerülni. A miniszterelnök Ěársky igényeivel szemben kijelentette, hogy a kassai püspöki javadalom szegény, nem tud két püspököt eltartani, így a kormány nem járulhat hozzá, hogy a kassai püspök a szlovákiai rész számára átadja javadalmazásának egy részét. A szatmári egyházmegye két adminisztratívájával kapcsolatban Teleki ismét kérte, hogy azokat egyesítsék és rendeljék a kinevezendő kassai püspök joghatósága alá. A szatmári egyházmegye magyarországi vagyona csak így tudja fedezni az adminisztráció költségeit, és nehéz lenne a két apostoli adminisztrátor közül is sértődés nélkül választani, valamint egy megyés püspök lelki hatalma nagyobb mint egy adminisztrátoré. A papnevelés pedig a kassai szemináriumban megoldható. A kassai püspöki székre Teleki Madarász Istvánt, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. ügyosztályának vezetőjét javasolta. A felvidéki egyházi javadalmakkal, Pavol Jantausch és Ján Vojtaššák püspökök kéréseivel kapcsolatban közölte, hogy támogatja a kormány a hercegprímás álláspontját.³⁹ Sztojka Sándor munkácsi püspök ügye is szóba került a Maglionéval folytatott megbeszélésen. A

38 *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la seconde guerre mondiale*. Vol. 2. Édités par Pierre Blet, Angelo Martini, Robert A. Graham, Burkhard Schneider. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1967, p. 432; BLET, Pierre: *XII. Piusz és a második világháború a Vatikán archívumai alapján*. Ford.: REZSŐFI Judit. Új Ember, h. n., é. n. 67–69. p. (a továbbiakban: BLET é.n.)

39 A két szlovák püspök igényeit lásd a Birtokügyek című fejezetben.

magyar kormány megtudta, hogy a püspököt feljelentették a Szentszéknél, és most lemondása gondolatával foglalkoznak. A püspök először felajánlotta lemondását és vizsgálatot kért maga ellen, később azonban lemondását visszavonta. Teleki most megvédte Sztojkát, aki szerinte a csehszlovák fennhatóság alatt is megőrizte tárgyilagosságát és magyar érzelmű volt. A magyar kormány úgy látta, ukránellenes tevékenysége miatt az ukrán érzelmű baziliták áskálódnak a püspök ellen. Teleki széles körű és alapos vizsgálatot kért az ügyben, és ha a kiküldött bíborosi bizottság mégis szükségesnek tartaná Sztojka távozását, akkor is gondoskodjon ellátásáról a Szentszék. Bár Papp Antal személye ellen nem volt kifogása, a kormány nem támogatta, hogy ő foglalja el a munkácsi püspöki széket.⁴⁰ A munkácsi püspök személyének kérdése volt az egyetlen, amivel kapcsolatban novemberben Serédi mást javasolt, viszont Sztojka ügyében azóta változások történtek.

Ekkor négy püspöki szék volt betöltetlen Magyarországon: a visszacsatolt kassai és rozsnyói mellett a veszprémi és a szombathelyi is (a hajdúdorogi püspöki széket márciusban betöltötték). Rotta nuncius május végén kapott utasítást, hogy a kormánnyal és a hercegprímással való egyeztetés után tegyen előterjesztést a kassai és a rozsnyói püspökség ügyében, és tárgyaljon a kormánnyal a javadalmi kérdésekről is. A magyar kormány – a hercegprímással való egyeztetés után – júniusban tette meg személyi javaslatait, egyúttal kérve, hogy a kinevezendő kassai püspök legyen egyúttal a szatmári egyházmegye magyarországi részeinek apostoli kormányzója is. Így a szatmári püspökség birtokainak jövedelmét is megkapná, ami megfelelő javadalmat biztosítana számára. Két kérdésben volt csupán eltérés a magyar és a szentszéki álláspont között, és mindkettő a kassai püspökséget érintette. A Szentszék azt kívánta, hogy a püspökség szlovákiai részének megfelelő javadalmat adjon át a kinevezendő kassai püspök. Ennek nagyságáról eltértek a vélemények. A kassai püspökség birtokai ugyanis teljes egészében visszakerültek Magyarországhoz, viszont az egyházmegye plébániáinak fele Szlovákiában maradt. Ęársky püspök személye pedig annyira elfogadhatatlan volt a magyar kormány számára, hogy még azt is meg akarta akadályozni, hogy a szlovákiai részen apostoli kormányzó maradjon. Azt kívánta Budapest, hogy oda az új kassai püspök nevezzen ki helynököt, tehát ne apostoli adminisztrátúra legyen, hanem csak a kassai püspökség helynöksége. Később azt akarta megakadályozni a magyar kormány, hogy Ęársky a rozsnyói egyházmegye szlovákiai részének kormányzását is megkapja. A püspök szlovákiai szerepét illető kérdésekben azonban a Vatikánban hajthatatlanok voltak. 1939 júliusában döntöttek el a függőben lévő kérdések nagy részét. A rozsnyói püspöki székbe Bubnics Mihály addigi apostoli adminisztrátort nevezték ki, Kassára pedig a magyar kormány jelöltjét, Madarász Istvánt. A kassai püspök megkapta a szatmári egyházmegye két adminisztratívájának vezetését is, és vele a szatmári püspöki javadalmat. Viszont megfelelő javadalmi részt kellett átadnia Ęársky püspöknek, aki a kassai egyházmegye szlovákiai részeinek apostoli adminisztrátorra maradt, valamint két hónappal később a rozsnyói egyházmegye szlovákiai részének adminisztrátora is lett. A Szentszék felszólította Serédit és a rozsnyói püspököt, hogy állapodjanak meg a javadalmi kérdésekben a szlovákiai apostoli adminisztrátorokkal. Ha ez nem sikerülne, a Szentszék fog közvetíteni. A magyar kormány óhajának megfelelően mégsem hozták létre a tervezett huszti görög katolikus püspökséget.⁴¹

40 SALACZ 2002, 167–169. p.

41 GERGELY 1999, 79–81. p.; SALACZ 2002, 169–172. p.

Az 1939. július 19-én kelt „Dioecesium fines” kezdetű bulla⁴² visszacsatolta az esztergomi főegyházmegyéhez a visszakerült területek azon részeit, amelyek korábban is hozzá tartoztak. Megszüntette a Magyarországon lévő kassai és rozsnói apostoli adminisztratívurákat és azokat visszacsatolta egyházmegyéjükhöz. Az átadás október 5. és 6. között éjfélkor vált hatályossá. A két szatmári adminisztratívurát a kassai püspök kormányzására bízta. A rozsnói, kassai és szatmári egyházmegyék Szlovákiában maradt részeiből apostoli kormányzóságokat létesített, melyek vezetésével Jozef ěársky püspököt bízta meg. A kassai és rozsnói egyházmegye újra az egri érsek, a munkácsi görög katolikus egyházmegye pedig újra az esztergomi érsek joghatósága alá került.⁴³

MEGOLDÁSRA VÁRÓ PROBLÉMÁK ÉS A VISSZACSATOLT TERÜLETEK INTEGRÁCIÓJA

A területi rendezés és a püspöki székek betöltése mellett azonban még számos egyéb probléma is megoldásra várt. Közvetlenül a visszacsatolás után Serédi feljegyzést készített a legfontosabb felvidéki egyházkormányzati teendőkről. Első helyen jelölte meg a papsághoz és a hívekhez intézendő körlevél kiadását és a hálaadást. Második helyen a nem katolikusokkal való közös egyházi tevékenység megtiltását, különösen a közös egyházi funkció és a zászlószentelés esetében. Harmadik helyen jelölte meg, hogy a felvidéki területeken nem kötelező a polgári házasság,⁴⁴ és ennek mintájára az anyaországban is el kellene azt törölni. Negyedik helyen szerepelt a papság incardinálása.⁴⁵ A harmadik pont kivételével azonnali intézkedést igénylő, éppen aktuális ügyeket sorolt fel Serédi. Még ebben a különleges helyzetben sem feledkezett meg arról, hogy a protestánsokkal való közös egyházi ünneplést korlátozza, és a számára különösen kedves témát, az egyházi házasság kérdését is megemlítette.⁴⁶

A papság anyagi természetű ügyei szintén problémákat vetettek fel. A hercegprímási irodaigazgató a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz írt levelében a megoldandó problémák között sorolta fel a kongrua- és párbérügyeket, a rendkívüli segélyre szoruló plébániák helyzetét, valamint a papság nyugdíjának kérdését és a papi nyugdíjakhoz folyósítandó államsegély ügyét.⁴⁷ A visszatért területek papsága maga is megfogalmazta követeléseit. Az 1938. november 30-án tartott érsekújvári gyűlésen az esztergomi egyház-

42 Ez a bulla, szemben az 1937-es apostoli konstitúcióval, nem jelent meg a Szentszék hivatalos közlönyében, az Acta Apostolicae Sedisben!

43 Püspökkari jegyzőkönyvek, 2. köt. 217. p.; A bullát és a hozzá kapcsolódó főpapi kinevezések eredetijét ld. EPL Cat. D/c, 6939/1939.

44 Csehszlovákiában 1919-ben vezették be a fakultatív polgári házasságot. (KINDERMANN, Adolphus: *De statu ecclesiastico-civili in Republica Cecoslovacha*. In: *Acta Congressus Iuridici Internationalis VII saeculo a Decretalibus Gregorii IX et XIV a Codice Iustiniano promulgatis*, Romae 12–17 Novembris 1934. Vol. 5. Pontificium Institutum Utriusque Iuris, Romae, 1937, pp. 252–253)

45 EPL Cat. D/c, 4509/1938. Serédi kézírásos feljegyzése; incardinálás: egyházmegyei hovatartozás rendezése

46 A hercegprímás 1935-ben adta át Gömbös Gyula akkori miniszterelnöknek az egyházi házasság polgári jogi elismerését célzó törvényjavaslatát, de a kormány – a várható társadalmi ellenállást is érzékelve – nem nyújtotta be a törvénytervezetet a parlamentnek. (vö. Csíky Balázs: *Serédi Jusztinián házassági törvényjavaslata*. In: *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből*. Főszerk.: GERGELY Jenő. ELTE BTK, Budapest, 2009, 197–213. p.)

47 EPL Cat. D/c, 4639/1938. Hamvas Endre irodaigazgató levele Madarász István minisztériumi osztályfőnöknek, Esztergom, 1938. nov. 2.

megye papjai többek között a kongrua ügyének rendezését és az egyházi levelezés portómentességének fenntartását kérték.⁴⁸ A rozsnyói egyházmegye papsága és tanítótsága az esztergomi papság mintájára fogalmazta meg memorandumát a kormányhoz, amelyet a december 29-i rozsnyói gyűlésen fogadtak el.⁴⁹ Csehszlovákiában számos olyan kedvezményt sikerült elérnie a katolikus egyháznak, amelyeket a „keresztény-nemzeti” Magyarországtól hiába kértek a magyar püspökök (pl. fakultatív polgári házasság bevezetése a dualizmus idején életbe lépett kötelező polgári házasság helyett, az egyházi levelezés portómentessége, stb.). Ezeket az eredményeket az anyaországhoz visszatérve sem akarta feladni a felvidéki papság.

Serédi is közvetítette ezeket a problémákat a kormány felé. November 21-én írt levelében kifejtette Teleki Pál kultuszminiszternek, hogy szerinte a felvidéki területek minél gyorsabb és tökéletesebb integrálásához milyen lépéseket kell tenni. Általános elvként azt fogalmazta meg, hogy ezek a területek a visszacsatolás után egyházi és vallási szempontból se kerüljenek rosszabb helyzetbe, mint addig voltak. A konkrétumok közül négy teendőt emelt ki. Elsőként említette, hogy nem szabad visszaállítani a kötelező polgári házasságot, hanem az anyaországban is meg kell azt szüntetni, ahogy a csehszlovák állam tette. Szerinte a kötelező polgári házasság visszaállítása „kedvezőtlen hangulatot” keltene a hívek körében. Második helyen említette Serédi, hogy a katolikus iskolák továbbra is katolikusok maradjanak, és állítsák vissza azoknak az iskoláknak a katolikus jellegét, amelyeket a csehek erőszakosan megváltoztattak. Harmadik helyen említette, hogy az 1938. évi XII. tv. megszabta, hogy hány tanítóképző akadémia működhet Magyarországon, viszont a területi visszacsatolás miatt meg kell emelni a katolikus tanítóképzők számát. Végül szorgalmazta a hercegprímás, hogy az egyházi hivatalok és katolikus iskolák portómentességét, amelyet a magyar állam 1921-ben megszüntetett, a csehszlovák állam azonban fenntartott, ne szüntessék meg a visszacsatolt területeken, hanem terjesszék ki az egész országra. Serédi egyrészt hivatkozott arra, hogy a posta egyike a legjobban jövedelmező állami intézményeknek, és a magyar állam gazdasági helyzete javulást mutat, másrészt arra, hogy az egyházi hivatalok és iskolák állami szempontból is fontos szerepet és missziót töltenek be.⁵⁰ Teleki csak egy hónap múlva válaszolt Serédinek. A polgári házasság és a bélyegmentesség ügyében az illetékes belügyminiszterrel és pénzügyminiszterrel tárgyalt, azok válaszát ígérte a hercegprímásnak. Kijelentette, hogy nincs szándékában a visszacsatolt területek iskoláinak jellegét megváltoztatni, és a tanítóképzők ügyében is osztja a hercegprímás álláspontját, de csak a következő tanévtől akar változtatni.⁵¹ Miután Serédi a polgári házasság ügyében újra írt Telekinek, a kultuszminiszter tárgyalt erről a kérdéssel a belügyminiszterrel. Ez utóbbi nem tartotta lehetségesnek a kötelező polgári házasság eltörlését, és utalt arra, hogy sem bel-, sem külpolitikailag nem kívánatos a felvidéki területek bármiféle különállásának fenntartása, hanem egybe kell azokat olvasztani az ország többi részével. Azonban kijelentette, hogy keresi a módját a fennálló szabályozás enyhítésének.⁵²

48 EPL Cat. D/c, 5416/1938. Az érsekújvári gyűlés jegyzőkönyve

49 EPL Cat. D/c, 263/1939.

50 EPL Cat. D/c, 4932/1938. (758/1939. alapszám), Serédi Jusztinián levele Teleki Pálnak, Esztergom, 1938. nov. 21.

51 EPL Cat. D/c, 1/1939. (758/1939. alapszám), Teleki Pál levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1938. dec. 21.

52 EPL Cat. D/c, 758/1939. Teleki Pál levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1939. jan. 29.

A felvidéki papság nyugdíj- és betegsegélyező ügye egy különösen nehéz és elhúzódó problémát jelentett. Serédi Teleki Pálnak 1938 decemberében írt levelében kifejtette, hogy a csehszlovákiai papság nyugdíj- és betegsegélyező ügye államilag volt szervezve. A csehszlovák uralom alatt a papság jelentős összeget fizetett be egyrészt az állami nyugdíjpénztárba nyugdíjjáruelék címén, másrészt a papi betegsegélyező egyesületbe. Ezért kérte a hercegprímás, hogy a csehszlovák állammal szemben fennálló magyar követelések jegyzékébe vegyenek fel a befizetésekkel arányos összeget. A pénzt úgy fizessék vissza, hogy a papi nyugdíjintézeteknek és a betegsegélyező állami intézményeknek fizessék ki.⁵³ A probléma többször előkerült, Bubnics Mihály rozsnyói püspök is Serédi segítségét kérte, aki megnyugtatta a püspököt, hogy a kormány intézkedik az ügyben. A megoldás azonban évekig húzódott. Serédi még 1940-ben is az esztergomi főegyházmegye visszacsatolt felvidéki részében szolgáló papok nyugdíjának méltányos rendezését kérte a kultuszminisztériumtól.⁵⁴ Ugyanabban az évben a pénzügyminiszter kiadott egy körrendeletet, amely szerint a visszacsatolt felvidéki és visszatért kárpátaljai területek lelkészei és kántorai a betegségi biztosítás tekintetében igényjogosultak. A helyzetet nehezítette, hogy Magyarországon egészen más volt a helyzet, mint Csehszlovákiában. Az egyházi személyeket nem vonták be a állami kötelező társadalombiztosítás körébe. 1938-ban miniszterelnöki rendelet alapján az Országos Tisztviselői Betegsegélyező Alap szolgáltatásaira igényjogosultságot nyertek a lelkészek, segédlelkészek, hitoktatók és kántorok, azonban a papok tagsága mégsem valósult meg, mert a püspöki kar csak fakultatív belépésről döntött, a pénzügyminiszter viszont általános és kötelező tagságot kívánt. A kultuszminisztérium 1943-ban felvetette egy állami papi nyugdíj- és betegsegélyező alap létrehozásának ötletét, amelyet a püspöki kar támogatott is, de az végül nem valósult meg.⁵⁵

A felvidéki területek visszacsatolása után újra felvetődött a nemzetiségi kérdés, hiszen jelentős számú idegen ajkú lakos került Magyarországhoz. Serédi Jusztinián hercegprímás Teleki Pál miniszterelnöknek 1939 áprilisában írt szigorúan bizalmas jelzésű levelében a kérdés kezelésével kapcsolatos problémákra hívta fel a figyelmet. Az első bécsi döntéssel az esztergomi főegyházmegyéhez szlovák nyelvű plébániák is visszakerültek, és a hercegprímás igyekezett igazságosan megoldani ezek ügyét, de nehézségekbe ütközött: „A helyi közigazgatási hatóságok, de egyes helyeken a helyi felsőbb hatóságok is, sőt még egészen a főispánig is, a kisebbségi kérdésben türelmetlenek, és körültekintés meg tapintat nélkül erőltetik a magyar nyelvet az istentiszteletek és az iskolai hitoktatás tekintetében. Csendőrök járják a községeket, a plébániákat is, sürgetik, sőt számon kérik a magyar nyelvnek érvényesítését a templomokra vonatkozóan. Nem szorul magyarázatra, hogy ezzel annyira elmérgesítik a helyzetet egyes helyeken, hogy minden különben érvényesíthető okos lehetőségnek is újtát vágják, vagy legalábbis nagyon késleltetik” – figyelmeztetett a hercegprímás.⁵⁶ Kérte, hogy „a jó ügynek és a nagy céloknak is hátrányos” jelenségeket szüntessék meg, de legalább az istentiszteletek és az iskolai hitoktatás nyelvének kérdésébe ne avatkozzanak bele a világi hatóságok. Ha valamit észlelnek, forduljanak az illetékes felsőbb egyházi hatósághoz, amely a „megfelelő vizsgálat” után megteszi az „indokolt intézkedéseket”. Serédi tehát felhívta Teleki figyelmét, hogy az erőszakos magyarosító tö-

53 EPL Cat. D/c, 5415/1938. Serédi Jusztinián levele Teleki Pálnak, Esztergom, 1938. dec. 13.

54 EPL Cat. D/c, 5514/1938.; 191, 194/1939.; 1420/1940.; 1837/1940.

55 *Püspökkari jegyzőkönyvek*, 2. köt. 207, 251, 365–366, 401–402, 409. p.

56 EPL Cat. D/c, 2820/1939. Serédi levele Telekinek, Esztergom, 1939. ápr. 29.

rekvések éppen ellentétes célt fognak elérni, valamint igyekezett megvédeni az egyház hitéleti és iskolai autonómiáját az állami beavatkozással szemben.

XII. Piusz pápa 1939. december 24-i üzenetében, amelyet a római kúria bíborosai és prelátsai előtt mondott el, az egész világhoz fordulva a békéről beszélt. A pápa öt pontban sorolta fel azokat a feltételeket, amelyek nélkülözhetetlenek a világbéke megalapozásához, negyediként említve, hogy – különösen az európai rend érdekében – el kell ismerni az etnikai kisebbségek jogait.⁵⁷ Ennek említése a béke feltételei között megerősíteni látszik azt a magyar vélekedést, hogy XII. Piusz – már államtitkár korában is – szíven viselte a magyar kisebbségek kulturális jogainak érvényesülését az utódállamokban. Ugyanakkor a pápa üzenete a magyaroknak is szólt: amikor fordult a kocka, a magyaroknak is biztosítani kellett (volna) a kisebbségek jogait a visszacsatolt területeken.

Bubnics Mihály rozsnyói püspök Serédinek írt levelében konkrét javaslatokat tett a nemzetiségi kérdés megoldására. Megjegyezte, hogy „szomszédságunkban mily erősen hódít a nemzetiségek jogi beállítottsága” – utalt az autonómiaörekvésekre. Emiatt sem szabad a kérdés elől elzárkózni, és megoldást kell találni rá, különben más oldja meg a kérdést: „kezükbe veszik a szervezkedést, nem törődve az egyházi körökkel” – figyelmeztetett a püspök.⁵⁸ Ezután arra tért rá, hogy a magyarországi Actio Catholica „Szent István országa és a mai Magyarország” című füzetéből kimaradt a nemzetiségi kérdés, pedig – szerinte – Szent Imre az egy tömbben élő szlovákok hercege volt, apja rendelkezése szerint. „Nem elég ugyanis a nemzetiségeknek megadni a kulturális lehetőséget, hanem a magyar nemzetet nevelni kell ebből a szempontból s erre figyelmét felhívni. Ha így az igazság alapjára állunk, erősödik tulajdonképpen a magyar, uralkodó nemzet” – érvelt Bubnics.⁵⁹ Konkrét javaslatai között szerepelt, hogy a katolikus egyesületek „rendezkedjenek be” a nemzetiségek nyelvén is. Lehetne az Actio Catholica belül külön igazgatóságuk, és az összes nemzetiség felett állna egy Serédi által kinevezett egyházi ember, aki több nyelven beszélne, és feladata lenne az egyesületek irányítása. A katolikus nagygyűlésen pedig a nemzetiségek nyelvét is használják. A hercegprímás válaszában hangsúlyozta, hogy a nemzetiségi kérdés megoldását ő is fontosnak tartja, és Bubnics javaslatait átadta az Actio Catholica országos igazgatóságának. Mihalovics Zsigmond országos igazgatónak írt levelében is kiemelte: „A nemzetiségek békéje és a magyar katolicizmus egysége érdekében magam is fontosnak tartom a kérdés közmegelégedést keltő elintézését.”⁶⁰ Serédi, miután az Actio Catholica megtárgyalta Bubnics javaslatait, maga is kifejtette véleményét azokról. Helyeselte, hogy a katolikus nagygyűlés keretében a német, szlovák és ruszin nyelvű híveknek külön szentmisét és díszgyűlést szerveznek. Nem tartotta azonban helyesnek, hogy az AC keretén belül a nemzetiségeknek párhuzamos szervezeteik legyenek, elégségesnek tartotta nemzetiségi nyelvet is beszélő titkár vagy előadó kinevezését, illetve egyházmegyei szinten AC titkárok munkába állítását. A költségeket a nemzetiségeknek kell fedezniük. Szintén nem helyeselte a hercegprímás az egyesületek nyelvcsoportok szerint külön igazgatóságba szervezését, mert az az egység megbontását jelentené.

57 BLET é.n. 40. p.

58 EPL 1955/1939. (2610/1939. alapszám) Bubnics levele Serédinek, Rózsnyó, 1939. márc. 11.

59 Uo.

60 EPL 1955/1939. (2610/1939. alapszám) Serédi levele Bubnicsnak, Esztergom, 1939. márc. 23. és Serédi Mihalovicsnak, Uo., 1939. márc. 24.

Elégségesnek tartotta, ha a kiadványok készítésénél, szervezkedésnél, előadások tartásánál tekintettel vannak a nemzetiségi nyelvekre is.⁶¹

Meg kell jegyezni, hogy Bubnics püspök szervezte korábban a szlovák püspöki kar megbízásából az ottani Actio Catholicát. 1933 februárjában külön magyar értekezletet hívott egybe és az Actio Catholica magyar része számára külön országos moderátorokat nevezett ki. A területi változások után a visszacsatolt területeken létre kellett hozni az egyházközségekre épülő magyarországi Actio Catholica egész szervezetét. Először azonban az egyházközségeket kellett megalakítani. Ezt Serédi 1938 decemberében rendelte el az esztergomi főegyházmegye visszatért területein. A nemzetiségi kérdés kezelése a fentebb említettek alapján történt meg. Az Actio Catholica vezetői elleneztek a nemzetiségi hovatartozás szerinti tagozódást, és ezzel a hercegprímás is egyetértett. Állandó nemzetiségi titkárokat sem alkalmaztak az AC központban, hanem csak egyes feladatokra kértek fel alkalmas személyeket. A nemzetiségek körében való szervezkedést az egyesületekre és az egyházmegyékre hagyták. A nemzetiségi nyelvek használatának azonban teret adott az AC. A katolikus nagygyűléseken külön miséket és gyűlést szerveztek a nemzetiségek nyelvén, és számos AC-kiadványt nemzetiségi nyelven is kiadtak.⁶² Az Actio Catholica – ahogy Serédi is – a nemzetiségek kulturális autonómiára vonatkozó igényeiből csak a nyelvhasználati jogokat támogatta. Azonban még így is több jogot biztosítottak, mint amennyit az utódállamok istentiszteleti nyelvhasználatot is korlátozó beolvasztó politikája hagyott a magyarok számára.

BIRTOKÜGYEK

Az első bécsi döntéssel a felvidéki területek déli része visszakerült ugyan Magyarországhoz, a csehszlovák, majd a szlovák állam azonban továbbra is létezett, így megmaradtak a szlovák és a magyar egyházi javadalmak közötti vagyoni problémák is.

A Felvidék déli részének és ezzel együtt az esztergomi egyházi javadalmak jelentős részének visszakerülése után látszólag értelmetlenné vált a hágai per folytatása, de mégis arra gondoltak, hogy egyszer még szükség lehet rá, és ha visszakerültek is a birtokok, az okozott károk megtérítésének kérdése még függőben volt. Ezért a felperes egy nyilatkozatot adott a döntőbírósnak, amelyben kérte a per további tárgyalásának felfüggesztését. Ezzel ért véget a hágai per története, viszont folytatásának jogi lehetősége elvileg máig megmaradt.⁶³

1939 februárjában írt levelében Meszlényi Zoltán felvetette Serédinek, hogy a pápaválasztás után lehet, hogy felvetik majd a nagyszombati apostoli adminisztrátúra anyagi ellátásának kérdését. Pavol Jantusch püspök és vikáriusa szerint az adminisztrátúrának fenn kell maradnia, mert különben annak anyagi ellátásról az esztergomi érseknek kellene gon-

61 EPL 2610/1939. Serédi levele az AC Országos Elnökségének, Esztergom, 1939. ápr. 25.

62 SALACZ 1975, 47. p.; *Circulares Archidioecesi Strigonienses X.* 1938. dec. 9. 5364.sz.; GIANONE András: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948.* ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010, 116–119. p.

63 EPL 4287/1946. (5920/1947. alapszám) Meszlényi Zoltán emlékirata, Esztergom, 1946. aug. 19.; A per története tehát nem 1934-ben ért véget, szemben a szakirodalom állításával [Rácz Kálmán: Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt. 1–2. rész. In: *Fórum. Társadalomtudományi Szemle* 6 (2004) 89. p.].

doskodnia. Meszlényi szerint azonban Nagyszombatban az esztergomi érsek helynökségét kellene visszaállítani. Ha ez megtörténne, Nagyszombat nem zárkózna el attól, hogy visszaadja a birtokokat, bár a megmaradt erdőbirtokok nem sokat jövedelmeznek. Ambróz Lazik vikárius, akivel Meszlényi megbeszélést folytatott, kérte, hogy beszámolhasson az elhangzottokról Jozef Tiso-nak. Meszlényi hangsúlyozta, hogy csak magánvéleményét közölte.⁶⁴ Ez azonban valójában Esztergom féléhivatalos álláspontja volt, amelyet a magyar kormány is támogatott.

A szlovák fél szerint a Magyarországhoz visszakerült birtokokat Jantausch püspök nem kezelhette tovább, de a kezelés alól nem kapott felmentést. Ezeknek a birtokoknak az aktíváiról és passzíváiról Jantausch püspök jelentést tett a Szentszéknek, majd 1939-ben személyesen terjesztette elő az ügyet Domenico Tardini helyettes államtitkárnak, aki azonban nem adott választ, hivatkozva a kérdés nehéz voltára. Az ügy iratai a Zsinati Kongregációnál voltak. 1939 márciusában Jantausch Serédivel is tárgyalt. Szlovák álláspont szerint közvetlenül az első bécsi döntés előtt a Magyarországhoz visszakerült birtokrészek közül az esztergomi érsekség birtokaira 6 millió, a főképtalan birtokaira 2,5 millió kölcsönt kebelezettek be, előbbi az állam, utóbbi a közalapítványok javára szolt. A Csernoch primásnak és az esztergomi főképtalannak kifizetett 22 millió cseh korona ugyanis felborította a gazdaságok egyensúlyát, adósságokba keveredtek, aminek maradványa a 6 milliós tétel. A 2,5 milliós tétel pedig annak a faanyagának az ára, amelyet a szlovák közalapítvány adott a Magyarországhoz visszakerült birtokokon végrehajtott beruházásokhoz. A szlovák fél szerint a primási birtokokról az első bécsi döntés után – a Serédi által emlegetett 500 vagonnal szemben csak – körülbelül 300 vagon gabonát szállítottak Pozsonyba, hogy fedezzék a volt gazdasági központi kezelésű alkalmazottainak kb. 2 millió cseh koronára rügő végkielégítését. Ezen kívül kb. 200 vagon gabonát adtak el azért, hogy legyen forgótökéjük. Viszont magyar kézbe került az egész dohánytermés és egyéb más, kb. 44 millió cseh koronára rügő termés és leltári vagyontárgy. Szlovák számítás szerint a magyar kézbe visszakerült birtokokon 89 millió cseh korona aktívával szemben 13 millió cseh korona passzíva áll.⁶⁵ Serédi másként látta ugyanezt a helyzetet. Szerinte az első bécsi döntés után Jantausch püspök több mint tízmillió cseh korona értékben vitt magával búzát, a hercegprimásnak pedig ötmillió cseh korona adósságot hagyott. Ráadásul a javak, miután Jantausch püspök kezelése idején elhanyagolták és kizsákmányolták azokat, veszteségesek, és tekintetbe véve a nyugdíjterheket is, néhány évig veszteségesek is fognak maradni.⁶⁶

Jantausch püspök szóban és írásban is kérte, hogy a hercegprimás a területi változások révén visszanyert javadalmainak vagy jövedelmeinek egy részét adja át neki az esztergomi egyházmegye szlovákiai részének kormányzati költségeire. Ján Vojtaššák szepesi püspök pedig a magyar kormánytól és a hercegprimástól is ismételten kérte, hogy a szepesi püspökség magyarországi javadalmait oldják fel a zárlat alól és adják vissza neki. Ezek jövedelmét 1932 óta a hercegprimás élvezte. Amikor 1939 áprilisában Teleki miniszterelnök Rómában tárgyalt, kijelentette Luigi Maglione bíboros államtitkár előtt, hogy ebben az ügyben a magyar kormány osztja a hercegprimás álláspontját, aki közölte a két püspökkel,

64 BEKE Margit: *Boldog Meszlényi Zoltán Lajos püspök élete és halála*. Szent István Társulat, Budapest, 2009. 136. p.

65 EPL 3247/1941. (1903/1943. alapszám) Beresztóczy Miklós levele Serédinek, Budapest, 1941. márc. 31.

66 EPL 3247/1941. (1903/1943. alapszám) Serédi levele Rottának, Esztergom, 1941. máj. 2.

hogy 1. amit a szepesi püspök jövedelméből felvett, visszafizeti, levonva azonban belőle azt az összeget, amit a szepesi püspök vett fel a csehszlovákiai prímási javak jövedelméből; 2. garantálja a magyarországi szepesi püspöki és káptalani birtokok zárlat alóli feloldását, amint a szlovák kormány visszaadja a magyar egyházi jogalanyok birtokait, rendezi a visszacsatolt területen fekvő birtokokra betáblázott kölcsönök ügyét, és elszámolás után megtéríti az állami kezelés alatt a birtokokon keletkezett károkat; 3. ezek teljesítése után vállalja, hogy gondoskodik az esztergomi főegyházmegye szlovákiai részének egyházi közigazgatásáról, a szükségletek ellenőrzése mellett. Két hónappal később, júniusban Serédi maga is írt Maglione államtitkárnak Jantausch püspök anyagi igényeivel kapcsolatban. Ez után mind a hercegprímást, mind a rozsnyói megyés püspökké kinevezett Bubicstot felkérte a Szentszék, hogy egyezzenek meg az érdekelt ordináriusokkal, a kánonjog rendelkezéseinek megfelelően, egyházmegyéik határon túli részének anyagi ellátásáról. Ugyanígy a kassai püspöknek is tárgyalnia kellett Ěársky püspökkel annak javadalmaszásáról. Amennyiben a főpapok egymás között nem tudnak megegyezni, a Szentszék fog dönteni véleményük meghallgatása után.⁶⁷ Ez végül mégsem következett be, bár a megegyezést nem sikerült elérni.

1940-ben a szlovák kormány tett javaslatot egy magyar-szlovák bizottság kiküldésére a Magyarország és Szlovákia között függőben lévő egyházi vagyoni kérdések rendezésére. Ez a korábbi álláspont megváltoztatását jelentette. 1923-ban a magyar fél kérésére abban állapodott meg a csehszlovák és a magyar kormány, hogy először az érintett egyházi javadalmasok állapodjanak meg egymással, utána kerülhet sor államközi szerződés megkötésére. Az államközi tárgyalások napirendjéről így lekerült az egyházi birtokok ügye. 1927 után pedig megszakadtak a csehszlovák kormány és az egyházi javadalmasok közti tárgyalások is. A csehszlovák kormány nem volt hajlandó tárgyalni az egyházi birtokok hovatartozásáról a magyar féllel, csak a Szentszékkel, viszont nem törődött a szlovák egyházi javadalmasok Magyarországon maradt egyházi birtokaival. Az *Ad ecclesiastici regiminis* kezdetű bulla kiadása után, 1938-ban viszont kezdeményezte a magyar egyházi javadalmasokkal megszakadt közvetlen tárgyalások folytatását. Ezek azonban nem vezettek eredményre, mert a nemzetközi helyzet változása miatt immár a magyar félnek nem volt érdeke megegyezésre jutni. Csehszlovákia felbomlása, majd az önálló Szlovákia létrejötte új helyzetet teremtett.

1940-ben Serédi nem látta elvi akadályát a magyar-szlovák bizottság megalakításának, de felvetette, hogy előbb tisztázni kellene a szlovák kormány helyzetét. Amikor ugyanis szóba került, hogy a magyarországi javadalmasok szlovákiai birtokai kényszerkezelésben vannak és a jövedelmeket a magyarországi javadalmasok kizárásával használják fel, akkor a szlovák kormánykörök úgy nyilatkoztak, hogy nincsenek befolyással a birtokok sorsára, mert azokat a Szentszék rendelkezése alapján kezelik. Amikor pedig a csehszlovák kormány által elrendelt zárlat miatti károk megtérítése merült fel, a szlovák kormány azt mondta, hogy a károk viselése tekintetében nem jogutódja a csehszlovák kormánynak. Serédi szerint, ha ez a szlovák álláspont, megfontolandó, hogy részt vegyennek-e a tárgyalásokban. Ha a szlovák kormány csak arról akar tárgyalni, hogy bizonyos Magyarországon fekvő javakat visszakaphassanak a szlovák javadalmasok, de elzárkózik a szlovákiai vagyonok visszajuttatásától, akkor nem komoly a tárgyalás.⁶⁸ Hóman Bálint

67 SALACZ 2002, 168, 171–172. p.

68 EPL 8741/1940. (1903/1943. alapszám) Serédi Jusztinián levele Csáky István külügyminiszternek, Esztergom, 1940. dec. 11.

kultuszminiszter álláspontja az volt, hogy a rendezés a kölcsönösség és viszonyosság elvén nyugvó nemzetközi szerződés segítségével lehetséges, megjegyezve, hogy néhány kérdés megoldásához szükséges a Szentszék és az érdekelt javadalmasok közreműködése is. A szlovák kormány korábban kitért az ezeken az elveken alapuló rendezés elől, amikor a szlovák javadalmasokkal együtt egyoldalú megállapodásra törekedett. Azt kérték, hogy a magyar kormány engedje meg a szlovák javadalmasok magyarországi birtokainak kezelését, függetlenül attól, hogy a szlovák kormány biztosítja-e a birtokok kezelését a magyar javadalmasoknak. Az egyoldalú rendezést a kultuszminiszter nem fogadta el. A szlovák félnél azonban változás tapasztalható, hiszen a magyar kormány által fontosnak tartott elvek elfogadására utal, hogy külön bizottság felállítását javasolják. Hóman szerint az egyházi vagyoni kérdéseket minden más nemzetközi vitás kérdéstől függetlenül, és az egyoldalú megoldás kizárásával, a kölcsönösség és viszonyosság elve alapján kell rendezni. A kultuszminiszter utalt arra, hogy ezt az álláspontot a minisztertanács is elfogadta. Hóman tehát hozzájárult a nemzetközi tárgyalások megkezdéséhez, és külön vegyes magyar-szlovák bizottság szervezését javasolta, amelyben részt vennének a külügy- és a kultuszminisztérium képviselői, valamint szükségessé válhat az egyházi javadalmasok képviselőinek bevonása is. Hangsúlyozta azonban, hogy először tisztázni kell, a szlovák kormány hajlandó-e és képes-e a szlovák területen kényszerkezelésben tartott magyar egyházi birtokok tekintetében ugyanolyan rendelkezéseket tenni, mint amilyeneket a magyar kormánytól kíván. Itt utalt azokra a szlovák kifogásokra, amelyeket Serédi is szóvá tett.⁶⁹

Gyors tárgyalások után meg is született a magyar-szlovák államközi megállapodás a római katolikus egyházi javadalmi birtokok kezelése tárgyában. A megállapodás értelmében a két állam kölcsönösen kötelezettséget vállalt arra, hogy a másik állam egyházi javadalmasainak a saját államuk területén lévő ingatlan vagyontát a fennálló zárlati intézkedések alól felmentik, és az illető egyházi javadalmasokat vagyonuk kezelésében nem akadályozzák. A megállapodás a megerősítő okiratok kicserélését követő tizedik napon lépett volna hatályba.⁷⁰ Az egyezményt 1941. március 29-én parafálták, de hatályba nem lépett, mivel a Szentszék nem vonta vissza a csehszlovák kormánnyal kötött 1935. május 14-iki megegyezése alapján Jantausch püspöknek adott megbízást a Csehszlovákia területén fekvő egyházi javak kezelésére.

A szlovák-magyar államközi megállapodásról Rotta nuncius is tudomást szerzett, aki közölte értesülését a bíboros államtitkárval. Maglione államtitkár azt válaszolta, hogy a Szentszék nagy érdeklődéssel fogadta a hírt és szeretne egy másolatot kapni az egyezményből. Később a nunciust hivatalos jegyzékben is értesítették a megállapodásról, jelezve, hogy a ratifikáció attól függ, hogy a Szentszék visszavonja-e a szlovák területen fekvő magyar egyházi javak kezelésére vonatkozó rendelkezését. Rotta megkérdezte a hercegprímást, hogy mit jelent ez a kitétel. Feltette azt a kérdést is, hogy hogyan fognak gondoskodni a szlovák egyházi jogi személyek megélhetéséről, amelyeknek részesedniük kellene az esztergomi érsek vagyonezelésébe visszatért javak hasznából. Rotta utalt arra, hogy Serédi abban a helyzetben van, hogy valóban hiteles választ adhat, amely alapján a Szent-

69 EPL 1082/1941. (1903/1943. alapszám) Hóman átirata Bárdossy külügyminiszternek, Budapest, 1941. febr. 11., másolat

70 EPL 3247/1941. (1903/1943. alapszám) Megállapodás a római katolikus egyházi javadalmi birtokok kezelése tárgyában, másolat; A cím megtévesztő, mert görög katolikus birtokokra is vonatkozott a szerződés. (A parafálás dátumáról ld. uo. Beresztóczy Miklós levele Serédinek, Budapest, 1941. márc. 31.)

szék majd könnyebben és gyorsabban adhatja beleegyezését a nagyon óhajtott megegyezés hatálybalépéséhez.⁷¹ Serédi válaszában utalt arra, hogy Beresztóczy Miklós, a kultuszminisztérium I. ügyosztályának vezetője már átadta a nunciának az egyezmény szövegét, és biztosan megadta a szükséges magyarázatokat is. A hercegprímás szerint a két kormánynak az volt a szándéka, hogy lehetséges legyen visszaadni az egyházi jogi személyeknek a másik ország területén fekvő javadalmaik vagyongazdálkodását, azzal a joggal együtt, hogy kivihetik a birtok terményeit vagy jövedelmeit a javadalmas országába. Az egyezmény gyakorlati megvalósítása azonban egy másik megegyezéstől függ, amelyet az érdekelt egyházi jogi személyek köthetnek egymással, természetesen a Szentszék jóváhagyásával, amennyiben az szükséges. Azért tették hozzá a szerződéshez azt a kitétel, hogy a ratifikáció a Szentszék által Jantausch püspöknek adott megbízás visszavonásától függ, mert Jantausch püspök kijelentette, hogy nem tudná átadni az esztergomi érsekséghez és főkapitánhoz tartozó birtokokat, mert azok kezelésével a Szentszék bízta meg. Serédi úgy vélte, hogy a másik megállapodás megkötése az érdekelt egyházi jogi személyek között szlovák részről nehéz lesz, hacsak nem lehetetlen, mivel Jantausch püspök, miután a hercegprímás és az esztergomi főkapitán birtokainak egy része visszakerült Magyarországhoz, nagyon gyorsan a Szentszékhez fordult, hogy a hercegprímástól egy jelentős éves összeget kérjen a visszakerült javadalmak jövedelméből, viszont jó húsz éven át egyáltalán nem sietett, hogy továbbítsa a birtokok jövedelmét a hercegprímásnak. Jantausch válasza az volt, hogy a Szlovákiában maradt egyházi javadalmak a szlovákok tulajdonát képezik, és egyébként sem jövedelmeznek semmit, ezért nem volt abban a helyzetben, hogy bármit továbbítson. Azonban mégis lehetett küldeni egy csehbarát politikai pártnak negyvenmillió cseh koronát – jegyezte meg Serédi. Amikor pedig 1938-ban a javadalmak egy része visszakerült Magyarországhoz, Jantausch püspök több mint tízmillió cseh korona értékben vitt magával búzát, a hercegprímásnak pedig ötmillió cseh korona adósságot hagyott. Az egyedüli jövedelem a birtokok zár alá vételének húsz éve alatt az állam által kisajátított tizenkétezer hold föld, ami el is tűnt – írta ironikusan Serédi. A szlovák állam nem akar a csehszlovák állam jogutódja lenni, amely felelős a zár alá vételért és az ez által a hercegprímásnak okozott károkért. Serédi kijelentette, hogy komoly elszámolás és a károk megtérítése nélkül, valamint ameddig nem szedik be a jövedelmeket, nem lehet megegyezésre gondolni, még kevésbé arra, hogy a hercegprímás kezelésébe visszakerült javak hozamából részesedjen a szlovák fél. Ráadásul a javak, miután Jantausch püspök kezelése idején elhanyagolták és kizsákmányolták azokat, veszteségesek, és tekintetbe véve a nyugdíjterheket is, néhány évig veszteségesek is fognak maradni, ahogy ezt Serédi a Szentszéknek is kifejtette Jantausch püspök 1938. szeptemberi, az Államtitkársághoz írt levelében megfogalmazott követelésekre válaszolva. A hercegprímás szerint a javak jogos hasznélvezőiknek való visszaadása tekintetében érvényesíteni kell a viszonyosságot, anélkül nem lehet gondolni a megegyezésre. A visszaadás feltételezi a komoly elszámolást is, ami magyar részről nem lesz nehéz, mert a magyar kormány felhalmozta a zár alá vett birtokok jövedelmeit vagy részben továbbította a szlovák egyházi személyeknek, miközben szlovák oldalról nem ez volt a helyzet, így számukra nehéz lesz elszámolni – vélte Serédi.⁷²

71 EPL 3247/1941. (1903/1943. alapszám) Rotta nuncius levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1941. ápr. 24.

72 EPL 3247/1941. (1903/1943. alapszám) Serédi levele Rottának, Esztergom, 1941. máj. 2., saját kezű fogalmazvány

A hercegprímás leveléből és hangvételéből látszik, hogy vajmi kevés esély volt a meg egyezésre, sőt a viszony is eléggé elmérgesedett a felek között, ami nem meglepő annak ismeretében, hogy Serédi és Jantausch már első személyes találkozásukkor (1934-ben Rómában) összevesztek.⁷³ Még a tényeket és az adatokat is másként értelmezték. Ennek ellenére tovább folytak a tárgyalások.

1942 decemberében Polyák István szlovák követ felkereste Sebestyén Pál magyar külügyminisztériumi osztályfőnököt, és előadta neki, hogy a szlovák kormány a magyar-szlovák államközi megállapodást a Szentszék elé terjesztette a szlovákiai püspöki kar azon javaslatával együtt, hogy a Szentszék vonja vissza a magyarországi javadalmak szlovákiai birtokaira vonatkozó rendelkezését, a nagyszombati apostoli adminisztrátúra költségeit pedig vállalja a bíboros hercegprímás olyan módon, hogy az esztergomi érseki javadalmak jövedelméből egy arányos részt fizessen ki. A követ szerint az illetékes szentszéki kongregáció felszólította a hercegprímást és a nagyszombati apostoli adminisztrátort, hogy közvetlen tárgyalásokat folytassanak egymással. Serédi pedig Jantausch püspököt meghívta Esztergomba, de a tárgyalások nem vezettek eredményre, mert Serédi azt a feltételt szabta, hogy az apostoli adminisztrátúra érseki vikariátussá alakuljon át. A követ szerint a hercegprímás ezt azzal is indokolta, hogy ő mint magyar közjogi méltóság, nem foglalhat el a magyar kormány szándékaival ellentétes álláspontot. Szlovák részről azonban elképzelhetetlennek tartották, hogy Szlovákia jelentős része egy idegen „közjogi méltóság” egyházi igazgatása alatt álljon. A követ szerint Serédi kijelentése feljogosítja a szlovák kormányt, hogy az ügyet ne csak egyházi, hanem politikai problémaként is lássa. Az a magyar szándék pedig, hogy a nagyszombati apostoli adminisztrátúrát érseki vikariátussá alakítsák át, súlyos következményekkel járna a magyar-szlovák viszony szempontjából, mert a szlovák közvélemény egy ilyen törekvés mögött revíziós szándékot keresne és érzékenyen reagálna. Serédi kijelentéseit még nem ismeri a szlovák közvélemény, ezért az ügyet nem akarták hivatalos vágányra terelni, hanem magánúton kérte a követ, hogy Sebestyén osztályfőnök, mint a szlovák-magyar megállapodás egyik aláírója, nyugtassa meg az illetékes szlovák köröket. A követ szerint az lenne a legjobb megoldás, ha Serédi más alapon tovább folytatná a tárgyalásokat Jantausch-sal.⁷⁴

A szlovák követ látogatásáról természetesen értesítették Serédit, aki kifejtette álláspontját a követ által előadottakkal kapcsolatban. Serédi kijelentette, hogy a Szentszék nem szólította fel a nagyszombati apostoli adminisztrátorral való tárgyalásra. Ő nem is hívta Jantauscht Esztergomba, hanem a püspök jelentkezett nála, előadva, hogy anyagi helyzete megoldást szeretne találni. A hercegprímás tartotta magát korábbi álláspontjához, hogy csak akkor érezné magát kötelezve anyagi juttatásra, ha Nagyszombatan nem apostoli adminisztrátúra működne, hanem az esztergomi érsek helynöke, ahogy az első világháború előtt volt. Ebben az esetben a magyar kormány sem tudná akadályozni a megoldást. Azonban a magyar kormány, az előzmények után, nem járulna hozzá ahhoz, hogy az esztergomi érseki javadalomból tartson el a prímás egy Nagyszombatan székelő, az esztergomi érsektől független egyházkormányzati szervezetet. Az egyházjog nem rögzíti az országhatárok és az egyházmegyei határok egybeesésének szükségességét. A világháború után éppen az utódállamok diplomáciája érte el a Szentszéknel, hogy a területi elvet tegyék az egyházmegyei rendezés alapjává. Ez az 1937-es pápai bullával valósult meg, ami-

73 Esty Miklós irathagyatéka, naplójegyzetek, a Szent István Társulat őrzetében, 1934. nov. 29.

74 EPL 901/1943. (1903/1943. alapszám) Külügyminisztérium Politikai Osztály, Napi jelentés, 1942. dec. 12.

re a csehszlovák diplomácia nagyon büszke volt. Ezek után a magyar kormány nem fog hozzájárulni a szlovák kormány tervéhez, hanem a maga részéről is a területi elvet alkalmazza, amíg a másik fél ezt az elvet nem veti el. Serédi szerint az egyetlen megoldás a területi elv teljes elvetése lenne. Ez azt jelentené, hogy az esztergomi egyházmegye régi határait visszaállítanák, és Nagyszombatban az esztergomi érsek helynöke kormányozna. A szlovák kormány nem kívánja alkalmazni a területi elvet a birtokok esetében, de alkalmazni kívánja a joghatóság kérdésében. A szlovák követ kijelentette, hogy elképzelhetetlen, hogy Szlovákia egy részét idegen püspök kormányozza. Serédi felhívta a figyelmet, hogy fordított esetben erre hosszú időn keresztül volt példa, amikor a kassai és rozsnyói apostoli adminisztrátorok joghatóságot gyakoroltak a kassai és rozsnyói egyházmegyék magyarországi területein is 1937 szeptemberéig. Serédi szerint Jantausch püspökkel csak azon az alapon tárgyalhat, hogy az apostoli adminisztrátúra megszüntetése esetén nagyszombati helynöke milyen anyagi ellátást igényelhetne. Más a magyar kormány sem helyeselné. Ha két szembenálló fél közül az egyik közel 20 évig képviselt egy álláspontot, mert neki kedvező volt, akkor nem lehet várni a másik féltől, hogy a dolgok neki kedvező fordulata után ugyanezt az álláspontot ne képviselje. A hercegprímás a szlovák kormány álláspontját következtetlennak tartotta, mert az magyarországi birtokok jövedelmét akarta élvezni, viszont magyarországi javadalmas joghatóságát elképzelhetlennak tartotta Szlovákiában. Ezzel szemben a csehszlovák kormány következetes volt, hiszen nem akart tudni idegen joghatóságról, de idegen javadalmas birtok-haszonélvezetéről sem. Serédi hangsúlyozta, hogy a szlovák-magyar megállapodás tartalmán kívül esik a nagyszombati apostoli adminisztrátúra költségeinek fedezése; valamint nincs jogi összefüggésben egymással a magyarországi javadalmasok szlovákiai birtokainak kezelése és az adminisztrátúra költségeinek fedezése. A hercegprímás nem akart ugyanis magyar egyházi vagyonból szlovák egyházi szervezetet fenntartani. Szerinte, ha független szlovák egyházi szervezetet akarnak, illő volna annak ellátásáról is a magyaroktól függetlenül gondoskodni.⁷⁵

A magyar fél 1943. március 3-án adott át feljegyzést a szlovák félnek a Serédi és Jantausch közötti, 1942. november 4-i tárgyalásról, majd április 7-én a magyar kormány újból javasolta, hogy Jantausch püspök a pozsonyi préposti széket foglalja el, így megoldva ellátásának kérdését.

A szlovák álláspont szerint a Jantausch püspök és Serédi prímás közötti 1942. november 4-i, esztergomi tárgyalásra azért került sor, mert arra a pozsonyi apostoli nunciátúrán keresztül a Zsinati Kongregáció utasítást adott. A szlovák fél kijelentette, hogy a területi elv alkalmazása során következtelensége csak látszólagos, és a magyar oldal magatartása hasonló következtelenséget mutat. Serédi ugyanis az első bécsi döntés után hasonló gyorsasággal sürgette a területi elv alkalmazását az egyházi joghatóság terén az átcsatolt területeken, mint a csehszlovák kormány a trianoni békeszerződés után. Jantausch püspök több mint húsz év után is csak apostoli adminisztrátor, de Serédinek fél év alatt sikerült elérnie a teljes joghatóságot az átcsatolt területeken. A szlovák fél szerint anyagi téren a világi hatalom gondoskodott Serédi helyett a területi elv érvényesítéséről. De a hercegprímás is elvetette ezt az elvet, amikor érdekei nem úgy kívánták, és nem volt rá kilátás, hogy a világi hatalom beavatkozása érvényesíti anyagi érdekeit. Ezt mutatja Serédi 1934. augusztus

75 EPL.901/1943. (1903/1943. alapszám) Serédi Jusztinián levele Ghyczy Jenőnek, a külügyminiszter állandó helyettesének, Esztergom, 1943. febr. 5. tervezet; és 1903/1943. Beresztóczy Miklós levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1943. febr. 27. és Beresztóczy Pro memoriája, Budapest, 1943. febr. 26.

17-iki válasza Vojtašák püspök javaslataira, Meszlényi püspök 1938-as tárgyalásai a szlovák féllel, valamint a Csernoch hercegprímásnak és az esztergomi főkáptalannak átutalt 23 millió cseh korona. Emiatt a magyar fél nem is vethet a szlovák oldal szemére hasonló magatartást. Ráadásul közismert, hogy a szlovák fél éles harcban állt Prágával az egyházi birtokok érintetlensége érdekében és a szlovák oldal 1938-ban tárgyalásba bocsátkozott Meszlényi püspökkel a magyar követelésekről, összegszerű ajánlatot is tettek, és ezzel a magyar katolicizmus érdekében eltértek az akkor javukra szolgáló területi elvtől. Az esztergomi érseki birtokok parcellázása úgy történt, hogy a később átcsatolt birtokokból arányosan kevesebbet parcelláztak, mint a Szlovákiában maradt részen, így a szlovák és magyar vagyon közötti aránytalanság nőtt a szlovák oldal kárára. Nem indokolt tehát a szlovák féltől következetességet elvárni, annál kevésbé, mert a szlovák fél inkább jogosult a magyar féltől a határváltozás után is ugyanolyan hozzáállást elvárni, amely korábban a magyar fél anyagi érdekeinek megfelelt. A Szentszék is a területi elvet a magyar oldal javára alkalmazta, mert az első diszmembráció csak 1937-ben történt, a második viszont fél évvel az első bécsi döntés után. A szlovák katolicizmus számára sürgősebb az anyagi rendezés, mint volt a régi határok mellett a magyar katolicizmusnak, mivel a hercegprímásnak akkoriban magyar oldalon jelentős birtokai maradtak, amelyek az átcsatolás után csak növekedtek, most azonban Jantausch püspök kezelésében csak jelentéktelen birtokok maradtak. A szlovák fél szerint a hercegprímás egy személyben egyesített főpásztori és magyar közjogi méltósága a szlovák nép szemében nem választható ketté. Úgy tekint tehát a szlovák nép a hercegprímásra, mint aki a magyar kormány politikai befolyása alatt áll. A magyar fél sajnálatos módon nem gondoskodott a Szent István-i állameszmének a magyar köztudatból való eltávolításáról, amit jelenleg is hirdetnek. A szlovák katolikus hívek tehát a hercegprímásban egy nemzeti öntudatukat és önállósági érzésüket sértő, számukra ellenszenves eszme képviselőjét látnák. A Szentszék és a szlovák kormány nem engedhetné tehát meg, hogy a szlovák katolikus hívek lelkében a vallásos és a nemzeti érzés szembeállításával dilemma keletkezzen, amely kárára volna az egyháznak, mert bizalmatlanságot szülne az egyház és a hívek között. A kassai és rozsnói precedens nem alkalmazható a nagyszombati helyzetre, mert a szlovák püspöki vikáriusok idején magyar területen soha nem folyt irredenta propaganda – állította a szlovák irat. A helyzet a magyar fél érdekében állhatott, hiszen megszüntetését nem propagálta, mert a rozsnói és kassai egyházmegyék egyben hagyása előmozdította a magyar területi törekvéseket, viszont a szlovák vikáriusok kizárása az illető egyházmegyék diszmembrációjával járt volna. A politikai érdekek ellenkezősége és az adminisztratívák méreteinek különbözősége miatt sem vethető össze a két eset. Valószínűleg a Szentszék sem engedné, hogy egy közvetlenül tőle függő adminisztrátort vikáriussá nevezzenek ki. A szlovák kormány visszautasítja, hogy a hercegprímás a nagyszombati adminisztrátúra anyagi ellátását rá hárítsa. A szlovák fél hangsúlyozta, hogy a szlovák állam forradalom útján keletkezett és nem jogutódja a csehszlovák államnak. A hercegprímás parcellázott birtokai nem a szlovák állam tulajdonába kerültek, hanem magántulajdonba, amely a határváltozás folytán nagyrészt magyar fennhatóság alatt áll. A szlovák területen lévő magántulajdon is sok esetben nem szlovák kezébe került. Serédi valószínűleg csak Jantausch püspök anyagi ellátásával foglalkozik, az adminisztrátúra intézményeinek ellátásával nem, különben nem az eladósodott pozsonyi préposti javadalom jövedelmének átengedésével akarná megoldani a volt esztergomi főegyházmegye 40%-a költségeinek fedezését. Jantausch püspök ellátása csak elvileg független a többi egyházi javadalmas birtokba helyezésétől. Gyakorlatilag azonban a Szent-

szék addig nem menti fel a püspököt az egyházi javak kezelése alól, amíg róla és az adminisztrátúra anyagi ellátásáról nem gondoskodtak, és amíg Jantausch-t fel nem menti a Szentszék, addig az államközi megállapodás nem léphet életbe. A szlovák kormány senkinek nem fizet kártérítést a csehszlovák földreform miatt. Jantausch püspök ugyan csak a Szentszéknek tartozik elszámolással, de megengedi, hogy számadásaiba a magyar egyházi javadalmasok megbízottja betekintsen. A szlovák oldal a püspök és az adminisztrátúra anyagi ellátását továbbra is az 1500. kánon értelmében kívánja megoldani, amit a hercegprímás 1934. augusztus 17-i levelével elismert.⁷⁶

Az álláspontok nagyon messze estek egymástól, így nem meglepő, hogy a korszak végéig nem sikerült megállapodásra jutni a birtokok ügyében. A Szentszék nem vállalta magára a döntés felelősségét, az érdekelt főpásztorok pedig nem tudtak megegyezni egymással.

EGYHÁZKORMÁNYZATI VÁLTOZÁSOK 1945-BEN

A második világháború befejezése után újabb egyházkormányzati változások következtek be, de ezt az 1945 márciusában elhunyt Serédi Jusztinián már nem érte meg. Raffaele Forni, a prágai nunciátúra ügyvivője a Szentszék speciális felhatalmazásával élve 1945. október 14-én, Prágában kelt dekrétumában megbízta Pavol Jantausch püspököt, a nagyszombati apostoli adminisztrátort a világháború előtt hozzá tartozott és Magyarországtól újra Csehszlovákiához került részek apostoli adminisztrátorságával.⁷⁷ Az újonnan kinevezett esztergomi érsek, Mindszenty József december 10-én kelt levelében XII. Piusz pápához fordult, kérve, hogy hatálytalanítsa a prágai nunciátúra rendelkezését.⁷⁸ Domenico Tardini helyettes államtitkár válaszában kijelentette, hogy az intézkedésre szükség volt, ugyanakkor leszögezte, hogy Jantauschnak az adott területre szóló apostoli adminisztratori megbízása semmilyen módon nem változtatta meg az egyházmegyei határokat. A Szentatya pedig figyelemmel kíséri az ügyeket.⁷⁹ A végleges területi rendezést a Szentszék valóban csak harminc évvel később, 1977-ben hajtotta végre.⁸⁰

A vagyoni kérdéseket a korszak végéig, sőt azután sem sikerült megoldani. Az esztergomi főegyházmegye, a székeskáptalan és a szeminárium Csehszlovákiához került birtokainak igazgatását már 1945-ben átvette Jantausch püspök, ami ellen még Drahos János káptalani helytartó tiltakozott. Mindszenty bíboros is többször tiltakozott és igényt tartott a birtokok jövedelmeire. 1947 júniusában kérte a Szentszék intézkedését, hogy a birtokok jövedelméből részesülhessen az érsekség, a székeskáptalan és a szeminárium. Hivatkozott arra, hogy az egyház földbirtokait Magyarországon elvették. Domenico Tardini helyettes államtitkár válaszában azt írta, hogy a csehszlovákiai földbirtokok nehéz helyzetben van-

76 EPL 1903/1943. Feljegyzés a szlovák álláspontról, keltezés nélkül

77 Megjelent: Ordinarius Tarnaviensis Litterae Circulares, 1945. Nr. 9.

78 EPL 4040/1945. (1491/1946. alapszám) Mindszenty József hercegprímás levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1945. dec. 10.

79 EPL 1491/1946. Domenico Tardini levele Mindszenty Józsefnek, Vatikán, 1946. jan. 27.

80 VI. Pál pápa 1977. december 30-án kiadott *Praescriptio sacrosancti Concilii* kezdetű apostoli konstitúciójával a nagyszombati apostoli adminisztratúrát elválasztotta az esztergomi érsekségtől és érsekség rangjára emelte. [Acta Apostolicae Sedis 70 (1978), pp. 273–274]

nak és a nehézségek akadályozzák Mindszenty kéréseinek teljesítését.⁸¹ Végül az egyházi birtokok kérdését egy külső tényező oldotta meg, amikor államosították azokat. Az 1989-es rendszerváltás, majd a független Szlovákia megalakulása után azonban az ingatlanok nagy része visszakerült egyházi kézbe. A tulajdonjog kérdése így újra felvetődött és bizonyos szempontból máig lezáratlan.⁸²

BALÁZS CSÍKY

THE EFFECT OF THE FIRST VIENNA ARBITRATION ON THE ARCHDIOCESE OF ESZTERGOM
(1938-1945)

As a result of the First Vienna Arbitration, the Hungarian inhabited southern parts of Slovakia, formerly a part of historical Northern Hungary, were annexed to Hungary. Consequently, most of the territory of the Archdiocese of Esztergom was replaced under Hungarian political authority. Some days prior to the arbitration, Jusztinián Serédi, Archbishop of Esztergom, Primate of Hungary, contacted the Holy See claiming the immediate renovation of his archbishopric and metropolitan jurisdiction in the annexed territories. This was granted by the bull *Dioecesium fines* in the summer of 1939. This study presents the negotiations between the Primate, the Hungarian government and the Holy See, as well as analyses the problems arose by the integration of the annexed territories. One of them was the privileges gained by Catholics in Slovakia: civic marriage was not obligatory for them and denominational correspondence was free of charge. The Hungarian clergy wanted to keep these privileges whereas the Hungarian government did not support them. Some parts of the estates of the Primate and the cathedral chapter remained in the territory of Czechoslovakia, after its dissolution in the territory of Slovakia. These issues were not solved until 1945, as the Slovak and Hungarian approach to these property-issues were far from each other, and the Holy See did not take charge of the decision.

81 EPL 5920/1947. Domenico Tardini levele Mindszenty Józsefnek, Vatikán, 1947. aug. 4.

82 Az esztergomi érsekség birtokait a nagyszombati érsekség követelte vissza és kapta meg, azonban megkérdőjelezhető, hogy erre volt-e jogalapja, mivel a telekkönyvekbe nem jegyezték be az államosításkor a tulajdonváltást, és ott továbbra is a magyar egyházi javadalmak szerepeltek. (vö. RÁCZ 2004, 91. p.)

BALOGH MARGIT

FAKULTATÍV HITOKTATÁS ÉS A KONKORDÁTUM-FIASKÓ

Hitoktatási küzdelem és körülményei, 1946–1947

1945–46-ban az állami és egyházi oktatásügy konfliktusa még kevésbé kapott politikai színezetet, és még nem rendelődött alá a hatalomért folytatott harcnak. A magyar katolikus egyház vezetése a második világháború befejezése után az addig kialakult jogi helyzetet tekintette a katolikus tanügypolitika alapjának. Iskolafenntartói tevékenysége a korai évszázadokból eredt, amikor iskolákat kizárólag a katolikus egyház, majd a 16. századtól más felekezetek is tartottak fenn. A különböző jogszabályok 1948-ig nem is vonták kétségbe az egyházi alapítású és fenntartású iskolák törvényes voltát.

OKTATÁSKORSZERŰSÍTÉS

A háború befejezése után az esélyegyenlőség elvéből kiindulva a legfontosabb állami oktatásügyi feladat a nyolcosztályos általános iskola általánossá és kötelezővé tétele volt. (1940-ben kísérletileg már néhány kijelölt helyen bevezették a nyolcosztályos alapiskolát, de azt csak egy időtartamát tekintve kiterjesztett népiskolának tekinthetjük, míg az általános iskola szerkezetileg is más, alsó- és felső tagozatra osztott, a felső tagozaton pedig tanítók helyett már szaktanárok oktattak). Ezt már az Ideiglenes Nemzeti Kormány elrendelte 1945. augusztus 18-án (6650/1945. M. E. sz.), ám anélkül, hogy a feltételeket biztosította volna. A közoktatás új intézményei a régi népiskolák, valamint a polgári iskolák és a gimnáziumok 1–4. osztályának összevonásával alakultak ki. Az alsó- és középfokú oktatás nagymértékben egyszerűsödött és lényegében kétszintűvé vált, de ez az új szerkezet teljesen elütött az addigi közoktatási modelltől. Egyszerre szolgálta a korszerűsítést és az esélyegyenlőséget (ezt a szerepet érdemben az 1960-as évektől lesz képes betölteni), valamint az olyan aktuális politikai célokat is, mint tömegképzést, megbízható oktatói gárda felállítását, az egyházi iskolák visszaszorítását, az oktatás átideologizálását.

Az új rendszerre való áttérés természetesen nem ment egyik napról a másikra. 1946-ban még csak 816 általános iskola működött az országban, az összes népiskolák alig több mint 10 százaléka. Sokáig fennmaradt még a népiskolai hálózat öröksége, a tanterem- és tanerőhiány, az osztatlan (tehát egytanerős iskola, ahol a tanulók életkori és évfolyam szerinti bontás nélkül egy tanteremben, egy tanító irányításával tanultak) vagy csak részben osztott oktatás. Kivált falusi kisiskolai környezetben volt lehetetlen vagy roppant nehéz megfelelni a korszerű általános iskola feltételeinek, így iskolaügyben szép lassan

konfrontáció érlelődött az egyházi iskolafenntartók és az állam között. Az állam részéről kézenfekvően fogalmazódik majd meg a minősítés: az egyházi iskolák oktatása elavult és alacsony színvonalú, ezzel szemben az államiakban modern és igényes.

Az oktatás intézményi struktúrájának átalakításával párhuzamosan zajlott az oktatás tartalmának módosítása, amit sokan kifogásoltak. Mindszenty hercegprímás a katolikus püspöki karral teljes egységben vélekedett a hazai katolikus iskolaügyről, ebben semmiféle „különvélemény” nem érvényesült. Fenntartásokkal fogadták az iskolák egységesítését, s féltették az egyház nagyhirű gimnáziumait is. A nyolcosztályos általános iskolában az egységes állami iskolák előfutárát látták, és ebben nem is tévedtek: végeredményben az általános iskolák modern programja elsőként lékelte meg az egyházi iskolafenntartást.

A feltételek hiánya miatt Mindszenty József már 1945 októberében tiltakozott a miniszterelnöknél a nyolcosztályos általános iskola ellen: az intézkedést az egyházak autonómiájának és iskola-fenntartási jogának megsértéseként értékelte. Egyes katolikus személyiségek, köztük Szekfű Gyula történész már 1945 tavaszán–nyarán úgy vélték, hogy a felekezeti iskolák elvétele már teljesen elő van készítve.¹ Pedig a hazai baloldali politikai erők még nem vallási jellegük miatt kezdtek foglalkozni a katolikus iskolákkal (élesebb egyházellenes fellépés szakadást idézhetett volna elő a kormánykoalícióban), hanem az állítólagos reakciós tanárokat, tanítókat és diákokat bírálták, illetve a háború előtt kiadott, s most államilag újból hivatalosan engedélyezésre kötelezett tankönyvek egyes tartalmi vonatkozásait állították pellengérré. Két kivétel azért akadt, mindkettő 1945-ből: az egyik Kéthly Anna szociáldemokrata politikus brosúrája, amelyben nyíltan az egyházi iskolák államosítását követelte, a másik a kisgazdapárti, de titokban a kommunista pártban is tag Ortutay Gyula és munkatársai által készített reformkoncepció.²

Követvén a hagyományokat, a vallás- és közoktatásügyi miniszterek 1945–46-ban még rendszeresen konzultáltak a hercegprímással a katolikus iskolákat érintő kérdésekről. A hercegprímás eleinte eredményesen védte a katolikus iskolák érdekeit a rendeletalkotók előtt. Ezt jelzi például az 1946. január 10-én kelt körlevélben közreadott ügy is. Ebben a püspöki kar közölte, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) módosította az osztatlan iskolákra vonatkozó első rendeletét (70.000/1946.), amelynek következtében a katolikus osztatlan népiskoláknak egyesülniük kellett volna a protestáns iskolákkal. A kisközségek iskoláinak együttműködését e rendelet még csak „kívánatos”-nak nevezte. Az együttműködést, illetve az újonnan létesítendő állami iskolákba való beolvadást állami oldalról fejlesztésnek, egyházi oldalról burkolt államosításnak minősítették. A fenyegettség érzése nem volt alaptalan, azt megerősítette az 1947. évi 90.000/1947. VKM-rendelet, amely a korszerű oktatás érdekeire hivatkozva immár kötelezővé téve az egy éve még csak elvárt együttműködést, ami az egyházak egyöntetű tiltakozását váltotta ki. A katolikusok ezen kívül azt is nehezményezték, hogy „az osztatlan iskolák együttműködésénél” a protestánsok „kerültek előnybe”. A protestáns térnyerés egyébként minisztériumi

1 Veszprémi Érseki Levéltár 727/1945. Szekfű Gyula levele Grösz József kalocsai érsekhez. 1945. április 10.

2 KÉTHLY Anna: *Demokratikus közoktatás*. Budapest, 1945. 9.; *Új magyar köznevelés*. A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt közoktatásügyi irányelvei. Budapest, 1945. 10. – A miniszter párttagságáról a következőket lehet tudni: az MKP titkársága 1945. március 7-i ülésén felvett jegyzőkönyve szerint 1945 márciusa óta a Magyar Kommunista Párt titkos tagja, de párttagsági könyvét más névre állították ki. (A jegyzőkönyvi lapot faksimilében közli LÉNÁRD Ödön: *Erő az erőtlenségben*. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994. 263.) MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *Neveléstörténet: bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris, Budapest, 2005. 354.

szinten is észlelhető volt (a VKM 20 kinevezett munkatársából 17 volt protestáns, 1 zsidó, 2 katolikus). Ezt ellensúlyozandó Mindszenty elérte, hogy három katolikus papot is alkalmazzanak a VKM-ben.

1946 tavaszán–nyarán – összefüggésben az első „diák-összeesküvések” leleplezésével, a katolikus egyesületek feloszlatásával – megszorodtak az egyházi iskolákat, azok oktatóit és diákjait támadó cikkek, s voltak, amelyek kétségbe vonták az egyházi iskolák létjogosultságát. Nem csodálható, hogy az egyházi vezetés ebben is az iskolaállamosítás előkészítését gyanította.³ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból érkezett hírek is arra utaltak, hogy az iskolák ügyében további, az egyházakra nézve kedvezőtlen lépések várhatók. 1946 szeptemberében a parasztpárti Keresztury Dezső kultuszminiszter (Mindszenty egykori zalaegerszegi tanítványa, „civilben” jeles tollforgató és kiváló irodalomtörténész) személyesen kereste fel a hercegprímást és „szükségesnek mondta, hogy nagyobb rossz megelőzése és elkerülhetése végett falatot kellene dobni”. Hogy mi lenne az a „falat”, ami jóllakatja a politikusokat? Beleegyezés a vegyes felekezeti vidékeken fenntartott osztatlan iskolák államosításába (mert két-három felekezeti iskola működtetése egy kisebb helységben túlságosan költséges), és hogy az állami iskolákban a hitoktatási kötelezettség alól a szülő kérhesse gyermeke felmentését (mint ahogy azt tette például egy Rákosi-rokon, akinek a kultuszminiszter meg is adta a felmentést). A miniszter javaslatait sem a hercegprímás, sem a püspöki kar nem fogadta el. A „falatdobás” kapcsán Mindszenty felvetette: államosítás helyett járhatóbb, ha az állam megvonja a segélyt mindazon vidéki, vegyes hitvallású iskoláktól, amelyekben nincs meg az egy tanerőre előírt 30 iskolás (a kötelező létszám ténylegesen 40 volt). A második ötletre viszont azonnal kijelentette, hogy a felmentés megadásával a miniszter törvénysértést követett el. Keresztury legközelebb cserejavaslattal hozakodott elő: az egyház falun adja át iskoláit, ő meg a városokban átadná az államiakat. A püspöki kar határozata: „Nem csereberélünk.”

A hercegprímás tehát a vele rokonszenvező kultuszminiszterrel sem alkudozott, pedig valami készülődött. Erre több jel is utalt. Schoenfeld amerikai követ jelentése szerint 1946. október elején Nagy Ferenc miniszterelnök és Kovács Béla kispap főtábornok megbeszélést folytattak Puskin szovjet követtel és egy szovjet tábornokkal. A szovjetek kijelentették, hogy a végsőkig ragaszkodnak a koalíció fenntartásához (mivel egy esetleges kormányválság esetén kiírandó új választásokra a kommunista párt még nem volt felkészülve), egyúttal kérték, hogy a katolikus egyháznak csak vallási szerepe legyen, oktatási és ifjúsági nevelői funkcióit viszont szüntessék meg. A magyar tárgyalófelek állítólag biztosították a szovjet politikusokat teljes együttműködésükről, és a koalíció egybetartására vonatkozó kérés teljesítéséről, de az egyházak oktatási tevékenységének kiiktatására vonatkozó kérést elutasították. Erre ők visszavonulót fújtak és megígérték a miniszterelnöknek, hogy az ügyben teljesen saját belátása szerint dönthet.⁴

3 Lásd pl. Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár I.1.a Egyházigazgatási iratok 1221/1946. sz. iratcsomó, benne az államosítási tervek elleni tiltakozások.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XX–10–k Legfőbb Ügyészség Politikai Osztály, 18.300/1989. Az amerikai külügyminisztérium bejövő táviratai, 1915. sz. Budapest, 1946. október 13.

Az 1946-os év kicsinyes akcióval zárult: hiába volt állítólag kultuszminiszteri mentesítő levél, december 31-én négy nyomozó és egy rendőr fasisztának és szovjetellenesnek minősített köteteket vitt el az esztergomi primási palota Simor-könyvtárából.⁵ A lefoglalt könyvek között kétségtelenül megtalálhatók Hitler *Mein Kampf*ja, Mussolini brosúrája vagy magyar revíziós kiadványok (amely kötetek jelenléte egy társadalmi-politikai kérdésekben tájékozott olvasó saját használatú könyvtárában – mint amilyen a magyar katolikus egyház első emberéé kellett legyen – majdhogynem szükségszerű). Keresztény társadalomelméleti könyveknek, teológiai műveknek és lelki olvasmányoknak, a világi és egyházi szervezetek évkönyveinek, kalendáriumoknak vagy olyan köteteknek az elkobzása, mint Pethő Sándor *Világostól Trianonig* című írása kétségtelenül a hatóságok túlbuzgóságára utal. Jószerivel minden kiadvány fasiszta minősítést kapott, ami 1919 és 1945 között jelent meg, még Sík Sándor *Magyar cserkészvezetők könyve* is, benne olyan „fasiszta” ismeretekkel, mint hogyan gyűjtjük tábortűzet a szabad ég alatt...

Reklamálására a primás azt a választ kapta, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZE) vitette el a köteteket – így Mindszenty azonnal írásban tiltakozott.⁶ Az eset a testület napirendjére került a Nagy-Britanniát képviselő O. P. Edgcumbe vezérőrnagynak köszönhetően, mondván, tudomása szerint a SZE elnöksége is megkapta a vonatkozó levelet. Ám Szviridov altábornagy erre tagadólag válaszolt, mondván, hogy „a SZE soha és semmilyen levelet nem kapott Mindszenty bíborostól”, s szerinte Mindszenty „nem hitelesen tájékoztatta Edgcumbe tábornok urat”, mert a SZE nem adott utasítást a könyvek elkobzására. Az altábornagy szerint az esztergomi rendőrség saját kezdeményezésére vitte el a 126 (a foglalási jegyzék szerint „csak” 113) darab könyvet, de nem előbb, mint hogy a primás kategorikusan megtagadta a „fasiszta könyvek” önkéntes beszolgáltatását.⁷

Szviridov válaszában volt némi csúsztatás: valójában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vármegyei megbízottainak havi munkaterveiben rendre szerepelt a fasiszta és szovjetellenes könyvek begyűjtése a magyar politikai rendőrség segítségével. E kérdésben Esztergom, Komárom és Tata helységekből a pártok, a politikai rendőrség és az iskolai könyvtárigazgatókkal egyeztető értekezletet is kellett tartani.⁸ A SZE ugyanis elégedetlen volt a fegyverszüneti egyezmény 16., a sajtó feletti felügyeletről szóló pont

5 MNL OL XIX–A–1–j 11710/1945 (21. tétel) (19. doboz). Péter Gábor vezérőrnagy, a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya osztályvezetőjének jelentése Nagy Ferenc miniszterelnöknek. Budapest, 1947. január 3. és „A primási palotából elhozott könyvek jegyzéke”. 1947. január 2.

6 National Archives and Records Administration, College Park, Maryland (NARA) Record Group (RG) 84. Foreign Service Posts of the Department of State. U. S. Legation, Hungary, Budapest, General Records 1946–1963, Box 4. 1947 – 840.4 Catholic Church. Mindszenty József levele a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökségének. Esztergom, 1947. január 4. Gépelt másolat H. F. Arthur Schoenfeld követnek, Mindszenty eredeti aláírásával; Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosszizskoj Federacii [Orosz Föderáció Külpolitikai Levéltára] (AVP RF) f. 453. op. 3., a” p. 35., a” gy. 38. l. 9. Sajtó-híregyűjtés összefoglaló.

7 *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947*. Szerk.: FEITL István. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 281–282. Az 1947. január 17-i ülés jegyzőkönyve, 4. napirendi pont. – Az előző jegyzetből tudható, Mindszenty nemcsak az angol tábornoknak küldte el tiltakozását, hanem a budapesti amerikai követnek is, aki nem volt tagja a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, tehát Szviridov tagadása a SZE-nek küldött levelet illetően akár helytálló is lehetett.

8 AVP RF f. 0453. op. 2. p. 15. gy. 9. l. 132. Aszmlolv alezredes, a SZE Komárom-Esztergom vármegyei megbízottjának 1946. augusztusi munkaterve.

végrehajtásával. Holott a kormány két rendeletet is kiadott, bizottságot is felállított, amely négy jegyzékben lajtromozta a fasisztának, szovjet- és demokráciaellenesnek minősített kiadványokat. A hatékonyság javítása érdekében 1946 második felétől a SZEB tevőlegesen is részt vett a begyűjtésben, ötletszerűen vittek el könyveket iskolákból, közkönyvtárakból, de sorra került a Debreceni Református Kollégium Könyvtára is, és ez éppúgy kiváltotta Révész Imre tiszántúli református püspök tiltakozását, mint az esztergomi razzia Mindszentyét.⁹ Az esztergomi érseknél nem is először jártak, amikor elvitték a könyveket. A SZEB megbízottak december 16-ai értekezletén a Komárom-Esztergom megyéért felelős tiszt már jelentette: Mindszentynek felajánlották, hogy – nyilván cserébe – adnak antisziszta irodalmat, ám ő erre nem volt nyitott. Sőt, a vele folytatott beszélgetésen felháborodásának adott hangot, amiért a kultuszminisztérium ellentmondó utasításokat ad ki. „Kijelentette, hogy tőle Esztergomban a fasiszta irodalom helyett a vallásit szállították el. Kérte, adják át a parancsnokságnak, hogy ő nem ad le irodalmat.”¹⁰

Az év utolsó napján végül is megtartott razziáért felelős politikai tiszt, Pál István százados fegyelmet kapott, mivel elmulasztotta azt előzetesen engedélyeztetni felettesével. A könyvek utóéletéről viszont nincs információnk. A Simor-könyvtár állományának „átrostálása” apró epizód ahhoz képest, amire 1947 tavaszán került sor a fakultatív vallásoktatás kérdésében, s ami minden eddiginél súlyosabb összeütközés volt az állam és a katolikus egyház között.

HITOKTATÁS, FAKULTÁCIÓ

1947. március 6-án a koalíciós pártok három alapvető kérdésben egyeztek meg: a kisiskolákat államosítás útján kell egyesíteni, a tankönyvkiadás államosításával egységessé kell tenni a tankönyveket, végül – az 1946. évi I. törvényben is biztosított lelkiismereti és vallásszabadsággal összefüggésben – a hitoktatást fakultatívvá kell tenni.¹¹ A politikusok nem számítottak különösebb egyházi ellenzésre, mert Nagy Ferenc miniszterelnök, félreértve Bánáss László veszprémi püspök szavait, úgy tájékoztatta őket, hogy az egyház nem fog akadályt gördíteni a program megvalósítása elé.¹² Holott a püspök azt jelezte csupán, hogy a kérdést az egyház és az állam közti viszonyról folytatandó tárgyalásokon lenne indokolt felvetni.

A három pont együttesen oly mértékben korlátozta volna az egyházakat, hogy az gyakorlatilag egy államosítással ért volna föl. A terv végrehajtását Keresztury Dezső kultusz-

9 NAGY Gábor: *Szovjet könyvrazzia a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában. 1946. szeptember – Révész Imre püspök küzdelme. ArchivNet* 12 (2012) 4:online http://archivnet.hu/politika/szovjet_konyvrazzia_a_debreceni_reformatus_kollegium_konyvtaraban.html (Letöltés: 2013. február 23.)

10 AVP RF f. 0453. op. 20b. p. 11. gy. 8. l. 154. A SZEB megyei megbízottainak értekezlete, 1946. december 16. 9. sz. jegyzőkönyv.

11 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSzL) 274. f. 7. cs. 161. ö. e. Jegyzőkönyv pártközi értekezlet-ről. 1947. március 6. In: *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948. A dokumentumokat válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: HORVÁTH Julianna, SZABÓ Éva, SZÜCS László és ZALAI Katalin. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 478.*

12 PSzL 274. f. 7. cs. 162. ö. e. Jegyzőkönyv pártközi értekezletről. 1947. március 11. In: *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948. A dokumentumokat válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: HORVÁTH Julianna, SZABÓ Éva, SZÜCS László és ZALAI Katalin. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 489.*

miniszter nem vállalta, s ezért március 14-én (nem először, de ezúttal végérvényesen) lemondott. Az új miniszter a radikális centralizátor hírében álló Ortutay Gyula néprajzkutató lett. Oktatáspolitikáját még kinevezése előtt megfogalmazta egy tízpontos listában, amiből hét érintette a közoktatás felekezeti jellegét, és tendenciája egyértelműen az egyházak oktatási pozíciójának fokozatos felszámolására irányult. Ezért – bár tagadhatatlan, hogy a fakultatív hitoktatás önmagában a lelkiismereti szabadsággal összhangban álló követelmény volt – az egyházak, érthetően, nem engedtek egy jöttányit sem. Ami később megvalósult, azt nemigen minősíthetjük fakultatív hitoktatásnak, mivel az iskolai hitoktatást – főleg a városokban – gyakorlatilag megszüntették, de a templomi hitoktatást is igyekeztek akadályozni. Ez igazolta az akkor még csak feltételezett valódi célt: az egyház megfosztása egy fontos pozíciótól és az ifjúság nevelésének elsőbbségétől.

1947. március 13-án Losonczy Géza baloldali újságíró, a *Szabad Nép* belpolitikai rovatvezetője ismertette a fakultatív hitoktatás bevezetéséről, az állami tankönyvek kiadásáról és az általános iskolák teljes kiépítéséről szóló javaslatot, ami ellen Witz Béla budapesti érseki általános helytartó Varga Bélánál, a nemzetgyűlés elnökénél, Mindszenty a kormányfőnél emelt szót. A hercegprímás körlevélben is tiltakozott. Ez a körlevél már bevezetőjében jelezte, hogy az egyik legsúlyosabb főpásztori állásfoglalásról van szó. Felrótta a kormánynak, hogy a püspöki kar tanácsa ellenére nem halasztotta el a kérdés meg tárgyalását a Szentszékkel kötendő konkordátum idejére, sőt olyan megtévesztő hír is napvilágot látott, hogy a katolikus egyház vezetői (utalva Bánáss püspökre) elfogadták volna a fakultatív hitoktatás. A hercegprímás arra szólította fel a híveket, hogy ne hagyják senki által megtéveszteni magukat, szilárdan tartsanak ki a kötelező hitoktatás mellett.¹³

A körlevélben egy új fogalom és vele egy új célkitűzés került előtérbe: *megállapodás az Apostoli Szentszék és Magyarország között*. A katolikus egyház és bármely állam közötti megállapodások megnevezése sokféle – *conventio, accordo, acuerdo, vertrag, accord, agreement, modus vivendi, note verbale, protocollo* – lehet. A konkordátum kétoldalú nemzetközi megállapodás az Apostoli Szentszék (Vatikán) és egy állam között. A történelem első konkordátuma a worms-i volt 1122-ben, ám a nemzetközi szerződések évszázadainak a 19. és a 20. század tekinthető. Ha most, 1947-ben konkordátumot kötött volna a Szentszék Magyarországgal, akkor 1922 óta ez lett volna az első írásos megállapodás egy időközben szovjet érdekszférába került – de még nem kommunista – közép-európai kormányzattal.

A fakultatív vallásoktatás programjával felizgatott kedélyek és a belpolitikai feszültségek levezetése érdekében a diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele Rómával – immár a háborút lezáró párizsi béke aláírásából eredő várakozásoktól is feltöltődve – egyre hasznosabbnak tűnt (és erre kísérlet történt már 1945–1946 folyamán is). Vajon mennyi esély volt 1947 tavaszán a magyar–szentszéki diplomáciai kapcsolatok normalizálására és egy megállapodás megkötésére?

13 Mindszenty József bíboros hercegprímás, esztergomi érsek körlevele a püspöki kar nevében, Esztergom, 1947. március 13. Prímási Levéltár, Esztergom (EPL) 3020/1947.; PSzL 274. f. 7. cs. 246. ö. e. 25. fol.; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.8. Sz-222/3. 187.

A Vatikán a maga részéről a Minisztertanács félhivatalos lapjában, a *Magyar Nemzet* római tudósítójának adott nyilatkozatában nyilvánosan ismertette álláspontját, ami a napilap 1947. március 15-i számában jelent meg egy hosszú, a Magyarország és a Szentszék közti kapcsolatok újrafelvételéről szóló cikk részeként. Miután a tudósító hangsúlyozta, hogy a Róma és Budapest közötti hivatalos kapcsolatok hiányát a jobboldali emigránsok használják ki, akik így eszközt találnak arra, hogy bizonyos vatikáni köröket Magyarországon ellenhangoljanak, a lap azt írja, hogy a Szentszék mindazonáltal jól tudja, a magyar kormány csak a fegyverszünet kikötéseinek alkalmazása miatt kényszerítette a nunciust és a semleges államok képviselőit Magyarország területének elhagyására. Visszaemlékeztek arra is, „hogy Tildy köztársasági elnök, még miniszterelnök korában, 1945 őszén kinyilvánította óhaját, hogy a magyar kormány felvegye újból a diplomáciai kapcsolatokat a Szentszékkel, és eljutott az a hír is Rómába, hogy Gyöngyösi János külügyminiszter még a múlt nyáron a parlamentben kijelentette: mihelyt Magyarország visszanyeri teljes szuverenitását, a kormány teljesíteni fogja a magyar katolikus tömegek ilyen irányú kívánságát”. A szovjet megszállás eddig nem tette lehetővé ennek a tervnek a végrehajtását. A békeszerződés aláírása azonban lényegesen megváltoztatta a helyzetet. A tudósító kérdésére – van-e elvi nehézsége a diplomáciai viszony helyreállításának – egyértelműen nemleges válasz hangzott el, a Szentszék a maga részéről semmilyen akadályát nem látja a Magyarországgal való kapcsolatok újrafelvételének. Sőt Róma úgy ítéli meg, hogy ez lehetőséget adna az állam és az egyház közt Magyarországon jelenleg létező viszályok lecsendesítésére. Különleges kikötést Róma nem szab, de természetesen alapvető feltételnek tekintette, hogy a pápai követ Magyarországon is megkapja mindazokat a diplomáciai előjogokat, amelyek a diplomáciai testület többi tagját megilletik. Ami az egyház birtokait oly közelről érintő agrárreformot illeti, Rómában azt nyilatkozták, hogy az anyagi kérdések sohasem befolyásolták a spirituális és vallási problémák megoldását. A történelem azt igazolja, hogy ezeket a problémákat végül mindig megoldották azokban az országokban is, ahol agrárreformot hajtottak végre vagy államosították az egyház javait. A cikk szerint közismert, hogy a magyar püspöki kar kinyilvánította a Parlamentnek: nem kivételezni az egyházi javakkal, sohasem lesz napirenden a múltéhoz való visszatérés, csupán az, hogy az egyház intézményeinek sorsát megfelelőképpen biztosítsák. Az utolsó kérdés a kapcsolatok felvételének lehetséges dátumára vonatkozott, erre a néven nem nevezett szentszéki nyilatkozó azt válaszolta, hogy Róma tud várni, és a kezdeményező lépést a magyar kormánynak kell megtennie.¹⁴ Az üzenet világos volt: minden kötelezettség nélkül, de a Szentszék nyitott a magyar kormány esetleges közeledésére.

A burkolt üzenetnek hamarosan foganatja lett: Nagy Ferenc miniszterelnök és Gyöngyösi János külügyminiszter a kérdés tisztázását is feladatul adta Kertész István jogtudós-nak, aki 1947 tavaszától képviselte Magyarországot Rómában. Az új római követ addig a külügyminisztérium béke-előkészítő osztályán dolgozott, a magyar delegáció tagja volt a párizsi konferencián, tehát egy igen felkészült diplomatának számított. Kiutazása előtt a követ felmérte a hazai terepet. Visszaemlékezései szerint Tildy Zoltán államfő „mismásolt”, és félt írásba adni támogatását. Mindszenty szkeptikus volt. Bánáss László veszprémi püspök – aki szívélyes kapcsolatot ápolt néhány baloldali politikussal – viszont lelke-

14 *Magyar Nemzet*, 1947. március 15. III. évfolyam, 62. szám.

sen biztatta Kertészt, naivan azt hitte, hogy a kommunisták és a szovjetek támogatják a kezdeményezést. Rákosi azonban nem támogatta a diplomáciai kapcsolatok felújítását. A döntő szót a Szovjetunió budapesti követe mondta ki, aki a kérdésre rideg elutasítással válaszolt. Puskin követ a tiltást azzal indokolta, hogy „a Vatikán az amerikai érdekek európai ügynöksége, amelyet amerikai tőkésék finanszíroznak, s az új magyar demokráciának nincs szüksége ilyen reakciós erők képviselőjére”.¹⁵

A Szentszék és Magyarország közti hivatalos kapcsolatok helyreállítása tehát, amit a magyar kormány és a közvélemény nagy része egyaránt kívánt, túlnőtt a magyar belpolitikán, abban nagyhatalmi érdekkonfliktusok csapódtak le, és a szovjet politikusok határozott ellenállásába ütközött. A budapesti francia követ megítélése szerint a szovjetek engesztelhetetlensége a magyar katolikus egyház feje, Mindszenty József bíboros-prímás iránt érzett ellenségességükből, sőt gyűlöletükből fakad, mivel ő nem csupán a kormánnyal és a kommunista befolyással, de a szovjet befolyással szembeni ellenállásnak is a vezetője. „Márpedig a bíboros prímás ezt a veszélyes szerepet mértéktartás nélkül játssza – jelentette Párizsba –, egyre több óvatlanságot követ el nyelvhasználatában és magatartásában egyaránt, és komoly gondokat okoz a magyar kormánynak, amelyet elszomorít a gondolat, hogy a Vatikán ezt a főpapot helyezte a magyar katolikus hierarchia élére a legyőzött, feldúlt és elfoglalt Magyarországon.”¹⁶ Az egyházfővel szemben táplált ellenszenvhez legalább azonos súllyal társult a Vatikán ekkortájt már szembetűnőnek mondható Amerika-barátsága, vagy megfordítva: a protestáns Egyesült Államok közeledése a Szentszékhez, ami a legkülönbébb módokon nyilvánult meg. Így például amerikai katonai repülőgép vitte 1946-ban Mindszentyt a római konzisztóriumra, Hlond lengyel bíboros az USA varsói követségén tartott sajtóértekezletet,¹⁷ és a vasfüggönyön túl működő vatikáni missziók vezetői gyakran amerikai állampolgárok, ez idő tájt Hurley belgrádi és O’Hara bukaresti nunciusok. Így ezek a személyek nemcsak a Szentszék, hanem a hatalmi befolyásban összehasonlíthatatlanul erősebb Egyesült Államok védelme alatt is álltak. A szívéllyesség kölcsönös megnyilvánulása ellenére 1984-ig nem volt diplomáciai kapcsolat a Szentszék és az USA között. Az amerikai protestánsok bizalmatlansága miatt még az 1940-ben bevezetett szentszéki elnöki különmegbízotti rendszert is igen sok bírálat érte, de a közös kommunista ellenfél mégis előnyössé tette Róma és Washington közeledését: amíg a pápa az antikommunista front „erkölcsi feje”, addig Amerika azon politikai hatalom volt, amely érdemi ellenállást tudott kifejteni a bolsevizmussal szemben.

Ebben az összefüggésben eleve reménytelen lehetett minden próbálkozás, hogy meggyőzzék a szovjeteket: egy élesebb politikai érzéssel megáldott nuncius jelenléte csak javíthatna a helyzeten. A francia diplomácia meglátása szerint a szovjet hatóságok inkább épp az ellenkezőjét gondolták: „csak növelné a bonyodalmakat, ha egy hajlékonyabb és felvilágosultabb nuncius társulna egy hajthatatlan és korlátolt bíboroshoz”.¹⁸ Épp ezért is

15 KERTÉSZ István: *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és Nyugat között* (Extra Hungariam). Budapest, 1995. 374.

16 Archives du Ministère des Affaires étrangères (AMAE) Série: Europe, 19441960, sous-série: Hongrie, dossier: 18. Questions religieuses, 1944–1949. Henry Gauquié, Franciaország magyarországi követének 157/EU számú jelentése, 1947. április 16.

17 MNL OL XIX-I-1-v, Ortutay iratai, 3-c tétel/9 (38. doboz) Sajtóanyag, *Die Weltwoche*, [1948. vagy 1949.] március 3.

18 AMAE Série: Europe, 19441960, sous-série: Hongrie, dossier: 18. Questions religieuses, 1944–1949. Henry Gauquié, Franciaország magyarországi követének 157/EU számú jelentése, 1947. április 16.

merülhetett fel diplomáciai berkekben a hír, miszerint Kertész István követ megpróbálja meggyőzni a Vatikánt: Mindszentyt nevezze ki kuriális bíborossá (amely törekvés 1948 decemberéig napirenden maradt), és ezzel a kapcsolatfelvétel elől elhárulna legalább a személyi akadály.

A fakultatív hitoktatás napirendre tűzése azonban egységfrontba terelte azokat is, akik netán növekvő fenntartásokkal figyelték Mindszenty primás magatartását. Hamarosan tiltakozó táviratok és levelek ezrei árasztották el Varga Bélának, a nemzetgyűlés elnökének, Nagy Ferenc miniszterelnöknek és a politikai pártok vezéreinek hivatalait, amelyeket a plébánosok, a katolikus egyházközségek elnökei, a Katolikus Szülők Vallásos Szövetségének helyi szervezetei, pedagógusok küldtek.¹⁹ 1947. március 20–21-én Szegeden egyetemi hallgatók és középiskolai diákok tüntettek a fakultatív hitoktatás bevezetése ellen. A rendőrség először vetett be fecskendőt a tömeg szétosztatására.²⁰ Március 29-én Mindszenty tiltakozott a püspöki kar nevében.²¹ Áprilistól kezdve az általános iskolákban és a középiskolákban dolgozó hittanárok a tanulókkal „hűségleveleket” írtak a hercegprimáshoz. Missziós napok és hetek, gyűlések követték egymást, több ilyenén maga a hercegprimás is részt vett. Március 21-én Győrött kijelentette, hogy a katolikus egyház ragaszkodik a kötelező hitoktatáshoz, majd április 12-én a püspöki kar mind a 14 tagja által aláírt levélben kérte Nagy Ferenc miniszterelnöktől, vegye le a napirendről a fakultatív hitoktatás kérdését: „*Miniszterelnök Úr! Köztudomásúvá vált, hogy a pártok felvetették a fakultatív hitoktatás és egyéb egyházpolitikai törvények tervét. Mivel a felvetett tervek általános egyházi törvényeket érintenek, a magyar katolikus püspöki kar azok tárgyalására nem illetékes. Az Apostoli Szentszék felé volna helyes modus vivendi tárgyalás keretében ezeket a kérdéseket esetleg felvetni. A kötelező hitoktatás mellett elfoglalt álláspontját továbbra is fenntartva, indokoltnak látná a magyar püspöki kar, hogy ezek a kérdések addig is a napirendről levéssenek.*”²² Az egyéb egyházpolitikai törekvésekre reagálva a testület leszögezte: mivel a felvetett tervek általános egyházi törvényeket érintenek, azok tárgyalására a kánonjog értelmében kizárólag az Apostoli Szentszék illetékes.

A püspöki kar levelének hatására Nagy Ferenc miniszterelnök azonnal (1947. április 15-én) írt Ortutay Gyula kultuszminiszternek: „*Miniszter Úr! A magyar kormány egyértelmű óhaja, hogy azok az egyházpolitikai kérdések, amelyek az utóbbi időben felmerültek, békés úton és az egész magyar népet megnyugtató módon rendeztessenek, ezért örömmel látná, ha a katolikus egyházat illető kérdések felől a Szent Szék (sic!) megbízottjával a legrövidebb időn belül tárgyalások indulnának meg, hogy ezek eredményeképpen megállapodás jöjjön létre. Amidőn megállapítani kívánom, hogy ezen kérdések megoldásának előkészítése főként Miniszter Úr illetékességébe tartozik, egyúttal közölhetem, hogy a ma-*

19 A Katolikus Szülők Országos Szövetségéről lásd GIANONE András: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948 éveiben*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010. 193–202. és GIANONE András: *Lénárd Ödön és az Actio Catholica*. In: *A piarista rend Magyarországon*. Szerk.: FORGÓ András. Szent István Társulat, Budapest, 2010. 657–663.

20 *Magyar Kurír*, 1947. március 21.; *Új Ember* (III. évf.) 13. sz. 1947. március 30. 4.

21 ÁBTL 3.1.9. V–700/13. 20. Mindszenty József levele Nagy Ferenc miniszterelnöknek, Esztergom, 1947. március 29. (EPL 2000/1947.) Másolatban – egyéb kérdések tisztázása érdekében – ezt a levelét megküldte Ortutay Gyula kultuszminiszternek, Esztergom, 1947. június 7. Uo., 25–26.

22 MNL OL XIX–A–1–e–VI/3–894. 2. doboz. Nagy Ferenc miniszterelnök iratai. Nagy Ferenc másolatban küldi a püspöki kar 313/1947. sz. levelét Rákosi Mátyás államminiszternek, az MKP főtükára részére.

gyar kormány örömmel látja ha a Szent Székkal való tárgyalások előkészítésével Miniszter úr dr. Tóth László egyetemi tanár urat, a szegedi egyetem rektorát bízna meg.”²³

Mivel a fakultatív hitoktatás gerjesztette politikai hullámverés legyengítettek minden megbékélésre irányuló kezdeményezést, az egyház és az állam közti kapcsolatok tartós és kielégítő megoldását csakis a magyar állam és Róma közvetlen megállapodásától, egy konkordátumtól lehetett komolyan remélni. Tóth László rektor a miniszterelnök és a pártvezetők együttes megállapodása értelmében a háború utáni első (!) (fél)hivatalos kormány megbízottként el is utazott Rómába, eredetileg azzal a felhatalmazással, hogy a fakultatív hitoktatás bevezetéséről tárgyaljon.²⁴ Miért volt szükség egy „civilre” a diplomata, Kertész István követ mellett? Esetleg mert kevésbé szűrt szemet egy politikus-tanárember római „mozgása”, mint a hivatásos diplomataé? Útlevelét ugyan csak a SZEB-en keresztül kaphatta meg, tehát a szovjeteknek valamit tudniuk kellett utazása céljáról. Tóth rektor küldetése és a kormányzat konkordatárius törekvése mögött a kormány politikai legitimitációt kereső szándéka állt. Saját választói, a fakultatív hitoktatás tervétől megdöbben magyarlakosság előtt akarta legitimáltatni magát, és egy vatikáni nyilatkozattal kívánta eloszlatni azt a szerinte hamis képet, hogy a kormányzat korlátozni akarja az egyházakat. Tóth missziója azért fordulat a szentszéki-magyar kapcsolatok történetében, mert addig a diplomáciai kapcsolatok megújításáról volt szó, most viszont nemzetközi jogi megállapodás, egy konkordátum előkészítése merült fel – utólag tudjuk: illuzórikusan.

Tóth utazásának hírére az esztergomi érseki hivatal nyilatkozatot adott ki, amelyben – a püspökök fentebb idézett levelének ellentmondva – cáfolta, hogy „egy esetleg kötetlen konkordátum tárgyalásainak keretén belül az elvett egyházi javak reális kártalanítása ellenében a fakultatív hitoktatás és az egyházpolitikai kérdés is az alkudozás asztalára kerülhetne”.²⁵ Mindszenty sem volt rest, és egy pápának írt levélben „fúrta meg” Tóth küldetését, felröva, hogy előzetes tudta nélkül (mert utólag Nagy Ferenc miniszterelnök jelentette) utazott a Szentszékhez tárgyalni, hogy annak beleegyezésével törölhessék el Magyarországon a kötelező vallásoktatást, és hogy iskolakérdésekben a Szentszék egy külön megbízottat nevezzen ki. A hercegprímás szerint egy külön apostoli delegátus kinevezése nemcsak a híveket zavarná meg, de az ő – mint az Apostoli Szentszék született követének – tekintélyét is csorbítaná, ezért előrébbvalónak tartotta a diplomáciai kapcsolatok normalizálását.²⁶ A kifogások konkrét tartalmától függetlenül a kormány részéről a Szentszékkel közvetlen tárgyalásokat kezdeményezni még azt megelőzően, hogy otthon a püspöki karral legalább nagyjából nem tisztázta a vitás kérdéseket – teljesen céltalan és eredménytelen vállalkozás volt.

Mire a rektor Rómába ért, küldetése célja megváltozott: egy olyan publikálható nyilatkozatot kellett szereznie a Szentszékétől, amely elismeri a magyar kormány jó szándékát az egyházpolitikai kérdések kezelésénél, és egyszersmind közvetett felszólítást tartalmazott

23 MNL OL XIX-J-1-j-IV-14. 258/pol. res./1947. Vatikán TÜK-iratok, 1. doboz.

24 A Tóth-misszóról, illetve a diplomáciai kapcsolatok kérdéséről lásd BALOGH Margit: *Szentszéki-magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben*. In: *Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok.) Tanulmányok Erdő biboros tiszteletére*. Szerk.: TUSOR Péter. Gondolat-PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest-Róma, 2012. 367–426.

25 *Új Ember* (III. évf.) 17. sz. 1947. április 27. 2.

26 ÁBTL 3.1.9. V-700/13. 22. Mindszenty József levele XII. Pius pápához, Esztergom, 1947. május 30. Magyar nyelvű gépelt tisztázata, aláírás nélkül. Ugyanez latinul: 23–24.

volna a kormányzat munkájának katolikus egyházi támogatására. Tóth rektor azonban a magyar újjáépítés eredményeit elismerő nyilatkozat megszerzésével is eredménytelenül próbálkozott.²⁷ Állami megbízói túllőttek a célon, mert egy ilyen természetű nyilatkozat áttételesen Mindszenty bíboros magatartásának elítélését jelentette volna, s erre a Szentszék nem volt kapható. Végül, mivel Tóth rektornak hivatalos egyházi megbízatása nem volt, mindössze annak kipuhatolását kérték tőle: vajon a Szentszék hajlandó volna-e egy magyar püspököt fogadni a konkordátum megkötésére vonatkozó tárgyalások előkészítésére? A püspöki kar 1947. augusztus 14-i konferenciáján elhangzott tömör úti beszámoló felel a kérdésre: „Az eredmény alig valami vagy teljesen semmi.”²⁸

A (fél)hivatalos megbízatás tehát balul ütött ki. A fakultatív hitoktatás kérdésén a diplomáciai kapcsolat és a konkordátum ügye is megfeneklett, a kormánynak semmit nem sikerült elérnie a Szentszéknel, különmegbízottat nem küldtek, sőt inkább Mindszenty politikája kapott megerősítést, lényegében teljesen szabad kezet kapott Rómából, és a hitoktatás kérdésében is látványos eredményt ért el. A viharos gyorsasággal kibontakozó tiltakozási hullám mértéke ugyanis meglepte a politikusokat, nyilvánvalóvá vált, hogy az iskolák fokozatos és demokratikus szekularizációjának programja megbukott az egyházak tömegbefolyásán, szervezettségén és egységén. Május végére, június elejére, még mielőtt döntés született volna a kérdésben, a fakultatív hitoktatás bevezetése – legalábbis egyelőre – lekerült a napirendről. A konkordátum és a diplomáciai kapcsolatfelvétel terve viszont nem, olyannyira, hogy az 1947. augusztus 1-jével kezdődő állami költségvetésbe beállították a Szentszék mellett működő magyar követség várható költségeit.²⁹ Ennek vizsgálata viszont már egy újabb tanulmány témája lehet.

MARGIT BALOGH

OPTIONAL RELIGIOUS INSTRUCTION AND THE FAILURE OF THE CONCORDATE
STRUGGLE OVER RELIGIOUS INSTRUCTION IN HUNGARY, 1946-1947

Until 1948 the legality of the denominational schools had never been questioned. However, there were several decrees which aimed at modernisation and equal opportunities, also serving actual political aims at the same time. In the beginning, the primate was able to protect Catholic schools. Nonetheless, in the spring of 1946 articles attacking the denominational schools started to appear in the press. These articles questioned the legitimacy of denominational schools. On 6 March 1947 the coalition parties agreed in three fundamental questions, one of them being to make religious instruction optional. Politicians did not expect serious opposition from the Churches, but they miscalculated. The primate protested in a circular blaming the government of not postponing the decision till the concordat with the Holy See. This brought the concordat between the Holy See and Hungary into the foreground. Present study analyses the attempts to normalize the diplomatic relations between the two states in the spring of 1947. The concordat was not concluded due to the disagreements concerning the legitimacy of religious instruction in schools.

27 MNL OL XIX-J-1-j-IV-14. 258/pol. res./1947. Vatikán TÜK-iratok, 1. doboz. Kertész István rk. követ és meghatalmazott miniszter feljegyzése Tóth László egyetemi rektor római megbízatásáról.

28 Az 1947. augusztus 14-ére összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, Mindszenty József bíboros hercegprímás közlései. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között.* Szerk.: BEKE Margit. Köln–Budapest, 1996. 232.

29 MNL OL XIX-J-1-j-IV-14. 258/pol. res./1947. Vatikán TÜK-iratok, 1. doboz. „Magyarország és a Vatikán közötti kapcsolatok” Tóth László jelentésének melléklete. [Róma, 1947. június 16.]

CSAPODY MIKLÓS

AZ EURÓPAI „KERESZTÉNY UNIÓ”

Bálint Sándor keresztényszocializmusa

Bálint Sándort (1904–1980), a magyar folklórkutatás egyik legnagyobb alakját, a hazai vallási néprajz megteremtőjét katolikus gondolkodóként mindenekelőtt a magyarság, Európa és a katolicizmus jövőjének erkölcsi és politikai kérdései foglalkoztatták. Széleskörű történelmi, világirodalmi, zenei és képzőművészeti, továbbá filozófiai, teológiai, liturgikus műveltségét a húszas évek elején alapozta meg.¹ Elmélyült az egyháztörténetben is, főképpen a ferencesek, piaristák, jezsuiták hazai történetében. Miután a 19. század végének teológiai és vallásos mozgalmait, egyházpolitikai küzdelmeit tanulmányozva megismerkedett Európa első világháború utáni katolikus irányzataival, főként a politikai katolicizmus foglalkoztatta.² A szegedi Alsóvároson nyert, Bartók által tudatosított ösztönzései nemzedékének művészeti-tudományos kezdeményezéseihez, szociális felfogása és politikai tájékozódása a kibontakozó katolikus reformnemzedék társadalmi mozgalmához vezették.³

A harmincas évek első felétől mindenekelőtt az erkölcsi megújulás lehetőségét kutatta. Szellemtörténeti visszatekintése szerint „a XIX. század világnézeti viharaiiban kevesedmagával a katolicizmus őrizte meg és adta át alkalmas pillanatban a transcendens kitekin-tés vizsgálatát a modern léleknek [...] ezektől az időktől fogva beszélhetünk már nemcsak felekezeti jellegű és célzatosságú, de világnézetté mélyült respektábilis katolikus költészetről (Sík Sándor, Harsányi Lajos). A neoskolasztikus filozófia Prohászka Ottokár, Pauler Ákos és Horváth Sándor spekulációiban talál jelentékeny magyar visszhangra. Giesswein Sándor az örök béke gondolatának és szociális kérdésnek különös tiszteletünkre méltó apostola.”⁴ Találkozott Kanter Károly, az eucharisztikus kultusz hazai terjesztője és a Regnum Marianum-alapító Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök életművével is. Meggyőződése volt, hogy a 19. században „Európa kiüresedik és elfásul, a világ és élet öngyilkos hangulattá foszlik, a haladás és civilizáció hősei megszegyenülnek [...] A részeire bomlasztott világ keményen követeli a mi szeretetünk teljességét, amely éppen megoszlásában, szertehullásában, rádiumszerű sugárzásában válhat határtalanná.”⁵

1 *A kultúra és az emberség biztonsága.* Bálint Sándor válaszol Csapody Miklós kérdéseire. In: CSAPODY Miklós: *„Nehéz útra keltem...”* Beszélgetések Bálint Sándorral. Bába. Szeged, 2004. 148. és BÁLINT Sándor: *Magamról.* In: *A hagyomány szolgálatában.* Magvető. Bp., 1981. 237.

2 CSAPODY Miklós: *„Meg kell teremteni az európai Keresztény Uniót”* Bálint Sándor, az új európai egység-gondolat magyar előhírnöke. In: *Késői ünnep.* Korona. Bp., 2008. 129.

Miután történelmi pozícióinak megőrzése folytán a katolikus egyház továbbra is képes volt érvényesíteni befolyását az államéletben, a magyar politikai katolicizmus, különösen a keresztényszocializmus megmaradt a politika perifériáján.⁶ Visszaszorult eszmevilágát a *Quadragesimo anno*, XI. Pius enciklikája (1931) frissítette föl, amely erőteljes, ám távolról sem az egész egyházat átható ébredést hozott. Radikálisnak mondható szociális töltete, teológiai és társadalompolitikai megalapozott szellemisége érzelmileg is találkozott Bálint Sándor felfogásával, aki azonosult eszmevilágával, és kivette részét az érvényre juttatását célzó munkából; „Aktívan tevékenykedett mondhatni valamennyi hitbuzgalmi egyesületben.”⁷ P. Kerkai Jenő társadalmi elgondolásai 1935 őszén többek közt az ő segítségével léptek a megvalósulás útjára Szegeden, ahol eleven keresztény „szociális atmoszféra” bontakozott ki.⁸ A kezdeményezés nem volt független a rokon törekvésektől. Sem a népi irodalomtól, sem a tudománytól, a pesti egyetem nagy nemzedékének tagjai: Brandenstein Béla filozófus, Dékány István szociológus, Magyary Zoltán közigazgatási szakértő, Moór Gyula jogfilozófus, Schütz Antal teológus társadalmi felfogásától. Kerkai nyilvánvalóan ismerte a szegedi és a fővárosi egyetemi agrársettlement munkáját, a felvidéki Sarló, az Erdélyi Fialatok eredményeit is. A parasztfiatalúságot szervező, sikeres KALOT (Katolikus Legényegyletek Országos Testülete, 1939-ig Titkársága), majd a KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Szövetsége), a katolikus értelmiségi középnemzedék tagjai és a francia mintákon nevelődött, szociális reformokat sürgető írók hamarosan határozottan léptek föl a konzervatív főpappal szemben.⁹

A *Quadragesimo anno* hatása 1934-től Szegeden leginkább az EMSZO (Egyházközségi Munkásszakosztály) munkájában mutatkozott meg, amely a KALOT egyik előzménye, rövidesen társmozgalma lett. Ugyancsak Szegeden jött létre a KLOSZ (Katolikus Leányok Országos Szövetsége), a KIOE (Keresztény Ifjűmunkások Országos Egyesülete) és a KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Szövetsége, 1935–46).¹⁰ Bennük Bálint Sándor saját

3 Mindenekelőtt a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumához, melynek külső „dolgozótagja” volt. Politikailag is „öntudatosabbá” vált, amit „a szegedi *agrársettlement* mozgalomban való aktív részvételem is bizonyít. Később a *Válasz* írói közösségébe is beletartoztam. 1936–44 között a *Korunk Szava*, majd a *Jelenkor* c. radikális katolikus folyóiratokba írogattam, 1941–44 között pedig még a baloldali *Délmagyarország* napilapban is jelentek meg sűrűn cikkeim.” *Önéletrajz*. Szeged, 1961 februárjában. Gépirat autográf aláírással. MTA Akadémiai Levéltár (a továbbiakban MTA AL). *Bálint Sándor (1904) irod.tud.–néprajztud. Kand. 1963. 604/6.*

4 *A modern magyar lélek útjai*. Izenet (Szeged), 1934. 1. évf. augusztus. 65–67.

5 BÁLINT Sándor: *Breviárium*. Összeáll. CSANÁLOSI Lilla. Mandala. Szeged, 1997. 40–41. Mal du siècle: az évszázad betegsége (fr.).

6 Gergely Jenő megállapítását idézi BALOGH Margit: *Búcsú Gergely Jenőtől*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2010. 22. évf. 1–2. 185.

7 „Fellazítók” *[ledő]n[evű] előzetes ellenőrző csoportosítás ügyben*. Összefoglaló jelentés [a továbbiakban: Öfj.]. Szeged, 1965. ápr. 13. 3–4. ÁBTL Cs-704. *Fellazítók* 0–12554/3.

8 BALOGH Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok* 23. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 1998. 32.; Kerkai Jenő életrajzára lásd BALOGH Margit: A „Kisatya”. P. Kerkai Jenő S. J. (1904–1970). In: *Az idő élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon, 1944–1949*. Szerk.: KOVÁCS K. Zoltán – ROSDY Pál. Barankovics István Alapítvány, Bp., 1996. 42–72.

9 RÓNAY László: *Magyar katolicizmus (1890–1939)*. Vigilia, 1994. 59. évf. 8. 607.; BALOGH Margit: A KALÁSZ mozgalom krónikája. Vigilia, 1987. 52. évf. 6. 432–437.

10 GICZI Zsolt: *Egyházak és vallási mozgalmak*. In: *Szeged története* 4. k. 1919–1944. Szerk. SERFŐZŐ Lajos. Kiadja Szeged megyei jogú város Önkormányzata megbízásából a Somogyi-könyvtár. Szeged, 1994. 605.

törekvéseinek intézményes igazolását látta, miután magát „katolikus jobboldali, szociális eszmetartalommal átítatott humanista, népi, erősen magyar” beállítottságúnak tartotta.¹¹ Azonosulásának alapja az a felismerése volt, hogy nem elég a néphez „lehajolni”, nem elég helyzetét tudományosan felmérni, hanem számára „utat kell nyitni fölfelé”.¹² Hamarosan az országos vezetésben, a szellemi irányításban vállalt részt. A KALOT rövidesen a korabeli Európa legnagyobb paraszti mozgalmává fejlődött:¹³ 3 ezer faluban több mint félmillió tagja volt, húsz bentlakásos népfőiskoláján 1943–44-re 30 ezren végeztek.¹⁴

Bálint Sándor felismerte azt is, hogy noha az EMSZO szellemi és a KALOT gyakorlati tevékenysége jól kiegészíti egymást, az érdekvédelem gyenge lábakon áll. Harmadik pilléreként ezért hozták létre a Szegedi Munkásság Hivatásszervezetét (1936–37), a későbbi Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete csíráját. A szervezést indokolni látszott P. Varga László álláspontja is, mely szerint „A szociális igazságosság csak akkor fog [...] győzelemre jutni, ha az egész társadalmat átfogó hatalmi szervezet áll szolgálatában. Ez nem lehet más, mint a szociális rendiség szervezete, amely hivatások, tehát szolgálatok szerint tagozódó rendekbe csoportosítja a mostani osztályokat, és ezeken keresztül egyetlen építő közösségbe olvasztja az egész nemzetet.”¹⁵ A hivatásrendiség a hazai újkonzervativizmusnak ahhoz az irányzatához kapcsolódott, amely a keresztényszocializmus visszaszorulása után a vertikális osztályellentéteket horizontális foglalkozási tagozódás kiépítésével oldotta volna fel,¹⁶ közben okkal illették az olasz fasiszta korporációk másolásának vádjával. Bálint Sándor ezt a nézetet vitatta, amikor a hivatásrendet közösségi szolidaritásként, ősi magyar hagyományként idealizálta, amely a keresztény tanításból és a népi gyakorlatból ered. „Voltaképpen nincs szükségünk arra, hogy külföldi kollektív mozgalmakat másoljunk [...] A nemzeti, sőt szentistváni szolidarizmust a XIX. század uralkodó bálványai szétbomlasztották. Egyéni, osztály-, felekezeti és faji ellentétek néznek egymással farkasszemet, kíméletlen önzés vett rajtunk erőt: új bálványok prédája lettünk. Mire van szükségünk? Ismerjük meg magunkat, okuljunk népünk és múltunk értékeiből! [...] Az egyén nem bújhat el kötelességei elől, sem a tehetség, sem a gazdagság nem jogosít kibúvóra, viszont a társadalom sem [csupán] állampolgári kötelék, mechanikus szerkezet, hanem emberi állapot. A társas lét nem teher, hanem ritmus.”¹⁷ A mozgalmak

11 „Körömdi” fn. ügynök 1962. szept. 27-i jelentése. In: *A célszemély: Bálint Sándor. Ügynökjelentések, pöriratok 1957–1965.* Bálint László és Velcsov Márton gyűjtése alapján szerk. PÉTER László. Belvedere Meridionale. Szeged, 2004. 10–11. A „Körömdi” fedőnevet Kerényi (Koch) József (1905–1987) testnevelő tanár, Bálint Sándor tanítóképzőbeli kollégája viselte, aki 1962–64-ben 14 jelentést készített róla. Bálint Sándorról 1957–77 között 26 ügynök biztosan jelentett, l. CSAPODY Miklós: „A világban helytállani...” *Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980.* Korona. Bp., 2004. 305–306.

12 VIDA István: *Az ifjú katolikus népmozgalmak Magyarországon, 1935–1949.* Új Látóhatár, 1988. 31. évf. 4. 518.

13 LÁSZLÓ T. László: *Szellemi honvédelem. Róma, 1980. 24.*; BALOGH Margit: *A keresztényszociális mozgalmak az 1930-as években és a kereszténydemokrácia.* In: *Az élő hagyomány: Barankovics István és a magyarországi kereszténydemokrácia öröksége.* Szerk.: HÁMORI Péter – GERGELY Jenő – MÉSZÁROS József. *Barankovics István Alapítvány – Gondolat, Bp., 2007. 87–125.*; BALOGH Margit: *Egy jezsuita apostoli küldetés nyomában – avagy a KALOT-mozgalom a gyakorlatban.* In: *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik.* Szerk.: MOLNÁR Antal – SZILÁGYI Csaba. *METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Bp., 2010. 94–125.*

14 VIDA István: *Kerkai Jenő útjai.* Katolikus Szemle, 1980. 32. évf. 4. 314.

15 *Szociális reform és hivatásrendiség.* Bp., 1941. 20.

16 A. SAJTI Enikő: *A háború előtti évek.* In: *Szeged története* 4. k. 460.

azonban még a zeniten is óriási ellenállással találták szembe magukat. A katolikus reformértelmiség nagy árat fizetett eredményeiért, képviselői számtalanszor kerültek éles összetűzésbe az egyház vezetőivel. Ez várt Bálint Sándorra is, amikor Mindszenty autokrata konzervatívizmusaival szemben Barankovics modern kereszténydemokráciája mellett foglalt állást.

Az európai és hazai újkatolikus kezdeményezések mellett figyelemmel kísérte a húszas évek második felében megjelent Páneurópai Uniónak a föderális Európa megteremtésére irányuló törekvéseit is. A mozgalmat a szellemi-politikai közeledés, az első világháború utáni európai megosztottság fölszámolását célzó jó szándékú szervezetnek tartotta, joggal, miután már akkor úgy látta, hogy a földrész jövőjét a francia–német viszony határozza majd meg.¹⁸ Az önkéntes európai egység eszméje élénk rokonszenvet váltott ki, mégsem volt realitása a Harmadik Birodalom felemelkedése után. „Európa nem fog egy csapásra, egyszeri építés eredményeként létrejönni – vélte Robert Schuman a háború után –, azoknak a kézzelfogható eredményeknek a révén születik meg, amelyek előbb a tényleges szolidaritást teremtik meg. Az európai nemzetek összefogása azt igényli, hogy Franciaország és Németország évszázados szembenállása megszűnjön: vállalkozásunknak mindenekelőtt Franciaországot és Németországot kell érintenie.”¹⁹ Az 1950. évi Párizsi Nyilatkozat csak a hatvanas évek elején jutott el Bálint Sándorhoz; a lakásán tartott titkos házkutatás után a politikai rendőrség megállapította, hogy bizonyos „ellenséges tartalmú” iratok „Habsburg Ottónak az 'Egyesült Európa' megteremtésére vonatkozó koncepcióit tartalmazzák.”²⁰ Lefoglalták még az „Új Európa” c. (Habsburg Ottó szerkesztésében megjelent) 1964. évfolyamának néhány számát [!], a katolikus emigráció által szerkesztett izgató tartalmú kiadványokat, Dr. Bálint naplóját, mely mélységes kommunistaellenességét és keresztényszocialista koncepcióját tartalmazza.”²¹ 1944 telén vetette papírra *Alkossunk új embert* című fogalmazványát, amelyben a magyar katolicizmus megújulását sürgette az új, katartikus történelmi körülmények között: „Fel kell ébreszteni a keresztény öntudatot. Ha a keresztényekben nem fejlődik ki a felelősségtudat, beláthatatlan a következmény [...] A katolicizmus nem világnézet, párt, emberi magatartás, hanem ezen túl a királyi ember lakomájára is hivatalosak vagyunk.”²²

1945-ben „haladó katolikus meggyőződésének” ösztönzésére kapcsolódott be országos politikába.²³ Úgy látta, „a keresztény szellemű politikának is radikalizálódnia kell, és részt kell vennie más demokratikus, haladó pártokkal egyetemben Magyarország újjáépítésében.”²⁴ A küzdelmet úgy is vállalta, hogy noha az ország „felszabadult a háború öldöklő szorongásai és a közvetlen magyar múlt bénító ellentétei alól, de már mindenki érzi,

17 *Cím és keltezés nélküli kéziratöredék.* Bálint Sándor hagyatékában (Móra Ferenc Múzeum, Szeged).

18 ORMOS Mária: *A gazdasági világválság magyar visszhangja* (1929–36). PolgArt. Bp., 2004. 75–76.

19 *Az 1950. május 9-i nyilatkozat.* In: Robert SCHUMAN: *Európáért.* Második, jav. kiad. Pro Pannónia Alapítvány. Pécs, 2004. 155.

20 Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Alosztály (a továbbiakban: CsmRfk III/III. Alo.). *Titkos házkutatás lefolytatására.* Javaslat. Szeged, 1964. jún. 3. 2. *A célszemély...* 42.

21 *Távmondatt.* [A] BM III/III. Csoportfőnökség vezetőjének, Bp. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs-704. „*Fellazítók*” 0–12554/3.

22 1944. november. Gépirat. Bálint Sándor hagyatékában.

23 *Bálint Sándor terhelt tanúkihallgatásának rendőrségi jegyzőkönyve.* Szeged, 1965. júl. 13. 3. *A célszemély...* 139.

24 *Önéletrajz.* Szeged, 1961. február. Gépirat autográf aláírással. MTA AL *Bálint Sándor (1904) irod.tud. – néprajztud. Kand.* 1963. 604/6.

hogy most meg életének isteni kiváltságától, szabadságától, emberi önrendelkezési jogától akarják megfosztani.”²⁵ A személyiség megújódását olyan elodázhatatlan feladatnak tartotta, amely a háború utáni magyar társadalom mindent átható megújulásának előfeltétele, sikere pedig az általa megkerülhetetlen kényszernek, egyszersmind megtisztító lehetőségeknek tekintett változások után meghatározza a magyarság jövőjét. A Demokrata Néppártnak az 1945. nyári választásoktól 1948 végéig volt képviselője, amikor megkezdődött „a kommunista Gleichschaltung: többek között államosítják az egyházi iskolákat és letartóztatják, majd elítélik a bíborost. A nyugat bámul bennünket, mint Kossuth, vagy Apponyi idején, de a kisujját sem mozdítja meg érettünk. Az uralkodó kormányzat, főleg álnokságával rengeteget vétkezett, ilyenek a földreformmal való játék, a demokratikus fair play semmibevétele, az ellenzék kiirtása, a szellemi szabadság és az emberi jogok pártszerű értelmezése, idegen imperializmus szolgasága.”²⁶

A háború után a francia, belga, olasz és osztrák, de főként a nyugatnémet (Rajna-menti, bajor) katolikus irodalmi, filozófiai, művészeti megújódást, politikai sikon a kereszténydemokrácia: a francia Köztársasági Népi Mozgalom, majd a német Kereszténydemokrata Unió és Keresztényszocialista Unió eszméit tekintette iránytűjének. Tájékozódása természetesen módon egészítette ki a keresztényszocialista hagyományokat és a háború utáni magyar kereszténydemokrácia természetjogát. Alaptétele volt, hogy a 15. század második felében európai egység gondolata – az *europa imperialis*, majd a Coudenhove-Calergi-féle Európai Egyesült Államok (utóbb az Európai Konföderáció) eszméje – egyetemes keresztény eszme. Ezért nemcsak a nagyhatalmi közeledést tekintette történelmi szükségszerűségnek, hanem az európai egység belátható időn belüli létrejöttét is. Döntő felismerése volt, hogy a keresztény egység gondolat megvalósítása a második világháború utáni európai kereszténységnek olyan küldetése, amely kétezer éves örökségéből fakad. Schuman-nel vallotta, hogy „A demokrácia a kereszténységnek köszönheti létét [...] Soha Krisztus előtt nem fogalmazódtak meg hasonló gondolatok. Ilyen módon a demokrácia eszmeileg és időrendben szorosan kötődik a kereszténységhez.”²⁷

1947-re „Mindszentyvel való kapcsolata, különösen, amióta Barankovics mellé állt, erősen megromlott. Különben meleg kapcsolatot tart fenn egyházi vezető körökkel, a főleg reakciós egyetemi diákságból alakult kongregációs mozgalommal és a jezsuitákkal [...]”²⁸ Mandátumáról Mindszenty letartóztatása után mondott le, a magyar–szentszéki kapcsolatok fejleményeit azonban Angelo Rotta nuncius kiutasítása, a tárgyalások 1945. tavaszi megszakadása után is nyomon követte. A magyar kormánynak a kapcsolatok rendezését célzó, 1947 nyarán sikertelenül végződött missziójáról kollégájától, a küldetéssel megbízott Tóth László egyháztörténésztől, a szegedi egyetem kispárti rektorától

25 CsmRfk Politikai Osztálya [a továbbiakban: PO]. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 5. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs-704. „Fellazítók” 0–12554/3.

26 CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 2–3. BM III/III. Alo. ÁBTL Cs-704. „Fellazítók” 0–12554/3. Gleichschaltung: a közelet erőszakos ideológiai-politikai egyneműsítése (ném.).

27 SCHUMAN: *Európáért* 51–52.

28 Jelentés. [A] *Demokrata Néppárt képviselőjelöltjei*. Bp., 1947. szept. 6. 13. ÁBTL BM III/III. O. Cs-704. „Fellazítók” 0–12554/2. Bálint Sándor 4. parlamenti felszólalása (a fakultatív hitoktatás ellen, az 1946–47. évi vallás- és közoktatásügyi költségvetés részletes tárgyalásakor. 110. ülés, 1947. márc. 13.). *Nemzetgyűlési Napló* 6. k. Athenaeum. Bp., 1947. 704–705.

közvetlenül értesült.²⁹ Úgy vélte, „az egyháznak sok minden kártérítéshez, elvett intézményeinek visszaadásához joga van. Joga lesz azonban ezeknek jó részéről önként, szabadon, véglegesen le is mondania, hogy legdrágább kincsét, a szabadságot – többek között – az állami beavatkozástól való szabadságot lehetőleg biztosítsa [...] Ebben a teljes kiszolgáltatottságban, a babiloni sorsnak ebben a fojtogató közösségében kell a magyar Sionnak várnia a szabadulásra. Ma a püspöki kar hűségnyilatkozatát olvasom, voltaképpen nincs rá megjegyzésem, érzem benne az erőszakot, az államhatalom könyörtelenségét.”³⁰ Álláspontja szerint az egyháznak „az elején kellett volna egy önmegtagadó, de szükségszerű próbára szánnia magát, feltétlenül leszámolni a múlttal, és beépülni bárminő gyakorlati áldozatok árán is a cseppfolyósan kavargó új magyar világba. Mi sem erkölcsi címeken, hanem politikai úton, külső erővel akartunk és reméltünk a helyzetet változtatni. Egyszóval sem a világnézetek, sem a pártok, sem az emberek nem tudtak a hagyományos magyar politikai, szellemi és emberi kiskorúságból kinőni. Ennek természetesen mélyreható történelmi és világpolitikai okai és előfeltételei voltak, illetve vannak, de ez mégsem mentesíti sem a magyar társadalmat, sem egyházunkat a szabadság és autonómia készségének kiépítése alól. Nem lehet mentségünk az sem, hogy erről a demokráciáról hamarosan kiderült, hogy halva született.”³¹ Akkoriban mégis úgy látta, „a mulasztások és tévedések ellenére is az adott pillanatban csak egyetlen organizáló tényező lesz itt: a magyar katolikus egyház. Különös gonddal kell ügyelnie, hogy a másik tábor ne az ő fegyvereikkel, ne a szemet szemért ószövetségi elv[e] alapján, hanem a kiengesztelődés és nagylelkűség karizmájával próbálja meg visszazorítani. Nem az a lényeg, hogy önmaga külön mozgalmi életet kezdeményezzen, hanem hogy az új magyar társadalmi fejlődés irányát és egyetemességét kijelölje.”³² Ebben kívánt közreműködni, és noha az állambiztonság a katolikus értelmiség egyik vezetőjének tartotta, később úgy érezte, inkább egyháza tartotta magát távol tőle.³³

Miközben az európai, főként a nyugati német újjáépítés a Marshall-segély mellett a keresztény politika mélyreható társadalmi mozgósító erejével indulhatott meg, Magyarországon a kommunista hatalom rendezkedett be, megkezdődött a polgári hagyományok és a kultúra felszámolása, az egyház- és vallásüldözés. Bálint Sándor és a megújulást sürgetők széles, korántsem csak katolikus tömegeinek kirekesztettség-érzését a negyvenes évek végétől annak felismerése fokozta, hogy „A demokrácia vagy keresztény lesz, vagy nem is lesz. Egy keresztényellenes demokrácia olyan karikatúra lesz, amely vagy zsarnokságba, vagy anarchiába sülyed.”³⁴ Lemondott már mandátumáról, amikor 1949 áprilisában, Washingtonban létrejött a NATO, 1950 májusában, Párizsban megjelent Robert Schuman és

29 A Tóth-misszióról BALOGH Margit: *Szentszéki–magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben*. In: *Magyarország és a római Szentszék* (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Collectanea Vaticana Hungariae. Excerptum ex class I, vol. 8. MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport. Szerk. TUSOR Péter. Bp.–Róma, 2012. 32–37.

30 CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 3. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs–704. „*Fellazítók*” 0–12554/3.

31 Uo. 2.

32 *III/III-as történelmi olvasókönyv* 2. k. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években. A „gondolat- és sajtószabadság”. Szerk. KAHLER Frigyes. Kairosz. Bp., 2002. 225. és *A célszemély... 230.*

33 DLUSZTUS Imre: *Bálint Sándor fiának lenni. Beszélgetés Bálint Péterrel a naplóról és a sorsról*. Szegedi Egyetem, 2004. nov. 29. 8.

34 SCHUMAN: *Európáért* 61.

Jean Monnet tervezete az európai föderáció fokozatos kiépítéséről.³⁵ Elgondolásuk mellett, hogy a német szén és a francia vasérc közös piacának megteremtése nyilvánvaló gazdasági előnyökkel járt, a béke biztosítékául is szolgált.³⁶ Európa politikai egyesítésének zökkenőkkel, válságokkal teli folyamata az Európai Szén- és Acélközösség 1951. áprilisi létrejöttével, a Párizsi Szerződést aláíró Francia- és Németország, a Benelux-államok és Olaszország társulásával vette kezdetét. A folyamat 1954 októberében, a Nyugat-Európai Unió (WEU) megalapításával haladt előre, melynek fő célja az NSZK katonai integrációja volt, de feladatának tekintette „Európa egységének előmozdítását és fokozatos integrálódását” is, közben a magyar „népi demokrácia” zsarnokságba és terrorba süllyedt. Amikor 1957 márciusában a Római Szerződésekkel létrejött az Európai Gazdasági Közösség és az Európai Atomenergia Közösség (Euratom),³⁷ Magyarországon a kommunista hatalom újbóli berendezkedése és a forradalom megtorlása zajlott.

1956-ban betegsége miatt nem vett részt a forradalmi eseményekben. A hatvanas években ezt jegyezte föl: „Amiben idehaza élünk, az szellemi vesztegár, hódoltság a javából. Sorsunk sokkal jobb, de sokkal reménytelenebb is, mint a nyugati ember egyáltalán fel foghatja [...] K[ádár]. J[ános]. államának az a tragédiája, hogy az emlegetett 'frigidaire szocializmusnak', a kispolgári materializmusnak, a habzsoló önzésnek, az eszménnyé emelt műveletlenségnek, a komfort eretnokségnek kénytelen engedni. Ez a társadalom – legalább egyelőre – méltatlan is a szabadságra [...] Láncra verve, kifosztva, sivatagba száműzve is szabad vagyok, elfogadom így ezt az életet: halálos életemet, de bele sohasem nyugszom.”³⁸ Kiterjedt egyházi és baráti kapcsolatain keresztül továbbra is körültekintően tájékozódott. Egyház- és világpolitikai megállapításai nemcsak azért foglalkoztatták az állambiztonságot, mert az ateista államfelfogással szemben állt, hanem mindenekelőtt a szentszéki politika miatt. Fontosnak ítélték az a véleményét, hogy a II. Vatikáni Zsinat (1962–65) idején egyedül járható útnak a dogmatikus merevséggel való szakítást, a „több szociális tartalmat” nevezte. Szerinte a Szentszék elvesztette politikai súlyát, de „vesztett a világnézeti harcban, saját táborában is. Ha az Egyház súlyát és erejét, befolyását a nyugati földtekén, ahol gyökereit a két évezred alatt leeresztette, meg akarja tartani továbbra is, akkor meg kell újhódnia, sok mindent meg kell reformálnia, sok mindent új tartalommal kell megtöltenie, alkalmazkodva haladó századunkhoz. *Meg kell teremtenie a 'Keresztény Uniót'*.”³⁹

Legkorábban 1945. évi képviselőjelöltsége idején vonhatta magára a politikai rendőrség figyelmét.⁴⁰ 1946-tól valószínűleg az ÁVO ún. egyházpolitikai csoportja is foglalkozott vele, 1947 ősztől tartották rendszeres megfigyelés alatt.⁴¹ Egy 1948. évi jelentés sze-

35 L. SZELE Bálint: *Jean Monnet, Európa atyja*. Csokonai. Debrecen, 2004.

36 HORVÁTH Zoltán – TAR Gábor: *Az Európai Parlament*. Magyar Országgyűlés. Bp., 2004. 14.

37 L. újabban ANGYAL Zoltán: *Az európai gazdasági és monetáris unió kialakulásának és működésének intézményi és jogi vonatkozású kérdései*. Európai Műhelytanulmányok 105. Miniszterelnöki Hivatal–Nemzeti Fejlesztési Hivatal. Bp., 2005.

38 CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1960-tól 1965-ig terjedő időszakban készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 21. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs-704. „Fellazítók” 0-12554/3. 1-2.

39 „Körömdi” fn. ügynök 1962. szept. 27-i jelentése. 3-4. III/III-as... 114-115.

40 ÁBTL BM III/III. O. Cs-704. „Fellazítók” 0-12554/2.

41 1958 nyarán a megyében az állambiztonság 29 ezer ellenséges kategóriába sorolt személyt ellenőrzött. 10-140/10-1958. Jelentés a Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztályának munkájáról. 1. MOL XIX-B-1-z-10-140/10-1958.

gedi előadásáról számolt be: „A húsvétal kapcsolatos népszokásoknak abban rejlik szépsége – mondotta dr. Bálint –, hogy a nép ragaszkodik vallásához, és nagy szeretettel van az egyház tanításai iránt. Itt kitért a szeged-alsóvárosi népszokásokra, nevezetesen a barka szentelésére, amelyet a hívők aztán orvosság gyanánt is használnak. A mai modern felvilágosodott ember szemében ezek a szokások babonának számítanak [...] A múlt században elterjedt népszokások ismertetésével kapcsolatban kitért a Habsburg-dinasztia uralkodóira, Ferenc József-re és IV. Károlyra, akik maguk is részt vettek a húsvéti népszokásokban, és az alázatosság jeléül megmosták 12 alattvalójuk lábát. Ugyancsak a Habsburg-dinasztia volt az, aki kijárta az Egyháznál, hogy az ő országukban a feltámadás ünnepe szombaton legyen, és ne vasárnap, mint más országokban.”⁴²

Megfigyelésének egyik oka vallásosságában, politikai szereplésében és szakterületében (a vallási néprajz művelésében) jelölhető meg. A másik, a szellemi vezető státusa ebből következett; „politikai állásfoglalását és döntéseit a római katolikus egyház szemléletétől és döntéseitől tette és teszi ma is függővé [...] képviselőse idején úgynevezett haladó katolikus pártjának egyik vezérémbere, s kétségtelenül szellemileg legkímélettebb és legképzettebb emberei közé tartozott [...] Műveltsége politikai vonalon európai szinten mozog, szaktudása a néprajzi kutatást illetően szintén azon magaslatot éri el, melynek alapján megérdemli a tudós elismerést [...]”.⁴³ Ügynöke politikailag is a „nagyvonalú és zseniális emberek” közé sorolta. A hatvanas évek elején főként „keresztény szocialista” koncepciója érdekében kifejtett tevékenységét” kezdték kutatni; „értelmiségi körökben igen sok ismerőse van, szűkebb bizalmas környezetében politikai koncepcióját előszeretettel megvitatják.”⁴⁴ Úgy vélték, ő a csoportosulás eszmei irányítója, ezért fokozott ellenőrzés alá vonták.⁴⁵ Összeállították a „felmerült fontosabb személyek” 87 nevet tartalmazó listáját, erre felvették az akkor már 9 éve halott „Szegefű [!] Gyula író” is. A csoport tagjai úgy vélték, „a szocializmust fokozatosan át kell itatni a keresztény humanizmussal – értve ez alatt a vallást – és a szocializmusnak az eredményeivel, valamint a katolicizmusnak a ’humanizmusa’ szerintük egy olyan társadalmi szituációt teremt 2–3 generáció múlva, ami mentes lesz az ateizmustól [...] bírálat alá veszik az eredményeket, s hiányolják a ’lelkiismeret szabadságát’, s visszakanyarodnak vesszőparipájukhoz, hogy mindebből a katolicizmus humanitása hiányzik, hogy tökéletes legyen.”⁴⁶

Bálint Sándor „koncepciója” a kereszténység erkölcsi tanításából fakadt. Felfogása középpontjában ugyanis éppen a katolikus humanitásból és a lelkiismereti szabadságból eredő személyes felelősség, az ember lelki nagykorúsága állt. Ebből következett véleményének „reálpolitikai” szempontból naiv idealistának, sőt irreálisnak ható kifejtése. Meggyőződése volt, hogy „a vallásnak szükségszerűen spiritualizálódnia kell, újra hitté kell válnia [...] Azokat a feladatokat pedig, amelyek nem tartoznak a közvetlen illetékességé-

42 *Nagybőjti előadássorozat a Katolikus Házban*. Jelentés. Szeged, 1948. márc. 5. 1. ÁBTL BM III/III. O. Cs–704. „*Fellazítók*” 0–12554/2.

43 „*Mauser*” 1962. okt. 9-i jelentése. 1–2. III/III-as... 109–110. A „*Mauser*” (később „*Mannlicher*”) fedőnevet Kormányos István (1903–1978) ügyvéd viselte. 1961–66 között 25 jelentést adott Bálint Sándorról, akit maga védett abban az izgatási perben, amelynek előkészítésében besúgóként meghatározó része volt.

44 „*Utazók*” fn. előzetes ellenőrző csoportdosszié megszüntetésére. Javaslat. Szeged, 1963. szept. 25. III/III-as... 163.

45 A „*Fellazítók*” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 1–2. Uo. 178–179.

46 Uo. 180.

hez, át kell a társadalomnak engednie, hogy végre a társadalom a maga egészében – amennyire csak lehetséges – nagykorúvá váljék, beleértve az elmaradt társadalmi osztályokat és színes népeket is. És e nagykorúságban kell az után döntenie, hogy igényli-e a hitté egyszerűsödött vallást vagy nem [...] Sok mindent felhozhatunk a mi napnyugati kultúránkkal szemben. Legnagyobb eredményéhez azonban ragaszkodnunk kell, és ez: a személyes felelősség tudata és kötelessége.”⁴⁷ Máskor ezt írta: „Korunk egyik legnagyobb jelensége és folyamata az emberi nagykorúságért folytatott küzdelem, akár a polgári államokat, akár a szocializmust építő társadalmakat nézzük. A politikai, gazdasági, szellemi nagykorúságnak azonban mindenképpen párosulnia kell az emberi személyiség erkölcsi érettségével, komolyságával, mert különben méltatlan lenne arra, amit a közösség nyújt és kiharcol neki.”⁴⁸

Ügynökeiktől előbb a Horthy-korszak megítéléséről, pártbeli működéséről és a Demokrata Néppárt vezetőiről, a koalíciós időkről kértek jelentéseket.⁴⁹ A DNP-t azért tartották különösen fontosnak, mert 1957 tavaszán, az MSZMP szűk körű vezetői megbeszélésén Kádár az 1945-ben létrejött „fasiszta pártokra” utalt.⁵⁰ (Bálint Sándor ismert iratanyagában a DNP és képviselősege vádként vagy adatként 76 esetben szerepel.) A háború előtti társadalmi berendezkedésről azt mondta, „Történelmi szükségszerűség volt, hogy annak a kornak és a kort megszemélyesítő figuráknak el kellett tűnni és pusztulni.”⁵¹ Máskor arról beszélt, hogy ’45 után „egy keresztény-klerikális politikai csoport szegedi ’exponense’ lett. A politikai élet menete nem olyan irányt vett, ahogy azt ő elképzelte, a párt nem jutott hatalomra, a célkitűzések füstbe mentek, – egyszóval ’megbuktak’ [...]”.⁵² A háború után „még teljes világossággal nem látszott, hogy hová fordul az ország, a magyarság élete, jövője, történelme. Jött a kommunizmus, ha nem is váratlanul, de az ország közvéleménye nem volt felkészülve. Úgy éreztem és hittem akkor, hogy a kommunizmusban nekem is van feladatom, küzdeni a humanizmusért, az ésszerű haladásért [...] 1947-ig azt hittem, hogy a katolicizmus kiharcolhat egy olyan pozíciót, amelybe átmenthetjük [a] nemes és érdemes tradíciók egy nagy részét, amelynek kereteiben elveinket és elgondolásainkat megvalósíthatjuk. Én, aki azelőtt a napi politikával nem foglalkoztam, most ’szakmai felkészültség’ nélkül, de annál több hittel és jó szándékkal beálltam a sodrásba.”⁵³ 1962 őszén mégis azt mondta: „Téves helyzetmegítélés, helytelen információk, politikai rutinhiány stb. jellemezte a szélmalomharcunkat. Az akkori cél a szovjet megszállás és a vele szimpatizáló és azon épült politikai ellenfelek elleni küzdelem lett volna. Nekem

47 Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1960 karácsonya–1961. jan. 17. LANG Ernő: *Ötvennégy levél – negyvenöt válasz. Fiftyfour Letters – Fortyfive Answers 1958–1979*. Adelaide, 1984. 58. Religiozitás: vallásosság, vallásos hit (lat).

48 Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1961. dec. 3. *Ötvennégy...* 88.

49 „Körmendi” 1962. máj. 14-i jelentése. 2. III/III-as... 89.

50 *Jegyzőkönyv az Intéző Bizottság ápr. 9-i üléséről. A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. 3. k. 1957. ápr. 5.–1957. máj. 17. Intera Rt. Bp., 1993. 63. Kádár 1957-ben aktualizált mondata eredetileg így hangzott: „újból megjelent a színen a Magyar Élet Pártja és a hírhedt Barankovics-féle Demokrata Néppárt, valamint több más fasiszta párt is, l. KÁLLAI Gyula: *A magyarországi ellenforradalom a marxizmus-leninizmus fényében* c. tanulmányát (Társadalmi Szemle, 1957. 11. évf. 1. 26.) idézi *A Magyar Szocialista Munkáspárt...* 76.

51 „Körmendi” 1963. márc. 4-i jelentése. 4. III/III-as... 141.

52 „Körmendi” 1962. máj. 14-i jelentése. 1. Uo. 88.

53 „Körmendi” 1963. jan. 22-i jelentése. Uo. 124–125.

egy nagyon keserű lecke volt. Politikai tájékozatlanságot, jóhiszeműséget egyesek, akikkel pártot alakítottunk, és akikkel a fórumra kiálltunk, nemegyszer kihasználták, előretoltak és a végén egy járhatatlan úton találtam magam [...].”⁵⁴

A koalíciós évek firtatását a történelmi múlt, „ideológiai nézetei”, az Osztrák–Magyar Monarchia, végül a keresztényszocializmus követte. Mindenekelőtt a keresztény Európáról és a „bolsevizmus megszelídüléséről”, a keresztényszocialista közép-európai föderációról, Magyarország majdani integrációs szerepéről, az európai egységről és a világpolitikáról kifejtett álláspontjait vizsgálták. Reakciós voltát a Monarchia iránti megmosolyogtató, ám rendszer- és államellenes nosztalgiájából, keresztényszocializmusát félremagyarázott legitimizmusából eredeztették. Ezekből az elemekből szerkesztették meg azt a gondolatmenetet, amely szerint illegális katolikus pártszervező tevékenységének, ideológiai fellazításának célja a restauráció, sőt a kontinentális kommunistaellenes összefogással létrehozandó keresztény „európai unió”.⁵⁵ Nem illett a konstrukcióba, hogy a Habsburgok barokk világában és az első világháborúval összeomlott birodalmában nem az idegen elnyomást, a császári házat bálványozta, hanem évszázadok keresztény hagyományait, „lelki örökségét” tisztelte. Számára a Monarchia nemcsak Szent István Magyarországnak volt a foglalata, hanem olyan katolikus univerzum is, melynek lelki-szellemi otthonosságában saját tudományának tárgyára is személyes örökségeként és hivatásaként talált rá. Ennek az univerzumnak korszakokon átívelő, kiegyensúlyozó szellemiségében lelte meg a régi „szakrális világot”. Mint számára időben is közvetlenül megragadhatóban, megtalálta benne a legújabb korba átnyúló hagyományt, amelynek az „európai parasztlétben” átörökített értékvilágát sajátjaként szemlélte. A Monarchiára ezért nemcsak történeti folyamatok és hatalmi egyensúlyok képleteként, gazdasági organizmusként tekintett, hanem olyan, a magyarság számára optimális keretként fogta fel, melyen bár az idő túlhaladt, öröksége a majdani Európai Unióban hasznosítandó. Mindez állambiztonsági értelmezésében úgy hangzott, hogy „politikai beállítottságának gyökerei a katolikus osztrák–magyar monarchia bálványozásában keresendők. Nagyra értékeli a monarchia szerepét, s mint egy közép-európai keresztény nagyhatalmat emlegeti. Jelenlegi politikai koncepciójának a 'keresztény szocialista' állam megteremtésének lehetőségét is ebből a szemszögből építi fel [...] ragaszkodik egy államszövetséghez, egy keresztény unióhoz.”⁵⁶ Az állambiztonság szerint „elvi vonala keresztényszocialista vonal, amely egy közép-európai integráció folytán valósul meg [...]”.⁵⁷ IV. Károlyról úgy nyilatkozott, hogy szentként tiszteli,⁵⁸ Magyarország megfelelő államformájának mégis a parlamentáris monarchiát tartotta, hasonlóan a brit, holland és svéd alkotmányos berendezkedéshez, és restaurációt azonban maga utasította el, amikor 1963 nyarán azt mondta, „[Habsburg] Ottó nyugtalanító jelenléte Ausztria határán, valószínűleg nyugati támogatásra és biztatásra történik. Egy Habsburg-restaurációtól Isten ments!”⁵⁹ Abban azonban, hogy mélyen hitt egy történelmileg „rövidesen” bekövetkező európai integrációban, a rendőrség nem tévedett. „Igen, Lotharingia: *Induljon el innen újra Bécsnek, Budának felszabadulása a hó-*

54 „Körmenői” 1962. szept. 27-i jelentése. 1–2. Uo. 112–113.

55 [Az] 1964. évi munkáról. Öfj. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók* 01–2554/2.

56 A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 9. III/III-as... 186.

57 „Mauser” 1963. júl. 7-i jelentése. 1–2. Uo. 148–149.

58 II. János Pál pápa 2004. okt. 3-án avatta boldoggá, szentté avatása folyamatban van.

59 „Mauser” 1963. júl. 4-i jelentése. 2. III/III-as... 152.

doltság alól...”.⁶⁰ Keresztényszocialista fejtegetéseit az államrend megdöntésére irányuló klerikális rendszerkritikának ítélték, ellentétben a szegedi egyetem rektorának és párttitkárának álláspontjával, amely szerint Bálint Sándor „Vallásos meggyőződésű, de nem klerikális. Világnézeti ráhatása pozitív értelemben hallgatóira nincs, nevelő munkájában a humánusra irányuló törekvés érvényesül.”⁶¹

A keresztényszocializmus – vagyis a DNP természetjogra épített „modern, szociális és demokratikus keresztény állameszméje”,⁶² majd a háború utáni kereszténydemokrácia nyugatnémet „vonala” – időközben az állambiztonság fő ideológiai problémájává lett; szerintük a jövőt „a klerikális reakció szószólói csakis a keresztény szocializmus megteremtésével – a marxizmusból az ateizmus kivonásával – úgymond a ’kommunista eszmék megszentelődésén’ keresztül képzelik el [...]”.⁶³ A szerveződés tagjai „társadalmi rendszerünkkel szemben ellenséges álláspontot képviselnek. Politikai koncepciójuk egy ún. ’keresztény szocialista’ társadalom megteremtése, melyet egy keresztény alapokon létrehozott ’európai egyesült államok’ keretében látnak megvalósíthatónak.”⁶⁴ Végül az vezetett „a keresztény szocializmus” nyomára, amikor azt mondta, mélyen hisz benne, hogy Közép-Európában „éppen a magyarságtól valami ki fog jönni [...] Ezért volnék én rendkívüli híve az európai gondolat kiteljesedésének, és ugye persze aztán minden nép élheti a maga sajátos életét és építheti a maga kultúráját...”.⁶⁵ Az állambiztonság szerint ez a „valami” lenne a keresztényszocializmus, mert „a kommunizmus és a katolicizmus ’találkozása’ révén egy általuk is elfogadható forma, az ún. ’keresztény szocializmus’ jönne létre.”⁶⁶ Bálint Sándor már 1961-ben kifejtette azt is, hogy bár „a kommunizmusnak vannak olyan részei és eredményei, melyet nem lehet kétségbe vonni, de nekem az a nézetem, hogy ma már a szovjet átvette a polgárisodást, ma már nincsen proletár és kizsákmányoló, ma már csak az egész szovjet népről beszél. Nekem az az ösztönös, hangsúlyozni kívánom egyéni megérzésem, hogy a marxizmus ma már elérte a délutánját.”⁶⁷ A Szovjetunióról úgy vélte, „tanúi vagyunk egy metamorphózisnak (átalakulásnak) is, amikor a szélsőséges érdes [véres] forradalom lassan megszelídül, átalakul és ’szalonképessé’ lesz. Meg kell vallani, ha közelebb jön hozzánk és mi hozzá (ez megy nehezebben), azt vesszük észre, hogy benne élünk.’ [Ebbe] bele van sűrítve Bálint egész ellenséges politikai állásfoglalása. A forradalom ’szalonképessége’ alatt azt érti és reméli, hogy az osztályharc ideológiai területén lehetőségek nyílnak számukra. A társadalom ideológiai ’fellazítása’ révén megvalósítható lesz a ’keresztény szocializmus’, mint általuk is elfogadható társadalmi forma.”⁶⁸

60 CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 3. Uo. 225. Kiemelés az állambiztonság aláhúzásával – CsM

61 23/1961. Sz. Cs. Hiv. sz.: 10063/1961. MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztálya. Szeged, 1961. ápr. 18. Gépirat. Rácz János MSZMP VB titkár, Antalffy György rektor és Baksay Zoltán autográf aláírásával. A Szegedi Tudományegyetem Rektori Hivatalának levélpapírján. MTA AL 1963. 604/6.

62 *Mit akar a Demokrata Néppárt?* Mindkét változata CSAPODY Miklós: „A világban...” 534–538.

63 „Körmeneti” 1963. márc. 4-i jelentése. 6. III/III-as... 143.

64 *Szolgálati jegy*. Szeged, 1964. jan. 10. 1–2. Uo. 191–192.

65 *A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben*. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 9. Uo. 186.

66 Uo. 183.

67 Uo. 185.

68 Uo.

Ellenséges „keresztényszocialista ideológiája” vezette az állambiztonságot annak ki-puhatolásában is, mi a véleménye az európai megosztottságot meghaladni akaró újabb áramlatokról és a világpolitika aktuális eseményeiről. A nemzetközi helyzet európai tük-reben főként a nyugatnémet belpolitika és a francia–német kapcsolatok megítélése után kutattak. „Adenauer és De Gaulle lényegében az európai gazdasági uniót akarják megva-lósítani, ebbe hat állam tartozik [...] egy ilyen nagy átfogó gazdasági közösség az ő elgon-dolásuk, mely óriási távlatú terv [...] [előttük] végeredményben egy nagy európai katoli-kus államszövetség lebeg [...].”⁶⁹ Ezt az összefogást azért tartotta „mérhetetlen európai jelentőségűnek, hogy újra egy európai integráció, egy új Európa mellett tesz le a garast [...].”⁷⁰ A „Keresztény Unió” „nem mai keletű dr. Bálint Sándor politikai elképzeléseiben – írta a politikai rendőrség 1965-ben. – Mint a volt osztrák–magyar monarchia politikai rendszerének s főleg katolikus szellemének feltétlen híve és máig is csodálója, a ’keresz-tény szocialista’ állam megteremtésének lehetőségét is ebből a szemszögből építi fel, ter-mészetesen a mai nemzetközi politikai helyzetnek megfelelően [...] Ezeket a szemponto-kat figyelembe véve tartotta Bálint nagy horderejűnek a nyugatnémet–francia kapcsolatok elmélyülését, mert Nyugat-Németországot tartja az ’új Európa’ vezetőjének, akitől ezt a ’megújhodást’ várni lehet.”⁷¹ A Keresztény Unió szövetségében „a nyugatnémet politikai berendezkedést tartanak ideális és megvalósítható politikai formának.”⁷²

A végső kérdéscsoportot az egyházpolitika alkotta. Ügynökei a szentszéki irányvo-nalról, XXIII. János utódlásáról, a magyar egyház állapotáról és a Kádár-kormány egyház-politikájáról alkotott véleményéről faggatták. Miután illegális katolikus párt szervezésé-vel gyanúsították, a feltételezett utasítások „vatikáni útvonlát” kutatták, igyekezve hasz-nosítani a magyar és a lengyel egyház megítéléséről, a lelkiismereti és vallásszabadságról vallott álláspontját is. A zsinati előkészületek, majd az 1963. májusi magyar–szentszéki tárgyalások idején „kiemelt téma” lett minden olyan információ, ami összefüggött a zsi-nattal és a megegyezéssel.⁷³ Mivel Bálint Sándor a rendszert főként egyházpolitikája alap-ján minősítette, ezt írta: „az Úristen csak személyeket üdvözít, nem társadalmakat. Ve-gyük ehhez hozzá agonizáló egyházi közéletünket is, amely nem tudja részben saját hibájából, a fehér parázként élő mulasztásaiból, másrészt poroszlóinak ébersége és go-noszsága miatt a helyét megtalálni. Megrekedt valami önvigasztaló, magát megmentő kö-zönyben, a langyos közérzet utálatosságában. Kapott azonban egy keserűen bölcs, de klasszikusan keresztény tapasztalatot, amelyhez 56 juttatott bennünket.”⁷⁴ Megítélése szerint „az Egyház kétezer esztendő, inkább küzdelmes, mint dicsőséges múlttal is még lehetőségeinek, missziójának a legelején tart. Hogyan lehet Igével táplálni azokat, akik kenyérré kénytelenek még mindig, a modern technika csúcsán is éhezni? Ágoston óta egy kis sommás általánosítással XXIII. János fogta föl igazán, hogy miről is van szó. Nem szo-rul bizonyításra, hogy a világ, az emberiség egy soha nem sejtett integráció felé halad,

69 „Mauser” 1962. okt. 9-i jelentése. 2–3. Uo. 110–111.

70 Uo. 186–187.

71 CsmRfk III/III. Alo. „Fellazítók” fn. előzetes csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1965. ápr. 13. (Magyar József százados és Dán István százados, alosztályvezető). 5. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/3.

72 CsmRfk III/III. Alo. Szolgálati jegy. Szeged, 1964. dec. 15. 1. A célszemély... 85.

73 „Körmenői” 1962. nov. 27-i jelentése. 4. Uo. 123. A magyar–szentszéki megállapodást 1964. szept. 15-én írták alá.

74 1964. évi munkáról. Öfj. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/2.

amelyet nézetem szerint más metafizika (mohamedán, hindu, buddhista stb.) alig bír – ezer [...] történelmi, éghajlati ok, elzárkózó magatartás miatt – követni.”⁷⁵

A „vatikáni politikát” nem hasonló (levélbontással elfogott) fejtegetései miatt kutatták, hanem, mert őt tekintették egyik legfőbb világi „végrehajtójának” Magyarországon.⁷⁶ Egy 1965. tavaszi, téziseit nem tekintve meglepően pontos dokumentumban azt is leírták, hogy „mélységes vallásossága és keresztény világszemlélete következtében élénk figyelemmel kíséri az egyházi élet alakulását. Mélységesen elkeseredik azért, mert a katolikus papság, még a ’kommunista rendszer’ által megengedett lehetőségeket sem használja ki. Hosszú időn keresztül, Hamvas András püspöksége idején Bálint az egyházmegye és a katolikus hitélet lanyhulását a püspök tehetetlenségével, a kommunistákkal való lepaktálásával magyarázta.”⁷⁷ Az MSZMP Csongrád megyei Bizottsága csak bő évtizeddel később tartotta fontosnak ismét rögzíteni a sajátos axiómát, mely szerint „az állam és az egyház együttműködése azon alapul, hogy az egyházak, a vallásos tömegek támogatják a szocializmus építését. Ez azonban nem teszi feleslegessé, hanem éppen megköveteli a materialista világnézet terjesztését, a vallásos ideológia elleni eszmei küzdelmet.” Miután felpanaszolták, hogy az egyházmegye fiatal papjai szembefordulnak „haladó gondolkodású társaik cselekedeteivel, támadják a velünk együttműködőket és megpróbálják lejáratni a papi békemozgalmak vezetőit is”, feladatuk adták az „agresszív, reakciós egyházi elemek visszaszorítását”.⁷⁸ A politikai rendőrség előtt azonban már 1965-ben is fontosabbnak bizonyult a „hálózat”, katolikus kapcsolatrendszere, különösen a „jezsuita vonal” és az „alópapság”, széleskörű baráti és tanítványi ismeretsége. Ez a háló egyszerre volt az információszerezés tárgya és forrása. A bele tartozók aknamunkája „része annak a nemzetközi méretű ideológiai harcnak, ami a szocializmus és a kapitalizmus erői között folyik. Tevékenységük az ifjúság, a jövő szocialista nemzedéke ellen irányul, azt fertőzi meg, teszi kételkedővé eredményeinkkel szemben, s ebben van mérhetetlen káros volta.”⁷⁹

Az állambiztonság hamarosan mégis belátta, hogy kitartó akciói nem hozták meg a kívánt eredményt. A szervezkedési ügygel felhagytak, és az izgatási vád megalapozásán kezdtek dolgozni. Bálint Sándor képes beszédben gyakori történetfilozófiai párhuzamainak, allegóriáinak, a hasonlatoknak és metaforáknak önkényes ideológiai jelentést adtak, noha tételesen kifejtett véleményét sem értették. A félreértelmezések az egyházzellenes, ellenségkereső ateista „világkép” folytonosságából származtak. Nem értették lehallgatott kulcsmondatát sem: „Én nemcsak egy rendszerben élek, tehát egy politikai rendszerben, amely nekem nem szimpatikus, amely ha engem agyonütnek, akkor sem kell, mert idáig rendben van a dolog, de van az éremnek egy másik oldala is, egy társadalomban is élek, és ezzel a társadalommal szemben nekem súlyos kötelességeim vannak...’ Hogy mit ért a ’súlyos kötelességen’; olyan tevékenységet, ami ideológiai síkon támadja a marxizmus-leninizmusnak a

75 Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1964. márc. 16. Ötvennégy... 126.

76 „Mauser” 1964. jan. 16-i jelentésének értékelése. 2. III/III-as... 195.

77 „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öjf. Szeged, 1965. ápr. 13. 16. ÁBTL Cs-704. „Fellazítók” 0-12554/3.

78 Jelentés az egyházpolitikáról és a vallásos világnézet elleni harc feladatairól szóló 1974. januári VB határozat végrehajtásáról és a további feladatokról. MSZMP Csongrád megyei Bizottsága. Szeged, 1977. febr. 16. CSML MSZMP Megyei Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei 1. f. 1977. 122. d. 23-33. ö. e. Propaganda és Művelődési Osztály T. 30/2/1977. 2, 4-5.

79 „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. 12-13. Öjf. Szeged, 1965. ápr. 13. 16. ÁBTL Cs-704. „Fellazítók”. In: III/III-as... 189-190.

társadalom fejlődésére, az osztályharcra vonatkozó tételeit. Nagy társadalmi megbékélést hirdet, de keresztény egyeduralom alatt, és ehhez megalkotta a maga politikai koncepcióját, a szocializmus és a keresztény humanizmus összeolvadásának 'elméletét'.⁸⁰ Később is a társasági politizálásból „vezették le” az eseményeket; „Az összejöveteleket Bálint lakásán tartották, ahol [...] erősítették egymásban a nyugati, elsősorban NSZK felé való orientációt egy keresztény szocialista alapon álló 'Európai Egyesült Államok' megvalósításának gondolatát.”⁸¹ 1964 áprilisában egy nemzetközi néprajzi konferencia meghívottjaként Bonnba utazott, eljutott Kölnbe és Münchenbe, ahol úgy érezte, „A sóvárgott integráció már nem földrajzi körülhatároltság, hanem metafizikai követelmény.”⁸² Barátjának elmondta, hogy „25 év után most először volt 'szabad földön', ahol nem kellett kukának lennie, hanem szabadon beszélhetett [...]”⁸³ „A monasztikus Európa szimfonikus csendjét, hallgatássá teljesedett világot most nem kell a poroszok elöl rejtegetnem [...]”⁸⁴

Miközben az állambiztonság „vatikáni” érdeklődése csúcspontra jutott, Bálint Sándor a zsinati eseményekre figyelt. Már 1953-ban joggal látta felfogásának igazolását XII. Piusnak hit és népelet egységéről kihirdetett tanításában: „Egy nép intim erői egészen természetesen szokásaik összessége, elbeszélései, legendái, játékaik és ünnepi felvonulásai által fejezik ki magukat [...] a vallásos hit és népelet olyan egységet képez, amelyet a test és a lélek egységéhez lehet hasonlítani [...]”⁸⁵ XXIII. Jánosnak a II. Vatikáni Zsinattal az volt a célja, hogy az új történelmi körülmények között a keresztény tanítást fogalmazza újra tanbeli kérdések tárgyalása helyett.⁸⁶ Bálint Sándor a hazai egyházi sajtóból és a vatikáni rádióból nemcsak az előkészületeket követte, hanem a zsinaton résztvevő Hamvas Endre és Hamvas István jóvoltából az egyházi használaton kívül tiltott dokumentumokat is tanulmányozhatta.⁸⁷ Az 1963. évi második ülészak fejleményeiben így ismerte fel saját feladatát. Nem „a vatikáni politika végrehajtásában”, hanem a népi szakralitás és a liturgikus hagyomány védelmezésében. Mikor híret vette, hogy a zsinat a liturgia mélyreható reformjára készül, korlátozó tiltásoktól tartott; az állambiztonság szerint „merevségére jellemző, hogy nem ért egyet a Vatikán által tervbe vett mérsékelt reformokkal sem [...] helyteleníti a régi szertartás megreformálását.”⁸⁸ Noha nem tartotta magát romantikusnak, „a tradíciót, Egyházunk egyik legtündöklőbb ékességét ez esetben félttem. Hozzá szeretnék tehát szólni – magyar vonatkozásban – a szakrális néphagyomány szempontjából.”⁸⁹ Ezért „kellő tisztelettel, de ugyanakkor kellő elszántsággal fel akarjuk, néhány világi, keresni a püspöki kart.”⁹⁰

80 „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. márc. 25. Uo. 184.

81 Olyan ügyek, ügyjelzések, melyekben volt fasiszta és jobboldali pártok tagjai szerepelnek. ÁBTL BM Csongrád 31–OD–2255. 5–6.

82 Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1960-tól 1965-ig terjedő időszakban készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 21. III/III-as... 231.

83 Dr. Bálint Sándor Ny[ugat]-Németország[i] és ausztriai útjáról. Öfj. Szeged, 1964. jún. 23. Uo.

84 1964. évi munkáról. Öfj. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/2.

85 Idézi HETÉNY János: „Aki tovább álmodja, alkotja, kifejezi...” Bálint Sándor emlékére (3.) Új Ember, 1984. aug. 12. 6.

86 FEJÉRDY András: Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 43. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 2011. 17.

87 A legtöbb zsinati dokumentumot eleinte nem engedték be Magyarországra. Kivonatos másolat „Mauser” 1961. dec. 7-i jelentéséből. 1–2. III/III-as... 83–84.

88 A Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 4. Uo. 181.

89 Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1965. jan. 19. Ötvennégy... 142.

90 III/III-as... 181.

1964-ben ezt mondta: „Ha nem volnának Magyarországon ilyen állapotok, engem is kijelölnének a zsinatra, mint világi megfigyelőt [...] így volt az őskeresztény egyházban, s ezt most felújítaná az egyház.”⁹¹

Az 1963. decemberi *Sacrosanctum Concilium* konstitúciót mégis elégtétellel fogadta, mert a dokumentum 37. pontja kimondta: „Az egyház a hitet és a közjót nem érintő dolgokban nem kívánja kötelezővé tenni a formák merev egységét, még a liturgiában sem. Sőt ápolja és fejleszti a különböző népek és nemzetek jellegzetes adottságait és örökségét. Ami tehát a népek szokásaiban nincs elválaszthatatlanul egybekapcsolva babonákkal és tévedésekkel, azt jóakarattal mérlegeli, és ha lehetséges, teljesen és érintetlenül megőrzi, sőt olykor magába a liturgiába is beépíti, amennyiben az a liturgia igazi és hiteles szellemével összeegyeztethető.”⁹² Bálint Sándor úgy vélte, „Nálunk az egyházat még mindig – öntudatlanul is – a papok közösségének érzik, a híveket alig veszik felnőtt számba. Ezért kellett halálos komolysággal és az Úr magyar háza iránt érzett buzgósággal és szeretettel megszólalnunk. A magunk részéről szolgálni szeretnénk a nagy ügyet. Majd meglátjuk, szükség lesz-e ránk.”⁹³ A reformok végeredményében, főképpen a *Liturgikus konstitúció*ban mégis megkapta törekvéseinek igazolását.⁹⁴ Az *Egyházzól szóló dogmatikai Konstitúció* szerint az egyház „felkarolja és átveszi a népek tehetségeit, szellemi kincseit, szokásait, amennyiben jók [...]”.⁹⁵ Megelégedéssel értesült a *Gaudium et spes* kezdetű enciklika 44. pontjáról is, amely szerint „Az egyháznak is javára válik a múlt századok sok tapasztalata [...] és a kultúra különféle formáiban rejlő gazdagság; ezek által jobban feltárul maga az emberi természet, és új utak nyílnak az igazság felé.”⁹⁶ A hazai utak nehezebben nyíltak meg: 1965 márciusában Mezey Lászlóval és Rajeczky Benjaminsal lépett föl a magyar néphagyomány, az anyanyelvűség és a népi zenekultúra mellőzése ellen. A *Collectio Rituum* megjelenése után a liturgikus reformról kezdett vitában szóvá is tették: „A magyar vallásos műveltség közel ezer esztendő történetében annyi hagyományt, oly sok, a nemzetek között is megbecsült értéket őrzött meg számunkra, hogy azokat föltétlenül figyelembe kellett volna venni, s velük együtt a feltárásokon fáradozó magyar tudományosság eredményeit is.”⁹⁷ Bő hat évnek kellett eltelnie, amíg az új zsinati szellemben megszólalhatott a szegedi dómban, és civilként beszélhetett Szent Gellért emlékmiséjén.⁹⁸ Kevéssel halála előtt beválasztották az esztergomi és az egri egyházmegyék liturgikus bizottságába is.⁹⁹

Tanítványának 1964-ben ezt mondta: „Lengyelországban sokkal jobb a katolikusok helyzete, mint nálunk. Ott még most is meg lehet tartani a katolikus ünnepeket, az Úrnapját, a kereszt fenn van az iskolában, van katolikus könyvkiadás. Van egy olyan katolikus közné-

91 „Mauser” 1964. jan. 16-i jelentése. Uo. 194.

92 1963. dec. 4-én. HETÉNY János: „A kereszténység csodálatos teljesítménye a vallásos népéletben”. Kézirat, 2004. A szerző szívességéből.

93 Bálint Sándor levele Szilárdfy Zoltánhoz. Szeged, 1965. márc. 7. Kézírási levél fotókópiája. ÁBTL Cs-704. „Fellazítók” 0-12554/3.

94 A *Liturgikus konstitúció* 37. pontját idézi HETÉNY János: „Aki tovább álmodja...” 6.

95 Az *Egyházzól szóló dogmatikai konstitúciót* idézi HETÉNY János uo.

96 Uő: „A kereszténység...” 2.

97 BÁLINT Sándor – MEZEY László – RAJECZKY Benjamins: *Hagyomány és reform*. Vigilia, 1965. 30. évf. 3. 185–188. L. még *Népi vallásosságunk öröksége*. Teológia, 1976. 10. évf. 2. 85–87. A *Collectio Rituum* (Szertartások Gyűjteménye) a II. Vatikáni Zsinatig volt érvényben a *Rituale Romanum* függelékeként.

98 *Szentbeszéd Gellért püspök ünnepén*. Elhangzott 1970. szept. 24-én a Fogadalmi templomban Szent Gellért ünnepi miséjén. Kéziratból közli SZILÁRDFY Zoltán: *Szegedi Műhely*, 2000. 39. évf. 3–4. 147–149.

99 HAAS György: *A népi lélek hűségese őrzője*. Katolikus Szemle, 1979. 31. évf. 3. 267.

lemény, amely ugye azt az álláspont[ot], ha nem is 100 %-os mértékben, de 80–90 %-ban ki tudja terjeszteni. Mi itt 10 %-ban sem tudjuk elmondani a magunk véleményét [...] hol rontottuk el? Emlékszel még 1945-ben, akkor tyúkkal, kaláccsal csalogatták az értelmiséget a kommunisták [...] És akkor, hogy ha nem akad hurokra senki, és persze ugye a legtöbbször nyilas vaj volt a fején. Ez a baj. És ha megszakítás nélkül az egész társadalom eljár a templomba, és ugye, nem találnak a kommunisták olyan pribékeket, olyan árulókat, akik hát a kezükre játszanak, akkor kénytelenek tudomásul venni a dolgot. Ez egy! És ott a katolikus papságnak sokkal nagyobb érdemei voltak, mint nálunk...¹⁰⁰ Élénken foglalkoztatta a katolikus könyvkiadás is. Az állambiztonság úgy látta, „Szerinte az adott politikai szituáció alkalmas arra, hogy az egyházi könyvkiadást fokozatosan kiszélesítsék. Ezt elsősorban nem a dogmatikai-liturgiai kiadások növelésével, hanem a katolikus írók kevésbé feltűnő és exponált munkáinak kiadásán keresztül látja megvalósíthatónak. A katolikus könyvkiadásban látja azt a propagandaerőt, ami fokozatosan tömegeket szerez az egyház számára, s ebből a pozícióból maga az egyház is nagyobb erőt fog képviselni az állammal szemben. Ezt a koncepciót látják egyre inkább megvalósíthatónak, különösen a kormány és a Vatikán között létrejött megállapodás nyilvánossággra hozatala után. E megállapodást elsősorban úgy értékelik, hogy a magyar kormány kénytelen volt engedni, s ebből azt a messzemenő következtetést vonják le, hogy közeledés történt a két ellenséges ideológia között, s ebben látják igazolódni a 'keresztény szocializmus'-ról alkotott elképzeléseiket. A csanádi püspöki székben bekövetkezett változástól az egyház pozícióinak további erősödését várják.”¹⁰¹

Bálint Sándort végül, miután „az amerikai és a nyugatnémet fellazítási taktika” hatására¹⁰² Bonnból „ellenséges izgató tartalmú” iratokat hozott magával, feljelentették és bíróság elé állították.¹⁰³ Egy rendbeli, folytatólagosan elkövetett államellenes izgatásért három évre felfüggesztett hat hónapi börtönre ítélték.¹⁰⁴ Az egyetemről nyugdíjba küldték,¹⁰⁵ akadémiai doktori fokozatának megszerzését megakadályozták.¹⁰⁶ Életének utolsó szakasza mégis gazdag termést hozott, és bár körülötte a politikai légkör később is csak kevésbé enyhült, katolikus gondolkodóként élete végéig mélyen hitt benne, hogy „A szó keresztény értelmében vett általános demokrácia megvalósulásának nagyszabású terve Európa felépítésében ölt majd testet.”¹⁰⁷ Amint naplójában írta a hatvanas évek elején: „Közép-Európa egyetlen útja az univerzalizmus, a népek és kultúrák mellérendeltsége és szövetsége, a nyelvi esetlegességeken fölülemelkedő szolidaritizmus, a keresztény hit és európai múlt közösségében való újjászületés.”¹⁰⁸

100 CsmRfk III/III-1. Alo. A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 5–6. III/III-as... 182–183.

101 CsmRfk III/III. Alo. [Az] 1964. évi munkáról. Öfj. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs-704. „Fellazítók” 0–12554/2.

102 SZÁNTÓ Jenő: *Szóval, könyvvel, pénzzel*. Ami szintén a fellazítás gyakorlatához tartozik. Népszabadság, 1966. jan. 21. 7. A cikk Bálint Sándor ügyét, mint az elrettentő példák egyikét idézi.

103 *Vádirat izgatás miatt [a] Dr. Bálint Sándor ellen indított bűnügyben*. Szegedi Városi Járási Ügyészség B.11.728/1965/1/I. j.sz. *A célszemély...* 312–314.

104 *Ítélete: A Szegedi Járásbíróságtól*. B.VII.1934/1965/2. Gépirat. *Bálint Sándor (1904) irod.tud. – néprajztud. Dokt. Elut.* 1966. MTA AL 1086/6.

105 Művelődésügyi Minisztérium 51270. sz. Bp., 1966. jan. 5. *A célszemély...* 298–299.

106 Nagy Károly, az MTA levelező tagja, a Tudományos Minősítő Bizottság titkára levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1866. márc. 11. Gépiratmásolat, autográf aláírással. MTA AL 1086/6.

107 SCHUMAN: *Európáért* 67.

108 BÁLINT Sándor: *Breviárium* 115.

MIKLÓS CSAPODY

THE EUROPEAN 'CHRISTIAN UNION'
CHRISTIAN SOCIALISM AND SÁNDOR BÁLINT

The author sums up the activity of Sándor Bálint (1904-1980), well-known Catholic ethnographer, who was one of the outstanding scholars of Hungarian folkloristics. The study deals with the social concepts and political orientation of Sándor Bálint, together with the social movements of the Catholic reformers supported by him. From the early 1930s Bálint considered the Catholic faith as a source of moral renewal for Hungary. He was a supporter of social justice. Besides following the Hungarian and European idea of 'new Catholicism', he turned his attention to the Paneuropean Union formed in the second half of the 1920s. This movement was working for the federalisation of Europe. As a progressive Catholic he played an active role in national political movements from 1945. He was a member of the Parliament from the summer of 1945 till the end of 1948 as a member of the Democratic People's Party. Recognising that it is impossible to work for his Christian Socialist ideals in the forming Soviet-style dictatorship, he resigned. Though he withdrew from politics, the communist system kept an eye on him until his death.

IFJ. DR. RABÁR FERENC

A SZENT KERESZTRŐL NEVEZETT IRGALMAS NŐVÉREK
VÁZLATOS TÖRTÉNETE (1863–1950)

A MAGYAR RENDTARTOMÁNY KIALAKULÁSA

A 19. században a megújulás jegyében, új szerzetesi mozgalom bontakozott ki. Részben a régi rendek éledtek újjá, részben új rendek születtek. A női szerzetesrendek története különösen gazdag és sokoldalú. Heimbucher kimutatása 1820 és 1850 között 64, a század második felében pedig 50 újonnan alapított női kongregációt sorol fel.¹ Ez volt a szociális rendek és a misszionárius kongregációk nagy időszaka.² Többségük betegápolással, oktatással-neveléssel, karitatív tevékenységgel foglalkozott. Ezek sorába illeszkedett Florentini Teodozius kapucinus atya (1806–1865) által alapított Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek Kongregációja. Központjukat Svájcban, Ingenbohlnban alakították ki. Betegápolással, szegények és árvák gondozásával, tanítással foglalkoztak.

Az első rendfőnöknő, a boldoggá avatott Mária Teresia Scherer (1825–1888) volt. Karizmatikus személyisége a kongregáció terjedéséhez és felvirágzásához vezetett. Halálakor már 435 intézményben 1658 nővér dolgozott. A fejlődést jól mutatja, hogy 1865–1872 között négy, fél évszázad alatt pedig 8 új tartomány jött létre 902 állomással és 5635 taggal.³

A nővérek legelső csoportja Magyarországon Aranyosmaróton telepedett le. A Majthényi család irányításával kórház felállítására gyűjtés kezdődött, és a keresztes nővéreket kérték fel az ápolói feladatok ellátására. 1863-ban, Hízér községben, a vármegye által felajánlott házban nagyon egyszerű körülmények között kezdődött a betegek fogadása és gyógyítása, később ez az aranyosmaróti kórházban folytatódott. Számuk folyamatosan nőtt, 1863-ban 6, 1865-ben már 112 beteget ápoltak.⁴

1 HEIMBUCHER, Max: *Die Orden und Kongregationen der Katholische Kirche*. Paderborn, 1897, Scöningh, 1897, II. k. 450–466.

2 HOLTZ, Leonard OFM: *Geschichte des christlichen Ordenslebens*. Zürich, Einsiedeln, Köln, 1986, Benziger. 260–271.

3 *A táblázatos kimutatást közli: RADNICH Imre: A „Szent keresztről” nevezett irgalmas nővérek Magyarországon. (a továbbiakban: RADNICH 1912) In: A Szent Keresztről címzett Irgalmas Nővérek vezetése alatt álló zsámbéki polgári leányiskola, internátus, elemi népiskola és kisdóvoda értesítője (a továbbiakban Zsért). 1912–1913, 23–24.*

4 *Az aranyos – maróthi közkórház rövid története. In: Közegészségügyi Kalauz. 1888. április 15, X. évfolyam, 8. sz.*

Hosszú, csaknem évtizedes szünet után követte ezt az újabb alapítás, majd az adatok tanúsága szerint egyre gyorsabb ütemben alakultak meg az új közösségek. 1865 és 1898 között 9, 1899–1904 között 10 zárdát alapítottak.

Ez a fejlődés szükségessé tette az önálló, magyar noviciátus kialakítását, ahol a jelentkezők magyar környezetben készülhettek fel hivatásukra.

Választásuk Zsámbékra esett, mert több feltételnek egyszerre megfelelt. Csendes, elzártságban fejlődő település volt, a nagyobb útvonalak és a vasút is elkerülte, ez megfelelő környezetet kínált a jelöltek és novíciák lelki életéhez. Ugyankor a község dinamikusan fejlődött és regionális központ is volt, úgy ítélték meg, így tág tér nyílik, oktató-nevelő tevékenységükre. Végül a község közepén, egy dombon olyan terjedelmes kastélyépület helyezkedett el, amit bővíteni is lehetett.

Csaknem fél évig tartó tárgyalások után, 1904. szeptember 15-én Schneider György zsámbéki bíró és S Bernadette Roulin, a Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek tartományi főnöknője között a végleges megállapodás megszületett.

A község a Keresztes Nővéreknek adományozta a zsámbéki kastélyt és körülötte fekvő 2076 öl nagyságú területet. Ennek fejében a nővérek vállalták, hogy négyosztályú r. k. leányiskolát, kéttermű r.k.óvodát létesítenek.

Az épület átadása után az egykori Zichy-kastélyt átalakították iskola – óvodaépületté és kolostorrá. A minimális feltételek megteremtésére a kongregáció 200 000 koronát költött. Ennek során a középkori várrészek szinte nyomtalanul eltűntek. Az átalakításokról csak azok befejeződése után, 1905 nyarán értesült Stehlo Ottótól a Műemlékek Országos Bizottsága.⁵ 1905. augusztus 27-én a székesfehérvári püspök a kápolnát megáldotta, a kolostort felszentelte.⁶

Az önálló magyar noviciátus megalakulása után a jelöltek és a novíciák száma fokozatosan nőtt. Ezzel párhuzamosan a nővérek jelentősen kiterjesztették tevékenységüket. Ezt mutatja a házalapítások felgyorsulása.

Továbbra is kiemelt terület volt az óvodai, elemi iskolai oktató-nevelő munka: öt új helyen 15 nővér szolgált ebben a feladatkörben. Az új állomásokon dolgozó nővéreknek több mint fele (50 fő) kapcsolódott be hat helyen a kórházi, elme-gyógyintézeti és magán-betegápolásba. Budapesten az Első Pesti Mária Erzsébet egyesület égisze alatt két nővér, díjazás nélkül, szegény betegek lakásán látott el ápolói feladatot.⁷ Kassa városa egy régi ispotályépületet adományozott nekik, itt 28 beteget helyeztek el. Az intézmény felszerelését, fejlesztését részben magánadományokból, hagyatékból, részben pedig uralkodói támogatással, a m. kir. állami sorsjáték jövedelmének juttatásaiból biztosították ezt.⁸

5 Stehlo a Műemlékek Országos Bizottságának (a továbbiakban MOB) 1905. július 12. MOB irattára 399/1905.

6 A szentelés részletes leírása: BARABÁS Ilona Aquinata: *A Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek zsámbéki tartományának megalakulása és fejlődése (1905–1928)*. (a továbbiakban: BARABÁS) In: Székesfehérvári Püspöki Levéltár (a továbbiakban: SZPL). Kézirattár, 1695/a 12.

7 *Chronik I. Theil der Chronik des Provinzhauses Zsambek in Ungarn*. (a továbbiakban: Ch I.) 1911. március 5, 9, 27, szeptember 15. A nővérekkel kötött szerződés szövege: 1911. december 20. Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL) 6375/1912.

8 Erzsébet Egyesület az uralkodónak. 1908. Augusztus 21. Fogalmazvány. Kassai Püspöki Levéltár (Kosice) Archidiocesis Cassoviensis (a továbbiakban: AC) Ordinarius Cassoviensis (a továbbiakban: Ordcas) 4105/1908.

Pásztón Almásy Kálmán és neje hozta létre a Pásztói Kórház Alapítványt. 1908. szeptember 18-án adták át rendeltetésének a 24 ágyra tervezett, 32 ágy befogadására épült kórházat.⁹ Az ápolásra a Keresztes Nővéreket kérték fel.

Temesváron hat kórház is működött, de az adatokból arra lehet következtetni, hogy még ez is kevésnek bizonyult. 1906-ban összesen 4229 beteget ápoltak, ebből 3264 ellátása a városi közkórházra hárult.¹⁰ A magán-betegápolásban kitűnt kongregációt kérték fel arra, hogy részt vegyenek a közkórház munkájában. 1907-től szolgáltak itt.

Újabb helyen vállalkoztak árvák gondozására, nevelésére. 1906. június 10-én megalakult a Nagybecskereki Katolikus Árvaházegylet, tagjai tehetős és tekintélyes polgárok voltak. Széles körű és szervezett gyűjtést indítottak.

Az egyházközség a német negyedben, a Német utca 155. számú épületet vásárolta meg, átalakította, és az udvarban egy kápolnát épített. 1908 májusára tervezték a 10 gyerek ellátását biztosító intézet átadását, ezt azonban augusztus 15-re el kellett halasztani. Az ápolószemélyzetet az eredeti terv szerint az Assisi Szent Ferenc apácák biztosították volna, végül 1908. november 3-án, a Zsombolyán már jó hírnevet szerzett Keresztes Nővérek vették át az árvaházat.¹¹

A nővérek a szegényügyet is felkarolták, Szakolcán, Nagykosztolányban szegényházat irányítottak, és a nagy múltú, középkori eredetű galgóci ápodában is ők szolgáltak. 1912-ben gróf Erdődy Imre, és felesége, Migazzy Irma grófnő az épületet renováltatta, a nővérek pedig vállalták, hogy hat női és hat férfi ápolat éllemeznek, ruházatukat, lakhelyüket tisztán tartják, ügyelnek rendes, erkölcsös életükre.¹²

A sajátos nevelési feladatokat ellátó új kezdeményezésekhez is hozzájárultak. A Katolikus Patronage Egyesület az elhagyott, 8–18 éves, bírósági és büntető eljárások tartamára beutalt fiúknak létesített ideiglenes otthont, székhelye kezdetben Kőbányán volt.¹³ A Keresztes nővérekre hárult a háztartás vezetése. 1912. augusztus 21-én költöztek be a IX. kerületi Köztelek u. 1. szám alatti zárdájukba.¹⁴

Zsámbék, fejlődésével egyre inkább alkalmassá vált arra, hogy az önálló magyarországi rendtartomány központjává váljon. Megvásárolták, és 1908. január 1-ével átvették a kastély alatt elterülő, kis épülettel rendelkező ún. Olay-kertet. A rendalapítóról Theodosianumnak nevezték el. Erre azért is nagy szükségük volt, mert a központi épület is egyre szűkösebbé vált. Új iskolájukat már 1906-ban öt teremmel bővítették, itt helyezték el a négy polgári és hat elemi osztályt, az óvodát, a zene-, és tornatermet.¹⁵ A bentlakó tanulók száma is fokozatosan emelkedett. Az internátus a nővérek lakosztályának egyik szárnyát foglalta el. Szeptember 2-án adták át a nyugati toronyhoz derékszögben csatlakozó egy-

9 VASS József: *Pásztó története*. Gyöngyös, 1939, Hungária nyomda, 88–89; PINTÉR Nándor – VINCZE Ferenc – CSÉPÁNY István: *Pásztó története*. Pásztó, 1970, Hungária nyomda, 43.

10 Az adatokat közli: LENDVAI Jenő: *Temesvár város közgazdasági leírása*. Bp., 1908. Különlenyomat a Közgazdasági Szemle” 1908. évi január–augusztusi füzetéből. 11.

11 NÉMET Ferenc: *Negyed évezred az Úr szolgálatában. A nagybecskereki római katolikus egyházközség története (1753–2003)*. Nagybecskerek, 2004, Római Katolikus Plébániahivatal, 70.

12 Erdődy Imre az érseki helytartónak. 1912. november 21., Bruckner az érseki helytartónak. 1912. november 22. EPL 2005, 9005/1912.

13 Jelentés Különlenyomat a II. Országos Patronage Kongresszus iratainak 3. füzetéből. 5–8. Gyermekvédelmi intézmények. 1924, 18–19.

14 Martiny Paula az általános érseki helytartónak. 1912. szeptember 8. EPL 6113/1912 Ch I. 1912. augusztus 2.

15 Zsért, 1908/1909. 7.

emeletes új épületszárnyat. Ebben négy hálótermet, négy fürdőszobát, egy nagy tanulószobát, refektóriumot, két toalettet ellátott betegszobát, egy mosóhelyiséget, valamint két zeneszobát alakítottak ki. Ezenkívül épült egy nagy tornaterem, amelyhez állandó színpad kapcsolódott.¹⁶

A kongregáció magyarországi fejlődése szükségessé tette az önálló tartomány kialakítását. Támogatója, kezdeményezője és megvalósítója a magyarokkal köztudottan szimpatizáló Regli M. Aniceta volt.¹⁷ Általános főnöknővé választása után (1906. szeptember 17.) nem sokkal magához rendelte a zsámbéki főnöknőt, és közölte vele, hogy szándékában áll az önálló tartomány megalakítása. 1908. december 9–14 között Zsámbékon minderről alaposan tájékozódott.

Újrajavasztását követően 1912. november 8-án az Általános Rendi Tanács határozatot hozott az önálló magyar tartomány létrehozásáról, és engedélyért fordultak a Szentszékhez. Utaltak arra, hogy a morva tartomány 56 intézetéből 35 a távol eső Magyarországon található, nagy nehézséget okoznak egyrészt a cseh, másrészt a magyar nyelvi és nemzeti különbözőségek, ezért hoztak létre Zsámbékon magyar noviciátust 1903.-ban, amely különösebb nehézség nélkül kibővíthető tartományi házzá.¹⁸

A felsőbb egyházi hozzájárulás után 1912. december 12-én a Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök beleegyezését és közbenjárását kérték.¹⁹ Prohászka Ottokár továbbította Regli M. Aniceta kultuszmisztériumba írt levelét is.²⁰ Támogató soraiban kiemelte: „ezeknek a nővéreknek u. i. számos intézetük van e hazában, ...de ha intézeteik vannak magyar földön, akkor az is kívánatos, hogy magyar anyaházuk is legyen, hol a jövőndő tagok kiképeztetnek s ne kelljen őket idegenbe küldeni.”²¹

Január 21-én megérkezett a minisztérium hozzájárulása, 1913. március 13-án megalakult a magyar tartomány.

A TARTOMÁNY FEJLŐDÉSE, TEVÉKENYSÉGE (1913–1918)

A magyar tartomány megalakulásával az ország legkülönbözőbb részeiből, a legkülönbözőbb feladatokra hívták őket. Döntő többségét a létszámhiány miatt kénytelenek voltak visszautasítani. Münzer Ilona tartományi főnöknő megfogalmazása szerint „...édes magyar hazánkban a keresztes nővérek a szélrózsa minden irányában és a munkanem minden ágában működnek...Tartományom egyes állomásain iskolában tanítónők, a kórházakban betegápoló testvérek hiányoznak, ezeket pótolni kellene de nincs elegendő tagunk.”²²

16 Ch I. 1910. február 25., március 5., 26., 28., április 14., 19., augusztus 9., 27., 30., szeptember 2. BARABÁS 1SZPL Kézirattár, 1695/a. 15. RADNICH 1912 In: Zsért, 1912/13. A minisztérium megbízottai az új internátust 1911. április 18-án tekintették meg. Ch I. 1911. április 18.

17 RADNICH 1912. In: Zsért, 1912/13. 9.

18 Közli JELLI (szerk): *Schambek / Zsámbék Beiträge zur Geschichte und Volkskunde einer „schwäbischen“ (donauschwäbischen) Gemeinde im Ofner Bergland/Ungarn*. Gerlinge, 1996, saját kiadás. III. k. 127.

19 M. Aniceta Regli Prohászkanak. 1912. december 20. SZPL A Keresztes nővérek iratai 322/b 16/1913.

20 A levelet közli JELLI 1996, III. k. 127–128

21 Prohászka kézzel írt fogalmazványa Zichy grófnak. 1912. december 31. SZPL 322/b 16/1913

22 Münzer a püspöknek. 1913. július 24. Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (a továbbiakban: VPKL) Schola Koka 3687/1913

Az esztergomi primás nővéreket kért a szeminárium háztartás vezetéséhez. 1913. augusztus 23-án foglalták el új állomáshelyüket.²³ Ugyanezt a feladatot látták el Pécsen is.²⁴ A morva tartományi főnöknő előzetes ígérete alapján vették át 1913. május 1-én a nagyszombati Johanneum fiúkonviktust.²⁵

És már ekkor megérintette őket a háború előszele. 1913 júniusában kitört a második balkáni háború. A Monarchia súlyos presztízsveszteséget, Bulgária pedig súlyos vereséget szenvedett. Bulgária királynője 1913 júliusában sürgősen kért nővéreket sebesült katonák ápolására. Válaszukban udvariasan közölték, hogy ezt nem tudják most azonnal teljesíteni. Azonban táviratban szólították fel őket a morva tartomány központjából, Chorinból, hogy a Szófiába utazó morva Keresztes Nővérekhez két magyar is csatlakozzon. 1913. augusztus 2-án indultak el, és szeptember végén tértek haza. Tevékenységüket teljes megelégedés övezte. Két kitüntetést és oklevelet kaptak, de a királynő még ennél is látványosabb gesztussal fejezte ki háláját. A hosszú vonatúton minden nagyobb állomáson parancsára gyümölcsöt és frissítőt szolgáltak fel nekik.²⁶

A I. világháború kitörése teljesen új helyzetet teremtett. Sorozatosan utasították vissza az iskolák, óvodák, szegényházak átvételét. Még nagyrabecsült gyóntatójuk Buttykay Antal, és a nyitrai, besztercebányai, váci püspökök felkéréseit is sem teljesíthették.

A kalocsai szeminárium rektora, Horváth Viktor püspök a tartományi központ megkezdésével közvetlenül Ingenbohlba írt levelet. A nővérek még így is csupán arra tettek homályos ígéretet, hogy esetleg 2–3 éven belül valamikor teljesítik.²⁷

A permanens létszámihiány ellenére régebbi állomáshelyeiken tevékenységüket bővítették. Kassán az Erzsébet otthonnal szomszédos szegény és árvaház is a nővérek irányítása alá került.²⁸

Volt, amit egész egyszerűen nem lehetett visszautasítani. A nővéreket többször kisegítő hercegprimás kérésére 1915. szeptemberében átvették a nagyszombati szemináriumi fiúkonviktust.²⁹

A világháború éveiben a nővérek szinte minden erejüket a sebesültek ápolására, hadigondozására fordították. Tevékenységük gerincét tehát a kórházi szolgálat jelentette. A létszámihiányon segített az, hogy Rómából engedélyezték, hogy novíciák is végezzenek kórházi ápolást.³⁰ Így olyan helyeken is bekapcsolódhattak a gyógyításba, ahol eddig még nem tevékenykedtek.

A világháború még kis sem tört, de Temesváron már ekkor nagyszámú sebesült fogadására kellett felkészülni. Június 25-én megkezdődött három hadseregcsoport mozgósítása és felvonultatása a szerbeknek küldött hadüzenet után. A 2. hadsereg 7. hadtestét Temesvárról állították ki, tehát a kórház vezetése közvetlenül is érdekelt volt, hogy felkészüljön a saját sebesült fiainak fogadására. A katonai események igazolták az előzetes intézkedések jogosságát: az augusztus 12-23 között lezajlott drinai csatában a Monarchia tá-

23 Ch I. 1913. március 14, augusztus 23.

24 Ch I. 1913. július 20.

25 Ch I. 1913. május 1.

26 Ch I. 1913. július 19, augusztus 1, szeptember 30.

27 Ch I. 1916. január 15.

28 Ch I. 1917. szeptember 3, október 9.

29 Ch I. 1915. szeptember 5.

30 Ch I. 1914. augusztus 10.

madása elakadt, és 22–23 000 fős veszteséggel vonultak vissza.³¹ A kórház igazgatója már júliusban az ott dolgozó nővérek létszámának emelését kérték, de ezt nem tudták teljesíteni. Ezért azt javasolta, hogy a külvárosban magánbetegápolást végző nővérek a kórházban teljesítsék feladatukat. A tartományi vezetés és a városi hatóságok is hozzájárultak ehhez. A nővérek a városon kívül egy kolera és egy fertőző kórházban is dolgoztak.³²

A Keresztes Nővérek közvetlenül a háború kitörése után a legveszélyeztetettebb területre kerültek. Az általános hadiesemények szempontjából jelentéktelen, a hadtörténeti művekben szinte meg sem említett epizódot jelentettek az 1914 őszen a Keleti Kárpátokban folyó hadiesemények. A térség és a kor embere számára azonban ez élet-halál harc volt. Uzsoknál és környékén, Vereckénél, és a Máramaros megyei Topolyánál szeptember 26–27-én az oroszok egyszerre 25–30 helyen lépték át a Kárpátok szinte járhatatlan hegycsúcsait.³³ Szeptember 27-től október 20-ig folytak a véres csatározások. Alig egy hónappal később, november közepén még erősebb orosz támadás bontakozott ki, Bártfa, Sztropkó, Homonna, Szinna, Szolyva az ellenség kezére került. Munkácsról a lakosság és a hatóságok is elmenekültek, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros megyékből ezerszám özönlöttek a menekültek.³⁴ A városokat visszafoglalták, de december közepén ismét teljes erővel zúdultak be az oroszok, különösen az Erdős-Kárpátokban és a Latorca völgyében, és csak december végére sikerült az uzsoki szorost is felszabadítani.³⁵

1914 őszen, Trungel Iván tábori lelkész a kk. hadparancsnokság nevében Ungvárra kért 20 ápolónővért. Ilyen nagy létszám nem állt rendelkezésre, de a helyzet súlyosságára való tekintettel távirati úton 10 nővért behívtak a tartományi házba.³⁶ Október 22-én utaztak el a megyeközpontba.³⁷

A város szinte a frontvonal torkában helyezkedett el, így az egyetlen nagy kórházzá alakult: a katonatiszti pavilont, a főreáliskolát, a polgári leányiskolát, a főgimnáziumot, a siketnémák intézetét is erre a célra alakították át, ezekben az épületekben kb. 1000 főt tudtak ellátni. A tartalék kórházakban a nővérek kettesével szolgáltak. A folyamatosan érkező sebesültek és betegek rövid ideig tartózkodtak ott. Megtisztították sebeiket, elvégezték a szükséges műtéteket és kötözéseket, majd ezután a hátsószámba küldték őket. Az orosz fenyegetés miatt mindeközben távozásra készen kellett állniuk. 1914. december 13-án a kórházakat kiürítették, a betegek, az ápolószemélyzet is menekült, 14-én reggel érkeztek meg Nyíregyházára.³⁸

Január közepén a komáromi helyőrségi kórházban álltak munkába,³⁹ 1918. december 7-ig szolgáltak itt, ekkor világi ápolókkal cserélték fel őket.⁴⁰

31 GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*. Bp., 1974, Akadémiai kiadó: Zrínyi Kiadó. 1974, 167–169.

32 Ch I. 1914. július 27, augusztus 2.

33 TOLNAI: *A világháború története 1914–1918. Diplomáciai okiratok, hivatalos jelentések, szemtanúk hiteles följegyzései és eredeti adatok nyomán teljesen átdolgozott II. kiadás*. Bp., én. Tolnai nyomda III. k. 170.

34 Uo. 175–188.

35 Uo. 189–190.

36 Ch I. 1914. október 16.

37 Ch I. 1914. október 22.

38 Ch I. 1914. december 17.

39 Ch I. 1914. december 1., 1915. január 8., 15.

40 Ch I. 1919. január 3.

A nagy létszámú nővérközösség lehetővé tette, hogy tartományi házukban kórházat hozzanak létre. Zsámbékon a Theodosianumot átalakították, a székesfehérvári püspöknek pedig bejelentették, hogy 100 sebesült ápolására felkészültek.⁴¹ A Vörös Kereszttel folytatott tárgyalásokat követően 1914. október 2-án a herceghalmi állomásról 70 sebesült katonára érkezett Zsámbékra.⁴² Egy évvel később azonban ezt az intézményt bezárták, mert szinte kizárólag tuberkolózisos katonákat irányítottak ide, ez azonban veszélyeztette a kollégiumi növendékek egészségét.⁴³

Volt, ahol csupán a feladatkörük változott meg. A Vörös Kereszt által átvett pásztoi kórházból elbocsátották a betegeket, sebesült katonák számára foglalták le, a Keresztes Nővérek végezték az ápolást.⁴⁴

Több helyen átcsoportosítással tudták a személyzetet biztosítani. Nem csupán a hatóságok állítottak fel újabb és újabb tartalék kórházakat, gyógyításra alkalmas barakkokat, hanem az arisztokraták, előkelők is. Gróf Cziráky Antal lovasberényi kastélyának egy részét sebesült tisztek ápolására rendezte be, a korábban tanítással, neveléssel foglalkozó helybeli Keresztes Nővérek gondoskodtak róluk.⁴⁵ A ciráki kastélyban elhelyezett sebesülteket a dénesfai nővérek ápolták.⁴⁶

A Keresztes Nővérek legnagyobb betegápoló központjukban, Pozsonyban és környékén is kiterjesztették tevékenységüket. A terjedelmes pozsonyi kórház kertjében barakkokat állítottak fel, a cs. k. rokkant-segélyegylet expressz levélben kért két nővért. Teljesítették.⁴⁷

Mindezek között rövid életű, és kevésbé sikeres vállalkozások is voltak, mint például az ororszári és a pöstyéni.

1917-ben a nagyszombati kórházra is kiterjesztették tevékenységüket. Az eddigi ápolást végző Vince nővérek elhagyták állomásukat, és őket 14 Keresztes Nővér váltotta fel 1917. június 20-tól.⁴⁸

A világháborút követő polgári demokratikus forradalom hátrányosan érintette a kongregációt, de a kommunista hatalomátvétel (1919.március 21) azonban már létükben fenyegette őket. Iskoláik, intézményeik jelentős részét államosították, a tartományi központ csak azért menekült meg ettől, mert svájci tulajdonnak számított, és a proletárdiktatúra rövid életű volt.

A MAGYAR TARTOMÁNY FELBOMLÁSA

A Keresztes Nővérek házainak nagy része 1918–1919-ben cseh, szerb, majd 1924-ben Zsombolya román megszállás alá került. A tartományi vezetés felügyeletükről, irányításukról nem mondott le, de törekvésük nem járt sikerrel.

41 Ch I. 1914. augusztus 10.

42 Ch I. 1914. szeptember 7, október 1,2.

43 Ch I. 1915. október 4.

44 Ch I. 1914. augusztus 16.

45 Ch I. 1914. augusztus 11.

46 Ch I. 1914. augusztus 10.

47 Ch I. 1916. február 29.

48 Ch I. 1917. május 28, június 20

49 Ch I. 1919. november 22.

1919 januárjában a csehek elfoglalták Felső-Magyarország nagy részét. Az itt lévő házakkal a közvetlen kapcsolat megszakadt.

1919. augusztus közepén Tehodosia Hosszát ideiglenesen megbízták az északi 17 ház irányításával. 1919 nyarától megkezdődött a magyar nővérek lecserélése szlovákokkal. Az egészségügyi intézetekben ez a folyamat fokozatosan ment végbe. A csehek szeptember 22-én átvették a pozsonyi kórházat, a magyar professzoroknak és orvosoknak azonnal felmondtak. Az eddigi vezető-nővérek helyére szlovákokat neveztek ki,⁴⁹ a többiek végheztehették munkájukat, de további ápoló-nővéreket Magyarországról már nem fogadtak.⁵⁰ 1922 nyarán a Pozsonyban szolgáló magyar nővéreket a lévai és losonci kórházba irányították.⁵¹ Nem azonos körülmények közé kerültek. A 80 ágyas losonci intézmény volt a legelhanyagoltabb, a hét épületben nem alakítottak ki külön osztályokat. A háromemeletes sebészettel és kétemeletes belgyógyászattal rendelkező, évi 6000 fős betegforgalmú Léva viszont mintaszerű építmény volt.⁵²

1919. augusztus elején kiutasították Pozsonyból a tanítói pályára készülő 13 jelöltet,⁵³ a magyar tanító nővérektől is megkövetelték a szlovák nyelvtudást. Hossza Theodosia a morva tartománytól, Chorintól kért segítséget,⁵⁴ az általuk ígért két cseh apáca azonban nem érkezett meg.⁵⁵ Pethőfalvára Zsámbékról küldtek szláv anyanyelvű tanítónőt, de a Zavari iskolát már nem tudták ily módon kisegíteni.⁵⁶

A csehek 1921-ben valóságos offenzívát indítottak azért, hogy a területükön fekvő házakat végérvényesen elszakítsák a magyar tartománytól. A pozsonyi minisztérium Medveczky Károlyt, a szlovák érdekek élharcosát nevezte ki egyházi referensnek.⁵⁷ Követelte, hogy a felvidéki házakat csatolják a morva tartományhoz. Azzal vádolta meg a tartományi vezetést, hogy végrendeleteket, értékpapírokat csempészték át a határon,⁵⁸ magyar nővéreket küldenek szlovák területre, a szlovákokat pedig Magyarországra rendeli.⁵⁹

Az Általános Rendi Tanács eredetileg úgy határozott, hogy a felvidéki házakat a morva tartományhoz csatolják, ezt most a zsámbéki tárgyalásokon megváltoztatták.⁶⁰ November végén megszületett a döntés: Szlovákiában önálló vikáriátust létesítenek,⁶¹ vezetésével Theodosia Hosszát bízták meg.⁶² A tehetséges Hossza nővér 1913-tól a tartományi tanács tagja volt. A vikáriátus 1927-ben önálló tartománnyá vált, ő volt első vezetője és felvirágoztatója 1935-ben bekövetkezett haláláig.⁶³

50 Ch I. 1919. szeptember 12.

51 Ch I. 1922. július 7, 31.

52 JÄGER Gyula: *A visszacsatolt Felvidék kórházai*. Magyar Kórház, 1938, VII. évfolyam, 12. 362-363.

53 Ch I. 1919. augusztus 8.

54 Ch I. 1919. szeptember 12.

55 Ch I. 1919. október 9.

56 Ch I. 1919. november 24.

57 Jellemezése: HAICZL Kálmán: *Egyháztörténelmi emlékek a cseh megszállás korából*. Esztergom, 1940, k. n., 14-15, STEIER, Lajos: *Ungarns Vergewaltigung. Oberungarn unter tschechischer Herrschaft*. Zürich, 1929, Amalthea, 423-425.

58 Valóság alapja az volt, hogy a Keresztes Nővérek értékpapírjaikat még a kommunisták hatalomra kerülése előtt Pozsonyba menekítették. Arra senki nem gondolt, hogy később a csehek lefoglalják. Ch I. 1919. április 8.

59 Ch. I. 1921. január 21, 25.

60 Ch I. 1922. október 27, november 27.

61 Ch I. 1922. november 30.

62 Ch I. 1921. február 11.

63 Ch III. 1935. március 15.

1920-ban a tartományi vezetés még több kísérletet tett arra, hogy megőrizze a délvidéki házaik irányítását. Utasításukra a nővérek szerbül tanultak, a szerbül jól beszélő Pankratia nővert küldték Zsombolyára, és a nehézségek áthidalására a szlavóniai tartományból is segítséget kértek.

A belgrádi kormány azonban már 1919. június 23-án kiterjesztette az egykori magyar területekre is az 1904-es szerbiai népiskolai törvényt, amely csak állami és magánjellegű népiskolákat ismert el. Ennek következtében 1924-ig fokozatosan megszüntették a Vajdaságban az összes magyar felekezeti népiskolát és középiskolát.⁶⁴

A belgrádi svájci konzul levelében azt tanácsolta az Általános Főnöknőnek: a legjobb az lenne, ha Dél-Magyarországon a házakat feloszlatnák, mert a tartományi vezetés képtelen irányításukra.⁶⁵ Ezért a németcsernyei, magyarcsernyei, temesvári, dettai, futaki magyar közösségek megszűntek.⁶⁶

Az iskolákat is a szerbek vették át: augusztus 5-én Német- és Magyarcsernyéről, három vasúti teherkocsi érkezett Herceghalomra bútorokkal, és részben ezeket kísérve, részben önállóan utaztak Zsámbékra a magyar nővérek.⁶⁷

1922 novemberében a Regli Anicetával tartott zsámbéki tárgyalásokon a Szlovákiát érintő döntés mellett határoztak arról is, hogy a még maradék délvidéki házakat is feloszlatták.⁶⁸ 1922. december 31-én az Általános Tanács ezt megerősítette.⁶⁹ 1923 tavaszán befejeződött temesvári tevékenységük.

Zsombolyán sajátos helyzet alakult ki. 1924-ben a várost Romániához csatolták. Ez a nővéreknek újabb kihívást jelentett: eddig szerbül tanultak és vizsgáztak, most az új hatalom azt követelte, hogy a tanítónők románul oktassanak.⁷⁰ 1928-ban megvonták tőlük a nyilvánossági jogot, vagyis nem adhattak érvényes, államilag elismert bizonyítványt. Ezért az intézményt meghatározatlan időre a Temesvári Notre Dame nővéreknek adták át.⁷¹

A MAGYAR TARTOMÁNY ÚJJÁSZERVEZÉSE

A soknemzetiségű Magyarország felbomlása a kongregációt is súlyosan érintette. A Keresztes nővérek házainak száma 14-re, létszámuk pedig 351-ről 172-re csökkent. Mindössze 15 év alatt sikerült ezt a veszteséget pótolni: 1938-ban már 369 nővér szolgált 33 helységben.⁷² Hazánkban az élvonalba tartoztak: 1927-ben a 29 női rend közül a negyedik, 1943-ban a 41 női rend közül a hatodik legjelentősebb volt.⁷³

64 SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975, Auróra, 108.

65 Ch I. 1922. március 22.

66 Ch I. 1922. április 7.

67 Ch I. 1922. augusztus 5.

68 Ch I. 1922. november 30.

69 Ch I. 1923. január 7.

70 Uo. 1924. február 4.

71 Ch II. 1928. március 14, PETRI, Anton (szerk): *Heimatbuch des Heidesstädtchens Hatzfeld im Banat*. Hatzfeld, 1991, Heimatortsgemeinschaft Hatzfeld, 466-467.

72 Az adatsort a kongregáció évkönyvei alapján állítottuk össze. *Katalog der Barmherzigen Schwestern von Ingenbohl*. Ingenbohl, saját kiadás. 1920-1944.

73 GERGELY Jenő: *A Katolikus Egyház története Magyarországon. 1919-1945*. Bp., 1997. ELTE - Újkori Magyar Történeti Tanszék. 1997, 194-199

Tevékenységüket is jelentősen kiterjesztették. Jól érzékelteti ezt, hogy míg 1926-ban a szlovák kommisszáriátusban 202 fő 28 munkakört, Magyarországon 234-en 42-t láttak el.⁷⁴

A trianoni békeszerződés miatt valamennyi szegényházuk idegen fennhatóság alá került, ennek új hálózatát alakították ki. Ebben személyi és társadalmi tényezők egyaránt szerepet játszottak. A váli járás főszolgabírája szenvedélyesen karolta fel a szegényügyet.⁷⁵ Többszöri próbálkozás után,⁷⁶ 1935-ben, a belügyminiszter támogatásával Bicskén vásárolt egy kerttel, gazdasági udvarral ellátott négyszobás, és egy kétszobás villát, amelyet szociális intézménnyé alakították át. Az ötven idős, magányos szegény gondozását négy Keresztes Nővér végezte.⁷⁷ 1943-ban az érdi Ófalu szélén, egy kis házban kialakított otthon létrehozásában⁷⁸ szerepet játszott a minden mértéket meghaladó demográfiai robbanás,⁷⁹ az agrárnincstelenség számát szaporító torz társadalom- és birtokszerkezet.⁸⁰ Hasonló okokból hozták létre orosházi intézetüket. A Magyarországhoz visszakerült Kassán pedig a szegény- és beteggondozás összekapcsolódott, a szeretetházban 1941-ben 110 főt láttak el.⁸¹

Az elhagyott és veszélyeztetett gyermekek nevelését is kiemelt feladatuknak tekintették. Az 1920-as évek elején csak a hadiárvák számát százezerre becsülték. Példátlan mértékben nőtt a fiatalok bűnözése.⁸² Megoldást a javító-nevelő intézetek hálózatának kibővítése jelentette.

1923 szeptemberétől Keresztes Nővérek irányították a Hűvösvölgyi Gyermekehont,⁸³ 1924-től pedig a Budapesti Állami Gyermekehely munkájában is részt vettek.⁸⁴ 1925-ben tárgyalások indultak a Hűvösvölgyi Gyermekehont feladatkörének megváltoztatására. Az intézetbe 2–6 éves korú gyerekek helyett 12 évnél idősebb, veszélyeztetett lányokat utaltak volna be,⁸⁵ fél évvel később a védelemre szoruló, felnőtt lányok szigorú nevelését vállalták a nővérek.⁸⁶ A végső megoldást a két helyen működő (Budapest, Bicske), egymást kiegészítő társintézmény létrehozása jelentette. Hűvösvölgyben, hatholddas parkban, öt épületből álló komplexumot alakítottak ki.⁸⁷ A gyermekehonton 3–6 éves árvaakat továbbra is befogadott, valamint 6–18 éves veszélyeztetett lányokat. Átmeneti elhelyezésük a megelőzést szolgálta. Elsősorban azok kerültek ide, akiknek szülei súlyos betegségben szenvedtek, illetve meghaltak, vagy akiknek rossz volt a családi hátterük.⁸⁸

74 DEZSŐ István: *P. Florentini Teodoz élete és a Keresztes Nővérek Társulata*. A „Ferencs Közlöny” kiadása, Bp., 1926, 84.

75 Főszolgabíró a székesfehérvári alispánnak. 1934. december 20. SZPL 322/b 3216/1934.

76 Főszolgabíró a székesfehérvári alispánnak. 1934. december 20. Uo.

77 Kozár a püspöknek. SZPL Uo. 3013 /1934.

78 CH IV. 1943. szeptember 16.

79 1931 és 1935 között a lakosság megduplázódott, 10 év alatt 129%-al gyarapodott.

80 Ifj. Rabár Ferenc: *Keresztes Nővérek Érden. Érd – Zsámbék*, é. n. Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola és a Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek Marianum Általános Iskola közös kiadványa. 6.16.

81 POHL Sándor: *Kassa város szociális munkája*. Különlenyomat a Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség 1941. december havi kassai munkásügyi előadássorozatából. 10.

82 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 166 Népjóléti Minisztérium J2

83 Ch I. 1923. április 12, július 13., szeptember 25.

84 Ch I. 1924. szeptember 29.

85 Ch II. 1926. január 15, június 1, június 25.

86 Ch II. 1926. augusztus 5, 22.

87 TAKÁCS János: *A Hűvösvölgyi Gyermekehont története. 1929–1999*. Bp., 1999, saját kiadás, 6–7.

88 Uo. 16–19.

Még összetettebb feladat várt rájuk Bicskén. A 80 szobás, impozáns Batthyány kastélyban, és az azt körülvevő 50 holdas parkban Vass József magyar királyi népjóléti és munkaügyi miniszter tárgyalásainak eredményeként a kormányzó feleségének, Horthy Miklósnénak aktív támogatásával különböző szociális feladatokat egyesítő intézmény jött létre. A bicskei Horthy Miklósné Gyermekotthon befogadott anyákat,⁸⁹ csecsemőjükkal vagy nélkülük, olyan, három éven aluli gyermekeket, akiket – fejlődésük érdekében – hosszabb vagy rövidebb ideig ki kellett emelni családi környezetükből. Az erkölcsi veszélyeknek kitett lányok is az intézetbe kerültek.⁹⁰ Különböző életkorú, iskolázottságú, erkölcsi magatartású gyermekekről kellett gondoskodni, tanítani, nevelni őket. Jól érzékelteti ezt, hogy az otthonban – 1933-as adatok szerint – 15 csecsemő, 40 kisdéd, 111 elemi iskolás, 17 polgári iskolás, 4 iskolán kívüli és 5 anya volt.⁹¹

Az intézmény világi vezetése és a nővérek közötti súrlódások miatt a helyi lelkész már 1933-ban protestált a püspöknél és a főváros vezetésénél.⁹² 1935 tavaszán a tartományi főnöknő és a minisztérium illetékes ügyosztálya közötti tárgyalás eredménnyel járt.⁹³ Budapest főpolgármestere a Belügyminisztérium jóváhagyása után a székesfővárosi Horthy Miklósné Árvaház és Gyermekotthonok budapesti és bicskei intézeteinek cseréjét rendelte el. Így a bicskei Batthyány-kastélyt 140 iskolás és 60 kisdéd részére berendezett fiúárvaházzá alakították át. A 200 árvát 15 nővér gondozta.⁹⁴

A Népjóléti Minisztérium Kisvelencén, a Velencei-tó partján a Kacskovics-kastélyban gyógyító-nevelő intézetet nyitott, amelynek vezetésére a Keresztes Nővéreket kérték fel.⁹⁵ Az 1929. június 29-én püspöki áldással átadott⁹⁶ „Kiss József Erdei Iskolában”, később „Szent Erzsébet Szabadlégi Iskolának” nevezett intézménybe beteges, vérszegény, tüdővészre hajlamos, árva leányokat utaltak be az ország minden részéből.⁹⁷ Olykor nemcsak szüleik, de még hozzátartozóik sem voltak ismertek, sőt az is előfordult, hogy rokonaikat hivatalosan ismeretlennek minősítették.⁹⁸ A gyermekek félévente, évente cserélődtek, a nővérek feladata az volt, hogy egészségileg megerősítsék, tanítsák őket, és amennyire lehetséges, pótolják a családot.⁹⁹

A Népjóléti Minisztérium az eladósodott és Zalaegerszegrre költöző Notre Dame nővérek törökbálinti épületeit megvásárolta, és ott a 12 éven felüli, nehezen fegyelmelhető, árva leánygyermek részére megalapította a Mária Oltalma Leánynevelő Otthont. Az is-

89 Olyan anyákat utaltak ide be, akik pl. a szülés után a kórházból kikerülve, sehol nem tudtak még elhelyezkedni, egészségi állapotuk miatt, illetve olyanokat, akiknek még pár hetes pihenőre volt szükségük, de kórházi gondozásra már nem szorultak, ők csöpp gyermekükkel kerültek Bicskére.

90 PETERDI Ede: *A bicskei Batthyány-kastély*. Bp., 1995, Közlekedési Dokumentációs RT, 48.

91 Greszl Shvoynak. 1933. július 6. SZPL 4507 Bicskei plébániai iratok (a továbbiakban: BPI) 1709/1933.

92 Greszl a püspöknek. 1933. július 6. Uo. 1709/1933.

93 Budapest polgármestere Shvoynak. 1935. június 5. SZPL 322/b nem iktatott.

94 Budapesti árvaház helyettes igazgatója a püspöknek. 1935. augusztus 15. SZPL 4507 BPI 1958/1935. TAKÁCS 1999, 20–22.

95 Ch. II. 1929. február 5, április 1, június 30.

96 Shvoy a Vallási és Közoktatási miniszternek. 1930. január. SZPL 4577 Velencei plébániai – iskolai iratok (a továbbiakban: VPI) SCH 158/1930

97 A kisvelencei Szent Erzsébet Szabadlégi iskolában 1940. október 29-én tartott iskolafelügyelői látogatás jegyzőkönyve uo. 5564/1940.

98 Bon József az Egyházi Hatóságnak. 1941. május 9. uo. 1213/1941

99 A kisvelencei Szent Erzsébet Szabadlégi iskolában 1940. október 29-én tartott iskolafelügyelői látogatás jegyzőkönyve. uo. 5564/1940.

kolai képzés mellett különböző életpályákra is felkészítették őket. A Keresztes Nővérek 1929. november 10-én vették át az intézményt.¹⁰⁰ 1931-ben a Népjóléti Minisztérium értesítette a tartományi vezetést, hogy a Hűvösvölgyi intézettel a szerződést felbontják, és Budapestről a lányokat a törökbálinti nevelőintézetbe helyezik át. Ez június végéig megtörtént.¹⁰¹

1936-ban fiúnevelő intézetté alakították a Mária Oltalma Gyermekeotthont. A nővéreknek az államilag beutalt „kis bűnözőknél” maximum kétéves ott-tartózkodásuk alatt kellett teljes javulást elérniük.¹⁰²

A trianoni békeszerződés súlyosan érintette a magyar egészségügyi hálózatot is. Az országban mindössze 183 kórház maradt, mintegy 26 000 betegágygal. A gazdasági konjunktúra és a külföldi kölcsönök lehetővé tették az ún. második kórházépítési program megvalósítását. 1921 és 1930 között a hazai betegápoló gyógyintézetek száma 183-ról 233-ra, az ágyak száma 36 451-ről 39 821-re emelkedett, 1939-ben 304 gyógyintézet és 46 922 ágy fogadta a betegeket. Az ápolónők, ápolók egyharmada apáca, illetve szerzetes volt.¹⁰³

Az egészségügy újjászervezésében a Keresztes Nővérek aktívan részt vettek, különösen 1921–1924 között.

Az első világháborút követően ápoló tevékenységük mindössze két kórházra korlátozódott (Pásztó, Nagykálló), miután Székesfehérvárt elhagyták 1918-ban.¹⁰⁴

A régebbi alapítások közül a Nagykállói Elmegyógyintézetben kibővült a feladatkörük: tíz éven át csak a háztartási, ellátási ügyeket intézték, 1921-től, a női betegek felvételétől már ápoltak, és a világi ápolónőket is felügyelték.¹⁰⁵

Az 1920-as évek elején több helyről érkezett sürgető felkérés. A budapesti Fehér Kereszt Gyermekkorház megkeresésére Münzer Ilona tíz nővért ígért,¹⁰⁶ 1922. szeptember 15-től dolgoztak a gyermekkorház sebészeti osztályán,¹⁰⁷ és az élelmezést is magukra vállalták.¹⁰⁸ A kórház vezetésével, különösen a gondnokkal, állandóak voltak az ellentétek,¹⁰⁹ ezért 1925. augusztus 2-án felmondtak, és a nővéreket háromévi próbaidő után innen kivonták.¹¹⁰

A nyíregyházi vármegyei Erzsébet Kórház igazgatója nyolc nővért kért a sebészeti osztályra, Münzer a körülményeket megfelelőnek találta. A Pozsonyból hazatérő ápolónővérek 1921. szeptember 14-én foglalták el új állomáshelyüket.¹¹¹ 1923-ban a városi tüdő-

100 Kozár a püspöknek. 1929 október 9. uo. 2608/1929 A törökbálinti letelepedés előkészítése, megvalósítása: Ch II. 1928. június 19., 1929. március 9., április 22., 27., augusztus 8., november 2.

101 Ch III. 1931. május 28.

102 Kapa Olivía a püspöknek. 1938. július 5. SZPL 4573 Törökbálinti plébániai iratok (a továbbiakban: TPI) 1807/1937

103 HAHN Géza: *A magyar egészségügy története*. Bp., 1960, Medicina. 121–125.; KAPRONCZAY Károly: *Feljegyzetek 125 év magyar egészségügyének történetéből*. Bp., 2001, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 120–121

104 Münzer a püspöknek. 1918. április 11. SZPL 322/b 1883/1918

105 Ch I. 1921. augusztus 4.

106 Ch I. 1922. május 8, június 7, 16.

107 Ch I. 1922. szeptember 15.

108 Ch I. 1923. március 27.

109 Ch I. 1924. február 5.

110 Ch II. 1925. augusztus 2., 27., 29., 31.

111 FAZEKAS Árpád – VÁGVÖLGYI János: *A Szabolcs–Szatmár megyei kórház története*. Historia medica. Nyíregyháza, 1990, Jósa Kórház Rendelőintézet. 24. Ch I. 1921. március 3, április 2, augusztus 7, szeptember 14.

szanatórium munkájában is részt vállaltak.¹¹² Számuk folyamatosan nőtt, a Josephinumban gyógyuló, megerősödő nővéreket és jelölteket is ide csoportosították.¹¹³

1923 őszétől Batthyány-Strattmann László saját alapítású körмени szemkórházában végzett műtételnél is négy keresztes nővér segédkezett.¹¹⁴ A „szegények orvosának” megbetegedése miatt a tartományi főnöknő a hercegnő hozzájárulásával 1930-ban a nővéreket onnan máshová irányította.¹¹⁵

1924-től a körмени városi kórházban is ők végezték az ápolást. Az 1901-ben átadott egészségügyi intézménybe Grazból hívtak Keresztes Nővéreket. A nyelvi nehézségek miatt szükségessé vált magyarok alkalmazása, Körmen városa a Keresztes Nővérek magyarországi rendtartományához fordult.¹¹⁶

A grazi tartományi ház szívesen beleegyezett a cserébe, mert a közlekedés számukra nehézkessé vált.¹¹⁷

Korábban a pozsonyi kórházban dolgozó Bakony professzor csak úgy vállalta a pécsi sebészeti osztály vezetését, ha a már általa jól ismert Keresztes Nővérek biztosítják az ápolószemélyzetet.¹¹⁸ 1924 szeptemberében érkeztek Pécsre,¹¹⁹ a betegek száma azonban napról napra nőtt, a hat nővér kevésnek bizonyult, ezért a professzor már októberben számuk növelését kérte.¹²⁰ Egy héttel később ismételten sürgette ezt telefonon, még két nővért és egy jelöltet irányítottak oda.¹²¹ 1936 októberétől a mohácsi megyei kórház munkájába is bekapcsolódtak.¹²²

A kongregáció fő tevékenységi területei közé tartozott az oktatás és a nevelés is. Az 1920-as években megteremtették rendtagjaik képzésének, taníttatásának megfelelő feltételeit. Ehhez Budapesten lakást kellett biztosítani. 1926-ban különösen aktuálissá vált, mert a Népjóléti Minisztérium elrendelte a betegápoló nővérek kétéves képzését.¹²³ A Kun utcában lévő kis ház erre nem volt alkalmas, de később még ez a korlátozott lehetőség is megszűnt.¹²⁴ Hiába kérték az Erzsébet Egyesülettől a nővérek díjazásának emelését és lakásuk renoválását, nem teljesítették, ezért 1924-ben a Kun utcai intézményt megszüntették.¹²⁵

A tartományi tanács 1928-ban úgy döntött, hogy Budapesten egy nagyobb lakást bérelnék, magán-betegápolást végeznek, ennek jövedelme legalább részben fedezi majd a költségeket.¹²⁶ Találtak egy megfelelő, tágas, szép, egészséges lakást, elfogadható bérleti

112 Ch I. 1923. február 27.

113 Ch II. 1928. november 21, 1929. február 25.

114 Ch I. 1923. október 5.

115 CH III. 1930. április 22

116 KAPRONCZAY Károly – REMETEI FILEP Ferenc: *Körmen egészségügyének története*. Körmen, 1983, Körmen Városi Tanács, 42. BUNDICS Antal Miklós: *Fejezetek a körмени római katolikus egyházközség történetéből*. In: BUNDICS Antal – PATAKY László – SZÁNTÓNÉ dr. BALÁZS Edit: *A körмени egyházközségek és hitközségek története*. Körmen, 1993. 42. Ch II. 1924. március 20.

117 Ch I. 1924. szeptember 1.

118 Ch I. 1924. március 20.

119 Ch I. 1924. március 20., június 12., szeptember 29.

120 Ch II. 1929. január 24.

121 Ch I. 1924. október 25, 31, november 3.

122 Ch III. 1936. november 20, 27, március 28.

123 Ch II. 1926. február 15.

124 Ch I. 1920. szeptember 29.

125 Ch I. 1924. július 14, augusztus 31.

126 Ch II. 1928. február 28.

összegért.¹²⁷ Hivatalosan tanulóotthonnak hívták, az ott lakó nővérek az utcáról egyszerűen csak Kiskoszorúnak nevezték. Megkötötték a megállapodást,¹²⁸ és júniusban már be is költöztek.¹²⁹

A polgári iskolai tanárképzést is átalakították. Klebelsberg Kuno a képzés időtartamát négy évre emelte. A leendő férfi tanárok oktatását folytató budai Paedagogiumot és az Erzsébet Nőiskolát összevonta, és Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola néven az új intézetet Szegedre helyezte. 1928 októberében kezdte meg működését.¹³⁰ A Keresztes Nővérek a városban a székesfehérvári püspök közbenjárására lehetőséget kaptak egy óvoda irányítására, így a házukban helyet tudtak biztosítani a tanuló rendtagoknak. Novemberben költözött be az első két nővér.

Az 1943-as adatok szerint¹³¹ 36 vállalásukból 20 oktatási jellegű volt. Valódi súlyukat azonban az mutatja, hogy 20 helyen 36 oktatási-nevelési intézményt tartottak fenn és igazgattak.¹³²

A Keresztes Nővérek – a felvidéki iskolákat (Ipolyszalka, Jóka, Komját) leszámítva – mindössze három új helyen vállalkoztak elemi iskolai oktatásra (Nagyatád, Répceszemere, Újkígyós), a régebbi alapításokkal együtt így is 11 óvodában és 16 elemi iskolában neveltek-tanítottak.

Egyes intézményekben speciális feladatokat láttak el. A Kisvelencei Szabadlégi Iskolába beutalt, tanulmányaikban 30-50%-os mértékben visszamaradott, félévente, évente cserélődő lányokat osztatlan rendszerben, csökkentett óraszámban tanították.¹³³ A Bicskei Gyermekotthonban a háromféle elemi iskolában (római katolikus, református, izraelita) külön-külön tantervvel tanítottak, több korosztály oktatását (elemi, polgári) és nevelését (14–18 éves kamaszok, anyák, csecsemők) hangolták össze sikeresen.¹³⁴ A törökbálinti intézmény átalakítása során 1942 októberétől a Franciaországba, Belgiumba, Hollandiába, Németországba kivándorolt családok Magyarországra hozott gyermekeit, 230 fiút és leányt, tanították magyar nyelvre és vallási ismeretekre.¹³⁵

Fejlesztették középszintű iskolai hálózatukat is.¹³⁶ A polgári iskolák száma már a dualizmus korában jelentős emelkedett.¹³⁷ A háború után gyors növekedés következett be,¹³⁸ Klebelsberg Kunó aktív erkölcsi és jelentős anyagi támogatásával.¹³⁹

Ennek az lehetett az oka, hogy egyszerre többféle igényt elégített ki. A célja az volt, hogy a tanulót vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemben gyakorlati irányú általános mű-

127 Ch II. 1928. február 29.

128 Ch II. 1928. március 11.

129 Ch II. 1928. június 1.

130 MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és iskoláztatás történetébe.* Bp., 2003, Osiris, 322.

131 Ez magában foglalta a visszacsatolt területekre kiterjesztett tevékenységüket is.

132 Ez nem tartalmazza azokat a fiúiskolákat, ahol időszakosan besegítettek, vagy átvállalták osztályok tanítását.

133 Iskolafelügyelői látogatás jegyzőkönyve. 1940. október 29. SZPL 4577 VPI 5564/1940.

134 Greszl a polgármesternek. 1933. július 4. SZPL 4507 BPI 1709/1933.

135 Kapa Olivia a püspöknek. 1943. július 14. SZPL 4573 TBI 1987/1943.

136 Az 1927.XII.tc. a polgári iskolát középfokú iskolának minősítette.

137 Az adatokat költi: VITÉZ SÁGHELYI Lajos: *A magyar polgári iskola hatvan éves múltja.* Bp., 1929, Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület. 232–234.

138 KORNIS Gyula: *Magyarország közoktatásügye a világháború óta.* Bp., 1927, Magyar Pedagógiai Társaság, 80.

139 Klebelsberg célja az volt, hogy minden 5–1000 fős községben jöjjön létre polgári iskola, hogy a műveltségnek „kulturális fókuszai” legyenek.

veltséghez juttassa, és ezzel a gyakorlati életre vagy pedig a középfokú szakiskolákra készítse elő.¹⁴⁰

Elvégzése továbbtanulási lehetőségeket is kínált középfokú szakiskolákban, tanítóképző intézetekben, felső kereskedelmi, felső mezőgazdasági és ipari iskolákban. Különbözeti vizsgával átléphetek a diákok középiskolákba is: gimnáziumba, reál-gimnáziumba és a reáliskola ötödik osztályába.

A lányoknál ennek a népszerűségét fokozta az is, hogy a kevés számú felső leányiskolán kívül ez volt az egyetlen továbbtanulási lehetőség. Tény, hogy akik ilyet végeztek, azok számára kedvezőbbé váltak a férjhez menési lehetőségek is.

A Keresztes Nővérek az I. világháború alatt is elvállalták volna a tervezett szombatheolyi polgári iskola és internátus irányítását,¹⁴¹ zombolyai intézetük megszűnése után pedig ők maguk ajánlották fel a budapesti józsefvárosi plébánosnak, hogy közbenjárásával átvennének a kerületében egy polgári iskolát.¹⁴²

A két világháború között úgy bővítették polgári iskolai hálózatukat (Nagyatád 1923, Érd 1936, Sümeg 1940), hogy a minimális tárgyi, személyi feltételek sem voltak adottak, de folyamatos fejlesztéssel intézményeik egyre nagyobb népszerűségegre tettek szert.

Sajátos vállalkozásaik is voltak. Ezek sorába tartozott a hévízszentandrás magán polgári iskola és a zsámbéki polgári fiúiskola. Tartományi központjukban már 1911-ben két kísérlet is történt magán polgári fiúiskola alapítására,¹⁴³ de ezt a hatóságok nem támogatták. Létrehozását a keresztes nővérek valósították meg 1918 őszén. Céljuk az volt, hogy az elemi iskolából kikerülő fiúk helyben és olcsón további képzésben részesülhessenek. A magyar oktatástörténetben először fordult elő, hogy szerzetes nővérek tartottak fenn és működtettek ilyen intézményt. A minisztérium részéről nem várt ellenállásba ütköztek, éveken keresztül követelték a férfi tanárok alkalmazását. Pedig az oktatás színvonala – a tanfelügyelői értékelések szerint – kiváló volt, a tanulók száma fokozatosan nőtt, 1923-ban megközelítette, 1924-ben pedig már utolérte a leány polgáriba járók számát.

Kimutatásuk szerint 1918–25 között 411-en jártak a polgári fiúiskolába.¹⁴⁴

A nővérek a miniszteri elvárások miatt három férfi tanárt alkalmaztak. Ez azonban az iskola megszüntetéséhez vezetett. Bár a szerzetes tanárnők díjtalanul dolgoztak, de az 1924/25-ös tanévben az iskola fenntartása és a három férfi tanerő 44 millió korona „felül-fizetést,” vagyis veszteséget okozott. Radnich Imre plébános jelentése szerint a következő évben ez már „a duplájával fenyegetett”.¹⁴⁵ A három férfi tanár díjazását sem a kultuszminisztérium, sem a község nem vállalta, ezért 1925-ben beszüntették a tanítást.

Sajátos oktatási-nevelési célokat kívántak megvalósítani az újonnan létrehozott Gazdasági Leányiskolában. Célját úgy fogalmazták meg, hogy a serdülő lányokat gyakorlott jó háziasszonyoknak nevelik, az általános műveltségen felül gazdasági, háztartási és gazdaságkereskedelmi irányban is kiképezik.¹⁴⁶

140 Utasítás a polgári iskoláról szóló 1927. évi XII. t. c. végrehajtása tárgyában. Bp., 1927. 3. o.

141 Ch I. 1918. április 22.

142 Ch II 1928. június 14

143 1912. január 26, március 1, 31. Pest Megyei Levéltár (a továbbiakban: PML) PML Zsámbék Nagyközség iratai (a továbbiakban: ZSNI) Képviselőtestületi jegyzőkönyvek (a továbbiakban: jkv) Ca-6 1.5,6/1912

144 Zsért 1930/31. 4.

145 Radnich a Törvényhatósági Bizottságnak. 1926. július 10. PMI Zsámbék közigazgatási iratok (a továbbiakban: ZSKI) 336/1927.

146 Münzer a püspöknek. 1925. augusztus 21. SZPL 4580 SCH 1284/1925.

A növendékek aktívan részt vettek a gyakorlati munkákban (pl. sütés, főzés, takarítás, mosás, vasalás, varrás, növény- és állatgondozás). Rendszeresen látogatták a mintagazdaságokat és egyéb közhasznú intézményeket. Az általános műveltség megszerzését magyar, német és francia nyelv, magyar irodalomtörténet, vallás és lélektan, valamint neveléstan tárgyai biztosították. A minisztérium kifogásaira és kívánságára a tantervet többször módosították és átdolgozták, de tapasztalatuk szerint ez az átalakított koncepció a valóságban nem vált be, ezért az iskolát 1929-ben megszüntették.

Ugyanebben az évben megnyitották Zsámbékon Tanítónőképző Intézetüket. A tárgyi és személyi feltételeket folyamatosan javították, és alig egy évtized alatt országos jelentőségű központtá fejlesztették. A növendékek száma dinamikusan nőtt: 1929-ben az I–IV. osztályba 29-en, 1944-ben 170-en jártak.

A Keresztes Nővérek az okleveles tanítónők továbbképzését is felkarolták, számukra „Katolikus Falupedagógiai Szemináriumot” szerveztek. Ennek célja az volt, hogy felkészítsék a tanítónőket a falusi életre és körülményekre, heti 21 órás, két félévből álló, egyéves oktatás keretében. A tananyagban a faluval kapcsolatos ismeretek kaptak különös hangsúlyt. Jól mutatják ezt az összeállított tanterv egyes elemei: közigazgatási, jogi, közgazdasági és szociális ismeretek, falu és népművelés, egészségügy, gazdasági és háztartási ismeretek, a falu zenei életének irányítása, vezetés, rendezés és előadás technikája.¹⁴⁷

A TARTOMÁNYI KÖZPONT A II. VILÁGHÁBORÚ VÉGÉN (1944–1945)

A világháború utolsó éveit eltérően érintették a tartomány egyes házait. Indokolt a zsámbéki események ismertetése, mert ez volt a központ, itt kerestek a legtöbben menedéket, itt élték át az általuk ostromnak nevezett időszakot.

1944-ben a kulturális miniszter megrövidítette a karácsonyi szünetet, a tanulók január 5-én visszatértek iskoláikba,¹⁴⁸ de március 30-án már be is fejeződött az oktatás. A tanítványok nagy része már előző nap hazautazott húsvéti szünetre, a többiek másnap a szinte teljesen ellehetetlenült közlekedés miatt a herceghalmi állomásig gyalogoltak.¹⁴⁹ Zsámbékon maradt azonban 80 leányka, mert már nem volt hova menniük, vagy hozzátartozóik a front és a háborús viszonyok miatt nem tudtak értük jönni. Az oktatás szeptember 13-án kezdődött ismét, de alig egy hónap múlva, október 25-én a rádió közölte felfüggesztését.¹⁵⁰

1944-ben a tartományi ház a legkülönbözőbb funkciókat töltötte be. A 19 zsidó kislány életét úgy mentették meg, hogy szerzetesnőjelöltnek öltöztették őket.¹⁵¹

Kezdetben Zsámbék nyújtott menedéket a más központokból menekülő rendtagok számára. A fővárosban, a Koszorú utcában a nővérek lakása körül már szinte minden ház találatot kapott, ezért Zsámbékra távoztak. Az 1944 őszen pedig a keleti területekről ér-

147 Tájékoztató a Zsámbéki Keresztes nővérek vezetése alatt álló Katolikus Falupedagógiai Szeminárium okleveles tanítónők számára. Zsámbék, 1937. A Szeminárium kiadása. uo. nem iktatott.

148 CH IV. 1944. január 6.

149 CH IV. 1944. március 31.

150 CH IV. 1944. szeptember 13, október 25.

151 Kenéz M Enikő volt tartományi főnöknő közlése

keztek egyre többen: (Szeged, Újkígyós, Szabadka, Nyíregyháza).¹⁵² A Léván szolgáló fiatal jelöltek is Zsámbékra rendelték.¹⁵³

Menedéket már Zsámbék sem nyújthatott, mert nem volt ajánlatos, hogy olyan sokan egy helyen tartózkodjanak. Mindenki szabadon dönthetett arról, hogy hazatér-e szüleihez, rokonaihoz. A főnöknő úgy ítélte meg, lehetséges, hogy ott biztonságosabb számukra. Október 10-én és 11-én két csoportban sok növendék, jelölt és főként fiatal, de idősebb nővér is elutazott, hogy szűkebb vagy tágabb családjuknál vészeljék át a nehéz időket.¹⁵⁴ Kresz Rudolf zárdalelkész jelenetése szerint többségük a tartományi házban maradt.¹⁵⁵

Ezekben a hónapokban Zsámbék a menekülők befogadójává vált. 1944 szeptemberében a székelyek végtelen sorokban vonultak át a községen, részben kocsival, részben gyalog.¹⁵⁶ 1944. október elején rengetegen érkeztek Erdélyből. Két napot pihentek, azután haladtak tovább.¹⁵⁷ Majd a szegedi helyőrségi kórház két lovas-kocsin összezsúfolódtok, átfagyott, szomjas, éhes tagjait látták el.¹⁵⁸

1944 novemberében az aszói katonai szanatórium főhadnagya tekintette meg az iskolaépületet. Miután alkalmasnak találta, a tartományi főnöknő megígérte, hogy a sebesültek rendelkezésére bocsájtja.¹⁵⁹ A rokkant katonák két csoportban, november 7-én és 9-én költöztek be.¹⁶⁰ Ápolták őket, lelki gondozásukat a zárdalelkész, Kresz Rudolf látta el. A gyermekek pedig Mikulás csomagokat készítettek nekik, amelyben 20 cigarettát, mogyorót, süteményt kaptak.¹⁶¹ A szovjet csapatok közeledtével nem maradhattak: a lakosok szállították el őket lovas-kocsikon, még a nővérek járművét is igénybe vették.¹⁶² Novemberben a Vöröskereszt táborig kórháza költözött a Jozephinumba.¹⁶³ December elején egy másik Vörös Keresztes táborig kórház haladt át a községen, már hat hete úton voltak. Nyolc ápolónak a nővérek adtak szállást.¹⁶⁴

1944. december 20-án a németek váratlanul elhagyták Zsámbékot.¹⁶⁵

1944. december 24-én Schmidt Nóra főnöknő a kolostor lakóit összehívta az ebédlőbe. Bejelentette: az oroszok elérték Herceghalmot, és kora reggel, de lehet, hogy már éjszaka Zsámbékra érnek. Mindenkit felszólított: készüljön a vértanúságra. Számtalanszor lepergett előttük már a jelenet: tarkólövés, azután közös gödörbe hajítják, és mésszel szórják be őket. Este sem ruhájukat, sem fátlyukat nem vetették le, dupla ruhában feküdtek ágyaikon, személyes irataikat a tarsiolynak nevezett nagy zsebben helyezték el, hogy haláluk után azonosítani tudják őket.¹⁶⁶

152 Ch IV. 1944. szeptember 12., október 1., 5., 9., 11.

153 Ch IV. 1944. október 10.

154 CH IV. 1944. október 10,11

155 Kresz Shvoynak. 1944. november 29. SZPL 4580 Zsámbéki plébániai iratok (a továbbiakban: ZSPI) 1126/1945

156 CH IV. 1944. szeptember 12.

157 Ch IV. 1944. október 6.

158 Ch IV. 1944. október 19.

159 Ch IV. 1944. november 4.

160 Uo. 1944. november 7, 9.

161 Uo. 1944. december 5.

162 Uo. 1944. december 8.

163 Ch IV. 1944. november 21.

164 CH. IV. 1944. december 3.

165 Ch IV. 1944. december 20.

166 Kenéz M. Enikő közlése.

1944. december 24.-én a töki utcára begördültek dzsippeken a szovjet előőrsek.¹⁶⁷ Másnap délután T-34-es szovjet páncélos oszlopok törtek előre Mátyásfalva irányába. Ezzel Zsámbék orosz megszállás alá került, és részesévé vált a Budapest felmentésére irányuló német kísérleteknek (Konrád I. január 1–8. Konrád II. január 9–12. Konrád III. január 12–27). A front megmerevedett, állóháború alakult ki. A Balaton térségében indított német ellentámadás (Frühlingserwachen) is érintette ezt a vidéket.¹⁶⁸

Zsámbékon nem voltak harcok, de állandósultak a csapatmozgások, és a hadiesemények alakulásától függően a németek nagy erejű tűz alatt tartották a községet.

A kilencven napos ostrom során a nővérek épületeiben súlyos, de nem helyrehozhatatlan károk keletkeztek. A gazdasági épület tetejét és a mennyezetét már 1945 januárjában átszakította egy bomba, februárban pedig három találatot is kapott, teljesen használhatatlanná vált.¹⁶⁹ 1945. február 4-én egy lövedék az ebédlő, az oratórium és egy hálószoba mennyezetét ütötte át, minden romhalmazzá vált.¹⁷⁰ A helyzetet súlyosbította, hogy február közepén az oroszok az internátus udvarra néző ablakaiból tüzeltek a német repülőgépekre, másnap pedig a nővérek nappalijában állították fel a légvédelmi ágyúkat.¹⁷¹ Március végén a refektórium tetejét szakította át egy bomba.¹⁷²

Az orosz katonák fosztogatása is jelentős károkat okozott. A szobákat bútorral, ablak- és ajtókerettel fűtötték,¹⁷³ minden mozdíthatót elhurcoltak a klauzúrából, az internátusból és az iskolából is.¹⁷⁴ Az állapotokat jól jelzi, hogy a klauzúra folyosóján gyűjtöttek tüzet, de időben észrevették, és még el tudták oltani.¹⁷⁵

A harci cselekmények és az orosz megszállás szinte nem követelt a nővérektől emberáldozatot. 1945. január 7-én a hajnali órákban egy lövedék az udvari bejárat előtt csapódott be, és az ott örködő Horváth Etelka nővért egy szilánk megsebesítette. Felkészült a halálra, másnap délben fél egykor hunyt el, ideiglenesen a bejárat előtti virágágyásba hantolták el.¹⁷⁶ A bicskei árvaházból elmenekült, és a pincében bújtatott gyermekek közül egy 12 éves legyengült lány halt meg.¹⁷⁷

Kresz Rudolf zárdalelkész szerint a Keresztes Nővérek az orosz jelenlétet – a körülményekhez, más településekhez és kolostorokhoz képest – kevesebb szenvedéssel vésztették át.¹⁷⁸

Mindez több okkal magyarázható. Kétségtelen, hogy az orosz parancsnokság jóindulatának számos tanújelét adta. A tábormok kimondottan barátságosan viselkedett, amikor ja-

167 JELLI 1996, II. k. 139.

168 A hadi eseményeket ismerteti: VERESS D. Csaba: *A Dunántúl hadi krónikája. 1944–1945.* Zrínyi, Debrecen, 1984.

169 Ch IV. 1945. január 26.

170 Ch IV. 1945. február 4.

171 Ch IV. 1945. február 12., 13.

172 Ch IV. 1945. március 30.

173 Ch IV. 1945. február 21.

174 Ch IV. 1945. január 10.

175 Ch IV. 1945. január 13.

176 Ch IV. 1945. január 7., 9., 10. Csak tavasszal, 1945. március 20-án helyezhették a temetőben végső nyughelyére. Uo. 1945. március 20.

177 Ch IV. 1945. január 26.

178 Kresz jelentését közli: MÓZESSY Gergely (szerk.): *Inter Arma. 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból.* Székesfehérvár, 2004, Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár, 289.

nuár közepén a tisztjei kíséretében meglátogatta a kolostort.¹⁷⁹ A nővérek kérésére őrséget rendelt éjszakára a házuk elé.¹⁸⁰ Egy alkalommal pedig ő maga védelmezte őket. Egy orosz katona járművével behajtott az udvarra, és ordítva követelt tűzifát, az ott tartózkodó parancsnok zavarta el.¹⁸¹ Háborús viszonyok között az pedig már különleges gesztusnak számított, hogy hosszas kérelmezésükre ajándékoztak nekik két lovat,¹⁸² az istállójukból elkötött tehének közül hármat visszaszolgáltattak.¹⁸³

Már az ostrom alatt megkezdhették a sérült épületek kijavítását. Az oroszok hozzájárultak ahhoz, hogy az egykor a németek által épített, már üresen álló barakkokból a deszkákat felhordják a tetőzet kijavítására, a tönkretett bútorok, ablakkeretek helyreállítására.¹⁸⁴ Február közepén pedig lányokat, asszonyokat küldtek az iskolai helyiségek rendbehozatalára.¹⁸⁵

A szerzetesi ruha tiszteletet ébresztett a szovjet tisztekben, maguk a nővérek is úgy látták, hogy megmenekülésük egyik oka az volt, hogy nem öltöttek civil ruhát.

Nagy segítséget jelentett az is, hogy a szerbül és szlovákul jól beszélő délvidéki és felvidéki származásúak kommunikálni tudtak a katonákkal.¹⁸⁶

Értékelésükben annak is jelentőséget tulajdonítottak, hogy sokan voltak. Ez önmagában is biztonságot jelentett, de a sokszor magányos katonák megfélemezését is lehetővé tette. Minden orosz, kisebb csoportot, 15–20 nővér kísért, és szigorú őrszolgálatot szerveztek.¹⁸⁷ Erre nemcsak akkor volt szükség, amikor a parancsnokság még nem biztosította, vagy elmulasztott ezt,¹⁸⁸ hanem akkor is, amikor orosz katonák vigyázták a bejáratokat, hiszen ezzel nem szűnt meg teljesen a rablás és az atrocitás. A krónika, név szerint emelte ki az éjjel-nappal szolgálatot teljesítő Benigna Margitot és Jolánta Schantalt.¹⁸⁹

Ehhez járult a megszállókkal szemben követett, határozott stratégia. Ennek fő eleme az volt, hogy mindig barátságosak voltak, és ennek szellemében segítettek nekik.

Az 1944. december 24-én este 8-kor a kapun dörömbölő oroszok kijelentették, hogy nővéreket visznek magukkal krumplit hámozni. Végül beleegyeztek abba, hogy helyben készítsék el számukra a vacsorát. A katonák a konyhában ültek, és csendesen szemlélték, ahogy a nővérek serényen hámozták a 4–5 zsák krumplit, pucolták és sütötték a 120 csirkét. Amikor reggeli szürkületre elkészültek, a katonák mindent összepakoltak, és elvitték a táborba.¹⁹⁰ Naponta negyven kenyeret sütöttek a seregnek,¹⁹¹ február folyamán pedig a Natasáknak nevezett női katonák és a telefonosok köpenyeit varrták, javították.¹⁹² A zsák-számra hozott, agyonfoltozott és szennyes fehérneműiket is ők mosták.¹⁹³

179 Ch IV. 1945. január 15.

180 Ch IV. 1945. január 13., február 19.

181 Ch IV. 1945. március 8.

182 Ch IV. 1945. március 1.

183 Ch IV. 1945. január 25.

184 Ch IV. 1945. február 28.

185 Ch IV. 1945. február 15.

186 Ch IV. 1945. február 19.

187 Ch IV. 1944. december 25.

188 Ilyen volt például 1945. január 18-án.

189 Ch IV. 1944. december 27.

190 Ch IV. 1944. december 24.

191 Ch IV. 1945. március 8.

192 Ch IV. 1945. február 19.

193 Ch IV. 1945. február 19.

December elején az iskolaépületet három napra átalakították kórházzá, a nővérek biztosították a szakképzett ápolást.¹⁹⁴

Szükség esetén a katonai vezetők számára szállást is biztosítottak. A püspöki szobában január 15–20-ig tisztek laktak,¹⁹⁵ január 28-tól az internátus szobáit vették igénybe,¹⁹⁶ februárban pedig néhány orosz telefonos költözött a klauzúrába.¹⁹⁷

A nővérek kedvesek, nyájasak voltak, dicsérték őket, de tudták azt is, hogy nem szabad félelmet mutatni, s ha kellett, nagyon határozottan léptek fel. Sajátos módon a civilek közül senki sem mert szembeszállni az oroszokkal, még az itt lakó papok sem. Egyes nővérek a többiek szemében valóságos hőökké váltak.¹⁹⁸

Már 1944 karácsonyától a folyosókon, a klauzúrában, az internátusban az iskolaépületben katonák járkáltak, olykor a nővérekre irányított puskacsővel, olykor csak üvöltözve: „Német katonák hol vannak?”¹⁹⁹ Ez rendszeresen megisméltődött. A gyermekeket már december 27-én a pincékbe menekítették,²⁰⁰ ahol a nővérek, és később falubeli lányok, asszonyok is meghúzták magukat.²⁰¹

Német adó után kutatva fedezték fel az oroszok a rejtkehelyet január 13-án. A szinte vakká vált gyerekeket most tudták először szabad levegőre vinni.²⁰²

Az épületegyüttes lakóinak száma egyre nőtt. 1945. január 1-én a gazdasági épületben lakók is felhúzódtak a kastélydombra, mert házuk teteje súlyosan károsodott, de egyébként is nagyobb védelmet jelentett a kolostor és népesebb közössége.²⁰³ Január 4-én két nővér egy odamenekült jezsuita segítségével harminc 4–8 éves gyermeket kísért át Bicskéről folyamatos bombázások közben.²⁰⁴ 1945 januárjában a Josephinumból is átköltöztették a lábadozó és fekvő betegeket. A plébániát 12 bombatalálat érte, a pincében meghúzódozó papok és plébániai személyzet a kastélyban kapott szállást, január közepén már hat pap lakott ott.²⁰⁵ Az oltáriszentséget felhozták a templomból, itt tartották január 21-ig a miséket, keresztelőt, és innen indultak temetni.²⁰⁶

Februárban a mányi pusztáról érkezett 50 elgyötört és meggyötört menekült, elszállásolták és étellel látták el őket. Eredetileg Páty felé akartak tovább vonulni, végül két nap múlva visszatértek lakóhelyükre.²⁰⁷

A népes közösségnek az élmezését is biztosítani tudták. 1944 nyarán jó volt a termés, már augusztusban kicsépezték a gabonát és a búzát.²⁰⁸ A háború alatt oly gyakori cukorhiány pótlására nagyobb mennyiségű mézet szereztek Sümegről.²⁰⁹

194 Ch IV. 1944. december 27.

195 Ch IV. 1945. január 15, 20.

196 Ch IV. 1945. január 28.

197 Ch. 1945. február 10.

198 Ch. 1945. február 19. A krónika konkrét eseteket is leír, 1945. január 13.

199 Ch IV. 1944. december 24.

200 Ch IV. 1944. december 27.

201 Ch IV. 1945. február 24.

202 Ch IV. 1945. január 13.

203 Uo 1945. január 1

204 CH IV. 1945. január 4.

205 Ch IV. 1945. január 16.

206 Ch IV. 1945. január 18.

207 Ch IV. 1945. február 10, 12.

208 Ch IV. 1944. augusztus 12.

209 Ch IV. 1944. szeptember 10

A németek, amikor elhagyták Zsámbékot, nagy mennyiségű, a kastélyban raktározott lisztet és egyéb élelmiszert hagytak hátra, ez lehetővé tette azt is, hogy naponta süssenek kenyeret.²¹⁰ Az ostrom közben is mentettek mindent, amit lehetett. 1945 februárjában, nem törődve a körülöttük repkedő lövedékekkel az alsó házból kosarakban cipelték fel a kastélydombra a búzát, kukoricát, burgonyát, de hordták a fát, a szenet.²¹¹

Nagy leleményességgel óvták, és ha lehetett pótolták állatállományukat. Az oroszoktól nagy nehezen visszaszerzett három tehenet a polgári iskola egyik termében helyezték el.²¹² A kevés szárnyast a mosókonyhában, a pincében, a disznókat a szénraktárban rejtették el.²¹³

Március közepén lassan normalizálódni kezdett a helyzet. A front egyre jobban távolodott. A nagyobb lányok már náluk is elhagyták a pincét, munkaruhát öltöttek, felkapaszkodtak a tetőre, és dolgoztak szorgalmasan: hordták fel-le a tetőcserepet.²¹⁴

1945. március 25-én tartották meg az első, hálaadó szentmisét. A Te Deumot áhítattal (imával) fejezték be.²¹⁵

A front elvonult.²¹⁶ Másnap, március 26-án érkezett meg az első posta. Karácsonyi üdvözlöt hozott.²¹⁷ A nővérek az újrakezdés lelkesedésével, elszántságával néztek a jövőbe.

A KONGREGÁCIÓ FELFÜGGESZTÉSE

Legelőször saját lakhelyüket hozták rendbe.²¹⁸ 1945 tavaszán visszaköltözhettek a klauzúrába.²¹⁹ Szükségmegoldásként a gyerekek egyik hálótermét rendezték be ebédlőnek.²²⁰

A helyreállított óvodában már április elejétől megkezdődtek a foglalkozások,²²¹ és hamarosan megindult az iskolákban is az oktatás.²²²

A különösen sérült tetőzet helyreállítása az anyagihiány miatt elhúzódott.²²³ 1946. január elején az elektromos vezetékeket javították meg.²²⁴ A Josophninumban 1946 nyarán a betegszobákat rendbehozták, az ablakokat egyelőre csak papírossal ragasztották be, és három nap alatt a betegetek átköltöztették.²²⁵ Július végén beüvegezték az ablakokat.²²⁶

210 Kenéz M. Enikő közlése

211 Ch IV. 1945. február 1.

212 CH IV. 1945. január 25.

213 CH IV. 1945. március 1.

214 Ch IV: 1945. március 7.

215 Ch IV. 1945. március 25.

216 Ch IV. 1945. március 25.

217 Ch IV. 1945. március 26.

218 Ch IV. 1945. március 24.

219 Ch IV. 1945. március 23.

220 Ch IV. 1945. március 30.

221 Ch IV. 1945. április 5.

222 Ch IV. 1945. április 6.

223 Ch IV. 1945. november 9.

224 Ch IV. 1946. január 3.

225 Ch IV. 1945. május 24., 27.

226 Ch IV. 1946. július 31.

A nyár folyamán az ostrom alatt megsérült központi fűtést javították ki, szeptember 10-én tartották a próbaüzemet.²²⁷ 1947. nyár végére az internátus renoválása befejeződött.²²⁸

A lakosság nagy részét kitelepítették a községből.²²⁹ 1946. április 6-án két vöröskezeses ápolónő, a kiutasítási bizottság teljhatalmú megbízottjaként kiszállt Zsámbékra, vizsgálatukkal és fellépésükkel elérték, hogy a listáról a nővéreket és jelölteket töröljék.²³⁰

A falu szinte kihalt. Lassan érkeztek az új családok, valamennyien a legszegényebb néprétegből származtak, olyanok, akiknek soha nem volt házuk vagy földjük: napszámosok, cselédek, pásztorok.²³¹

A kongregáció az aszály, a kezdetekben szinte elviselhetetlen infláció, a beszolgáltatás ellenére önellátó maradt 1945-1946-ban. A munkaerőhiány miatt a nővérek, a jelöltek és a növendékek végezték a munkákat: ha kellett sírt ástak, temettek,²³² fakitermelést végeztek,²³³ üvegeztek.²³⁴ 1947. január 1-jétől viszont ők is a lisztjegyesek soraiba kerültek.

1945. április végén megkezdődött a felvidéki területekről a nővérek kitelepítése. Az exodus nagyon kíméletlenül zajlott: Abaszéplakon mindössze két órát kaptak, hogy egy kis személyi csomagocskát összeállítsanak, aminek a felét a határon elkobozták.²³⁵ A kassai nővérek Budapestről gyalogoltak Zsámbékra (április 28), és folyamatosan érkezett a többi ház lakója is. Ez elhúzódott egészen 1947-ig, ekkor, októberben tértek vissza a jókai nővérek.²³⁶ A déli területek sem képezték kivételt: a szabadkai kórházban dolgozó utolsó magyar nővért egy fegyveres partizán kísérte egy elkülönített vasúti kocsiban a határig.²³⁷

Mindez lehetővé tette, hogy az alapvetően megváltozott gazdasági és politikai körülmények között is bővítsék tevékenységüket. Tovább fejlesztették egészségügyi hálózatukat. Az 1942-ben elhagyott pásztói kórházba ismét visszatértek,²³⁸ 1945 augusztusában pedig munkába álltak a szőnyi kórházban is.²³⁹ A Budapesti Vilma királynő út 11. szám alatti, korábban dr. Szász szanatóriumának nevezett, háborúban megsérült intézményt helyreállították, megkezdődött a Keresztes Nővérek klauzúrájának kialakítása.²⁴⁰ 1946-ban megállapodtak a miskolci kórház igazgatójával, hogy három nővér megkezdje az intézményben az ápolást.²⁴¹ 1947-ben Tokajban, a kezdeti stádiumban lévő tüdőbetegek gon-

227 Ch IV. 1946. szeptember 10.

228 Ch IV. 1946. augusztus 19.

229 Részleteit ismerteti: Zsámbéki plébánia irattára (a továbbiakban: ZSPIT) *Historia Domus* 1946. március 24, 25. A szemtanú leírása: ENGEL, Mathias: *Motzis Wanderjahre. Erinnerungen 1944–1946*. Saját kiadás. 2005, I. k., 354–362.

230 Ch IV. 1946. április 6.

231 Ch IV. 1946. április 13.

232 Ch IV. 1946. május 13.

233 Ch IV. 1946. április 23.

234 Ch IV. 1946. július 31.

235 Ch IV. 1945. április 26.

236 Ch IV. 1947. október 21.

237 Ch IV. 1945. szeptember 30.

238 Ch IV. 1945. május 29.

239 Ch IV. 1945. június 21, 22, július 20, augusztus 7.

240 Szemlákai a primásnak. 1946. január 22. Antal Márton az érseki helytartónak. 1946. február 5. EPL 868/1946.

241 Ch. IV. 1946. február 20.

dozása is rájuk hárult. A világi ápolók alkalmatlansága miatt Nyíregyházáról a kongregációtól kértek segítséget, 1947 júliusában már kilenc nővér dolgozott ott.²⁴²

Fokozatosan bővítették alsó szintű, elemi iskolai és óvodai hálózatukat is. 1945 szeptemberében Mezőberény iskolájának,²⁴³ egy évvel később pedig a Nyíregyháza melletti Levelek iskolájának, óvodájának, napköziotthonának irányítása került a kezükbe.²⁴⁴ 1947 őszén a Hévíztől csak 5 kilométerre fekvő Reziben is letelepedtek, Weiland Takács plébános végrendeletét teljesítve. Napköziotthonos óvodát nyitottak, és az iskolából kikerülő fiatal lányok vallásos nevelésének folyamatosságát is magukra vállalták. A hévízi főnöknő már korábban küldött oda két főt, hogy így megakadályozzák az állami óvoda megnyitását.²⁴⁵ A Jókáról hazaérkezett három nővért irányították Rezibe.²⁴⁶

A nagymarosi polgári iskolát a Vince nővérek elhagyták, a velük kötött szerződést a Keresztes Nővérek elfogadták,²⁴⁷ 1945 nyarán megtették az előkészületeket, hogy szeptemberben már az ő vezetésükkel kezdődjön meg a tanév.²⁴⁸

Zsámbéki iskoláik népszerűebbek voltak, mint valaha. 1946-ban – a várakozásokkal ellentétben – nagyon sokan jelentkeztek,²⁴⁹ 1947-ben pedig olyan sok növendéke volt az internátusnak, mint még soha.²⁵⁰ A tanév végén, 1948 nyarán a tanfelügyelő az oktatás tárgyi feltételeiről és a színvonaláról a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott.²⁵¹ De ezután már megkezdődött a végjáték.

1948. június 16-án – minden tiltakozás ellenére – megszavazták az 1948. évi 33. törvénycíkket „a nem állami iskolák” államosításáról.²⁵² A Zsámbékot is magába foglaló Budakörnyéki járás 10 000 tanulójának csaknem 50%-a felekezeti oktatásban részesült.²⁵³

A Pest Vármegyei Nemzeti Bizottság plenáris ülésén egyhangúan elfogadta az iskolák államosítását, a zsámbéki nemzeti bizottsági ülés is hozzájárult ehhez.²⁵⁴

A községi elöljáróság a keresztes nővérek iskolaépületét zár alá vette, és megtartották a leltározást. Az iskolaévet az államosított Tanítónőképzőben és liceumban a hatóságok beakarták indítani, de ez a nővérek ellenállásán megbukott. Állami alkalmazottá váló átminősítésüket egységesen és kivétel nélkül visszautasították. Ezért Forgó Sarolta cinkotai állami Tanítónőképző-intézeti tanárt bízták meg az igazgatói teendők ellátásával és a leltározással. Többször megjelent Zsámbékon, tárgyalt a nemzeti bizottsággal, de lehetetlen helyzetbe került, képtelen volt tantestület nélkül az iskolai évet megkezdeni.

242 Ch IV. 1947. augusztus 31.

243 Ch IV. 1945. szeptember 3.

244 Ch IV. 1946. május 2, szeptember 9.

245 Ch IV. 1946. július 7.

246 Ch IV. 1947. október 29.

247 Ch IV. 1945. július 12.

248 Ch IV. 1945. július 24., 26., augusztus 28.

249 Ch IV. 1946. szeptember 9.

250 Ch IV. 1947. szeptember 7.

251 SZPL Kézirattár, 1695/b BARABÁS 2. 7.

252 A kommunista vezetők érvrendszerét, az államosítás előkészítését Pest megyében ismerteti: SZABÓ Imre: Az iskolák államosítása Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. Bp., Pest Megyei Levéltár, 1988, 69–118.

253 Az adatokat közli SZABÓ 1988, 254.

254 Kivonat Zsámbék község nemzeti bizottságának és népi szervek vezetőinek együttes ülésén felvett jegyzőkönyvből. 1948. június 1. PML XVII K 191. A zsámbéki nemzeti bizottság iratai (továbbiakban: ZSNBI) a) jegyzőkönyvek.

Július második hetében, az új Tankerületi Főigazgató személyesen tekintette meg az intézményt, és a tapasztaltak meglepték. Az iskolakomplexumot nagysága, felszereltsége miatt mindenképpen meg akarta menteni a bezárástól. A külföldi tulajdonjog tiszteletben tartásával Ingenbohltól akarta kibérelni, vagy megvásárolni az internátust. A faluban később olyan hírek terjedtek el, hogy a főigazgató most már szeretné Svájctól az egész zárdát megszerezni, és a nővéreket valamilyen más épülettel kárpótolná.

Mindeközben Svájc hallgatott. Egyik levél és sürgöny ment a másik után, de a nővérek az anyaháztól nem kaptak választ.²⁵⁵ Az oktatási miniszter pedig szeptember 17-én közölte, hogy a Keresztes Nővérek iskolaépületét az 1948/49-es tanévre a zsámbéki állami általános iskolának bocsájta rendelkezésére. Ezért Forgó Saroltát felmentették megbízatása alól, és felszólították, hogy az intézetet adja át.²⁵⁶

Ez megtörtént, a bizottság előtt megjelent Barabás Aquinata szerzetes tanárnő, a távollévő tartományi főnöknő nevében tiltakozott az állami tulajdonbavétel ellen. Hangsúlyozta: az intézmény svájci vagyont képez, felhívta a figyelmet a svájci követség által kiállított, és az iskola és a tanulóotthon ajtajára kifüggesztett menlevélre.

A bizottság kijelentette: „... a döntés joga a kormányt, illetőleg a vallási és közoktatásügyi miniszter urat illeti meg”.²⁵⁷

A nővérek ügyvédje tárgyalta a svájci követségen, ott megígérték, hogy megpróbálnak közbenjárni, de ennek sikerességében kételkedtek. A bizonytalan helyzetben a nővérek hozzájárultak, hogy a végleges döntésig a községi általános iskola V.–VIII. osztálya felköltözzön az épületükbe.

A fő gondjuk most már az volt, hogy az iskolával egybeépült klauzúrát megvédjék és biztosítsák, a konyha és a kamra ugyanis a rendházban volt.²⁵⁸ Shvoy levélben tudatta: a püspöki kar ragaszkodik ahhoz, hogy a szerzetesi intézmények átvételekor a zárt klauzúrát sértetlenül fenntartsák. Ezért felszólította Kerner Luciát, követelje, hogy a növendékek konyháját valamelyik más helyiségben alakítsák ki.²⁵⁹

A székesfehérvári püspök a hivatásukat vesztett Keresztes Nővéreknek új feladatot szánt: Zsámbékot országos lelki központtá akarta fejleszteni. A tervet az esztergomi érsek támogatta, már 1948. szeptember 22-én a püspöki konferencián ismertette ezt, és felhívta mindenki figyelmét, hogy ezt Pestnek ki kell használnia. Ígéretet tett arra is, hogy az Oltár-egyesület és a Rózsafüzér Társulat központjait írásban ismételtelen lelkesíteni fogja.²⁶⁰

1948 októberére kiderült, hogy a helybeli általános iskola csak négy tantermet foglal el a földszinten. Az orosz fogságot is megjárt Lacza Lajos tanító megértően és együttérzően viselkedett. A tornateremre és a szertárakra nem volt szüksége, csupán azért jelentette be rá igényét, hogy a felszerelést el ne szállítsák.²⁶¹

1948 őszén megfosztották az iskolai hitoktatás lehetőségétől a lelkészeket, és Ádám Anna Míra keresztes nővért.²⁶² A Nemzeti Bizottság legveszélyesebbnek őt tartotta.²⁶³

255 Kerner Shvoynak. 1948. július 17. SZPL 7367/c SCH 2511/1948.

256 A vármegyei tanfelügyelő a zsámbéki általános iskola igazgatójának. Uo. 2511/1948.

257 Átadási-átvételi jegyzőkönyv. 1948. szeptember 24. uo.

258 Szemlakí Shvoynak. 1948. szeptember 28. uo.

259 Shvoy a tartományi főnöknőnek. 1948. szeptember 29. uo.

260 Az érseki általános helytartó Shvoynak. 1948. szeptember 22. uo. Nem iktatott.

261 Kerner Shvoynak. 1948. október 9. uo.

262 Állami Általános Iskola a Zsámbéki Nemzeti Bizottságnak. 1948. november 6. XVII – 179 ZSNBI Nem iktatott.

1949-ben sorban távolították el a nővéreket a szociális és betegápoló intézetekből. Az Állami Gyermekmenhelyen szolgáló 18 nővért 1949. július 1-jei hatállyal elbocsátották,²⁶⁴ szeptember 28-án pedig a Hűvösvölgyi Gyermekotthonban dolgozó 15 nővért szőlítették fel, hogy három napon belül hagyják el az intézetet.²⁶⁵ A lovasberényi nővéreket nemcsak a községből, hanem három évre Fejér és Veszprém megye területéről is kitiltották. Teherautóval Székesfehérvárra, a püspöki palotába szállították őket, és a rendőrfőhadnagy közölte, gondoskodjon róluk a püspök.²⁶⁶ Hasonló sors várt az országban a kongregáció többi intézményére.

1950-ben a Keresztes Nővérek Zsámbékon már csak az óvodában gyakorolhatták hivatásukat. Koch Ferenc képviselő-testületi tag, községi pénztárnok a háború alatt lakhatatlanná vált lakóházának összes használható épületanyagát, tetőszerkezetét, tetőfedő anyagát önként és díjtalanul felajánlotta,²⁶⁷ a községi óvodát és napközi otthont újjáépítették, 1948 novemberére elkészült.²⁶⁸ A nővérek szerény, takarékos beosztással működtették az intézményt. Leváltásukról már 1949-ben is tárgyaltak, 1950 őszén pedig állami tulajdonba vették a Magyar utca 5. sz. telkén lévő óvodaépületet, és a hozzá tartozó kertet.²⁶⁹

Az egykor virágzó iskolaegyüttes egyáltalán nem volt kihasználva. Öveges József volt piarista tanár megtekintette, majd április 29-i leiratában közölte a helyi iskola igazgatójával, hogy az egykori tanítónőképző felszerelése „természeténél fogva inkább főiskolai színvonalú oktatás céljaira alkalmas”. Így azt szakszerűtlenül és lázas sietséggel két nap és egy éjszaka teherautóra pakolták, és a Budapesti Pedagógiai Főiskolára szállították. A kifosztott, üres és hatalmas épületet a Földművelésügyi Minisztérium rendelkezésére bocsátották, amely július 1-jével Mezőgazdasági Akadémiát kívánt nyitni 300 növendékkel. A nagyobb szabású átalakításokra másfél millió forintot irányoztak elő.

A nővérek ekkorra már a klauzúra és az internátus találkozásánál mind a három folyosót elfalaztatták. Erre szükség is volt, mert a falu prédájává vált az egykori kolostorudvar, a bálókát és minden egyéb nagyobb népünnepélyt ott tartották.²⁷⁰

A Mezőgazdasági Akadémia megpecsételte az anyaház sorsát. A 200 személyre épített internátus természetesen szűk volt 300 felnőtt akadémiai hallgatónak. Ezért azonnal le akarták foglalni a beteg és öreg nővérek kórházépületét, a Josephinumot. Amikor a tisztiorvos látta a sok tbc-s beteget, a tervet elvetették. 1949. július 22-én délután felszólították a Keresztes Nővéreket, hogy este 7 óráig adják át az anyaházat.²⁷¹ Shvoy Lajos hangsúlyozta a hercegprimásnak: eddig ezt tiszteletben tartották, tudomása szerint ez az első eset, „...hogy anyaházat szüntet be a pártérdek. Rá kell mutatnunk, hogy ez nem fér össze az alkotmányban törvényesen biztosított vallásszabadsággal.”²⁷²

263 Turbacs az Általános Iskola Igazgatóságának. 1948. november 20, uo. 254/1948.

264 Szemlaki az érseki helynöknek. 1949. szeptember 6. EPL 4169/1949.

265 Geyer József a Főegyházmegyei Hatóságnak. 1949. szeptember 29. uo. 4841/1949.

266 SHVOY Lajos: *Önéletrajz*. Székesfehérvár, 2002, Székesfehérvári Püspöki és Székeskaptalani Levéltár. 106.

267 1945. október 8. PML Da – 1 jkv.

268 1948. június 10. PML XVII. Néphatalmi bizottságok. Jegyzőkönyvek.

269 PML XXIII. 17. A Pest Megyei Tanács Vb oktatási osztályának iratai. 379/1950.

270 Szemlaky Shvoynak. 1949. május 21. SZPL 7367/c SCH Nem iktatott.

271 Magyarországi szóhasználatban a tartományi központot nevezték anyaháznak, egyházjogi értelemben viszont az anyaház Ingenbohl volt.

272 Shvoy Grösznek, Ortutaynak. 1949. július 31. SZPL 7367/c SCH 2181/1949.

Shvoy értékelése szerint ez a kongregáció halálát jelentheti. Ezért – más eszköze nem lévén – az oktatási miniszterhez fordult, Grösz József érseket pedig arra kérte, hogy a miniszterelnöknél járjon közbe.²⁷³

A nővérek a kiköltözést megtagadták. Július 29-én kapták kézhez a Közintézményeket Elhelyező Titkárság erről szóló végzését, nem maradhattak tovább a tartományi házban. A nővérek egy részét más házakban helyezték el, de a 80 személyre épített Josephinumban így is 120 nővér zsúfolódott össze,²⁷⁴ betegek és egészségesek vegyesen.²⁷⁵ Kápolnájában rendszeresen misét tartottak, amelyet a községben maradt németek és a Szlovákiából áttelepített birtokosok is rendszeresen látogattak.²⁷⁶

Zsámbék már nem tölthette be a tartományi központ szerepét, ezért 1949 áprilisában a Keresztes Nővérek Budapesten, a Városmajor utca 24. szám alatt új házat vásároltak. Hivatalosan ezt azzal indokolták, hogy az átutazó nővéreknek szállást, az orvosi kezelésre szoruló vagy tanulmányaik miatt Budapesten tartózkodó rendtagoknak otthont ad. A valóságban új központnak szánták. Gótikus külsejű, modern berendezésű, az utca felé magasföldszintes, a kert felé emeletes ház volt, és legalább fél hold nagyságú kert tartozott hozzá, ami a későbbi épületbővítést is lehetővé tette.²⁷⁷ Az ügynöki jelentés szerint a tartományi főnöknővel 25 nővér költözött ide, más források szerint Kerner Lucia 1950. június 5-én tette át székhelyét Budapestre.²⁷⁸

A Zsámbékon lakó Keresztes Nővérek helyzete 1950 nyarán még válságosabbra fordult. Az ÁVH irányításával a nyugati határsávból a szerzeteseket és apácákat kiköltöztették, aminek egyértelmű célja a megfélemlítés volt.²⁷⁹ Czirák András év. főhadnagy azt jelentette, hogy Zsámbékon 50 szobában 120 nővér él, a befogadóképessége 150 fő. A hatóságok úgy rendelkeztek, hogy június 18–19-re virradóra, Zalaegerszegről 60 Notre Dame nővért telepítsenek át Zsámbékra.²⁸⁰

Két hónappal később az 1950. évi 34. számú törvényerejű rendelet megvonta a Magyar Népköztársaság területén a szerzetesrendek működési engedélyét. Ezzel a székesfehérvári egyházmegyében 10 férfi szerzetesház 88 szerzetessel és 57 női szerzetesház 664 szerzetesnővel szűnt meg.²⁸¹

Tagjaik kötelesek voltak három hónapon belül, szeptember 7. és december 5. között kiüríteni rendházukat. 1950. november 5-én pányvás kocsikon a Keresztes és Notre Dame nővéreket Zsámbékról Gyónra, a kármelita nővérek árvaházába és rendházába szállították.²⁸²

A céltudatos és a kongregációt vaskézrel irányító tartományi főnöknő, Kerner Lucia 1949 végén összeroppant. 1947-ben nemcsak a Schlachta és Barankovics pártja melletti

273 Uo.

274 1951-es feloszlítás előtti apácarendek. 1958. január 20. Állambiztonsági és történelmi levéltár (a továbbiakban: ABTL) O–188891/2 Női szerzetesrendek. Objektum dosszié. Női szerzetesrendek. 196.

275 Névsorukat közli Jelentés 1950. február 22. A Budakörnyéki járás területén lévő szerzetesrendek, uo. 72–74.

276 ABTL 3.1.5. O–9364 Szemlaci dosszié (a továbbiakban: SZD) 3.

277 Szabó Imre az érseki helytartónak. 1949. április 28. Szemlaci az érseki helynöknek. 1949. április 16., 1950. január 12. EPL 5324/1950.

278 Sárvári ügynök jelentése. 1949. december 3. ABTL 3.1.5. O–9364. SZD 12.

279 GERGELY Jenő: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek feloszlítása Magyarországon*. Bp., Vigilia könyvkiadó, 1990, 18.

280 ABTL O–18891/2 OD 84., 91. SZPL Kézirattár, 1695/b BARABÁS 2. 7.

281 SHVOY 2002, 108.

282 SZPL Kézirattár, 1695/b BARABÁS 2. 8.

aktív szavazást irányította,²⁸³ hanem megtagadott minden együttműködést a hatóságokkal, célravezetőnek és hatásosnak tartotta a passzív ellenállást.

1949-től apátiába süllyedt. Sárvári ügynök jelentése szerint a többi női renddel az érintkezést nem tartották fenn, mert Kerner értékelése szerint sem külön, sem együttvéve ügysem tudnak tenni semmit.²⁸⁴

1949-ben, az új helyzetben nem ismerte fel szerepét. Bizonyosan tudott róla, hogy már 1947-től megfigyelés alatt tartották, és jelentéseket írtak róla. A kongregáció tagjainak megtiltotta, hogy levélben vagy személyesen felvegyék vele a kapcsolatot. Máskor pedig sértetten felelősségre vonta ezért a nővéreket, hangsúlyozva, továbbra is ő tartományi főnöknő. Az ellentétes utasítások teljes zavart okoztak.

Ez végzetessé vált. A 446 nővér szétszóródott, magukra maradtak. Némi segítséget jelentett, hogy erre a helyzetre a tartományi vezetés korábban bizonyos mértékig felkészült. Már 1943-ban szóbeszéddek terjedtek arról, hogy a felekezeti iskolákat államosítani fogják, ezért a tanítónőket 1943 és 1944 nyarán betegápoló tanfolyamokra és gyakorlatokra küldték.²⁸⁵ Az elkövetkező évtizedekben az állást vállalók közül legtöbben az egészségügyben helyezkedtek el (98 fő), tanítónőként csupán 17-en, üzemben, gyárban mindössze 13-an dolgoztak. Sokan háztartási alkalmazottak lettek (48 fő), illetve szociális otthonba kerültek (53 fő). 133-an a családjukhoz tértek vissza.²⁸⁶

A Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek történetének vázlatos ismertetése is érzékeltetheti, hogy milyen fontos szerepet tölthettek be az ország kulturális, egészségügyi, szociális és vallási életében a 19. század második, a 20. század első felében.

FERENC RABÁR JR.

BRIEF HISTORY OF SISTERS OF MERCY OF THE HOLY CROSS (1863-1950)

The Sisters of Mercy of the Holy Cross dealing with nursing, education and caring of orphans settled in Hungary in 1863. Their noviciate was founded in 1905. Zsámbék has been the centre of the Hungarian province since its foundation in 1913. During World War II the sisters actively took part in the care of the wounded. During the time of the Hungarian Soviet Republic they could keep only their provincial centre. As a result of the Trianon Peace Treaty in 1920 they lost two-thirds of their convents. Between the two world wars the Sisters of Mercy of the Holy Cross became one of the most important religious orders for women. Their activity was rather varied in this period. They established a new network of poorhouses, and educated endangered children in Budapest, Bicske and Törökbálint. They extended their hospital activity. The Sisters of Mercy of the Holy Cross taught and educated in 11 kindergartens and in 16 elementary schools, established 3 higher elementary schools for girls and 1 for boys. In 1925 they opened an economic school for girls in Zsámbék, and in 1929 they founded their teacher's training college there. The Sisters of Mercy of the Holy Cross organised the Catholic Pedagogical Seminary for village school-mistresses. At the end of World War II the sisters sheltered, fed and protected the fugitives. In 1945-46 they renovated their buildings and extended their restarted educational and hospital activity into new locations. In 1948 their schools were nationalised, and in 1949 the sisters were removed from their provincial centre. The communist state terminated their permit of operation and the Sisters of Mercy of the Holy Cross were dispersed.

283 A későbbi jelentés túlzón írja, hogy 400 nővért 20–30-as csoportokban küldött szavazni, ami nyilvánvalóan képtelenség. Jelentés. 1950. június 27. ABTL O-9364. SZD Operatív terv. 1952. július 31. uo. 21.

284 Sárvári ügynök jelentése. 1949. december 3. uo. 13.

285 Ch IV. 1944. június 4., 6., július 3., augusztus 3., 17.

286 Az adatokat közli SZPL Kézirattár, 1695/b BARABÁS 2. 8.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

VATIKÁNI FORRÁSOK A SZLOVÁK ÁLLAMISÁG KEZDETEIRE, 1918–1927

A szlovák–magyar közös egyháztörténelem egyoldalú szemlélete igényes tudományos publikációkban?

2012. november 26-án a Szlovák Köztársaságnak az Apostoli Szentszéknél (Vatikán) akkreditált nagykövetségén mutatták be a Pozsonyi Komensky Egyetem Teológiai Kara dékánhelyettesének, a Pápai Egyháztörténeti Bizottság tagjának, Emília Hrabovecnek (a továbbiakban: Szerző) legújabb könyvét, amely Szlovákia és az Apostoli Szentszék kapcsolatát vizsgálja, túlnyomórészt vatikáni források tükrében, 1918 és 1927 között.¹ Az egykori Észak-Magyarország katolikus egyházszervezetének történetéhez idáig kevés magyar vonatkozású tanulmány született. Alapműnek számít Salacz Gábor Németországban megjelentetett munkája,² amely azonban csakúgy, mint a szlovákiai Rác Kálmánnak az Esztergomi Főegyházmegeye diszmembrációjával ill. a birtokügyek rendezésével foglalkozó tanulmányai, hazai forrásokon alapul.³ Az 1922. év előtti vatikáni levéltári anyag ismeretében készült Adriányi Gábor, Eördögh István és Érszegi Márk több, főleg köztörténetre vonatkozó munkája.⁴ Örömteli fejlemény, hogy előrehaladott állapotban vannak a

1 HRABOVEC, Emília: *Slovensko a Sväta stolica 1918–1927 vo svetle vatikánskych pramenov*, Univerzita Komensky, Bratislava 2012. 557 l.

2 SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae III.), München 1975.

3 RÁCZ Kálmán: *Az Esztergomi Érsekség és Csehszlovákia vagyoni vitája, 1919–1938*, in: *Egyháztörténelmi Szemle*, 1 (2000/1) 105–119. Interneten: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/RACZ.HTM>; uő., *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt*, 1. rész: 6 (2004/3) 35–51, interneten: http://www.foruminst.sk/hu/7/22/7/3901/1/208/racz_kalman_tovabb: http://epa.oszk.hu/00000/00033/00018/pdf/forum_EPA00033_2004_03_035-052.pdf – 2. rész. in: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 6 (2004/4) 67–95. http://epa.oszk.hu/00000/00033/00019/pdf/szemle_2004_4_racz.pdf; uő., *Az esztergomi érsekség diszmembrációja 1918–1938* c. Ph. D. értekezés, 2009, kézirat. Téziseit lásd interneten: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/raczkalman/tezis.pdf> (Letöltés: 2012 december).

4 1903–1922 közti periódus megnyitása 1986-ban történt. Az 1922-től kezdődő periódus, XI. Pius pápaságát húsz évvel később, 2006-ban nyitották meg a kutatók előtt. A kutathatóság kérdésére lásd a következő tanulmányt: FEJÉRDY András: *A Vatikáni Titkos Levéltár legutóbb megnyitott iratanyagáról*, in: *Levéltári Szemle*, 57 (2007/3) 42–48. Az első alcím: *A vatikáni levéltár megnyitása(i)*; ill. TUSOR Péter – TÓTH Krisztina: *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás*, in: *Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*, szerk. TUSOR Péter (Collectanea Vaticana Hungariae classis I, vol. 8), Budapest–Róma, 2012. 203–252. 211sk.

vatikáni levéltári fondok magyar vonatkozású inventáriumának előmunkálatai, különös tekintettel az 1922–1939 közti periódusra.⁵

Szerző korábbi tevékenysége során már tárgyalta a magyar egyháztörténelem e korszakát, publikációi a szlovákon kívül⁶ németül és olaszul is megjelentek.⁷ Hiánypótló forráskiadványa elsősorban vatikáni levéltári források közzétételével gazdagítja ismereteinket. Igényes kiállítás munkája 82 forrást közöl mintegy négyszáz nyomtatott oldalon, főleg olaszul, kisebb részben latinul, illetve franciául. Bár a kötet címe szlovák nyelvű, a bevezető, kilencven oldalas tanulmány és az egyes források címei, jelzeteinek megadása, regesztái és a számos jegyzet kivételével, a szlovákul nem tudó külföldiek számára is hasznosan forgatható, főleg, hogy a kötet végén még egy tízoldalnyi olasz nyelvű összefoglalást is találunk.

Miután Rómában nem található szlovák tudományos intézet, a kötet bemutatóját Szlovákia vatikáni nagykövetségén tartották, a házigazda Jozef Drávecký, Szlovákia vatikáni nagykövete volt.⁸ A bevezető előadást Jozef Tomko bíboros tartotta, aki részben személyes emlékei alapján vázolta fel azt a miliőt, amelyben az első csehszlovák köztársaság

5 Lásd: TUSOR – TÓTH: *Az újonnan megnyitott...*, A 210–211. oldalakon tételes ismertetés és értékelés található az említett három történész vonatkozó munkásságáról. Munkáikból témánkhoz elsősorban kettő illeszkedik: EÖRDÖGH István: *A pápai nunciatúra újraalakulása Magyarországon 1920-ban (Ismeretlen római dokumentumok alapján)*, in: *Történelmi Szemle* 39 (1997/1) 99–110; ÉRSZEGI, Márk Aurél: *Il ristabilimento delle relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e l'Ungheria 1918–1920* (doktori értekezés, kéziratban), Trieszt 1998; uő., *Károlyi Mihály és a Szentszék*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum* 11 (1999) 171–181; uő., „Egy kitörölhetetlen nap.” (*A független Magyarország diplomáciai kapcsolatfelvétele a Szentszékkel, 1918–1920*), in: *Távlatok* 47 (2000) 114–117.

6 Szlovák nyelvű publikációit korábban Emília Hrabcová néven jegyezte.

7 Még az 1922 év előtti levéltári anyag ismeretében készültek következő munkái: HRABOVEC, E.: *Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918–1922 im Kontext internationaler Beziehungen*, Frankfurt am Main et al. Peter Lang Europäische Hochschulschriften, 2002; uő., *La Santa Sede e la fine della Monarchia Austro-Ungarica*, in: *Annuario 2002–2004. Accademia d'Ungheria in Roma, Istituto Storico Fraknoi*, Roma 2005. 311–327. A Római Magyar Akadémián elhangzott előadása már vatikáni források alapján ismertette Ausztria-Magyarország utolsó hónapjainak egyházi vonatkozásait, az Apostoli Szentszék álláspontját. Az ott hivatkozott vatikáni források részét képezik ennek a forráskiadásnak. Uő., *Der Katholizismus in Ostmitteleuropa und der Zweite Weltkrieg*, in: HUMMEL, Karl J. – KÖSTERS, Christoph (szerk.): *Kirchen im Krieg, Europa 1939–1945*, Paderborn 2007. 155–200; Már az 1922 utáni anyagot is fegyelembe vette Uő., *Pio XI e le conseguenze pastorali dei trattati di pace nell'Europa centro-orientale: il caso della Cecoslovacchia e dell'Ungheria*, in: *La sollecitudine ecclesiale di Pio XI. Alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del Convegno Internazionale di Studio, Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009*, szerk. Cosimo Semeraro (Atti e documenti, 31), Pápai Egyháztörténeti Bizottság, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana 2010. 363–395.

8 Jozef Drávecký kezdeményezése volt a korábbi tudományos vatikáni konferencia, melynek aktái nyomtatásban is megjelentek. A kötet címlapja olasz és angol nyelvű, a közölt előadások között használatos a német nyelv is, itt az angol címlap alapján közöljük bibliográfiai adatait: Smid, Marek–Vasil', Cyril (szerk.), *International Bilateral Legal Relations between the Holy See and States: Experiences and Perspectives, December 12–13, 2001* (Atti e documenti, 17), Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2003. 362 l. Magyarországot Semjén Zsolt és Schanda Balázs képviselte. Itt található a következő írás is: HRABOVEC, E.: *La Santa Sede e la Slovacchia (1918–1938)*, in: *i. m.*, 241–254. Szintén a nagykövet nevéhez fűződik a következő kötet: DRÁVECKÝ, Jozef – BARTKO, Mark (szerk.): *La Slovacchia e la Santa Sede nel XX secolo. Atti del Convegno promosso dall'Ambasciata della Repubblica Slovacca presso la Santa Sede in occasione del V anniversario della firma dell'Accordo Base tra la Repubblica Slovacca e la Santa Sede, Roma, 24 novembre 2005* (Atti e documenti, 29), Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana 2008.

egyházszervezetének kezdetei kialakultak.⁹ Itt kiemelten rátért arra, hogy Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök egész Szlovákia területére kiterjedő joghatóságát ugyan már kiállították, mert a pápai diplomácia képviselői – miután Szlovákia területén nem volt érseki székhely és nem tartották jó megoldásnak a földrajzilag távolies olmützi érsekséghez csatolást, sem pedig a prágai prímási joghatóságnak Szlovákia területére való kiterjesztését –, egyedül az ő személyében tudtak megegyezni a csehszlovák kormánnyal. Ez a kezdeményezés azonban Csernoch János esztergomi érsek, Magyarország primásának tiltakozása miatt nem lépett érvénybe, amely ma a szlovák történelemszemlélet tükrében sajnálatosnak mondható.¹⁰ Másodikként Bernard Ardura OPraem, a Pápai Egyháztörténeti Bizottság elnöke szólalt fel, a harmadik előadó Rita Tolomeo, a római La Sapienza állami egyetem kelet-európai történelemmel foglalkozó professzor asszonya, a Pápai Egyháztörténeti Bizottság levelező tagja volt. Mindketten kiemelték a forrásközlés úttörő jellegét és kifejezték azon óhajukat, hogy a neves szerző folytassa az itt megkezdett forrásközlést, 1939 február 10-ig máris lehetséges és remélhetőleg hamarosan kutathatóvá válnak a vatikáni levéltárak XII. Pius pápaságára is, melynek kezdete 1939. februárja.

A kötet forrásközlése követi a három apostoli nuncius hivatali idejét. Az első nuncius, Teodoro Valfrè di Bonzo érsek még Ausztria-Magyarország nunciusaként, Bécsből intézte az ügyeket,¹¹ a második nuncius előbb ügyvivőként, majd a Csehszlovák Köztársasághoz akkreditált nunciusként Clemente Micara érsek 1920-tól 1923 nyaráig) Prága székhellyel,¹² a harmadik apostoli nuncius, Francesco Marmaggi érsek, 1923-ban kapta meg

9 Tomko bíboros maga is a mai Szlovákia területén Mária Terézia által felállított három püspökség szakértője. Doktori értekezését a Pápai Laterán Egyetemen védte meg és a Herder kiadó publikálta, lásd: TOMKO, Josef: *Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn* (Kirche und Recht, Band 8.), Bécs 1978. – Ezzel kapcsolatban talán nem ünneprontó, ha idézzük a rozsnói egyházmegyes Borovi József professzor értekezése bevezetőjének egy bekezdését: „Munkám egy gépelt példányát átadtam az akkori rozsnói egyházmegyei püspökökormányszónak dr. Pobozsny Róbertnek. Tőle azután dr. Tomkó József vatikáni tisztviselőhöz, jelenlegi bíboroshoz került és nála is maradt. Én nem tudtam megjelentetni a magyar királyok főkegyúri jogán és a pápai engedélyeknek jogán alapuló munkámat. Ő azonban – kéziratomról említést sem téve, mert nyomtatásban nem jelent meg – 1968-ban olyan könyvet írt erről a kérdéstről, amely tagadja a magyar királyok főkegyúri jogát. Következésképpen jogtalanok tartja Mária Terézia kezdeményezését és hivatalainak intézkedését.” in: BOROVI József: *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. A besztercebányai-rozsnói-szepesi püspökségek alapítása 1776-ban* (METEM Könyvek 25.), Budapest 2000. 9. – Borovi kötete még ezt megelőzően megjelent Bonnbán németül, majd 2006-ban szlovákul, a Pons Strigoniensis 5. számaként.

10 Az esztergomi érsek szlovákiai jurisdikciójának kérdésében, úgy tűnik, eltérnek a vélemények. Magyarország Primása cím területi illetékességét az Apostoli Szentszék az adott országhatárok között értelmezte. A trianoni béke aláírását követően, az új szlovákiai püspökök kinevezésénél Csernoch már hiába tiltakozott, lásd 1921. április 15-én kelt hosszú levelét, amelyet éppen e kötetben találunk meg, 27. sz. alatt. Hazai levéltári kutatások alapján lásd még: GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest, 1999. 50. Gergely Jenő a Csernoch-levelt március 31-i dátummal látta.

11 Teodoro Valfrè di Bonzo (Cavour, 1853–1922), Cuneo püspöke 1885, Como püspöke 1895, Vercelli érseke 1905, 1916-tól c. trebizondi érsek és ausztria-magyarországi nuncius, 1918 decemberétől apostoli delegátus az utódállamok területén, 1919-től bíboros, 1920. március 6-tól haláláig a Szerzetesi Kongregáció prefektusa.

12 Clemente Micara (Frascati, 1879–1965), 1919. októberét megelőzően a bécsi nunciatura uditoréja, ettől kezdve az Apostoli Szentszék ügyvivője („incaricato della Santa Sede”) a cseh-szlovák püspököknél, 1920. május 15-től c. apameai érsek, apostoli nuncius Csehszlovákiában, 1923. május 30-tól nuncius Belgiumban és Luxemburgban, bíboros 1946-tól, 1951-től haláláig Róma városának bíboros helynöke.

kinevezését és 1925. július 6-án hagyta el Prágát,¹³ mert a Vatikán így tiltakozott az állami Husz-ünnepségek miatt.¹⁴

A közzétett levéltári anyag túlnyomó részét a Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinarii (AA.EE.SS.), a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának levéltára őrzi, amely jelenleg ismét eredeti helyén, az említett kongregáció utódintézményénél, mai Vatikáni Államtitkárság második,¹⁵ az Államokkal való Kapcsolatok Szekciójánál található és kutatható.¹⁶ Szerző közzétett egy-egy dokumentumot más levéltárak fondjaiból is, így elsősorban a Vatikáni Titkos Levéltárban kutatható csehszlovákiai és lengyelországi nunciatúra anyagából, továbbá más levéltárakéból, így Prágában, ill. Esztergomban, a Primási Levéltárából is (Csernoch János bíboros primás, esztergomi érsektől egy levél, két további levél az AA.EE.SS. levéltárából), egy esetben pedig arra táltunk hivatkozást, hogy magánszemélytől, olasz történésztől kapott dokumentumot.¹⁷ A görögkatolikus eperjesi egyházmegye ügyeinek pontosabb vizsgálata bizonyára elvezette volna őt a Keleti Kongregáció levéltárába is, de erre nem találunk utalást. Bizonyára azért, mert ez nem állt érdeklődésének középpontjában.¹⁸

E körülmény is megerősíthet bennünket abban a benyomásban, hogy Szerző érdeklődésének középpontjában nem annyira az egyház-, mint a inkább nemzeti történetírás áll,¹⁹

13 Francesco Marmaggi (Róma, 1876–1949), 1920-tól hadrianopoliszi c. érsek és nuncius Romániában, 1923–1925 között Csehszlovákiában, 1928–1939 között Lengyelországban, 1935-től bíboros, 1939-től haláláig a Zsinati Kongregáció Prefektusa Rómában.

14 Az első csehszlovák köztársaság nunciusról Szerző önálló tanulmánnyal jelentkezett, lásd: HRABOVEC, E.: *Die Nuntien in der Tschechoslowakei: Clemente Micara, Francesco Marmaggi, Pietro Ciriaci, Saverio Ritter*, in: Wolf, Hubert (szerk.), *Eugenio Pacelli als Nuntius in Deutschland: Forschungsperspektiven und Ansätze zu einem internationalen Vergleich* (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitschichte, Band 121.), Paderborn 2012, 177–196.

15 Az 1988. évi kúriareform óta második szekció, 1968-at megelőzően első szekció volt.

16 2006 előtt volt önálló kutatóterme, de amikor ezen év szeptemberétől XI. Pius pápaságának anyagát kutathatóvá tették, a Vatikáni Titkos Levéltár olvasójában lehetett kikérni. 2011 januárja óta ez a levéltári anyag már nem ott, hanem egy újonnan létesített kutatóteremben tanulmányozható.

17 A nunciaturai fondok tartalmának leírása gépelt füzetekben az egyes pápaságok sorrendjében és országok szerint található meg a Vatikáni Titkos Levéltár (Archivio Segreto Vaticano: ASV) olvasótermében. E korszakra értelemszerűen a bécsi, majd pedig a prágai nunciatúra kötetét kell forgatni. A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja (AA.EE.SS.) levéltárának anyagát ugyanilyen rendszer szerint szintén gépelt füzetekben találjuk meg, a Vatikáni Államtitkárság levéltári kutatótermében, az olvasópulcon. Mindazok számára, akik a magyarországi egyháztörténet vatikáni forrásaival óhajtanak foglalkozni, ajánlható mindkét kutatóterem látogatása, de az ASV nunciaturai fondjai esetében ezeken túlmenően figyelembe kell venni a budapestin kívül a bukaresti és a belgrádi nunciatúra anyagát is, csakúgy, mint az AA.EE.SS. levéltárban a Románia, Jugoszlávia fondokat. Ennek leírását lásd: TUSOR – TÓTH: *i. m.*, 227–239. 247–250. Az Államtitkárság és a Rendkívüli Ügyek Kongregációja (i. h., 250–252.) fejezetet kiegészítendő, hozzáfűzzük, hogy rendkívül hasznos még ugyanott a kongregációs ülések fondjának a „Fondo Sessioni”-nak a tanulmányozása, amely a tárgyalt fontosabb döntéseket tartalmazza, dátum szerinti sorrendben.

18 Erre a kérdésre nem tér ki a szlovák nyelvű előszó sem, melynek szerzője Cyril Vasil’ SJ, a Keleti Kongregáció érsek-titkára, aki szlovákiai görögkatolikus és éppen e területen született.

19 Másutt részletesen kifejti nézeteit a szlovák (nép)nemzet történelméről, amelynek kezdeteit az evangéliumra vezeti vissza, őszlovák nyelvről ír (lingua paleoslovacca – ismereteink szerint ősláv nyelvről tud a nyelvtudomány, őszlovákról nem), Szent Cirill és Metód missziójától kezdődően szlovák nemzetről, sőt megkockáztatja, hogy a szlovák történelem elválaszthatatlan a kereszténységtől: „Separare la storia slovacca dal cristianesimo significherebbe svuotarla dall’interno, privarla della sostanza e in ultima conseguenza ridurla ad un mucchio di cenere senza fisionomia e significato”. Nézetei a magyarosítás kérdésében is differenciálatlanok. Vö.: HRABOVEC, E.: *La Slovacchia e la Santa Sede nell’arco della storia*,

továbbá, hogy a szlovákság a nemzetállam megteremtéséhez ellenségeit részben az e korra már Szlovenszko²⁰ területén meghaladott magyar államiságban,²¹ részben a tárgyalt évtizedben uralomra jutó cseh államiságban és annak huszita, laikus hagyományaiiban találta meg, s a mai Szlovák Köztársaság kezdeteit illetően az Apostoli Szentszék pozitív elbírálást kapott. Az államalkotó szlovák etnikum mellett ugyanakkor nincs szó a szlovákiai más etnikumokról, így a magyarról sem, az ő szempontjaikat még a közölt három Csernoch-levél sem hangsúlyozhatja eléggé, mert Csernoch bíboros megnyilatkozásai egyrészt az esztergomi főegyházmegye híveinek összefüggésében (nagyobbrészt magyar nyelvű hívekről lévén szó csehszlovák területen is), részben pedig, prímási tisztsége folytán, a magyarság egésze szempontjában értelmezhetők. Nem valószínű, hogy olymódon lehet elintézni Csernoch kérdését, hogy elmagyarosodott szlovák ember, aki karrierszempontból változtatta meg vezetéknévének helyesírását, vagy a csehszlovák állam által kitasított szlovenszkoói püspökök esetében úgy, hogy őket a nép gyűlölete övezte. A kötetben közölt dokumentumok válogatása viszont ezt a szemléletet van hivatva igazolni. S amikor a szlovák egyházszervezet kezdeteit összeköti a szlovák nyelvű pasztoráció igényeivel, nem tér ki a (cseh)szlovák államiság és egyházszervezeti keretek közötti más, nevezetesen magyar nyelvű pasztoráció igényeire. Kérdés, hogy evangélium hirdetése szempontjából hogyan értékelhető, és hogy nem arról van-e szó, hogy ideológiai kereteket keresünk egy olyan állam számára, amely a IX. században keresi kezdeteit, zárójelbe tesz egy ezeréves folyamatos fejlődést,²² a népnemzetállam fogalmát kivetíti a múltra és szent szövetséget óhajt kötni az aktuális politikai szövetségessel, így az Apostoli Szentszékkel?²³ Ellenvethetnénk, hogy éppen Szerző kedvenc gondolata tanulmányaiban, hogy XV. Benedek pápa és általában az Apostoli Szentszék diplomáciája 1918. novemberében már készen állt a háború utáni új helyzet kezelésére, az újonnan alakuló népnemzeti államokkal való kapcsolatok fölvételére és kezelésére,²⁴ és ezt igazolja ez a forráskiadvány is.

in: DRÁVECKY, Jozef – BARTKO, Mark (szerk.): *La Slovacchia e la Santa Sede nel XX secolo*, i. m., 229–240. 229. Lásd még: HRABOVEC, E., *La Slovacchia e la Santa Sede 1918–1939*, i. h., 79–96.

- 20 Nehéz jó kifejezést találni Szlovákiára, mely, bár az államalkotó szlovákság által – más nyelvek esetében – használt, de cseh etimológiájú szó, amelyet általában az államalkotó szlovák etnikumra értenek. Az elterjedt magyar „Felvidék” reformkori eredetű szó és a szlovákság számára sérelmes. A „történelmi Észak-Magyarország” kifejezés pontos ugyan, de hosszú. A szlovákiai magyarság már az első republikában átvette a szlovák kifejezést és magyar helyesírással írja: „Szlovenszko”, amely talán a legjobban visszaadja a fogalom tartalmát és hangulatát.
- 21 Itt fontos lenne annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a szlovák értelmezésben milyen szerepet kapott a Szent István-i állameszme.
- 22 Itt eszünkbe jut Richárd Marsina emlékezetes megfogalmazása az ezeréves uzurpációról, lásd az általa szerkesztett kötet előszavában: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, I. Bratislava 1971. A szlovák önértelmezésben van egy tradíciótörés, amelyre jó példa Bratislava főváros nevének etimológiája. A szlovák álláspont az ófelnémet Brezelauspurc kifejezésre (jelentése: Bretislav vára) vezeti vissza, átugorva mintegy ezerkétszáz éves fejlődést, és elfeledi, hogy a szlovák népi elnevezés Presporok volt amely a középfelnémet Pressburg városnév átvétele. Lásd: SOMORJAI Á.: *Kelet-Közép-Európa népei. A „kereszténység védőbástyája” népeinek közös vonásai*, in: uő., *Kutatóárkok. Válogatott tanulmányok, 1988–1995*, Budapest 1996. 53–66.
- 23 Nem szólva arról a kérdésről, hogy ez ökumenikus szempontból is problémát okozhat: Szlovákia területén a Katolikus Egyház ugyan többségben van, de jelentős más történelmi egyházak, így különösen az evangélikus egyház nemzetformáló múltja és jelene is.
- 24 Szerző publikációiban ismételtelen hivatkozik a Benedek pápa 1918. november 8-án kelt „Dopo gli Ultimi” kezdetű apostoli levelére, amelyet a bíboros államtitkárnak címzett. Ez a rövid dokumentum tanulmányoz-

Sajnos a tudományos szövegkiadásoknál is előfordulhatnak pontatlanságok, így olykor egyes olasz szavakat egybeírva találunk, latin vagy olasz szavakat hibásan átírva (és nem sifírozott táviratok esetében, ahol a megfelelő jegyzet tisztázza a kétségeket, hanem eredetileg nagyrészt kéziratos levelek átírásakor),²⁵ a levéltári oldalak, főlíók számozásánál is találtunk következetlenségre, de ezek az esetleges hibák nem befolyásolják érdemben a közölt anyag használhatóságát. Ugyanakkor a kötetben 852 lábjegyzetet találunk, a végén mutatók segítik a tájékozódást.

A magyar nyelvű kutatás számára feltétlenül hasznos e forráskiadvány tanulmányozása, amely további kérdéseket vet föl, mert a vatikáni levéltárakban további dokumentumok várhatók kiemelten a szelt esztergomi főegyházmegye és a másik két szelt egyházmegye (Kassa, Rozsnyó) esetében, továbbá a többi egyházmegyére vonatkozóan is.²⁶

Összességében elmondhatjuk, hogy ez az egyetemi oktatásban és a tudományos kutatásban egyaránt használható chrestomátia hasznos betekintést nyújt elsősorban a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja levéltárában őrzött dokumentumokba, egyben felhívja a figyelmet arra, hogy a Vatikáni Titkos Levéltáron túl más vatikáni levéltárak is fontosak lehetnek a történeti, egyháztörténeti kutatás számára. Az itt felhozott ellenérvek nem tartanak igényt a végső szó tekintélyére, inkább csak felhívják a figyelmet a magyar egyháztörténetírás feladataira: nevezetesen, hogy a Szerző által használt forrásokat magyar szempontból is tanulmányozni kell.

A következőkben az itt ismertetett kötetben található 82 dokumentum rövid leírását találjuk a kötet adatai alapján. Célszerűnek tűnt ezeket a szakmai információkat olasz nyelven közzélni, egyrészt azért, mert a helyszíni tanulmányozás és iratkikérés esetében²⁷ ezen a nyelven kell megadni az adatokat, másrészt azért, mert nyomtatásban újabban elérhető a prágai nunciatura anyagának magyar vonatkozású inventáriuma 1927-ig,²⁸ s ez a fond sokban egyezik a hivatali tükörpéldányokkal, amelyek az e kötetben közzésre kerülő AA.EE.SS. Kongregációs Levéltárba érkeztek be. Az egyes alcímeket szlovákból fordítottuk vissza. Az oldalszámok a nyomtatott kötet oldalszámjai.

ható Acta Apostolicae Sedisben: 10 (1918) 478–479. Vö. HRABOVEC, E.: *La Santa Sede e la fine della Monarchia Austro-Ungarica*, i. m., 318. 22. j.

25 A latin nyelvű levelek esetében nem egyenletes a közlés. Míg jobbra találunk jegyzetapparátust az olvasat tisztázása kapcsán, az egyik levél esetében sorra jönnek a hibásan átírott szavak, *i. m.*, 132–133. Illusztrációképpen egy-kettő: impossibile (helyesen: impossibile), gaudent (gaudent), inveniunt (inveniunt), aplius (amplius), ecclesiastico (ecclesiastico), continentur (continentur). Nem valószínű, hogy Srobár miniszter fogalmazója ennyi hibát ejtett volna, amikor az apostoli nunciushoz fordult. Ezen és egyes más levelek esetében tehát nem lehet a közlőre hagyatkozni, újra meg kell nézni az eredetit. Ugyanakkor ez a latin nyelvű levélközlés egyedi, lehet, hogy utólag, sietve került bele a dokumentumokba, más latin nyelvű közléseknél nem találunk ilyen típusú elírásokat, sőt olykor bő jegyzetanyagot is hoz, amelyben az olvasat más lehetőségét ismerteti.

26 A téma célkitűzésén túlmutat, de szintén érdeklődésünkre tarthat igényt a szerzetesrendek története is, így gondolunk első helyen a jászóvári premonstrei monostorra, amelynek nullius apátsági rangra emelkedése napirenden volt az első republika időszakában, de a többi szerzetesrendre vonatkozóan is további forráskutatásra van szükség. A komáromi bencés rendház sajátos jogállásának kérdéseire lásd: SOMORJAI Á.: *A komárnói/komáromi bencés ház önállósulása 1923–1947*, in: *Visitatio apostolica Instituturum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja (Rendtörténeti Füzetek 13.)*, Pannonhalma 2008. 451–533.

27 Az ASV-ben lehet digitális másolatot is kérni. Az ASV internetes honlapján (<http://asv.vatican.va>) további részletekre kaphatunk eligazítást.

28 TUSOR – TÓTH: *Az újonnan megnyitott...*, 227–239.

**I. rész: Teodoro Valfrè di Bonzo apostoli nunciuss missziója
(1918 november–1919 december)**

1. Il nunzio apostolico Valfrè al Card. Gasparri,²⁹ Vienna, 18 gennaio 1919, Rapporto,³⁰ N. Prot.³¹ 13973.
S.RR.SS., AA.EE.SS.,³² Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 107–110.
519. ff. 41rv-44r
2. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, gennaio 1919, Telegramma N. 303. 22 gennaio 1919.³³
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1275, fasc. pp. 111–112.
511. ff. 39rv-40r
3. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, 23 gennaio 1919, N. Prot. 14035.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 113–117.
519. ff. 47rv-51r
4. Card. Gasparri al nunzio Valfrè, Palazzo Apostolico,³⁴ 24 gennaio 1919, Telegramma N. 260.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1275, fasc. p. 118.
511. f. 41rv
5. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, 8 marzo 1919, N. Prot. 15264.
Cf. S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria, 654
minuta:³⁵ ASV, 1919–1923, b. 12. fasc. 44, ff. 17rv-42r pp. 119–130.
- 5.1. Card. Csernoch al nunzio Valfrè, 7 febbraio 1919. Allegato,³⁶ N. Prot. 15264.
Esztergom, Archivio Primaziale, EPL N. Prot. 919.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 130–131.
520. ff. 14rv-15r
- 5.2. Il Ministro Srobár al nunzio Valfrè, Praga, 28 febbraio 1919, copia, All. N. Prot. 15264.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 132–133.
520. ff. 16rv-17r
- 5.3. Associazione dei Sacerdoti Cechi e Slovacchi (Hlinka) al Papa Benedetto XV, 26 febb. 1919, m. s., S. N.³⁷
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 134–136.
520. ff. 18rv-19r

29 Gasparri, Pietro (Capovallazza di Ussita, 1852–1934), 1898-ban cesareai c. érsek és nunciuss Peru, Ecuador és Bolivia kormányainál. 1901-től az AA.EE.SS. titkára, 1907-től bíboros, 1914. október 13-tól XV. Benedek pápa bíboros államtitkára. XI. Piusz pápa megerősítette minden munkakörében, amelyet 1930. február 7-ig töltött be.

30 A vatikáni hivatali terminológiában az apostoli nunciuss, vagy az apostoli nunciatura más hivatalos beosztottja, így az ügyvivő vagy a nunciaturai titkár, ha a központhoz, a Vatikáni Államtitkársághoz, vagy valamely szentszéki hivatalhoz fordul, akkor jelentést, „rapporto” ír. Ha a központ hivatalos utasítást küld, az a „dispaccio”.

31 „N. Prot”. - Numero Protocollo. - Iktatószám, ikt. sz.

32 A rövidítés feloldása: Sezione Rapporti con gli Stati, az Államtitkárságnak az Államokkal való kapcsolatokkal foglalkozó szekciója. Ezt a rövidítést újabban használja a történezs szakma, a 2005–2010 közötti periódusban kutatott anyag esetében az „ASV, AES” rövidítést is megtalálhatjuk.

33 Táviratok esetében a vétel dátumát rögzíti.

34 „Palazzo Apostolico”: a vatikáni pápai apostoli palota.

35 „Minuta”: fogalmazvány, hivatalban maradó példány.

36 „Allegato”: csatolmány, melléklet. A rapporto, a jelentés melléklete. Rövidítése: „All.”

37 „S. N.” Sine numero. A vatikáni gyakorlat szerint nagybetűvel.

6. Card. Gasparri al nunzio Valfrè, Palazzo Apostolico, 26 marzo 1919, Tel. N. 282.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 136–137.
520. f. 31r
7. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, 16 aprile 1919, N. Prot. 15836.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 137–144.
520. ff. 50rv-55r
8. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, 1 maggio 1919, N. Prot. 16027.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1463, fasc. pp. 145–140.
590. ff. 35rv-39r
9. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, 8 maggio 1919, N. Prot. 16179.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 150–155.
520. ff. 61rv-64r
10. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, 28 maggio 1919, N. Prot. 16494.
11. AA.EE.SS. Sessioni, Palazzo Apostolico, 28 giugno 1919.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Rapporti delle Sessioni, 1919, N. 1227, pp. 166–171.
stampa 1065.
12. Norandino Torricella,³⁸ sulla situazione politico-religiosa nella Repubblica
Cecoslovacca, estate 1919
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 171–174.
519. ff. 65rv-76r
13. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Telegramma N. 450. 6 ottobre 1919.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 174–175.
522. f. 68rv
14. Lettera dei Sacerdoti al nunzio Ratti³⁹ in Polonia, Varsavia, 2 settembre 1919.
ASV, Arch. Nunz. Polonia, scatola 206. ff. 654rv–655r. pp. 175–177.

II. rész: Clemente Micara ügyvivő, majd apostoli nuncius missziója (1920–1923 nyara)

II.1. A misszió kezdete és az új püspökök kinevezésének kérdése

15. L'incaricato della Santa Sede⁴⁰ Micara al Card. Gasparri, Praga, 27 ottobre 1919.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1332, fasc. pp. 178–191.
527. ff. 33rv–43rv
16. AA.EE.SS. Sessioni, Palazzo Apostolico, 14 dicembre 1919
S.RR.SS., AA.EE.SS., Rapporti delle Sessioni, 1919, N. 1231, pp. 191–194.
stampa 1071.

³⁸ Mons. Norandino Torricella bécsi nunciaturai titkár.

³⁹ Ratti, Achille (Desio, 1879–1939), 1919-től naupactusi c. érsek és lengyelországi nuncius, 1921-től milánói érsek, bíboros, 1922. február 6-tól XI. Piusz néven pápa. A vatikáni levéltárak 2006 szeptembere óta az ő pápaságának dokumentumait is megnyitották a kutatók előtt.

⁴⁰ Szlovákul „poverenec”, „incaricato” nem azonos a nunciatura ügyvivőjével: „incaricato d'affari”. Amíg a prágai nunciatura létesítésére nem került sor, ügyvivői hivatal („incaricato della Santa Sede”) létesült a cseh-szlovák püspököknél, magyarul „megbízott”.

17. L'incaricato Micara al Card. Gasparri, Praga, 15 febbraio 1920. N. Prot. 709.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1463, fasc. pp. 195-210.
591. ff. 2rv-14r
18. L'incaricato Micara al Card. Gasparri, Praga, 6 marzo 1920. N. Prot. 839.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1463, fasc. pp. 211-214.
591. ff. 15rv-17rv
19. L'incaricato Micara al Card. Gasparri, Praga, 24 marzo 1920. N. Prot. 1015.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1430, fasc. pp. 214-220.
576. ff. 12rv-15rv
20. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 17 settembre 1920. N. Prot. 2642.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1463, fasc. pp. 220-229.
591. ff. 24rv-31r
21. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 20 novembre 1920. N. Prot. 3369.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1463, fasc. pp. 230-234.
591. ff. 45rv-48r
22. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 27 febbraio 1921. N. Prot. 4394.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1921, pos. 1477, fasc. pp. 234-247.
602. ff. 46rv-56r

II. 2. A nagyszombati apostoli adminisztrátor kinevezésének kérdése, 1921/1922

23. Card. Csernoch al Papa Benedetto XV, Esztergom, 1 gennaio 1919. S. N.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1919, pos 1, fasc. 1, ff. pp. 248-250.
2rv-3rv
24. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 15 novembre 1920. N. Prot. 3266.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1456, fasc. pp. 250-251.
588. f. 13rv
25. Card. Gasparri al nunzio Micara, Palazzo Apostolico, 19 dicembre 1920. N. Prot.
14065.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1456, fasc. pp. 251-253.
588. ff. 17rv-18rv
26. Appunto⁴¹ ca. trattativa con Min. Benes durante sua visita in Vaticano, s. d.
(febbraio 1921) N. Prot. 16101.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1921, pos. 1405, fasc. pp. 253-256.
559. ff. 2rv-5rv
27. Card. Csernoch al Card. Gasparri, Esztergom, 15 aprile 1921. N. Prot. 771.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1921, pos 4, fasc. 3, ff. pp. 256-265.
41rv-47r
28. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 9 agosto 1921. N. Prot. 5777.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1921, pos. 4, fasc. 3. ff. pp. 265-268.
55rv-56rv

41 „Appunto:” hivatali följegyzés.

29. 168 pellegrini slovacchi in latino al Papa Benedetto XV,⁴² Roma, 6 ottobre 1921.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1921, pos 4, fasc. 4, ff. pp. 268–272.
28rv–30rv
30. Il nunzio Micara al Sottosegretario Borgongini Duca,⁴³ Viterbo, 25 ottobre 1921. N.
Prot. S. N.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1921, pos. 1405, fasc. pp. 272–278.
559. ff. 33rv–37v
31. Il nunzio Micara al Sottosegretario Borgongini Duca, Praga, 10 novembre 1921. N.
Prot. 6316
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1921, pos. 1477, fasc. p. 278.
602. f. 82rv
32. AA.EE.SS. Sessioni, Palazzo Apostolico, 18 dicembre 1921.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Rapporti delle Sessioni, 1921, N. 1244, pp. 279–289.
stampa 1086.
33. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 12 febbraio 1922. N. Prot. 6961.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1922, pos. 8 P.O.⁴⁴ fasc. 9, pp. 289–291.
ff. 10rv–11rv
34. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 20 marzo 1922. N. Prot. 7201.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1922, pos. 8 P.O. fasc. 9, pp. 291–296.
ff. 14rv–18rv
35. AA.EE.SS. Sessioni, Palazzo Apostolico, 12 aprile 1922.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Rapporti delle Sessioni, 1922, N. 1249, pp. 296–306.
stampa 1091.
36. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 30 giugno 1922. N. Prot. 7745.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1922, pos. 8 P.O. fasc. 9, pp. 307–311.
ff. 68rv–72rv

II. 3. Általános helyzet, katolikus politikai pártok

37. L'incaricato della Santa Sede Micara al Card. Gasparri, Praga, 9 marzo 1920. N.
Prot. 881.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1476, fasc. pp. 312–316.
600. ff. 59rv–61rv
38. L'incaricato Micara al Card. Gasparri, Praga, 24 marzo 1920. N. Prot. 1016.

42 XV. Benedek pápa: Giacomo Della Chiesa (Pegli, 1854–1922), 1907-től Bologna érseke, 1914-től bíboros, 1914. szeptember 3-ától pápa.

43 Francesco Borgongini Duca (Róma 1884–1954), 1921. június 28-tól az AA.EE.SS. altitkára, 1922. október 14-től titkára. 1929-től heracleai c. érsek és nuncius Olaszországban, 1953-tól bíboros.

44 „P.O.”: „Posizione originaria”, eredeti helyén. E megjegyzés csak XI. Piusz pápasága idejére vonatkozik. Ez a megjegyzés azért volt fontos, mert XI. Piusz pápaságát megelőzően más volt a levéltári elhelyezés, amely – lévén, hogy az AA.EE.SS. levéltára a francia forradalommal, ill. az azt lezáró bécsi kongresszussal (1815) kezdődik, lévén, hogy ekkor lett megalapítva maga az AA.EE.SS. kongregáció, az európai hatalmi viszonyoknak megfelelően az akkori államokban gondolkodott. Az első világháborút követő Versailles-Trianoni békeszerződések után megváltozott Európa térképe, és utóbb szükség volt az anyag részleges átcsoportosítására.

- S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1477, fasc. 602. f. 5rv pp. 316–318.
39. L'incaricato Micara al Card. Gasparri, Praga, 24 aprile 1920. N. Prot. 1369.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1476, fasc. 600. ff. 74rv–79rv pp. 318–325.
40. Andrej Hlinka ad una persona sconosciuta, Praga, 17 giugno 1920. m. s., S. N.
ASV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, b. 28, fasc. 127, pos. XVII–C, ff. 8r–9r. pp. 325–326.
41. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 4 febbraio 1921. N. Prot. 4205.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1921, pos. 1477, fasc. 602, ff. 44rv–45r pp. 327–329.
42. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 8 dicembre 1921. N. Prot. 6452.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1921, pos. 1476, fasc. 601, ff. 96rv–99r pp. 329–334.
43. Card. Gasparri al nunzio Micara, Palazzo Apostolico, 29 dicembre 1921. N. Prot. B-29652.
ASV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, b. 9, fasc. 36, f. 5rv pp. 334–335.
44. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 22 marzo 1922. N. Prot. 7227.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1922, pos. 16, fasc. 24, ff. 8rv–10rv pp. 335–338.
45. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 8 ottobre 1922. N. Prot. 8249.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1922, pos. 4 P.O., fasc. 5, ff. 13rv–17r pp. 339–345.
46. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 4 novembre 1922. N. Prot. 8397.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1922, pos. 4 P.O., fasc. 5, ff. 21rv–22r pp. 345–348.
47. Rapporto finale⁴⁵ del Nunzio Ap. Micara, 9 giugno 1923. N. Prot. 18978.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 32 P.O., fasc. 44, ff. 46r–102r pp. 348–381.
48. L'incaricato d'affari⁴⁶ Antonino Arata⁴⁷ al Card. Gasparri, Praga, 1 luglio 1923, N. Prot. 9471.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 4 P.O., fasc. 5, f. 47rv pp. 382–383.
49. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 9 luglio 1923, N. Prot. 9499.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 4 P.O., fasc. 5, ff. 49rv–50r pp. 383–385.

45 „Rapporto finale”: Az egyes nunciusi missziót lezáró jelentés.

46 A korábbi titulustól, az „incaricato della Santa Sede”-től eltérően: „incaricato d'affari”, azaz „chargé d'affaires”, magyarul szintén „ügyvivő”, „nunciaturai ügyvivő”. A nemzetközi gyakorlatban nagykövet vagy miniszter (tehát a külföldi misszió első embere) távol létében az ügyvivő, „ad interim”, ideiglenes ügyvivő beosztását és jogállását jelzi.

47 Antonino Arata (Piacenza 1883–1948), 1906-tól, papszentelését követően az Apostoli Szentszék diplomáciai szolgálatába lépett, 1921. június 27-től a prágai nunciatura titkára, 1923. júniusa és szeptember 23. között ügyvivő, 1925. július 6-tól, a nuncius visszahívását követően Ciriaci nuncius 1928. évi megérkezéséig megbízott, 1935-től szardeszi c. érsek és apostoli nuncius Lett-, Észtszországban és Litvániában. A balti államok szovjet okkupációját követően 1940-ben Rómába rendelték vissza, ahol haláláig a Keleti Kongregációban asszessor.

50. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 23 luglio 1923, N. Prot. 9534.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 4 P.O., fasc. 5, f. pp. 385–386.
56rv

III. rész: Francesco Marmaggi apostoli nuncius missziója (1923–1925. július 6.)

III. 1. Általános egyházi és politikai helyzet, az 1925. évi válság kezdete

51. Card. Gasparri al nunzio Marmaggi, Palazzo Apostolico, 30 agosto 1923. N. Tel.73.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 13 P.O., fasc. p. 387.
17, f. 45r
52. Appunto di SE Segretario⁴⁸ AA.EE.SS. Borgongini Duca⁴⁹ al Card. Gasparri,
Palazzo Ap., 8 settembre 1923.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 13 P.O., fasc. pp. 388–394.
17, ff. 46r–58r
53. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 14 maggio 1924. N. Tel. 57.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1924, pos. 46 P.O., fasc. p. 395.
52, f. 44r
54. Card. Gasparri al nunzio Marmaggi, Palazzo Apostolico, 29 maggio 1924. Minuta,
N. Prot. 30773.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1924, pos. 46 P.O., fasc. pp. 395–399.
52, ff. 47rv–50rv.
55. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 18 ottobre 1924. N. Prot. 11251.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1924, pos. 50 P.O., fasc. pp. 399–401.
53, ff. 34rv–36r
56. Il nunzio Marmaggi a S. E. Borgongini Duca, Praga, 30 novembre 1924. N. Prot.
11354.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1924, pos. 13 P.O., fasc. pp. 401–404.
17, ff. 82rv–84r
57. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 3 dicembre 1924. N. Prot. 11362.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1924, pos. 56 P.O., fasc. pp. 404–417.
54, ff. 44rv–55r
58. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 28 febbraio 1925. N. Prot. 11525.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 55 P.O., fasc. pp. 417–424.
54, ff. 28rv–33r
59. Card. Gasparri al nunzio Marmaggi, Palazzo Apostolico, 1 marzo 1925. N. Tel. 103.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, pos. 56 P.O., fasc. 55, f. p. 424.
16r.
60. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 7 marzo 1925. N. Prot. 11542.

48 „SE” vagy „S. E.” a „Sua Eccellenza” – őexcellenciája – rövidítése, azt jelenti, hogy magasabb, püspöki, érseki beosztású előljáróról van szó.

49 Azaz az AA.EE.SS. kongregáció érsek-titkára, főelőljárója.

- S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, pos. 56 P.O., fasc. 55, ff. pp. 425-430.
22rv-26r
61. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 25 marzo 1925. N. Prot. 11571.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 56 P.O., fasc. pp. 431-434.
55, ff. 38rv-41r

III. 2. A szlovákiai érsekség kérdése, Mons. Vojtassak kandidálása

62. L'incaricato d'affari Arata al nunzio Marmaggi, Praga, 20 dicembre 1925, N. Prot. 12323.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 50 P.O., fasc. pp. 435-436.
53, f. 38r
- 62.1. SE Vojtassak al nuncio Marmaggi, Spisská Kapitula, 5 novembre 1925, S. N., All. N. Prot. 12323.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 50 P.O., fasc. pp. 436-437.
53, f. 39r-40r
- 62.2. L'incaricato d'affari Arata, Praga, 20 dicembre 1925, All. 2., N. Prot. 12323.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925 pos. 50 P.O., fasc. 53, pp. 437-439.
ff. 41rv-42rv

III. 2. A Néppárt Szlovákia politikai életében

63. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 23 ottobre 1923. N. Prot. 9883.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 34 P.O., fasc. pp. 439-443.
49, ff. 7rv-11rv
64. SE Vojtassak al Card. Gasparri, Roma, 10 luglio 1925, N. Prot. 44335.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, pos. 62 P.O., fasc. 63, f. 3r p. 444.
65. Card. Gasparri all'incaricato d'affari Arata, Palazzo Ap., 14 luglio 1925, N. Tel. 116.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 62 P.O., fasc. p. 445.
63, f. 5r
66. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 11 settembre 1925, N. Prot. 11953.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 62 P.O., fasc. pp. 445-447.
63, ff. 6rv-8r
67. Card. Gasparri all'incaricato d'affari Arata, Palazzo Ap., 28 settembre 1925, N. Tel. 131.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 62 P.O., fasc. p. 448.
63, f. 10r
68. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 13 ottobre 1925, N. Prot. 12044.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 62 P.O., fasc. pp. 448-452.
63, ff. 39rv-42r

69. Card. Gasparri all'incaricato d'affari Arata, Palazzo Ap., 24 novembre 1925, N. Tel. 147.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 62 P.O., fasc. p. 452.
63, f. 70r
70. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 10 dicembre 1925, N. Prot. 12262.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 70 P.O., fasc. pp. 452-459.
70, ff. 11rv-17r
71. Andrej Hlinka al Card. Gasparri, Bratislava, 6 aprile 1926, m. s., S. N.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 75 P.O., fasc. pp. 460-461.
75, f. 54rv
72. Il deputato Tuka al Card. Gasparri, Bratislava, 6 aprile 1926, copia, S. N.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 75 P.O., fasc. pp. 461-469.
75, f. 44r-52r
73. Il deputato Tuka al nunzio Marmaggi, Bratislava, 4 maggio 1926, copia, S. N.
ASV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, 1926, 52. fasc. 453, pos. 319. f. pp. 469-471.
26r-27rv
74. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 21 dicembre 1926, N. Prot. 13267.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 70 P.O., fasc. pp. 472-477.
72, ff. 13rv-17rv
75. Il nunzio Pacelli al Card. Gasparri, Berlin, 24 ottobre 1926. N. Prot. 36306.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 70 P.O., fasc. pp. 478-481.
72, ff. 31rv-34rv
76. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 13 novembre 1926, N. Prot. 13347.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 70 P.O., fasc. pp. 481-484.
72, ff. 37rv-39rv
77. Card. Gasparri all'incaricato d'affari Arata, Palazzo Ap., 20 novembre 1926, N. Tel. 188.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 62 P.O., fasc. p. 485.
72, f. 41r
78. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 27 novembre 1926, N. Prot. 13391.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 70 P.O., fasc. pp. 485-490.
72, ff. 44rv-49r
79. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 10 dicembre 1926, N. Prot. 13428.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 70 P.O., fasc. pp. 490-496.
72, ff. 55rv-59rv
80. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 17 dicembre 1926, N. Prot. 13459.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 82 P.O., fasc. pp. 496-498.
83, ff. 10rv-12r
81. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 19 gennaio 1927, N. Prot. 13594.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1927, pos. 82 P.O., fasc. pp. 499-506.
83, ff. 46rv-53rv

82. Il ministro Tiso al Card. Gasparri, Praga, 26 gennaio 1927. m. s., S. N.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1927, pos. 82 P.O., fasc. p. 506.
83, ff. 26rv

ÁDÁM SOMORJAI OSB

VATICAN SOURCES CONCERNING THE BEGINNING OF THE SLOVAK STATE, 1918–1927

A UNILATERAL LOOK INTO THE COMMON SLOVAK-HUNGARIAN CHURCH HISTORY IN
SCIENTIFIC PUBLICATIONS?

Prof. Emilia Hrabovec, Member of the Pontifical Committee for Historical Sciences in the Vatican, Professor at the Komensky University in Bratislava (Slovakia) publishes since over ten years on Vatican sources concerning the Slovak state in following languages: Slovak, German and Italian. Her last volume gives a selection of sources mostly of the Archives of the Secretariat of State, from the Section for Relations with States (in this time Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs), from the Apostolic Nunciature in Prague files in the Vatican Secret Archives, and another archives. This is of interest for the research in Hungary, because the territory of Slovakia was part of Hungary for about 900 years, and because the border, originating in the examined period, has divided certain dioceses, so e. g. the most important Archdiocese of Esztergom, whose larger part became part of Slovakia.

Giving a short overview of the earlier publications of Hungarian scholars, this review reports all the archival positions in Italian published here and puts the question whether the selection of these sources is not unilateral, e. g. why there were no researches in the Archives of the Congregation for the Oriental Churches – which is the competent Vatican Dicastery for the Uniate Churches as the Eparchy in Presov. On the other hand, Authors main interest seems to be rather the Slovak national historiography as of the Church history in the State of (Czecho)Slovakia. So questions of Catholics as the Hungarian minority or other, as same as questions of non Catholic citizens are not of her interest.

The volume, although entitled and main language in Slovak, offers 19 pages Summary in Italian, 82 documents in original Italian, Latin and French, 557 pages and 852 footnotes. This textbook is very useful for students and scholars interested in Slovak and in Hungarian Church history the same.

PIOTR STEFANIAK

A MAGYARORSZÁGI DOMONKOS APÁCÁK TÖRTÉNETE
A 20. SZÁZADBAN

BEVEZETÉS

1950. június 9-én a Magyar Népköztársaságban, az Elnöki Tanács rendelete értelmében, a Római Katolikus Anyaszentegyházra mért kormányzati akció keretében került sor a férfi és női kolostorok felszámolására, melyeknek tagjait a biztonsági szolgálat őrizetbe vette. Szerzetesek és szerzetesnők tömegeinek kellett szétszéledniük és elbujdosniuk, egyesek börtönben találták magukat, mások internáló gyűjtőtáborokba kerültek. Meghatározott létszámmal, erős kontrol alatt mindössze négy rend működhetett: a bencés, a ferences, a piarista és a Miasszonyunk Iskolanővérek Rendje. Mindegyikük két-két gimnáziummal rendelkezett.

A kommunista rezsim által feloszlott szerzetesek kitartottak az illegalitásban, és éveken át hűn álltak őrt hivatásukban. Nagyon nehéz idők jöttek számukra, gyakran teljes elszigeteltségben éltek rendjük többi tagjától. Most eljött az idő, hogy megismerjük azt, hogy mi kezdődött akkor, amikor Magyarország területére a Vöröshadsereg, s nyomában a sarló és kalapács jele alatt munkálkodó új rend betette a lábát. Annak feltárása és dokumentálása nyomán, amit a magyar szerzetesek küldtek – készül e kis vázlat, mely a 2011. december 7-én elhunyt, az akkori magyarországi időkre emlékező domonkos apáca, Szegedi Ilona szívességének köszönhetően keletkezett. Szívesen megosztotta ismereteit egy másik szerzetesnő, Nagybélteki Mária Domonica is, aki minden információ-morszát gyűjt a 20. századi magyarországi klauzúras női domonkosok történetéből, mely rend ugyancsak erősen megtapasztalta az uralkodó kommunista totalitárius rendszert. Meg kell továbbá említeni Farkas Imelda, Árpádházi Szt. Margit domonkos nővér szívességét a budakeszi rendházból, és Dr. Pucilowski Józsefet, a Domonkosok Rendje Magyarországi Vikariátusának régi, általános vikáriusát, akik megjegyzéseikkel kiegészítették a megszerzett anyagokat, és megosztották a női domonkosok kommunizmus alatti működésükről szóló ismereteiket is.

Tekintettel a múlt századi magyar domonkos apácák sorsának specifikumára aligha beszélhetünk az őket érintő levéltári iratanyagról. A fiatal rend, mely 1948-ban alakult ki, s hirtelen lett feloszlva, tagjai nem tudták megmenteni irataikat. Könnyen lehet, hogy megsemmisültek. A kommunisták ugyanis igen gyakran elbántak az egyházi kéziratokkal és könyvekkel.¹ Úgy tudjuk, a domonkos nővérek dokumentumai fellehetőleg elvesztek, s

¹ A Domonkosok Magyarországi Általános Vikariátusa gyűteményében Vasváron nincs egy, a magyarországi domonkos apácákra vonatkozó dokumentum sem, amiről a szerzőt a régi levéltáros, Dr. Ireneusz Wysokiński tájékoztatta 2010. április 28-án kelt levelében.

nem lehet őket már fellelni a Szegedi Püspöki Levéltárban sem.² Nagybélteki Mária Dominica nővér megállapítása szerint, aki az apácákra vonatkozó adatokra bukkant a Szegedi Egyházmegyei Hivatal egyik nyilvántartókönyvében, azokat – amint látszik – a kommunisták kivették a Grösz József³ elleni perrel kapcsolatban, majd megsemmisítették.⁴ Hasonlóképpen szóródhattak szét a Magyarországi Domonkos Tartomány levéltárának aktái is.⁵ 2000. óta nem létezik már a Luxemburg-Limpertsburg-i domonkos kolostor sem, ahonnan az első magyar domonkos rendi apácák származtak. A kolostor után maradt levéltári anyagban sincs túl sok információ a magyar domonkosokról az okból, hogy a II. világháború alatt, 1941. február 21-én a rendet a hitleristák feloszlatták, és ekkor sok dokumentum elveszett.⁶ Mégis, a luxemburgi kolostor utolsó, még élő, és a Riest-Lage-i domonkosoknál lakó priorisszája, Regina Müller, akivel a szerzőnek sikerült pár levelet váltania, rendelkezett némi információval, és készségesen megosztotta azokat. Úgyszintén a Domonkosok Rendjének Központi Levéltárában, a római Szt. Szabina kolostorban sincs semmilyen katalogizált irat, ami a magyar domonkos apácákat érintette volna.⁷ Alapvetően tehát az e korról való ismereteink a szegedi kolostor első priorisszájától, Szegedy Ilonától származnak, aki nagyon szívesen beszélt közösségük történetéről, s amire ő nem emlékezett, kiegészítette gondozója, Nagybélteki Mária Dominica nővér.

A nagy levéltári hiányosság ellenére a kortárs magyar történetírás mégiscsak megkísérelte a domonkos apácák történetének lexikális tömörítésű felvázolását. Ezt az ismert történész és hagiográfus, a Budapesti Notre-Dame Iskolanővérek kongregációjának tagja, Puskely Kordia Mária végezte el.⁸ S mert ő adta a legalapvetőbb és lapidárisabb információkat, azok súlya első helyen áll az események rekonstruálásánál.

A történelem morzsáinak egybegyűjtése tehát lehetővé tette, hogy előszöris feltárjuk azoknak a domonkos apácáknak a sorsát, akiknek megadatott kitaraniuk Magyarországon a szocializmus nehéz éve alatt. A kutatókra vár még a feladat, hogy felkutassák az 1950-es, kolostorok bezárását érintő állami iratanyagot, mert talán köztük előkerül valami, ami a domonkos apácákra vonatkozhatna. Ugyancsak lényegesnek tűnik a domonkosok római központi levéltárának tüzetes átvizsgálása.

Az írásos forrásanyag érzékeny hiánya ellenére elhatároztuk, hogy elővesszük a témát, és bevezetjük a lengyel történelmi tudatba. Tesszük ezt annál inkább, mert századok óta oly szívesen emlegetjük közös szálainkat és sorsainkat, és ápoljuk azt, hogy Lengyel, magyar – két jóbarát.

2 A levéltári anyaghoz a Budakeszi Árpádházi Szt. Margit Domonkos Nővérek Kongregációja Sienai Szt. Katalin kolostorának főnöknője, Farkas Éva Imelda OP nővér kért hozzáférést, de kutatása eredménytelen volt, amint erről tájékoztatta a szerzőt 2010. május 23-i levelében.

3 Grösz József (1887–1961) 1943. május 7-én Kalocsa érsekévé nevezték ki. 1951. május 18-án Grösz érseket a biztonsági szolgálat letartóztatta. A demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom szervezésével vádolták. A peres eljárás során, 1951. június 28-én 15 évi börtönbüntetésre ítélték. Az ítélet a 24. papok elleni per ítéletével együtt emelkedett jogerőre, mely közül 15 halálos volt.

4 Információ Nagybélteki Mária Dominica OP nővér 2010. május 27-n küldött leveléből.

5 Uo.

6 Római Archivum Generale Ordinis Praedicatorum (a továbbiakban: AGOP), *Luxemburgum* XII.74000 *Monasterium Beatae Mariae Virginis a Misericordia*, cf. XII.47010.

7 A domonkos rend központi levéltár anyagában Rómában mindössze két adat említi a magyar domonkos nővéreket, de apácákat egyik sem említi. Vö. AGOP *Hungaria*: XII.73500 *Gunsien (Güns [Köszeg])*; XII.73510 *Inst. Rosarii Perpetui Sanctae Helisabeth de Hungaria*.

8 PUSKELY M.: *Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz*, t. I, A – K, Budapest 1995, 237.

A Luxemburg – Limpertsbergben 1861-ben Isten Szolgája Szt. Keresztes Mária Dominika Klára anyja (Anna Moes) alapította domonkos rendi apácázárdába 1934 és 1937 között négy magyar lány lépett be.⁹ Az apácák: Dánko Margit (meghalt 1936-ban), Dánko Antónia Jolán, Bedi Bartholómea Róza és Szegedy Ilona.¹⁰ Előbb (1934-ben) három jelölt lépett be, majd (1937-ben) a negyedik, az 1914. augusztus 10-én Sombathelyen született Szegedy Ilona. Mindannyian Luxemburgban tették le soros szerzetesi fogadalmukat. Így a mesterházi születésű Bedi Bartholómea nővér laikusként tett fogadalmat 1936. május 9-én, a selmecebányai (ma Banská Štiavnica) Dánko Antónia 1937. június 12-én tette le esküjét, Szegedy Ilona nővér pedig 1939. augusztus 5-én tett ideiglenes esküt.¹¹

1941-ben a németek felszámolták a luxemburgi domonkos rendet, s a Gestapo az apácákat a klauseni kolostorba vitte, ahonnan azután ki-ki hazafelé vette az útját.¹² A három magyar nővér ekkor hazatért hazájába. Ilona, Antónia és Bartholómea nővér Kassára utazott, s az Árpádházi Szt. Margit domonkos nővérek Krisztus Király kolostorában pihentek meg.¹³ Ott voltak 1944-ig, amikor az oroszok elfoglalták a várost. Kassát Csehszlovákiához csatolták vissza, így megkezdődött a magyarok elvándorlása a városból. Tizenegy magyar domonkos nővérnek Hódmezővásárhelyre kellett mennie, s helyükre szlovák nővérek érkeztek a Bl. Imelda domonkos kongregációból. Hódmezővásárhelyen az apácák szétváltak. Kettejük (Szegedy Ilona és Dánko Antónia) Budapestre utaztak, ahol a Szent Rózsafüzér Királynője kolostor domonkosrendi gazdaságában vállaltak munkát a pesti Domonkos (ma Thököly) u. 3. sz. alatt. A katonasághoz besorozott szerzetes barátokat helyettesítették a varrodában és a konyhában. A harmadik nővér, Bedi Bartholómea eljutott a Szt. Margit domonkos nővérek községi anyaházába, hogy ott szakácsnővé képezzék ki.¹⁴

1948-ban a Magyarországi Domonkos Tartomány Szegeden (a Szeged-Csanádi egyházmegye területén) hozzájárult a rend női kolostorának megalapításához. Négyszáz év után újjá akarták élesíteni azt a szemlélődő ágat, ami magyar földön a török uralom óta nem volt.¹⁵ A választás Szegedre esett, ott ugyanis özvegy Tóth Mihályné odaadta házáat a nővéreknek azzal a feltétellel, hogy ott tartózkodhasson élete végéig. Azzal, hogy az apácáknak volt hol lakniuk, közösségüket jogilag elismerte az Egyház és a domonkos rend. A három nővér az új klauzúras rend hajtása lett, mely a nemrégiben szentté lett Árpádházi Margitot kapta védőszentjéül. A nővérek egy kis házban laktak a Madách utca 3-ban, és hamarosan törvényi jóváhagyást kaptak az Egyház részéről. A priorissza Szegedy Ilona

9 Az információ Regina Müller OP anyja 2007. november 19-i leveléből való, aki akkoriban a franciaországi Prouilhe domonkos kolostorában volt. A Nagybélteki Mária Dominica OP és Szegedy Ilona OP nővérekkel készített riport 2008. július 24-én volt az ő gödi kolostorukban.

10 Uo. Regina Müller OP anyja 2008. február 27-én kelt, Prouilhe-i kolostorból küldött levele.

11 Az információ Regina Müller OP anyja 2008. február 27-i leveléből.

12 A luxemburgi apácák feloszlásának egyik nyoma az a tény, hogy egyikük, Rosaria Fulneckek OP nővér a II. világháborúban szülőhelyén tartózkodott rokonainál, a Racibórz melletti Bieńkowiecban. A bieńkowieci Fulneckek család családi gyűjteményében fennmaradt egy akkor készült fénykép a nővérről és annak bátyjáról.

13 Szegedy Ilona OP nővér közlése a 2008. július 24-i gödi beszélgetés során.

14 Szegedy Ilona OP és Nagybélteki Mária Dominica OP nővér 2008. július 24-i közlése.

15 PUSKELY *i. m.*, 237. o.

lett, annak ellenére, hogy még nem volt meg az örökfogadalma. A többi domonkos nővér sem tett ünnepélyes esküt, tehát évente egyszerű fogadalmat tettek. Szegeden volt már egy korábban alapított kolostoruk az Árpádházi Szt. Margit domonkos nővéreknek, akik segítettek az apácáknak új helyükön berendezkedniük. Egyidejűleg a magyarországi templomokban felolvasták a hirdetést, hogy létesül egy Prédikátor Rendi szemlélődő kolostor, ahová be lehet lépni. Ez a hír főleg az apostoli kongregációk tagjait érintette meg, akik szigorúbb klauzúrában akartak élni. Rögtön jelentkezett is két nővér: Bucsy Euphemia Mária az ausztriai Gleisdorf-i domonkos kongregációból, és Niczky Augusztia Jolán,¹⁶ Szt. Margit domonkos nővér a kőszegi kolostorból. Lépett be világi jelölt is, aki azonban hamar ki is lépett, mert nem bírta ki a klauzúras kolostorban.¹⁷

Az apácák két éven át alkalmazkodtak a klauzúras élethez, és kimunkálták saját megoldásukat az egyfolytában ideiglenes kolostorban. 1950 közepén öt domonkos nővér (Ilona, Antónia, Bartholómea, Euphemia és Augusztia) és egy felvételiző (Olga) jött a kolostorba. A nővérekkel együtt lakott ő. Tóthné is.¹⁸ A közösség kedvezően fejlődött, annak ellenére, hogy a politikai helyzet egyre komplikáltabbá vált Magyarországon. A kommunista uralom harcba lépett az Egyházzal: elvették az egyházi javakat, államosították az egész felekezeti oktatást, 1949-ben pedig Mindszenty József hercegprímás életfogytiglani ítélettel börtönbe került, majd és brutálisan felszámoltak 63 rendházat (23 férfit és 40 nőt).¹⁹ A felszámolás a szemlélődő domonkos nővéreket is érintette. Valójában a kommunista hatalom által kiküldött rendőrök nem találták az apácák házát, mert az egy kis épület volt, s ők egy jól látszó épületben keresték a szerzetesnőket, így a közösség szerteszedt. Reggel két nővér (köztük a priorissza) elment a szemináriumba, ahol nagy csodálkozva fogadták őket, hogy éjjel nem lettek letartóztatva, és azt mondták, hogy sürgősen világi ruhába kell öltözniük, és vissza kell térniük a kolostorba.²⁰ Szeged és Csanád püspöke, Hamvas Endre tájékoztatta a priorisszát, aki társával együtt a szemináriumba ment, hogy gyorsan csomagoljanak össze, és 1950. június 9-én reggel hatkor hagyják el a kolostort. Az apácák az engedelmisség jegyében összepakoltak, a szétoszlással velejáró sietséget pedig a kommunista biztonságiak által történő letartóztatás fenyegetése idézte elő. Szegedy Ilona főnöknő a kolostor összes pénzét szétosztotta a nővérek között, akiknek – a biztonságukra való tekintettel egymást nem értesítve, hogy merre is mennek – el kellett menniük, kinek-kinek a maga útján. A kolostorban maradt özvegy Tóth Mihályné, amelyet hamarosan szintén kisajátítottak, hogy az épületben könyvtárnak és magánlakásoknak csinaljanak helyet.²¹

16 A Budakeszi Szt. Margit Domonkos Nővérek Kongregációjának levéltárában megvan a rendek 1950. és 1989. közötti felosztatottságából megmenekült beöltözési könyv, melyben leírták, hogy az 1905. május 16-án Budapesten született Niczky Jolán 1927. február 10-én belépett a kőszegi Szt. Margit domonkos kolostorba, ott öltözött be laikus testvérré 1927. augusztus 18-án, és kapta a Mária Augusztina nővér nevet. E könyvből ismeretes, hogy Niczky Augusztia OP nővér 1971. május 1-én halt meg. A budakeszi levéltár aktáiban, amint azt a kolostor főnöknője, Farkas Imelda OP nővér tanúsítja, nincs jelezve, hogy a nővér belépett volna a Prédikátorok Rendjének apácái közé. Viszont a másodrendbe történő áttérését és abban való életét egyaránt megerősítik az apácák, Szegedy Ilona és Nagybéltéki Mária Dominica OP nővérek.

17 Közlés Szegedy Ilona OP és Nagybéltéki Mária Dominica OP nővérektől 2008. július 24-én.

18 Az információt Szegedy Ilona OP nővértől kaptuk Gödön, a 2008. július 24-i beszélgetés során.

19 A. ENGELMAYER: *Nowe wyzwanie wobec Kościoła*. In: *Węgry – Polska, wspólnie dziedzictwo*, szerk. J. ZIMNY, Sandomierz 2007, 392. o.

20 Az információt Szegedy Ilona OP nővértől kaptuk Gödön, a 2008. július 24-i beszélgetés során.

21 Uo.

A nővérek feltehetőleg családjaikhoz vagy ismerőseikhez mentek. A prioritásza szülői házába ment Szombathelyre, azonban rémült édesanyja nem fogadta be, mert a nem nagy településen mindenki ismerte egymást, s a bujkáló apáca könnyen magára vonja a biztonsági szolgálat figyelmét. Szegedy Ilona tehát a nagyvárosban, Budapesten lelt menedékre, ahol senki nem ismerte. A pesti XVI. kerületben, Mátyásföldön lakott egy világi harmadrendi domonkosnál, Sthréhling Andrásnénál. Egy idő múlva vele közösen vásárolták meg a Csömöri u. 101. számú házat. Rögtön a fővárosba érkezése után egy fiúgimnáziumban vállalt állást, mint konyhai kisegítő. Ezt követően több különféle helyen dolgozott. 1956 után az állami politika enyhült a katolikusok iránt, s a szerzetesnőknek is valamivel könnyebb volt, Ilona nővér tehát az egykori szerzetesek számára létrehozott szövetkezetben, a *Szolidaritás*-ban kapott állást. Itt 10 éven át kesztyűket varrt. 1970-ben nyugdíjba ment, s ekkor kapott útlevelet is (korábban elutasították), hogy kimenjen Luxemburgba a domonkos nővérek kolostorába. Ebben a soknemzetiségű közösségben fél évet tartózkodott. 1970-ben, az ottani főnöknő, Pia Habaru kezébe tette le örökfogadalmát. Annak ellenére, hogy a luxemburgi apácák marasztalták, hogy maradjon a közösségükben, Szegedy Ilona nővér úgy döntött, hogy hazamegy Magyarországra.²²

A többi, 1950-ben szétoszlott apácáról jószerivel semmiféle információnk nincs. Mindegyik meghalt még 1989 előtt. Pontos hírünk csak Niczky Augusztia 1971. május 1-én bekövetkezett haláláról van, melyet bejegyeztek az Árpádházi Szt. Margit Domonkos Nővérek Kongregációja irataiba.²³ Egyedül Bucsy Euphemia nővér, aki Magyarországról a részéről származott, amit Szerbiához csatoltak, tért vissza szülői házába, és édesanyja halála után megtért a gleisdorfi kongregációs aktív domonkos nővérek közé.²⁴ 1989-ben, amikor Magyarországon újra működhetnek a kolostorok, vissza akart térni a domonkos apácák közé, de kora erősen előrehaladott volt (ugyanis 1913-ban született) ahhoz, hogy csatlakozzon a szerveződő közösséghez.

A hetvenes és nyolcvanas években a nővérek jeles napokon találkoztak, születés- és névnapokon. Ekkor maguk között újraérezhették a szerzetesi köteléket. Ugyanekkor Szigeti István atya, aki a harmadrend igazgatója, a barátok studentátusának helyettes magistere, egyszersmind a pesti konvent könyvtárosa is volt, illegális lelkigyakorlatokat és találkozókat szervezett a Szt. Margit domonkos nővérek kongregációjának nővérei számára. Ilona nővér is kapott meghívást, s el is ment rájuk. E találkozások voltak a Magyarországi Prédikátor Rend illegális tagjai számára az egyetlen közösségi formáció.²⁵

Ám a kommunista élet realitása ellenére, néhány fiatal magyar lány szerzetes akart lenni. A papok, akik lelki vezetőik voltak, megismertették őket az illegális apáccal. A hatvanas és hetvenes évek fordulóján a pesti domonkosoknak volt egy orvosuk, Molnár András, aki feleségével együtt világi harmadrendi domonkos volt, öt gyermeket nevelt. Csertő György atya, a domonkosok titkos studentátusának elöljárója kiszemelte a doktor

22 Uo. A nyilatkozatot kiegészítette Nagybéltéki Mária Dominica OP nővér, aki ott volt a 2008. július 24-i beszélgetésen.

23 Az információt Farkas Imelda OP nővér, a budakeszi Szt. Margit domonkos nővérek főnöknője adta a szerzőnek 2010. május 23-i levelében.

24 Szegedy Ilona OP nővér közlése, 2008. július 24.

25 Szegedy Ilona és Nagybéltéki Mária Dominica OP nővér közlése, 2008. július 24.

legidősebb lányát, akinek jogi végzettsége volt, s aki sklerosis multiplexben szenvedett és tolókokcsiban járt, hogy legyen titkos domonkosrendi apáca. Mária szívesen beleegyezett, és 1972. október 12-én, Szegedy Ilona anya jelenlétében Csertő György atya kezébe, mint Mária Margit, letette a titkos ünnepélyes szerzetesi esküt.²⁶ Molnár Margit csaknem húsz éven keresztül élte titkos szerzetesi életét a saját házában. Amikor pedig a nyolcvanas évek végén Magyarországon megbukott Kádár János kommunista rezsimje és eljött a szabadság, az újjászülető Magyarországi Domonkos Rendtartomány hozzáfogott szerzetesközösségek kialakításához. Margit nővér is, betegsége ellenére, szerzetesi ruhát öltött, és készen állt a klauzúras domonkos nővérek reguláris életére, s felelősséget vállalt a jelzhető jelöltek rendi nevelése terén. Molnár Margit nővér szerepe felbecsülhetetlen volt.

Azonban a korábban illegálisban élő domonkos apácák és a Szt. Margit kongregáció nővérei a rend külföldi női közösségeiben leltek lelki támaszra. Szabadsára vagy vakációra utazás keretében az egyes apácákat és nővéreket befogadták és vendégül látták a krakkói *Gródka* és a Czêstochowa környéki Szt. Anna lengyel apáca zárdáinak klauzúráiban. A gródkai domonkosok krónikája 19-szer említi magyar nővérek kolostorukban történő tartózkodását (1984. júniusában és augusztusában, 1985. áprilisában és decemberében, 1986. májusában, szeptemberében és decemberében, 1987. áprilisában, májusában, szeptemberében és decemberében).²⁷ A Szt. Anna-i domonkos kolostor krónikájában viszont egyszer jegezték fel négy magyar apáca ott tartózkodását 1984 június 25. és 30. között.²⁸

A rendek feloszlatoottságának idején egy magyar domonkos, nevezetesen Bergoué Imre Mária (Géza) titokban hivatások toborzásával foglalkozott, s fiatal nőkkel vette magát körül, akik illegálisban lettek domonkosokká.²⁹ E nővéreknek – immár a szabadság idején – 1991-ben Róma rendeletére nyilatkozniuk kellett, a rend melyik ágához akarnak tartoz-

26 Margit OP anya, vagy dr Molnár Mária, 1940-ben született, mint a budapesti domonkos kolostor háziiorvosának, Dr. Molnár Vilmosnak és feleségének, Beátának, aki harmadrendi domonkos szerzetes volt, a legidősebb gyermeke a négy közül. Jogai tanulmányait befejezve bírónak dolgozott. Betegség (sklerosis multiplex) miatt azonban fogyatékos lett, és leszálalékolták. Minekutána a család barátságban volt a domonkosokkal a kolostorok feloszlatoása után, az egyik domonkos, Dr. Csertő György OP atya lehetővé tette Mária számára, hogy belépjen a domonkos apácák rendjébe. Az egyházüldözés miatt Mária, mint Margit nővér, titokban tette le az örökfogadalmat 1971. október 12-én Molnárék lakásán (Budapest, XIV, ker. Fogarasi út. 87. fsz. 3 na), Csertő atya, valamint Szegedy Ilona OP nővér, a a rend akkor egyetlen ismert apácájának jelenlétében. Amikor Magyarországra beköszöntött a szabadság, Margit nővér, betegsége ellenére szerepet vállalt a klauzúras kolostor megszervezésében, melynek élére került, mint priorissza. Ennek betöltésére 1992. február 2-án kapott kinevezést. A gödi kolostorban halt meg 1998. január 16-án. Vö. Gödi Domonkos Kolostor SS Gyűjtemény, postai levelezőlap Margit anya fogadalmi bejegyzésével, a Margit Anyáról való információit levelezés útján nyertük Nagybélteki Mária Dominica OP nővér 2010. június 11-i leveléből.

27 Vö. Aneks 1; Domonkos Apácák Kolostor Gyűjteménye a krakkói *Gródek*-n (a továbbiakban ADGK), *Kronika Klasztoru SS Dominikanek „Na Gródku” w Krakowie* (17.07.1982–26.08.1986), 212., 214., 227., 229., 304., 376., 420., 422., 425., 441., 442. o.; *Kronika Klasztoru SS Dominikanek „Na Gródku” w Krakowie* (28.VIII.1986–16.XI.1989), 15., 44., 71., 74., 84., 170. o. Itt szeretném megköszönni a krakkói *Gródka* domonkos apácázárdából való Agnieszka Halina Łyko OP nővérnek a kolosroti naplók bejegyzéseinek átadásáért.

28 Vö. Aneks 2; Domonkos Apácák Kolostor Gyűjteménye Szt. Annában (A továbbiakban ADSA), ms. sign. A40, *Kronika Klasztoru SS Dominikanek u Świętej Anny pod Przyrowem prowadzona od września 1983 do lipca 1984r.*, 180–186. o. Itt mondok köszönetet Zdzisława Krystyna Szymczyńska OP nővérnek, a Szt. Anna-i domonkos apácák kolostora alpriorisszójának a kolostorim krónika bejegyzéseinek előkészítéséért.

29 Az információt Farkas Imelda Éva OP nővér közölte 2010. október 18-án.

ni, szerzetesnők akarnak-e lenni, vagy az Árpádházi Szt. Margit kongregáció apostoli nővérei.³⁰ Eddig ugyanis egynémely nővér azt sem tudta, a rend mely ágához tartozik: a monasztikushoz, vagy az apostolihoz.³¹ A választás után a domonkos nővéreknek esküt kellett tenniük a szerzetesi élet számukra rendelt előírásainak betartására. Molnár Margit és Szegedy Ilona kivételével, akik a szerzetesi életet választották, minden nővér a Szt. Margit kongregációhoz deklarálta magát.

NÁGYLÓZS, ISTENI RÓZSAFÜZÉR ANYJA KOLOSTOR
(1989–1994)

A Győr-Moson-Soprom megyében, egészen az osztrák határnál fekvő település, Nagylózs klauzúras domonkos apácaközösége létét Molnár Margit nővér személyére alapozta. Annak ellenére, hogy maga sohasem élt rendi életet, ráadásul súlyos beteg volt, ennél fogva mozdulatlanul ült a tolokocsiban, hősiesen vállalta a szemlélődő domonkosrendi nővérek magyarországi reguláris közösségének szervezését. 1989-ben a nagylózsi házban lakott, ahol 1992. február 2-án priorissza lett, s e funkcióját két ciklusban, egészen 1998. január 16-án bekövetkezett haláláig betöltötte. Halála után a közösség már nem választott új elöljárót.³² Szegedy Ilona nővér és más nővérek, akik korábban szétszórta élve csatlakoztak hozzá, ott gyűlhetek össze. Visszatért az eddig Jugoszláviában lakó Bucsy Euphemia nővér is.

Az apácák 1989-ben, legalizálni akarván létezésüket, azt a kérést terjesztették elő, hogy a szegedi kolostor jogfolytonosainak ismerjék el őket. A rend részéről szóbeli hozzájárulást kaptak, s ez elegendő volt a magyar hatalom számára.³³

1990-ben a nagylózsi közösséghez kezdtek jelentkezni a szerzetesi lét iránt elhivatottak.³⁴ Margit anyja néhányukat beöltöztetett. E körből egy kivétellel (Nagybélteki Mária Dominica) egy sem maradt meg a közösségben.³⁵ Tudatában lévén, hogy ő maga nem képes nekik megfelelő nevelést adni és beszoktatni a klauzúras kolostori életbe, a főnöknő többször is személyi segítségért folyamodott a lengyel domonkos nővérek kolostorához Szt. Annába. A Szt. Anna-i közösség azonban, noha elég sokan voltak, nem nyújtott segítséget Molnár anyának, arra való hivatkozással, hogy maga is részt vesz egy kolostoralapításban a Varsó melletti Grodzisk Mazowiecki-ben, a rendi törvény pedig nem irányozza elő, hogy egy kolostor egyidejűleg két alapításért felelne.³⁶ A lengyel nővérek számára a

30 Uo.

31 Az információt Dr. Puciowski József OP atya, az Általános Magyar Helynökség helynöke közölte. 2011. június 18-án.

32 Az adatot Nagybélteki Mária Dominica 2010. június 11-i leveléből vettük.

33 Az adatot Nagybélteki Mária Dominica 2010. június 20-i leveléből vettük.

34 Puskely Kordia SSND nővér így élte meg a domonkos nővérek újjászületését Magyarországon a kommunizmus bukása után: *A [szegedi] alapítás jogutódja az a szerzetesi közösség, amely 1989-ben Nagylózsban, két régi, örökfogadalmas apácával és két noviciával újrakezdte életét.* Vö. PUSKELY i. m., 237. o.

35 A közlést elektronikus úton adta 2007. november 23-án a Dax-i kolostorbeli Tamás Margit Op nővér, aki öt hónapig jelölt volt Tápiószentmártonban.

36 Molnár Margitnak a szerzőhöz 1994. június 21-én, Nagylózsból írt leveléből: *2–3 évvel ezelőtt ismerőseim révén magam is megpróbáltam átmeneti segítséget kérni egy lengyel klauzúras kolostorból, de akkor olyan választ kaptam, hogy új alapítás miatt épp nincs nélkülözhető apácájuk. Most már valójában annak is örülnek, ha azt tudnám, hogy melyik kolostorhoz fordulhatnék ilyen kéréssel...*

nyelvi korlát is problémát jelentett. A krakkói *Gródek* kolostorának nővéreinek viszon továbbra is volt kapcsolatuk a magyar domonkos nővérekkel. A kolostor krónikája így örökítette meg e kapcsolatot: 1994.I.30 – vasárnap: reggel, kb. 8 órakor Magyarországról érkeztek: Héjja Margit (Anna) OP nővér, foglalkozása szerint neurológus szakorvos, pszichiáter, továbbra is dolgozik, és Pethő Csilla – 24 éves jelölt, aki be akar lépni a magyarországi domonkos klauzúras kongregációba. Csilla (így ejtik ki nevét) Debrecenből származik, abból az egyházközségről, melyben nemrég óta két lengyel domonkos dolgozik: Ireneusz Wysokiński és Jacek Górski atya. A nővérek holnap délután mennek be a klauzúrába, mert meglátogatják még az Isteni Irgalmasság Kegytemplomot Łagiewnikiben. Időlegesen a vendégházban laknak az udvaron.³⁷ 1994.II.5 – szombat: Az esti pihenő alatt elbúcsúztattuk Margit nővért, aki egyhetes Gródkán tartózkodás után ma, kb. 21.00 órakor elindul hazafelé. Csilla tehát egyedül lesz még köztünk egy ideig. Van remény arra, hogy valaki még hamarosan jön Magyarországról Gródekbe.³⁸ 1994.II.7. – hétfő: Reggel beköszönt a klauzúrára Maronyák Beáta Ibolya OP nővér Magyarországról, korra más idős, de tele energiával. Beáta nővérral valamelyest németül tudjuk megértetni magunkat. Csilla néhány évvel ezelőtt vette a keresztséget, és Szt. Mónikát választotta védőszentjéül. Az esti pihenő alatt velünk volt Beáta nővér, aki kb. 10 évvel ezelőtt járt már nálunk.³⁹ II.12. – szombat: Beáta nővér búcsúztatása, aki egy hét nálunk töltött idő után hazautazik Magyarországra. 1994.II.13 – vasárnap: Reggel megérkezett Magyarországról Mihalik Mária (Marica) (kora 23 év), hogy megismerkedjen életünkkel. Csilla barátnője, aki január 31. óra nálunk van, és szintén a mi életünkkel ismerkedik.⁴⁰ 1994.II.19. – szombat: Este Csilla és Mihalik Mária (Marica) elhagyta a kolostort és hazautazott.⁴¹

Ugyanakkor a nagylózi körülmények nem kedveztek a számbelileg növekvő szemlélődő közösség fejlődésének, öt év után tehát Molnár Margit anya elhatározta, hogy él a Tápiószentmártonba költözés lehetőségével, ahol kirajzolódott egy kolostoregyüttes emelésének képe. A rend magyarországi tartományának vezetősége elfogadta a tervet, és a nővérek elhagyták Nagylózst.

TÁPIÓSZENTMÁRTON, ROSARIUM KOLOSTOR, ALBERTIRSAI ÚT. 1
(1994–1996)

Amikor a nagylózi ideiglenes kolostor már alkalmatlanná vált a nővérek otthlakása számára, Molnár Margit priorissza az ideiglenes fogadalmassa, novíciával és jelölttel együtt 1994. őszén a Peste megyei Nagykáta mellett lévő, Magyarország fővárosától Dél-Keletre fekvő Tápiószentmárton községbe költözött, ahol mindnyájan az Albertirsaí út. 1. sz. alatti épületben laktak, ahol kolostort terveztek maguknak építeni.⁴² A priorissza az új helyen a fiatal nővérekkel együtt megpróbált szemlélődő életmódot folytatni, és mindent elkövetett, hogy megteremtse az ehhez szükséges feltételeket. Annak ellenére, hogy a

37 ADGK. A krakkói *Gródek*-i Domonkos Apácák Kolostor krónikája (1992.IX.15–1994.VIII.24), 159. l.

38 Uo. 160. l.

39 Uo. 163. l.

40 Uo. 164. l.

41 Uo. 168. l.

42 PUSKELY *i. m.*, 237. o.

valóság bonyolult volt, s a problémák csak halmozódtak Tápiószentmártonban, két nővér rendi esküt tett, egy beöltözött, hárman pedig beléptek jelöltként. Sajnos a prioritásra egyre elhatalmasodó betegsége (sklerosis multiplex) szükségessé tette, hogy arra kellett törekednie, hogy a kolostoron kívül kell a fiatal nővéreket biztonságba helyezni és valódi szerzetesi nevelést nyújtani számukra. Ezért is utazott ki 1996. január 18-án hat nővér Lengyelországba, a Szt. Anna-beli klauzúras domonkos kolostorba.⁴³ 1996. április 27-ig voltak itt a novíciátusban. Magyarországra visszatérve a nővérek a nemzetközi apácabizottság és az apácák általános posztulátorának, Manuel Hoffterternek a döntésére vártak, hogy mely kolostorban fejezzék be nevelésüket, és melyik kolostor veszi magára a majdani magyarországi alapítás felelősségét. Elrendelték, hogy a nővérek Németországba menjenek, a Klausen-i kolostorba, mely felajánlotta a nővérek nevelését csakúgy, mint megfelelő számú hivatás esetén az új magyar alapítás felvállalását. Azonban nem mindegyik nővér ment Németországba, ugyanis az egyik jelölt, Tamás Orsolya, elvált tőlük, és belépett a Szt. Anna-i domonkos kolostorba, ahol 1992. december 9-én beöltözött, mint Margit Mária nővér. Három nővér viszont (Pethő Martina ideiglenes fogadalmas, Kunos Anna novícia és Dobos Ildikó jelölt) 1997-ben a Klausen-i domonkos közösségbe került, mely szintén a Luxemburgi konvent alapítása volt. Jelenleg ebben a közösségben, mely Rieste–Lage-be költözött, márom magyarországi nővér él.

A fiatal nővérek elutazása után Molnár Margit prioritásra Negybélteki Mária Dominiával Magyarországon maradt. Amikor a főnöknő megérdeklődte, hogy Tápiószentmártonban nincs lehetőség kolostorépítésre, ugyanakkor Magyarországon megkezdték az egyházi javak visszaszolgáltatását, a nővérek elhatározták, hogy elköltöznek.

GÖD, MONASTERIUM ROSARIUM, MADÁCH U. 40
(1997)

1997-ben a két nővér elhagyta Tápiószentmártont, és egy elég tágas házba költözött a Duna bal partján, Budapesttől északra fekvő városba, Gödre, a Madách u. 40. sz. alá. Az 1950-ben elkobzott szegedi ház rekompenciójának keretében államtól kapott pénzen vették. Lassanként a közösség kezdett berendezkedni.

43 A Szt. Anna-i domonkos kolostor 1994–1996-os krónikájába bejegyezték, hogy 1996. január 18-án nővérek érkeztek Magyarországról, a tápiószentmártoni Rózsafüzés Istenanya kolostorból Szt. Annába. Hatan voltak, köztük két ideiglenes fogadalmas, Viz Ágnes (fogadalomtétel 1994. április 30) és Pethő Martina (fogadalomtétel 1995. szeptember 14), egy novícia, Kunos Anna (beöltözött 1995. márciusában), és három jelölt (Dobos Ildikó, Tamás Orsolya és Mellau Éva). Előljárójuk, Molnár Margit nővér azt kérte, hadd maradhassanak Szt. Annában egy évig. A kolostor azonban nem egyezett bele ilyen hosszú időszakra, tekintettel a nyelvi nehézségekre, melyek praktikusán lehetetlenné teszik a nevelést. 1996. március 21-én Ágnes nővér azzal a szándékkal tért vissza Magyarországra, hogy kilép a rendből. A többiek 1966. április 27-én utaztak el Szt. Annából.

Ugyanakkor az egyik tápiószentmártoni jelölt, Tamás Orsolya, az ottani kolostor közösség elhagyása után, 1996. szeptember 14-én belépett a Szt. Anna-i kolostorba, és néhány napra rá megkezdte a jelöltséget. Ez előtt egy hónapot töltött a krakkói *Gródka* kolostorában, ahol lengyelül tanult. 1997. december 9-én megkezdte a novíciátust, felvette a habitust, és a Margit Mária szerzetesi nevet. Nagyon sok, nevelése során ért nehézsége miatt 1998. június 29-én elhagyta a kolostort. Később a francia Dax domonkos kolostorának volt apácája. Jelenleg, Magyarországra történő hazatérése után világi személy.

Margit anyja Gödön is halt meg 1998. január 16-án.⁴⁴ A kolostorban tehát egyedül maradt Nagybelteki Mária Dominica nővér. E helyzetben a rend, tekintettel a nővérek elégtelen létszámára, 1999-ben elutasította a kolostor jogi elismerését.⁴⁵ Nemsokára Mária Dominica nővér kérésére csatlakozott hozzá Szegedy Ilona nővér, aki eladta budapesti házáat, s ettől kezdve két, immár koros apáca együtt lakott 2011 végéig, és számukra elérhető módon valósították meg hivatásukat. 2011. december 7-én, szerdán reggel, hosszú betegség után, a váci kórházban, 97 éves korban meghalt Szegedy Ilona nővér. A ravatalozás után a magyarországi domonkosok szentendrei központjának kápolájába temették 2011. december 22-én; a szertartást a domonkos nővérek gyóntatója, Leszkovszky Pál Mária OP atya végezte a gödi temetőben. Ettől fogva Magyarországon már csak egy – s egyelőre az utolsó – domonkos nővér él, Nagybelteki Mária Dominica, aki maga is súlyos betegsége ellenére viseli annak jelét, hogy Jézust igenis minden körülménytől függetlenül lehet mindennek felett szeretni.

Ebben a helyzetben Magyarországon 1997 óta nincs jog szerint berendezett domonkosrendi apácaközösség. A németországi Rieste-Lage-i domonkos közösségben van egy magyar apáca-csoport.

BEFEJEZÉS

A nehézség ellenére, amik azzal függenek össze, hogy mindenekelőtt alapvető dokumentumok nem maradtak fenn, lehetségesnek tűnt felvázolni a Prédikátorok Rendi apácaközösség történetét, melynek rendkívül nehéz körülmények között adatott meg működnie Magyarországon. A domonkos nővérek sorsa tünetileg azonos azzal, ami csaknem minden magyar női és férfi szerzetnek osztályrésze volt. Az apácák voltaképpen elkerülték a letartóztatást és a hosszú évekre kommunista munkatáborokba történő szabadságvesztést, bár hirtelen az utcán találták magukat, mindenüktől megfosztva. Mindegyik nővér sokéves bujdosásba ment, és egyéni módon folytatta életét. Amikor a magyarországi egyházüldözés néhány apácát meggyengített, titokban találkozni kezdtek, és a földalatti domonkosok által szervezett illegális kezdeményezéseken kezdtek részt venni.

Az egyes nővérek belső meggyőződése és a rend más tagjaival való kontaktus lehetővé tette a szerzetesi hivatás folytatását az erősen gúzsba kötött és álságos időszakban. A renchez tartozás tudata mindig megvolt a nővéreknél, akik 1989 után, hajlott koruk ellenére, elhatározták, hogy felveszik a monasztikus élet reguláit. A szemlélődő domonkos nővérek esetében a három apáca (Szegedy Ilona, Bucsy Euphemia és Molnár Margit) közösségben akart lakni, azzal, hogy az első az újonnan szervezett klauzúras konventhez csatlakozott annak törvényes működésének alkonyán, a második – a nyilatkozat és feléledő kapcsolatok ellenére – előrehaladott korára tekintettel az ausztriai Gleisdorf domonkor kolostorában maradt, s a harmadik, aki bár nem ismerte a szerzetesek reguláris életét, elhatározta, hogy annak élére áll.

44 Az információt Tamás Margit OP nővér 2007. november 23-i leveléből vettük.

45 A gödi kolostor Prédikátorok Rendjének reguláris konventként való jogának elvételét Tamás Margit OP nővér így fejezte ki 2007. november 23-i levelében: *Ez a történet nagyon bonyolult, és úgy látszik, a megfelelő tapasztalattal rendelkező kompetens személy hiánya oda vezetett, hogy voltaképp sohasem létesült itt közösség.*

Miután felvázoltuk a Prédikátorok Magyarországi Rendje apácáinak 20. századi történetét, pontosabb vizsgálódásokat kellene végezni sorsukat illetően. Mindenekelőtt célirányosan el kellene kezdeni kutatni minden lehető magyarországi állami levéltárban, a Luxemburgban immár megszüntetett domonkos kolostorban, valamint a domonkos rend központi levéltárban Rómában. A szerzetesi dokumentumok vonalán a munka mintha könnyebb lenne, az állami levéltárak erősen szét vannak szórva, s esetleges helyeken található. Ráadásul nehézséget okoz az a tény is, hogy a domonkos nővéreket érintő dokumentáció egyszerűen nem létezik, a nővérek öröksége, akik a kommunista időkben haltak meg, szintén elveszhetett, vagy a családok birtokába kerülhetett, ahol a hozzáférés ma igencsak nehéz. Ez a nehézség azon alapszik, hogy nem tudjuk, hol rejtőztek a nővérek, másrészt e nővérek családjainak nem feltétlenül kellett tudniuk, hogy nénikéjük vagy unokanővérük szerzetesnő volt. Ha tehát egy ilyen titkos apáca meghalt, a család az utána maradó holmik felszámolásakor gyakorta visszatart valamit fontos elemet a rend általános örökségéből, történelmének eme legnehezebb időszakából.

Nagy szerencse tehát, hogy Magyarországon még van valami megőrzés. Nem sokkal ezelőttig ezen időszak megőrzője volt a gödi *Monasterium Rosarium*-ban élő, kilencvenhét évet élt Szegedy Ilona nővér, közvetlen tanú, a 20. század magyar domonkos nővéreinek élő történelme, aki a kezdetkor ott volt még Luxemburgban, és a Németországba 1997-ben átvitt nővérekkel együtt tanúja volt a reguláris közösség működése befejeztének.

FÜGGELÉK 1

A krakkói „Gródek”-i domonkos apácák kolostor krónikája (1982.VII.17–1986.VIII.26)

1984.VI.23 – szombat

16.00. ó. Andrzej Kamiński OP atya szentmisét mondott egy csoport (8 fő) magyarországi klauzúras domonkos nővér számára. A szentmisét magyar nyelven mondta.⁴⁶ A nővérek egy héten keresztül nálunk maradnak, hogy megismerjék a valódi klauzúras életet, mert otthon ettől meg vannak fosztva, titokban élnek, hétköznapi állásokat töltenek be, mint pl. könyvtáros, ideggyógyász, tanárnő, ápolónő, stb. (212. o.)

1984. VI.25 – hétfő

A magyar nővérek egy része, pontosan négyen elutaztak a Przyrów alatt lévő Szt. Anna-i kolostorba, hogy ott élő nővéreinket is megismerjék. 20.00 órakor egy magyar atya misézett A nővérek magyar népénekeket, és a mise állandó részeit énekelték. Jó és szép hangjuk van. Nagyon boldogok, hogy életünk részesei lehetnek, épülünk elmélyedésükön és imádságukon. Habitust adtunk rájuk. (212. o.)

1984. VI.28 – csütörtök

A vesperás után volt a két magyarországi nővér: Beáta⁴⁷ és Éva⁴⁸ nővérek – novíciák búcsú-pihenője, akik ma visszautaznak Magyarországra. A pihenő meghatottan telt. 18.00

⁴⁶ Andrzej Kamiński atya nem tud magyarul, a krónika bejegyzése tehát rejtély marad. (a szerző megjegyzése)

⁴⁷ Maronyak Beáta Ibolya nővérről van szó, aki az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregációban halt meg.

órákor a nővérek fájdalommal elhagyták a klauzúrát, és kimentek a pályaudvarra. Szíves nővéri imával kísérik őket. (214. o.)

1984.VI.30 – szombat

A négy magyar nővér ma visszajött Szt. Annából. A vesperás után volt a búcsúpihenő, mert valamennyi magyar nővér ma elutazik. A klauzúra elhagyásakor színes rózsaszirm-rom-eső hullt – ezen nagyon meghatódtak. Néhány rózsaszirmot magukkal vittek. (214. o.)

1984.VIII.12. – vasárnap

Délelőtt a két következő, már azokkal, akik júniusban nálunk vendégeskedtek – megbeszélte magyar domonkos nővér jött be a klauzúrába, Martina⁴⁹ (ideiglenes fogadalmas) és Róza⁵⁰ (örökfogadalmas) nővér, akik még soha nem viseltek domonkos habitust. Természetesen mindjárt következett a „beöltözés”, és a a boldoggá tett nővérek kezdtek bele szokni a mi életvitelünkbe. (227. o.)

1984.VIII.18. – szombat

A vesperás alatt, a közbenjáró imádságkor a magyar nővérek hálaadó imát mondtak lengyelül, elég gyengén, de nagyon lelkesen – a kolostorban lét kegyelméért, kérvén Isten áldását ránk, ami után sírva fakadtak... ami természetesen igen meghatott minket. Istenem, még jobban megértettük, mily nagy irgalmasságot tanúsítasz Lengyelországnak, hogy az Egyház még olyan amilyen szabadságnak örvend, és szabadon dicsőíthet Téged! – amikor Magyarországon és más kommunista országban a szerzetesi élet eltűnt a nyilvános látókörből (csendben ugyanis továbbra is fejlődik és új női és férfi jelöltek szerege gyarapítja). 18 óra körül a nővérek (immár civilben) elhagyták a kolostort, megígérve, hogy amint csak alkalom nyílik, visszajönnek! (229. o.)

1985.IV.3. – szerda

Reggel váratlanul megérkezett Magyarországról Margarita domonkos nővér. Tavaly láttuk vendégül egyeb, szintén domonkos nővérekkel egyetemben.

Ezúttal csak neki sikerült eljönnie. Nagyon boldog, hogy megköstölhatja a klauzúras életet, bár néhány nap múlva – IV.8-án elmegy. A magyarországi politikai helyzet nem teszi lehetővé a kolostorok létezését. (304. o.)

1985.XII.21. – szombat

Néhány napra eljött Magyarországról Rózsa domonkos nővér.⁵¹ Örömmel vette fel a habitust és a vélumot, melyet otthon nem viselhet. Hálás az Úrnak, hogy hacsak egy pár napot is, klauzúras apácaéletet élhet. Németül értekezik velünk. (376. o.)

48 Farkas Imelda Éva nővérrel van szó, 56 éves, aki jelenleg az Árpádházi Szt. Margit domonkos kolostor előljárója Budakeszin.

49 Kristóf Martina Márta nővér, 68 éves, az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregációban él Budakeszin.

50 Hermann Rózsa Aranka, örökfogadalmas, aki privát módon lakik.

51 Hermann Rózsa Arankáról van szó.

1986.IV.1. – Nagykedd

Két nővér érkezett kolostorunkba Magyarországról: Imelda⁵² nővér másodsor, s Angelika⁵³ nővér először. Holnap, szerdán, jön még Katalin⁵⁴ nővér, aki tud németül – talán már harmadszor lesz nálunk. E két fiatal nővérral pedig megértjük egymást... a szeretet nyelvén és „kézzel-lábbal”, vagy orosz szavakkal, mert más nyelvet nem ismernek. Kitűnő, szeretetreméltó nővérek! Nagyszerű! (420. o.)

1986.IV.5 – „Fehér” szombat

Elbúcsúztak a magyarországi nővérek (kivéve Katalin) – könnyezve, mert tudják, hogy nálunk lehet normális, reguláris szerzetesi életet élni, ott pedig, Magyarországon, szétszórva élnek...(422.o.)

1986.IV.12 – szombat

Este a magyar Katalin nővér elutazott Budapestre. Ő a magyarországi (titkos) klauzúra domonkos nővérek előljáró-koordinátora. Katalin nővér középkorú nő, nagyon vidám és egyszerű. (425. o.)

1986.V.20 – csütörtök

(Este) megérkezett Katalin nővér Magyarországról, egy domonkos atya és egy barát, egy jelölt társaságában. (441. o.)

1986.V.26 – hétfő

Katalin nővér Magyarországra utazása. (442. o.)

*A krakkói „Gródek”-i domonkos apácák kolostor krónikája
(1986.VIII.28–1989.IX.16)*

1986.IX.22 – hétfő

9.00 órakor Magyarországról megérkezett Margarita OP,⁵⁵ aminek mindig (kölcönösen) nagyon örülünk.

1986.IX.29-én utazik el. (15. o.)

1986.XII.20 – szombat

Megérkezett a szeretett és derék Rózsa domonkos nővér Magyarországról. Egész héten nálunk lesz. (44. o.)

1987.III.23 – hétfő

Kb. 9.30 órakor megérkezett három nővérünk Magyarországról: Imelda nővér harmadszor, Angelika nővér másodsor, s az ő született testvére, Ágnes⁵⁶ nővér először.

52 Farkas Imeldáról van szó, ma az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregáció előljárója.

53 Kilépett a rendből.

54 Tódor Katalinról van szó, ma az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregációban él.

55 Héjja Margit Annáról van szó.

56 Kilépett a rendből.

Gyorsan habitust adtunk rájuk, bár a megértés nehezebb, mert egyikük sem beszél jól németül (lengyelül még kevésbé), de a „szeretet nyelvén” és a lengyel-magyar segítségével sikerül szót értenünk. (71. o.)

1987.III.28 – szombat

Egy nagyon kedves pihenő alatt ma elbúcsúztunk a három magyar nővértől, akik 19.30-kor elutaztak. Imáink kíséri, éjszaka is, mert 24 orakor felkelünk az olvasmányos imaórára (ahogy egyébként Nagyböjt minden szombatján). (74. o.)

1987.V.8 – péntek

Kb. 9.30-kor megérkezett három magyar nővérünk (Puciowski József OP barát pappá szentelésére – V.9.): Katalin, Margarita és Mária (Zsuzsanna)⁵⁷ nővérek. V.9-én este már el is utaztak. (84. o.)

1987.XII.19. – szombat

Ma délelőtt megérkezett a szeretett Rózsa nővér Magyarországról. XII.28-is lesz nálunk. (170. o.)

*A krakkói „gródek”-i domonkos apácák kolostor krónikája
(1992.IX.15–1994.VIII.24)*

1994.I.30. – vasárnap

Reggel, kb. 8.00 órakor megérkezett Magyarországról Héjja Margit (Anna) OP⁵⁸ nővér, foglalkozása szerint ideggyógyász, pszichiáter, továbbra is dolgozik, és Pethő Csilla⁵⁹ – 24 éves jelölt, aki be akar lépni a Domonkos nővérek magyarországi klauzúras rendjébe. Czilla (ahogy a nevét kiejtik) Debrecenből származik, arról a plébániáról, melyben nemrég óta (nem egész egy éve) két lengyel domonkos dolgozik: Ireneusz Wysokiński és Jacek Górski atya. A nővérek holnap délután mennek be a klauzúrába, mert még meglátogatják az Isteni Irgalmasság Kegyetemplomát Łagiewnikiben. Ezidőtájt a vendégházban laknak, az udvaron. (159. o.)

1994.II.5. – szombat

Az esti pihenő alatt elbúcsúztunk Margit nővértől, aki egyhetes Gródkában tartózkodás után, ma, kb. 21.00 órakor útnak indul haza. Csilla tehát egy ideig egyedül marad nálunk. Van remény arra, hogy hamarosan valaki még jön Magyarországról Gródkába. (160. o.)

1994.II.7. – hétfő

Reggel beköszönt a klauzúrába Maronyák Beata Ibolya OP nővér Magyarországról, korra már idősebb, de tele van energiával. Beáta nővérral valamennyire szót lehet érteni néme-

57 Fekete Mária Zsuzsanna nővér.

58 Héjja Margit Anna nővér, 71 éves, az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregációban él Budakeszin.

59 Pethő Martina Csilla előbb Tápiószentmártonban volt apáca, majd a szemlélődő domonkos nővéreknél volt a németországi Klausenben, és a közösség Rieste-Lage-ba költözése után. Jelenleg, a rend elhagyása után, világi személy.

tül. Csilla néhány évvel ezelőtt vette fel a keresztséget, s Szt. Mónikát választotta védőszentjéül. Az esti pihenőn együtt volt Beáta nővérrel, kb. 10 éve járt már nálunk. (163. o.)

1994.II.12. – szombat

Beáta nővér elbúcsúztatása, aki egyhetes ittlét után visszatér Magyarországra. (164. o.)

1994.II.13. – vasárnap

R megérkezett Magyarországról Mihalik Mária (Marica)⁶⁰ nővér (éveinek száma 23), hogy megismerkedjen életünkkel. Csilla barátnöje, aki január 31. óta nálunk van, és szintén a mi életünkkel ismerkedik. (164. o.)

1994.II.19. – szombat

Csilla és Mihalik Mária (Marica) este elhagyta a klauzúrát, és elindultak haza, Magyarországra, (168. o.)

Ezen túlmenően, 1997 előtt volt még öt jelölt Magyarországról néhány napig, akik aztán a Lage-i (Németország) kolostorba mentek, egyikük egy ideig a Szt. Anna-i kolostorban volt, majd Dax-ba ment. Lage-ből egyikük elment. Azzal a szándékkal mentek oda, hogy a nevelés befejezése után visszatérnek Magyarországra, ám továbbra is ott maradnak, tán mert Magyarországon nincsenek meg a feltételek...

FÜGGELÉK 2

RPS. SYGN. A40,

*a przyrów környéki Szent Annai domonkos apácák kolostor krónikája,
vezetve 1983 szeptembertől 1984. júliusig 180–186.o.*

1984. június 25-én váratlanul megjelent négy magyar nővér. A priorissza tudatta a nővérekkel, hogy „a tartományfőnök atya megbízásából néhány napi itt tartózkodásra bejön a klauzúrába négy magyarországi nővérünk, akik titokban léteznek, mert hivatalosan nincs szerzetesi élet Magyarországon. Egy nyolc nővérből és két barátból álló csoportnak sikerült turistaként Lengyelországba utazni. Négy nővér a krakkói Gródkában maradt, négyet Andrzej Kamiński atya hozzánk hozott”. Aznap este a magyar nővérek habitusba öltöztek, helyet kaptak a kórusban és a refektóriumban.

A „nyelvi korlátok” miatt volt némi gond a megértésben. A vendégnővérek közül csak az egyik tudott egy kicsit németül, tőlünk pedig ketten ismerték úgy-ahogy ezt a nyelvet. Ennek eredményeképp nem sokat lehetett megtudni magyarországi életükről, de hát ez végül is nem olyan lényeges. Négy nővérünk keresztnévei: örökfogadalmas: Armella nővér (ő még 1950 előtt lépett normális kolostorba)⁶¹ és Jolanta nővér;⁶² ideiglenes fogadalmas

60 Apáca-jelölt, aki azonban mégsem lépett be a rendbe.

61 Majoros Ármella Mária nővér, 82 éves, az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregációban él a hódmezővásárhelyi szerzetesházban.

62 Prohászka Jolanta Margit nővér, 72 éves, az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregációban él, és az uzsgorodi (Ungvár) szerzetesház előljárója Ukrajnában.

Joanna nővér,⁶³ és novícia Zsuzsanna⁶⁴ nővér Budapestről. (...) Vezetékevüket nem tudjuk, az nem kell. Foglalkozásuk szerint ketten ápolónők, egy könyvelő, és egy jogász.

A nővérek részt vettek egézsznapi imáinkban, a szentmisén, segítettek a munkában a vasalásnál és a kertben.

A délutáni rózsafüzért ezekben a napokban két nyelven végeztük: az Üdvözlégyek első fele lengyelül, a második fele, magyarul ment. Voltak közös, nagyon kedves pihenőink. „Minekutána a beszélgetés elég megterhelő volt, egyszerűen sokat énekeltünk két nyelven.”

A nővérek június 30-án délelőtt, természetesen civil ruhában, elutaztak Krakkóba. Aznap este kellett visszamenniük Budapestre. Meghívtuk egy következő eljövételre, pl. Karácsony ünnepére, de erre már nem került sor.

PIOTR STEFANIAK

HISTORY OF DOMINICAN NUNS IN HUNGARY IN THE 20th CENTURY

The study deals with a so far unknown monastic order for women. The convents of the Dominican Nuns were devastated by the Turks in the 16th century. As a result the female order of the Dominicans ceased to exist in Hungary. Hungarian nuns lived in Luxemburg-Limpertsberg in the 1930s. After Luxemburg was occupied by Germany, the order was eliminated in 1941. The Hungarian nuns returned to Hungary, and after 400 years refounded the Hungarian Province of the order in Szeged in 1948. In spite of the difficult circumstances the order started to grow. However, in 1950 the communist state eliminated the religious orders in Hungary. Owing to this, the Dominican nuns were forced to illegality, and their cloister was closed. The nuns lived a lonely and isolated life from that time on. With the weakening of the anticlerical policy in the 1980s, they started to meet secretly and regularly visited their sisters in Poland. The study also presents related Polish sources.

63 Kilépett.

64 Fekete Mária Zsuzsanna

MKLÓSHÁZY ATTILA, SJ.

AZ EMIGRÁNS R.K. MAGYAR EGYHÁZKÖZSÉGEK
VÁZLATOS TÖRTÉNETE SVÁJCBAN*

A magyar katolikusok lelkipásztori szolgálata tulajdonképpen 1956-ban kezdődött, amikor az 56-os menekültek (kb. 10.000) megérkeztek Svájcba. Voltak ugyan már magyar papok előtte is Svájcban, mégpedig: 1948 óta *Msgr. Dr. Pfeiffer Miklós*, volt kassai nagyprépost (†1979), és *Ft. Dr. Vecsey Lajos* 1954 óta (†1998). Az igazi svájci magyar missziót azonban 1956-ban szervezte meg *Msgr. Pfeiffer* („Miklós bácsi”), aki Fribourg-ban lakott, de kéthetente misézett a magyaroknak Bernben is a Viktória kórház kápolnájában. Kinevezték svájci magyar főlelkésznek, s mint ilyen szolgált egészen 1969-ig. Amikor ő visszalépett ettől a megbízástól, utódjának a svájci püspöki kar *Ft. Dr. Vecsey Józsefet* tette meg „magyar delegátus”-nak. *Dr. Vecsey József* 1977-ben meghalt, s az ő utódja lett *P. Dr. Mehrle Tamás, OP*, a fribourgi egyetem emeritált professzora (†2002).

Svájcban telepedett le *Dr. Hász István* tábori püspök, altábornagy, (1884–1973), aki a visszavonuló hadsereggel került Ausztrián keresztül Svájcba. A Pázmáneumban végezte a teológiát, 1908-ban szentelték pappá, és 1929-ben püspökké. Oberägriben lakott, Einsiedelnben halt meg 1973-ban és Auban temették el. Svájcban végezte el a teológiai képzés utolsó évét a Salesianum szemináriumban *Ft. Molnár Ottó* 1985–86-ban, akit aztán Jung Tamás püspök szentelt pappá 1986. szept. 21-én a nagybecskereki egyházmegye számára, de külföldi szolgálatra engedte el. Ő aztán Párizsban lett magyar lelkész, plébános, franciaországi magyar főlelkész, és ezzel kapcsolatban pápai prelátus (*Msgr.*) *Ft. Dr. Gajáry Aladár* 1964-től Churban, a szemináriumban volt teológia tanár, majd rektor is. Olten-ben rövid ideig *Ft. Dr. Harangozó Ferenc* volt svájci szolgálatban. Svájcban volt még 2 jezsuita is: *P. Dr. Németh József, SJ*, aki Feldkirchben, a jezsuita gimnáziumban volt latin–görög tanár 1962–67 és 1969–79 között igazgató is. Alkalomszerűen kisegített Vorarlbergben a magyar lelkipásztorkodásban. Zürich-ben az *Orientierung* folyóiratnál dolgozott *P. Boros László, SJ*, aki kedvelt szerzője volt jónéhány német nyelvű lelkiségi és teológiai könyvnek 1959–73 között. *P. Boros* 1974-ben elhagyta a jezsuita rendet, de amikor meghalt, kívánsága szerint a schönbrunni jezsuita temetőben temették el. Svájcban tartózkodott még *Ft. Kalász Vilmos* is, aki 1972 körül hagyhatta el Magyarországot, és

* A vázlatos összefoglalás *P. Mehrle Tamás, OP*, svájci magyar főlelkész jegyzetei alapján készült, mely 1993-ban jelent meg a *Kirche in der Welt* folyóiratban. Figyelembe vettük *Dr. Lakatos János* írását is a berni helyzetről, valamint *Msgr. Molnár Ottó*, párizsi lelkésznek a tapasztalatait is, és *Ft. Vizauer Ferenc* zürichi magyar lelkésznek összegyűjtött adatait. A kézirat 2006-ban zárult.

Svájcban megpróbált kiadói, nyomdai és könyv-kereskedést alapítani „*Pro vita religiosa Hungariae*” címen Baselben. Utolsó alkalommal 1992-ben jelentkezett Samedanból.

A svájci püspöki kar javaslatára Msgr. Pfeiffer a következő helyeken szervezett magyar missziót: St. Gallen, Zürich, Basel, Luzern, Bern, Lausanne-Genf. Ekkor kb. 14 magyar pap vett részt a magyar menekültek lelkipásztori szolgálatában. Kiadták a „*Hiszek*” c. havi folyóiratot, amely később Münchenbe költözött át és része lett, egyéb magyar értesítőkkel együtt, az „*Életünk*” című havi lapnak, mint az európai magyar főlelkészek lapja. A legtöbb magyar Zürichben lakott, továbbá Baselben, Bernben, és Genf-Lausanne-ban.

Zürichben már az 1940-es években voltak magyarok, (pl. Böröcz József, a svájci Keresztény Munkavállalók Szövetségének elnöke), de magyar lelkészség mint ilyen nem létezett. 1948 óta létezett itt egy magyar misszió, mivel voltak itt magyar lelkészek közvetlen a háború után, de csak rövid ideig. A magyar szentmisét a Theodosianum-ban tartották. Először Ft. Dr. Henkey-Hönig Károly volt a lelkész 1948–49-ben, de ő rövidesen tovább ment Angliába, majd az USA-ba. Amikor ő elment, Ft. Dr. Vecsey Lajos (Teufenbergől) jött vasárnaponként misézni a magyaroknak. Utána jött Ft. Dr. Fábíán Károly 1950–54 között, aki Rómából érkezett Zürichbe, és utána Németországba ment a Magyar Rádióhoz Münchenbe. – 1954–55-ben Ft. Dr. Kern Károly volt a lelkész, aki viszont elhagyta a papságot és megnősült. 1956-tól a felvidéki Ft. Pribus György, aki 1951-ben Venezuelába ment magyar lelkipásztornak, de 1956-ban visszatért Európába, és Zürichben lett magyar lelkész egészen 1967-ig, de ekkor a magyar szentmisék már a St. Anton Kircheben voltak. 1967–82 között Ft. Dr. Kerényi György jött Angliából Zürichbe lelkésznek. Amikor ő 1982-ben nyugdíjba ment, a délvidéki Ft. Csobánczy József vette át a magyar lelkészi hivatalt egész 1988-ig. Ekkor ő átment svájci szolgálatba és Herrlibergben lett plébános. Az erdélyi Ft. Vizauer Ferenc, aki 1986-ban érkezett Svájcba, 1989-ben vette át a zürichi magyar lelkészség vezetését egészen napjainkig.

A cserkészlet 1958-ban kezdődött a lelkészség pártfogása alatt. 1982-ben sikerült a lelkészség számára megkapni a Winterthurstr.135 alatti házban egy központot, ahol a lelkésznek volt lakása, irodája, és hely a különböző csoportok gyűléseire, így a cserkészek számára is, akik rendszeresen itt tartották összejöveteleiket. Havonta egyszer az Idősek csoportja is itt találkozik, ugyancsak a Biblia Kör is. Az énekkar itt gyakorol minden hétfő este. Évente egyszer nagy kirándulást rendeznek közösen. Szt. István ünnepét a közeli Bruder Klaus templomban tartják a hívek nagy száma miatt, (350 hívő), egyébként a vasárnapi szentmisét a St. Anton templom kriptájában végzik, amelyen kb. 200–250-en vesznek részt. Karácsonykor a cserkészek rendezik az ünnepi műsort. Évente van egy 3-napos lelkigyakorlat is az egyházközösségekben. Az egyházközösségi tanács évente 4-szer találkozik. A nemzeti ünnepeket március 15-én és október 23-án a Magyar Szövetség rendezi, de ökumenikus részvétellel. A zürichiek 1989 után gyakran utaznak Magyarországra. Elég sok vendégmunkás is érkezik Magyarországról, akik örülnek a magyar misszió jelenlétének. Az egyházközösség kb. 2 100 családot tart nyilván, akikkel évente kétszer *Értesítő* útján érintkeznek. A lelkésznek 2 titkárnő segít munkájában. Sokat segített a lelkésznek Golarits Istvánné Gyöngyi is. Vizauer atya vasárnap délutánonként havonta egyszer más svájci városokban is tart magyar szentmisét: Winterthurban (100 hívő), Usterben, Witzikonban, St.Gallenben, Rorschachban, Schaffhausenben. Gyakran látogatja az idős és beteg magyarokat is.

Bernben 1957-ben P. Vince Tihamér László, OSPE, vette át a magyar lelkészi szolgálatot. Az ő ideje alatt a szentmiséket az Akademiker Haus kápolnájában végezték. Sajnos

P. Vince már 1959-ben váratlanul meghalt. Utóda *P. Rauch Attila, OSPE*, Rómából került Bern-be, öt viszont rendje 1960-ban Amerikába rendelte egyetemi lelkésznek. Helyébe került Bern-be *Ft. Vay Andor*, akinek vezetése alatt a magyarok a Dreifaltigkeitskirche altemplomában tartották a szentmiséket. Ő Thunban és Bielben is tartott szentmisét. Sajnálatos módon *Ft. Vay*, aki Grazból került Bernbe, tragikus autóbaleset következtében meghalt. 1966-ban érkezett Bernbe *P. Cserhádi Ferenc Kálmán, OFM*, (†2001), aki római zárandoklatáról nem tért vissza Magyarországra, hanem menedékjogot kért Svájctól, amit meg is kapott. Ő lett tehát a magyarok lelkésze ferences vidámságával. A vasárnapi szentmiséket kb. 50–60 személy látogatta. P. Cserhádi tevékenyen részt vett a cserkészzetben és megalakította Bernben a Kodály Zoltán cserkészcsapatot. Ő is ellátta Thunban, Bielben, és Delemontban a magyarokat. A misszió területén kb 1 800 magyar katolikus él. Pünkösdkor zárandoklatot rendeznek Siebeneichbe, dec. 8-án pedig Mariasteinbe. A berni magyar közösség visszaköltözött a Viktoriaspital új kápolnájába. Nagy segítséget jelentett az atyának Krizmanics Mária működése. Sajnos P. Cserhádi 2001-ben meghalt. Halála után Varga Zsófia igyekszik a közösséget összetartani. *Ft. Poósz* Baseltől alkalomszerűen törődött a berni magyarokkal, havonta egyszer azonban *Ft. Popa Péter* Fribourgból látogatja meg őket.

St. Gallenben az idős *Ft. Dr. Vecsey Lajos* (†1998) és *Ft. Dr. Vecsey József* (†1977) látták el a szolgálatot. Nyugdíjazásuk után *Ft. Vizauer* Zürichből látogatja az itteni magyarokat.

Luzernben és környékén 1956 előtt *P. Sőtér Tibor, OFM Cap*, majd utána *Ft. Dr. Krasznai Jenő*, végül *P. Dér János, SJ*, volt a magyarok lelkésze, de gyenge egészségi állapota miatt P. Dér visszalépett és a közeli Perlenben lett félállású német nyelvű lelkész. Ide a magyarok is utána mehettek Luzernből. Amikor már nem tudta ellátni a plébániát Perlenben, bevonult a jezsuiták Bad Schönbrunni lelkigyakorlatos házába, majd 2004-ben Svédországba költözött nővéréhez.

Baselben 1957–61 között *Ft. Mészáros István és Msgr. Mészáros Tibor* voltak a magyar lelkészek. 1961–85 között *Ft. Németh János* látta el a papi szolgálatot. 1985 óta *Ft. Poósz Lajos*, szatmári pap lett a magyar lelkész, amellet azonban Wettingenben, Solothurn-ban, Liestal-ban és Olten-ben is misézett a magyaroknak. Msgr. Mészáros utolsó éveit kórház-lelkészként töltötte Basel-ben és itt is halt meg.

Lausanne-Genfben *P. Rába Lukács, OSPE*, látta el a magyar szolgálatot 1962–94 között, miután *P. Karikás Günther, OSB*, aki 1957–62 között volt itt lelkész, elment Burg Kastlba. P. Rábát a Grösz perrel kapcsolatban 7 évi börtönre ítélték, és csak 1956-ban szabadult amnesztiával. Gyárban dolgozott, aztán 1956-ban elhagyta Magyarországot. Először Bécs környékén pasztorálta a menekült magyarokat 2 éven át, majd az USA-ba küldték előjárói, de Msgr. Pfeiffer kérésére 1962-ben került Svájcba, ahol 28 éven át volt magyar lelkész. Lausanne-ban a katolikus közösség elég vézna, Genfben életképesebb. Rába atya 1994-ben visszatért Magyarországra és 1996-ban meghalt. Azóta Svájcban francia területén nincsen állandó magyar lelkész, de Fribourgból jár ide és Lausanne-ba havonta kétszer misézni 1995–200 között *Ft. Mátyás Imre*, pécsi egyházmegyés pap, majd 2000 után *Ft. Popa Péter*. Genfben kb. 50, Lausanne-ban kb. 23 személy vesz részt a magyar szentmisén, jöllehet Genfben van kb. 400, Lausanne-ban pedig 100 magyar hívő.

Fribourgban sohasem volt magyar misszió, de *Msgr. Pfeiffer Miklós*, aki ott lakott, havonta misézett a magyaroknak, s ezt utódja, *P. Mehrle Tamás, OP*, is folytatta. P. Mehrle, aki az Albertinumban lakott és a fribourgi egyetemen tanított, 2002-ben halt meg.

P. Mehrlenek sikerült Pécsről kihozni *Ft. Mátyás Imrét*, aki a fribourgi egyetemen végzett tanulmányokat s közben (1995–2000) ellátta a genf-lausanni magyar lelkészséget is. Miután őt püspöke hazarendelte, *Ft. Popa Péter*, nagyváradi pap vette át helyét 2000-ben, aki szintén tanulmányokat végez az egyetemen és ellátja Genf-Lausanne-t.

Mindegyik missziós lelkésznek van tanácsadó testülete és mindegyik kiad egy havi tájékoztató bulletint is a hívek számára. Lehet mondani, hogy Svájcban a magyarok elég jól integrálódtak új hazájukhoz. Ehhez segítette őket a magyar pasztoráció is. Legtöbb magyar véggép letelepedett Svájcban, házasságra lépett, családot alapított, szóval itt akar maradni. A misszionárius papok anyagi ellátása nincsen teljesen rendezve. Ez megnehezíti a missziók jövőjét, jóllehet fontos, hogy a hívek a saját anyanyelvükön tudjanak imádkozni, és így megőrizték kulturális és vallási azonosságukat. Az emigránsok idővel maguktól meg fognak szűnni, vagyis integrálódnak a helyi közösségekbe, de ennek sürgetése vagy kényszerítése senkinek sem használ.

ATTILA MIKLÓSHÁZY SJ

BRIEF HISTORY OF THE PASTORAL CARE OF EMIGRANT HUNGARIANS
IN SWITZERLAND AFTER THE 2ND WORLD WAR

This outline of the Rom.Cath.pastoral care of emigrants deals only with those in Austria and Switzerland. Their care by the Holy See in some other European countries has been described by Dr.Joseph Borodi, and Dr.Ferenc Cserhádi, and published by the St.Stephen Society in Budapest. Bishop A.Miklósházy edited also the brief history of the "Oversee's emigrant Hungarian Rom.Cath.communities in North- and South-America, as well in Australia". These publications intended to fill up the gap in the post-WW2 history of the Hungarian Church in exile, among the hundreds of thousand emigrants. Their heroic adventures in preserving their faith and Hungarian heritage deserves to be noted by the following generations Unfortunately, the lack of sources made it impossible to produce a more precise account of this Church-history, but at least in this way we can pay our thanks to the priests, religious, and laity for their faithfulness

KÁPOLNAI IVÁN

KIEGÉSZÍTŐ ADALÉKOK
AZ ANGYALFÖLDI SZENT MIHÁLY TEMPLOM TÖRTÉNETÉHEZ

Az Angyalföldi Szent Mihály Plébánia kiadásában 2010-ben megjelent „A 80 éves Angyalföldi Szent Mihály Templom és Egyházközség története a kezdetektől napjainkig” című szép kiállítású, mintegy 100 oldalas könyv fekete-fehér és színes fényképekkel, szemléltető ábrákkal. *Angyalföld* – Pest, Buda és Óbuda városok egyesüléséből 1873-ban létrejött – Budapest főváros 1344 hektár területű XIII. kerületének a része. A rohamosan növekvő népességű Angyalföldön 1912 tavaszán felépült a *Tripoliszi* Lakótelep túlnyomóan egyszobás lakásokkal. A Szent Mihály Templom hivatalos elnevezésében 1967-ig még a „tripoliszi” jelző szerepel. Angyalföld és benne Tripolisz az elmúlt században Budapest legnagyobb ipari és munkásnegyede volt, és maradt is az 1980-as évekig. A kerület lélekszáma az 1870. évi 2700 főről 1900-ban már 50 ezer fölé növekedett, 1920-ban pedig meghaladta a 100 ezer főt.

Az említett kiadvány ismerteti az Angyalföld és Tripolisz elnevezések magyarázatának feltételezett nyelvészeti változatait, ábrázolja Tripolisz városrész földrajzi elhelyezkedését, és bemutatja Angyalföld oktatási és egészségügyi intézményeinek a kialakulását a 20. század elejéig. Az egész kerületben az első egyházi intézményt, a karmelita szerzetesek templomát és rendházát 1899-ben szentelték fel a Huba utcán, és onnan jártak a „sarutlan” atyák lelkipásztori munkákra. Az első plébániatemplom, a Béke téri Szent László templom felszentelésére csak 1929-ben kerül sor, amikor a kerület lélekszáma közelítette a 80 ezret, s ennek kb. 70%-a volt katolikus. A tripoliszi Szent Mihály templomot 1930-ban, az Árpádházi Szent Margit tiszteletére emelt templomot 1933-ban, a negyediket pedig 1943-ban szentelték fel. A pannóniai születésű, Toursi Szent Mártonról elnevezett templom szentelésére csak 1986-ban kerülhetett sor.

A helytörténeti előzmények ismertetése után megtudhatjuk, hogy a tripoliszi leányiskola két tornatermének összenyitásával 1921-ben létrehozták a Jézus Szíve kápolnát, ahol a karmelita atyák vásár-és ünnepnapokon misét mutathattak be. Az 1923-ban megalakult Tripoliszi Egyházközség, fáradozásainak eredményeképpen egy évi építési munka után a hercegprímás fölszentelte 1930-ban a tripoliszi templomot. (Nagy hasonlóságot mutat az ugyancsak 1930-ban fölszentelt szegedi fogadalmi templommal, mely ugyanazon építész tervei nyomán épült.) 1940-ben került sor a plébánia és kultúrház fölszentelésére. Részletesen megismerhetjük a templom kialakításának külső és belső szerkezetét, az oltárokat és más berendezési elemeket, a díszítő festéseket, faliképeket és szobrokat, a színes ablakokat és az 1950-ig elkészült harangokat. Tájékozódhatunk a napjainkig végzett különböző javítási, korszerűsítési munkákról is. A templomtörténetnek

ezek a legrészletesebben feltárt, fényképekkel is illusztrált részei a kiadvány terjedelmének közel felét foglalják el.

A templom és az egyházközség szolgálatában állt egyházi és világi személyek nevének, működési idejének és tevékenységének részletesebb bemutatását, értékelő méltatását, elemzését a rendelkezésre állt szűkös keretek nem tették lehetővé kellő mértékben A nevek, évek, olykor beosztás stb. szerint részletezett adatokat táblázatokba foglalva közli a kötet, s így lehetővé válik tevékenységüknek is hiányzó és/vagy illő részletességű ismeretése. Az 1933-ban plébániai rangot kapott tripoliszi templom első plébánosa a 10 éven át önálló helyi lelkészként a területen működött, a felvidéki Bars megyében született *Mester Jenő* lett. A gazdasági válság éveiben a környékbeli gyárakkal kialakított jó kapcsolatai révén számos munkanélküli személynek szerzett munkát, a háború alatt üldözötteket igyekezett menteni a Szovjetunióba hurcolt svéd diplomata Raoul Wallenberggel együttműködve, és szervezte a híres ministránsgárdát. Életének 62. évében, türelemmel viselt hosszú szenvedés után 1962 decemberében hunyt el a plébánia épületében, templomának harangzúgása közepette. A rákospalotai temetőből áthozott hamvai a Szent Mihály templom urnatemetőjében kaptak 1995-ben örök nyugalomát. Halála után közel öt éven át adminisztrátori és plébánoshelyettesi beosztásban, egymást követően három személy is állt a plébánia élén. 1962 szeptemberétől három évtizeden át a bécsi Pazmaneumban végzett *Dr. Bucsi József* volt a plébános. (16 évvel fiatalabb, ugyancsak teológiai doktor testvére is a papi hivatást választotta, s közben karnagy és a Központi Szeminárium énektanára is volt.) Hittanári és érseki levéltárosi működés után alig 30 évesen esztergomi plébános, majd templomigazgatói és lelkészségvezetői beosztás után került a tripoliszi Szent Mihály templom élére. Érseki tanácsosi, majd tiszteletbeli kanonoki címet is kapott. Csaknem teljesen felújította a templomot, és mint kánonjogász az egyházi bíróság munkájában is részt vett. 1982–92 között esperes a hét plébániát magába foglaló Pesti Északi esperesi kerületben. 1992-től *Vigyázó Miklós* a templom plébánosa. Korán bekapcsolódott a Regnum Marianum közösség munkájába. Édesanyja indíttatására és a közösség hatására választotta a papi hivatást. Teológiai tanulmányait azonban politikai nyomásra 1974-ben meg kellett szakítania. Szeminarista társai voltak többek között Erdő Péter érsek és Spányi Antal püspök. Az egyik első miséjét a Szent Mihály templomban tartotta, mivel egyik szeminarista társa, Sajgó Szabolcs itt volt káplán. Erdemei közé tartozik a közösségi élet megújítása. Míként Mester Jenő és Bucsi József, esperesi kerületnek is a vezetője, és 2000-ben protonotárius kanonoki címet kapott.

A plébániatemplomban 1933 óta működnek káplánok és segédlelkészek, számuk 2010-ig közel félszáz. Kezdetben voltak időszakok, amikor egyszerre két káplán is szolgált a templomban. Kimagaslóan leghosszabb ideig, 1955–73 között, közel 18 évig volt káplán Árva József, egy évig Vince testvérével együtt. Ők szervezték az ünnepséget Bucsi plébános ezüstmiséje alkalmából.

Az 1940-es években az Erdélyből menekült lelkész főhadnagy bekapcsolódott a templom munkájába többek között a feltámadási és úrnapj körmenetek és más szertartások alkalmából, közreműködött a ministránsgárda szervezésében, az adventi betlehemes játékokban, bejárt a Margit körüti kórház rabjaihoz, ahol passiót tartott stb.. Az 1940-es évtizedben, a háború alatti és utáni években sűrűn váltották egymást a káplánok. Kiemelkedett közülük 1944–46-ban a felvidéki Dunaszerdahelyről származó kiváló szónok és szervező káplán Malis István. A szerzetesrendek működésének megszüntetése után több szerzetes pap is működött a templomban, az 1970–80-as évtizedben pedig nyugállományú

lelkészek. Az utóbbiak közül például Pálfi István esperes-plébános 1972–83 között tíz évig, Halmos Mihály egri főegyházmezei plébános aranymiséjét is a Szent Mihály templomban tartotta, Nárái János érseki tanácsos 1997-től mint kíséret lelkész 90 éves korán túl is tevékenykedik a templomban. Előtte mintegy tíz éven át rendszeresen tartott szentmisét a Regnum Marianum kápolnában.

A fiatal káplánok közül meg kell említeni Dr. Szombathelyi Lászlót, aki tragikus körülmények között a Dunába fulladt, és elhantolásán a rákoskeresztúri temetőben nagy számban vettek részt a főváros minden részéből. Egy másik fiatal káplánt, Dr. Kránitz Mihályt főpáosztora tanulmányai folytatására Rómába küldte, és jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora, gazdag tudományos munkássággal. Frankó Tamás 2005–10 közötti kápláni működése közben kánonjogi doktorátust szerzett a Katolikus Egyetemen. Ezek után Erdő Péter bíboros kinevezte az Érseki Bíróság bírójává és helyettes bírósági helynökévé, valamint az esztergomi Szeminárium prefektusává, ahol egyházzogot tanít. A paphiány miatt kisebb a fluktuáció, mint korábban. Gyakoribb a 3–4 éves szolgálati idő, mint az 1–2 éves, vagy néhány hónapos, és ritkábban működik egyidejűleg két kíséret lelkész a plébánián. 1–2 éves kápláni szolgálat után ferences szerzetesként folytatta papi pályáját Ocsvai Gábor. Külföldre távozott, jezsuita szerzetes lett Sajtó Szabolcs, és hazatérése után a dobogókői lelkigyakorlatos ház vezetője, azonkívül költőként is ismert. Bárány József volt tripoliszi kíséret lelkész szintén külföldre, Afrikába került.

Az előzőekben példálózva felsorolt plébánosok és segédlelkészeknek általában a napenkénti istentiszteletek és a különböző lelkipáosztori teendők végzésével szinte folyamatos a kapcsolata a templommal és a hívekkel. Számos más egyházi személynek a kapcsolata csak esetleges: felkérték egy-egy ünnepi szentbeszéd tartására, vagy Szent Mihály napi búcsú alkalmából lelkigyakorlat vezetésére, valamely más plébánián, egyházközségi rendezvényen szereplésre stb. Ezeknek a száma napjainkig meghaladhatja a plébánián folyamatosan működött lelkészekét. Az egyházközséggel és plébániával eseti kapcsolatba került egyházi személyek közül csak néhány jelentősebbet emelünk ki, akik tevékenységükkel a magyar katolikus egyház utolsó száz éves történetében jelentősebb rangot-nevet szereztek. Időrendben és jelentőségét tekintve is elsőként kell megemlíteni *Prohászka Ottokár* székesfehérvári püspököt, a hazai katolicizmus múlt századi prófétiás alakját, a második vatikáni zsinat előfutárát, aki a tripoliszi egyházközség által 1923 novemberben az akkori Aréna (ma: Dózsa György) úti Nagyszállóban rendezett Katalin-esten magas szárnyalású beszédével segítette elő a templom létesítését. Prohászka mellett a 20. század első évtizedeinek másik kiemelkedő személyisége a jezsuita sajtóapostol *Bangha Béla*, aki főleg a katolikus sajtó megszervezésében szerzett nagy érdemeket – az egyházközség 1935 márciusi sajtónapján szerepelt lelkesítő beszédjével. A neves költő, hitszónok, irodalomtudós egyetemi tanár Sík *Sándor* a plébánia által szervezett 1948. évi világnézeti vitá-est-sorozat keretében verseiből adott elő, és a későbbiekben is többször szerepelt tripoliszi rendezvényeken, miként *Marcell Mihály*, a múlt század elején létesült budai Szent Imre Kollégium igazgatója, a későbbi egyetemi tanár, aki már 1924-ben felavatta az akkor megalkult tripoliszi cserkészcsapatot.

Bucsi József plébános és utódja, Vigyázó Miklós félévszázados működésük alatt gyakran hívtak meg a Szent Mihály templomba lelkigyakorlat tartására, körmenetre, búcsúra országos hírű (vagy később azzá vált) neves egyházi személyeket, tudósokat: A tudósok közül *Bolberitz Pál* a keresztény bölcsélet professzora 1984-ben, *Gaal Ferenc* a dogmatika pro-

fesszora pedig 1988-ban volt a tripoliszi egyházközség meghívott vendég-előadója. A ferences *Paskai László*, a Központi Hittudományi Akadémia professzora és spirituális (1987-től esztergomi érsek) 1966-ban tartott nagybőjti háromnapos lelkigyakorlatot, az ugyancsak ferences egyháztörténész *Szántó Konrád* 1970–71-ben szerepelt Tripoliszban, *Barsi Balázs* ferences teológiai tanár 1987–88-ban, a rendkívül aktív erdélyi (dévai) ferences szerzetes *Bőjte Csaba* pedig 2009-ben, akit már Vigyázó Miklós plébános hívott meg. Az ő hívásának tett eleget 2003-ban *Spányi Antal* a Rózsák-téri templomból, a későbbi székesfehérvári püspök, 2005-ben pedig *Bábel Balázs*, a Központi Szeminárium spirituális, akiből érsek lett.

A meghívottak között szerepeltek kezdetben a karmelita szerzeteseken kívül domonkosok – közülük a tartományfőnök *Badalik Bertalan* püspök több ízben is – a jezsuitákat képviselte *Jámbor László*, a fáradhatatlan szervező és neves lelkiségi író (1934), majd *Cser József* hitszónok (1948). Nagy számban voltak vendégek Tripoliszban a piarista atyák. Sokoldalú szakirodalmi munkássága és tanári működése révén egyaránt jól ismert *Jelenits István*, a későbbi tartományfőnök 1998-ban tett eleget a hívásnak, *Kerényi Lajos*, az éveken át rendszeres rádiós hitszónok, kórházi betegek fáradhatatlan lelkipásztora gazdag szakirodalmi munkássága és plébánosi tevékenysége mellett 2000-ben tudta vállalni a felkérést, a több évi börtönbüntetésre ítélt és a nyilvános egyházi tevékenységtől is eltiltott *Bulányi György* pedig csak 2003-ban. A Távlatok című világnézeti, lelkiségi és kulturális folyóirat társszerkesztője, *Nagy Ferenc* jezsuita atya 2004-ben szerepelt Tripoliszban. A pannonhalmi bencés főapát *Várszegi Asztrik* 1989 és 1990-ben a Mihály-napi búcsúnak volt meghívott vendége, *Korzenszky Richárd* tihanyi bencés perjel pedig a templom jubileumi évében, 2010-ben. A templom fölszentelésének 80. évfordulóján *Erdő Péter* bíboros celebrálta az ünnepi misét, az egri, kalocsa-kecskeméti és veszprémi érsektársai (*Ternyák Csaba*, *Bábel Balázs* és *Márffy Gyula*) pedig triduumot tartottak. Leggyakrabban megfordult a Szent Mihály templomban különböző funkciók végzésére *Szabó Imre* püspök, aki magát „örökös tripoliszi káplán”-nak tartotta.

A nem egyházi személyek általában hosszabb időt töltöttek tripoliszi beosztásukban. Ferencsik János nemzetközi hírű karnagy rokona, Sulyák József kántor-karmester 25 évi szolgálat után vonult nyugdíjba 1966-ban. Utána – akkoriban még szokatlan módon – nő (Nagy Magdolna) látta el ezt a feladatot, hosszú éveken át pedig Járnay János nyugalmazott iskolaigazgató orgonált és énekelt a 7 órás reggeli misén „grátisz”, mint mondta: „Isten dicsőségére”. Az utóbbi években a hagyományos énekkaron kívül – melynek karvezetője Kardos Anna, az evangélikus gimnázium énektanárnője – 15 tagú gitáros énekkar is működik a templomban. (Vezetője Kurdi Cecelia és Dr Nagy Krisztina.) Nem maradhat említés nélkül a legendás hírű Szent Tarziciusz ministránsgárda tevékenysége Kardos József és utódai vezetésével.

A hitélet megnyilvánulásai közé tartoznak a „zarándoklatok”, melyek során ellátogattak a hívek számos hagyományos hazai és néhány külföldi búcsújáró és kegyhelyre. Kezdetben legtöbbször a közeli Pesthidegkút területén fekvő – 1950 óta a főváros II. kerületéhez tartozó – *Máriaremetét* keresték fel. : ligetes erdőben neogót stílusú templomát, benne Mária kegyképével. 1947-ben, a Mindszenty bíboros által meghirdetett Mária-évben – májusban, júliusban majd szeptemberben a bíboros által vezetett zarándoklaton – összesen több mint ezer férfi és nő vett részt, a következő évben pedig fiatalok zarándokoltak Remetére. *Máriabesznyőre* két autóbusszal 70 fő jutott el. (Zarándoklatnak mondható a részvétel a Szent István bazilika által szervezett Szent Jobb körmeneten is, ahol rekordszámban mintegy 600 fő képviselte a tripoliszi híveket.)

Az 1947–48-as politikai fordulat után 1949-ben az egyházközség még 250 fővel indított zárandoklatot, 1950-ben már nem hivatalosan szervezett, hanem 150 fős „csendes” zárandoklat indult Remetére. Az 1950-es évek első felében a „csendes” zárandokutak célja *Makkos Mária* volt.

A század második felében az autóbuszos közlekedési hálózat kiépülésének köszönhetően a lakóhelyeken túli, távolabbi célpontokra, más országrészekbe, vagy éppen határon túlra is eljuthattak a zárandokok. A vallásos indíttatású zárandokút célján kívül a kegyhelyre menet, vagy onnan hazatérőben lehetővé vált az útba eső történelmi és művészeti emlékhelyek meglátogatása és természeti szépségek megtekintése is.

Továbbra is gyakran meglátogatták Máriaremetét és Makkos Máriát, de voltak többször is a Palócföld búcsújáró helyén, a Nógrád megyei *Mátraverebély-Szentkúton*, a Cserhát egyik szép völgyében: 1968-ban vonattal és busszal, 1975-ben három busszal. 1980-ban, a templom fölszentelésének jubileumi évében összekapcsolták a zárandoklatot *Szécsényben* a ferences templom, a Rákóczi Ferenc kápolna, valamint a *váci* székesegyház megtekintésével. 1988-ban Szentkúton kívül fölkeresték a mátrai *fallóskúti* Mária-kegyhelyet, *Mátraszentistvánt* és *Mátraszentimrét*, meglátogatták a *gyöngyösi* ferences templomot is. A szentkúti zárandoklatot megismételték 1997-ben is

A közigazgatásilag Gödöllőhöz tartozó Máriabesnyőt 1947 után 1965-ben keresetek fel újra, 1987-ben, majd 1999-ben összekapcsolták a *jászberényi* ferences templom búcsújával. Eljutottak 1967-ben a pilisi kegyhelyre *Csobánkára*, és utána 1978-ban is, ahol a Sarlós Boldogasszony tiszteletére emelt kápolnában egykor Prohászka Ottokár magyar, német és szlovák nyelven prédikált.

1989-ben a Duna-menti búcsújáró hely, a Bács-Kiskún megyei *Hajós* volt az út célja, visszaútban pedig *Kalocsa* székesegyházát és a jezsuiták kezébe visszakerült Szent István templomot tekintették meg. A Dráva-menti népek közös kegyhelyére, *Máriagyüdre* 1973-ban zárandokoltak, összekötve *Pécs* és *Siklós* nevezetességeinek megtekintésével, és 1990 júniusban megismételték ezt az útvonalat. Ekkor Bucsi plébános Siklóson hálaadó misét mondott, emlékezésül 50 évvel korábban ugyanott tartott első miséjére. Ugyanazon év szeptemberében a görög katolikus püspökség területén fekvő *Máriapócsra* utaztak, a Könyező Mária kegyhelyére. 1994-ben a Heves megyei *Gyöngyöspata* volt az úti cél, annak a hazánkban egyedülálló Jesse-oltárnak a megtekintése, amely Jézus halálát és őseit ábrázolja. 1972-ben szerveztek utat *Egerbe*, amely barokk emlékekben való gazdagságán kívül arról a búcsújáról is híres, melyet a város szervita atyái honosítottak meg. Hazafelé útban a *mátraházai* búcsún vettek részt.

A dunántúli országrészben *Esztergomban* – az ország legnagyobb templomának és számos egyházi emlékének megtekintésén kívül – 1992-ben részt vettek egy püspökszentelési ünnepségen is, 2004-ben pedig átmentek a bal partra, a szlovákiai *Párkányba* (Sturovoba). 1970-ben az érseki székhely *Veszprém*, a *tihanyi* bencés, a *zirci* ciszterciata templom és kolostor megtekintése után hazafelé Prohászka püspök és Kaszap István *székesfehérvári* sírjánál imádkoztak. 2004-ben Székesfehérvár egész napos úti cél volt, Veszprém várost pedig *Bakonybéllel* kötötték össze, ahol megtekintették a Szent Mór tiszteletére Szent István által emelt bencés templomot és a hozzá csatlakozó – ma szociális otthon – kolostort, ahol Szent Gellért is éveket töltött. A magyar és német lakosságú Fejér megyei *Bodajkra*, a Segítő Mária kegyhelyére 1969-ben zárandokoltak, 1992-ben pedig a Zala megyei *Búcsúszentlászlóra* a Fogolykiváltó Boldogasszony és Szent László király kegyhelyére. Közben útba ejtették *Sümege*n a ferences templomot a

beteg orvosának, Máriának a kegyhelyével és a barokk plébániatemplomot Maulbertsch freskóival.

1969 és 1976-ban két busz vitte a híveket *Pannonhalmára*, és visszafelé útban a vérrel verítékező Mária képe előtt imádkoztak a *győri* székesegyházban, a második alkalommal pedig a Bakony hegységbeli *Csatka* imádkozó Szűz Mária kegyhelyét látogatták meg. 1978-ban a vegyes lakosságú Csobánka volt az úti cél, de utána csaknem egy évtizedig nem szerveztek zarándokutakat. 1988 októberben a Gerecse hegység lábánál fekvő, Komárom-Esztergom megyei *Pé liföldszentkeresztre*, a Szent Kereszt tiszteletének – a 19. század közepén az ország egyik legfőbb – búcsújáró helyére zarándokoltak két autóbusszal, majd innen a Pilis hegységen át *Szentendre* nevezetességeit tekintették meg. 1993-ban a Rábaköz védőasszonyának, a Mosolygós Szűzanya kegyhelye, a Hanság déli szélén fekvő *Osl* volt a zarándoklat célpontja. A Bakony-vidék Mária-kegy helyét, a részben szlovákok lakta *Jásdot* és a falutól távolabb, a szentkúti kápolnát 1997 októberben látogatták meg. A következő év októberében pedig Győr és Pannonhalma jobb megismerésére újabb utat szerveztek. A hazai, jórészt dunántúli – ma már kevésbé ismert régebbi és újabb – Mária-kegyhelyeken kívül 1991 júniusban Szlovákiába, a Pozsony melletti *Máriavölgye* (Marianka) faluba indult egy 45 fős zarándokbusz, szeptemberben pedig az ausztriai Graz város melletti *Mariatrost* kegyhely meglátogatása, és a város nevezetességeinek megtekintése következett. 1973-ban *Szeged* volt a zarándoklat célja: az alsóvárosi ferences templom főoltárán látható Havi Boldogasszony kegykép és a bejáratnál levő Fekete Mária kép, a „Szerecsön Mária”. Utána a *pá losszentkúti* kegy hely és a pusztaszeri látnivalók következtek. *Ópusztaszerre* 1996 és 1998-ban két külön utat is szerveztek. A nemzeti történeti emlékkert, a szabadtéri néprajzi múzeum és a Magyarok Bejövetele körképen kívül megtekintették a háromhajós bazilikát, melyet a – szobortöredékek tanúsága szerint már 1000 körül állt – régi templom helyére emeltek.

Említést érdemel még, hogy az autóbuszos utaknak többször is célpontja volt a közeli *Vác*, melynek búcsújáró helye, a „*Hétkápolna*” Mária hét örömet és fájdalmát megörökítő képoszlopokról kapta a nevét. 1964 után az 1988-ban szervezett váci utat összekapcsolták *Márianosztrával*, a pálos szerzetesek Fekete Madonna kegyképének megtekintésével. 1994-ben ezt kiegészítették a természeti szépségekben gazdag dunakanyari településekkel. 1999-ben *Jászberény* és *Vác*, 2002-ben *Vác–Nagymaros–Zebegény* volt az útvonal, 2003-ban *Vácon* kívül *Zebegényt* és *Márianosztrát* ejtették útba, 2005-ben *Vác* és *Gödöllő* következett, 2006-ban az 1990. évi máriapócsi út megismétlése, majd 2007-ben hajút volt *Nagymarosra*. A kamalduli remeték egykori szálláshelyével *Majkon* 2008-ban ismerkedtek meg, összekapcsolva *Pannonhalma* és *Győr újbóli* megtekintésével. 2009-ben *Nagybörzsönyön* kívül úti cél volt *Vác* és *Márianosztra* is. Végül 2010-ben megismételték az 1990. évi zarándoklatot *Máriagyúdre*. Meg kell említeni *Kuzmányi Istvánt*, aki egyházközségi elnökként lelkesen szervezi a zarándokutazásokat.

Szólni kell még az új évezred első évtizedének vége felé megélénkült külföldi utakról. Ide tartozott 2007-ben Ausztriában a Bécshez közeli *Heiligenkreuz* gótikus cisztecita műemlékeinek és délebbre a híres búcsújáró hely, *Mariazell* megtekintése, többek között magyar vonatkozásaival együtt. Ezt követte 2008-ban II. János Pál pápa szűkebb hazája, Dél-Lengyelország: *Wadowice*, *Kalwaria Zebrydowska*, *Krakkó*, (ahol született, megkeresztelték és ahol tartósan működött), valamint a nemzetközi hírű Mária búcsújáróhely – melyet az ausztriai *Mariazell*hez hasonlóan magyarok is nagy számban látogattak – *Czestohowa* és a *wieliczka*i sóbánya. A 2009. évi erdélyi utazás érintette nagy szülőttjé-

nek, Ady Endre nevét viselő *Érminszenetet*, az ősi kollégiumáról híres *Nagyenyedet* (Aiud), *Gyulafehérvárt* (Alba Julia) a katolikus püspökség székhelyét, *Tordát* (Turda), ahol már 1568-ban törvénybe iktatták a vallásszabadságot, az erdélyi szászok „fővárosá”-nak tartott *Nagyszebent* (Sibiu), az evangélikus püspökség székhelyét a gazdag Brukenthal múzeummal és *Kolozsvárt* (Cluj-Napoca) a Szent Mihály plébániatemplommal, a Farkas urcai református templommal, Mátyás király szülőházával és a XVI. század óta használt Házsongárdi temetővel. 2010-ben újabb zarándokút indult az önállóvá vált szlovák állam keleti részébe, melynek első állomása az egykori magyarországi megyének is nevet adó *Sajógömör* (Gemér) volt, ahol a főurakat – a monda szerint – megleckéztető Mátyás király szobra áll. A szász bányászok által alapított *Csetnek* (Stitnik) evangélikus temploma Szlovákia egyik legszebb gótikus építménye. A katolikus püspöki székhely *Rozsnyó* (Roznava) múzeuma a városalapító szászokra is emlékeztetett. *Krasznahorka* reneszánsz ízlésű vára, múzeuma és mauzóleuma a várat több száz évig birtokló gróf Andrassy család emlékét őrzi. *Jászón* (Jasov) a premontrei kanonokrend prépostsági művészi templomát tekintették meg. Szlovákia második legnagyobb városában, *Kassán* (Kosice) pedig sok történelmi és művelődési emléke közül a messze kiemelkedő Öthajós dómot, a gótikus építészet egyik legszebb alkotását, a Szent Erzsébet püspöki székesegyházat, azonkívül számos magyar vonatkozású emléket.

A vallási indíttatású s ugyanakkor földrajzi, történelmi ismereteket gyarapító, a nemzeti hovatartozás érzését tudatosító zarándokutaknak az 1960-as évektől számított félszázad alatti részletesebb számbavételén túlmenően folytathatnánk a sort az egyházközség és a plébánia által rendszeresen vagy alkalmilag szervezett különböző léleknemesítő világnézeti, kulturális (irodalmi, művészeti) előadások, közösségépítő programok ismertetésével. Kísérletet teszünk inkább annak vizsgálatára, hogy Budapest 20. századi legnagyobb ipari és munkásnegyedében 1930-ban fölszentelt Szent Mihály templom 45 méteres két impozáns tornyával, a második vatikáni zsinat szellemében kialakított új rituális terével (szembemisítő oltár stb.), s általában belső kiképzésével (díszítő festés, faliképek, szobrok stb.) mint építészetileg és művészileg jelentős alkotás – melyet ugyanaz az építész, (Foerk Ernő) tervezett, mint az ugyancsak 1930-ban fölszentelt országos hírű szegedi Fogadalmi Templomot! – miként szolgált a hívek szellemi-lelki igényeinek a kielégítését.

A kivételes tárgyi (építészeti) adottságokon kívül átlagon felülinek mondható a személyi állomány tevékenysége is. Háromnegyed század alatt három kiváló plébános állt a templom élén, s őket munkájukban közel félszáz káplán segítette. A paphiány miatt voltak köztük idősebb, nyugállományú lelkészek és plébánosok, a fiatalabbak közül többen szerzetesként működtek tovább, vagy tanulmányaikat (olykor külföldön) folytatva, vezető beosztásban (pl. egyetemi tanár stb.) szolgálták az egyházat.

Az egyházközség és a plébánia által gyakran felkért – az előzőekben nagyjából említett – neves főpapok, szerzetesek, tudós teológiai professzorok szereplésükkel ünnepélyesebbé és hatásosabbá tették az egyes vallási szertartásokat, a rendezvények színvonalát a hívek lelki igényeinek kielégítését. Megkíséreljük számszerű adatokkal is érzékeltetni, hogy ilyen adottságok és keretek között miként alakultak a tripoliszi vallási-lelki élet egyes jelenségei az elmúlt évtizedekben? Az újkor nagy természettudósának, Galileo *Galileinek* tulajdonított mondás szerint a tudomány feladata: mérni a mérhetőt, és mérhetővé tenni azt, ami (még) nem mérhető.

A vallásos hitnek, mint az Isten és az ember közötti bensőséges lelki kapcsolatnak vannak külsőleges emberi magatartásban megnyilvánuló jelei is. Többek között a katolikus

szenségek és szentelmények igénybe vétele és annak gyakorisága, részvétel a templomi és templomon kívüli istentiszteleteken, ájtatosságokon és egyéb alkalmakon. Ezekre a mért vagy becsült számszerű adatokra alapozva, s azokat időben és területileg összehasonlítva lehet némi hozzátételleges tájékoztatást szerezni a lelki élet élénküléséről vagy lanygulásáról.

Elöljáróban néhány szó arról, hogy Európában a felvilágosodást követő különböző szellemi áramlatok és a tudományok fejlődésével párhuzamosan fokozatosan terjedt a világias gondolkodás, a folyamatos – országonként eltérő ütemű – elszakadás a vallástól.. Megindult a szekularizáció is, az egyházi javaknak lefoglalása és felhasználása világi célokra. Ugyanakkor az orvostudományok sikeres fejlődésének eredményeképpen az időszakosan visszatérő járványok (pestis, kolera stb.) tömegpusztító hatása enyhült, vagy csaknem teljesen megszűnt, azonkívül nagy mértékben csökkent a csecsemő- és gyermekhalálozás, ami korábban az újszülöttek és gyermekkorúak több mint negyedét-harmadát érintette. Ezek hatására megindult a születések számának, s a gyermekkorúak össznépeségben belüli arányának fokozatos csökkenése, valamint az időskorúak arányának növekedése, módosítva – gyorsítva vagy lassítva – a népesség számának alakulását, s annak korcsoportok szerinti megoszlását. Magyarországon a változások a 19. század vége felé kezdődtek, majd az első s még inkább a második világháború után következtek be – az európai átlaghoz képest eléggé szélsőséges módon. Lelassult a népesség számának növekedése, sőt évtizedek óta fogy a népesség.

A termékenységi mutató legkorábban Magyarországon került az egyszerű reprodukciós szint alá, az 1950-es években a születési arányszám világszerte a legalacsonyabbra zuhant részben a nagyarányú – az élve születéseket meghaladó számú – abortuszok következtében. A múlt század második felében a magyarországi népesség egész Európában a legkisebb mértékben, alig 8 százalékkal emelkedett és már 1980 után (Európában a legkorábban) megindult a fogyás – pedig néhány országban (Lengyelország, Szlovákia, Svájc) 50%-ot is meghaladta a növekedés, és az európai átlag is (az egykori Szovjetunió és utódállamai nélkül) több volt 25%-nál.

A század (s egyben az évezred) végén Magyarország népessége csak mintegy 40%-kal volt magasabb, mint a század elején, miközben Hollandia lélekszáma háromszorosára növekedett, több országé megkétszereződött, néhány ázsiai és afrikai országé (Thaiföld, Fülöp-szigetek, Etiópia) pedig 8–9-szeresére emelkedett, pedig 1900-ban lakosságuk hasonló volt mint Magyarországé. Az 1920–30-as években fölfektetett tripoliszi egyházi anyakönyvek keresztelési és temetési bejegyzései révén jól nyomon követhető a népesség közel évszázados stagnálása, majd fogyatkozása.

Az 1920-as évtizedben 700 körüli – olykor 800-at is meghaladó számú – *keresztelestről* vannak adatok. Ez 1937–38-ban 500 körülire csökkent, és az 1950-es évek közepéig 250 körüli szinten stagnált. A terhesség megszakításának szabadddá válása (1956) után – amikor a hazai születések arányszáma a világon a legalacsonyabbra zuhant, és az abortuszok száma jóval meghaladta az élve-születéseket – a tripoliszi keresztelesek száma több mint két évtizeden át átlagosan 150 körüli szinten stagnál, az 1970-es évek végén pedig 100 alá esik. Az utolsó negyedszázadban a keresztelesek évi átlaga 70 körüli – ami az 1930–31 évi 800 fölötti szintnek a tizedét sem éri el – az új évezredben pedig 50 körüli az évi átlag (Az egyházköziség összes születéseinek a száma nem áll rendelkezésre, s így nem tudni, mennyi a keresztvíz alá nem tartott keresztelestlen újszülöttek száma.)

Míg a keresztelesek száma az 1920-as évtizedbelinek egytizede alá zuhant, az egyházi *temetéseké* a lakosság fokozatos előrepedése miatt az 1930-as évtizedi 70–80 közötti át-

lagról az 1960-as évektől 100 fölé emelkedett, sőt az 1990-es évtizedben többször is meghaladta a kezdeti szintnek a kétszeresét, és az egyházi temetések száma az 1970-es évtized vége felé több volt, mint a kereszteleseké. Említésre érdemes, hogy az 1933-ban végrehajtott első (s ezideig egyben utolsó „canonica visitatio”) egyházi (kánoni) látogatásról készült jegyzőkönyv adatai szerint az egyházi temetésben részesült személyeknek mintegy 40%-a nem részesült szentségekben, az 1980-as években pedig ez az arány már kb. 80%-ra tehető! (Ismeretes, hogy Magyarországon 1980 utolsó hónapjai óta többen halnak meg, mint ahányan születtek, ismeretlen azonban a tripoliszi terület összes halálozásainak a száma, és abból hányan nem részesültek – az elhalt személy és/vagy családja kívánsága (döntése) szerint – egyházi temetésben)

A hit megerősítését szolgáló *bérmálás* – püspök általi – kiszolgáltatására 3–5 évenként került sor a tripoliszi templomban, s ilyenkor a kerület több plébániájához tartozó személyeket is megbérmáltak. 1931–50 közötti két évtizedben mintegy 1600 bérmálkozó volt, az 1950-es évtizedben, a legélesebb egyház-ellenes viszonyok között több mint 1100, az 1960-as években már csak mintegy 300, az 1980-as években még 100-at meghaladó, de a többi évtizedben már 100 alatt volt a számuk, a felnötteként megkereszettekkel együtt, akik a keresztelő pap keze által kaphatták meg a szentséget. A folyamatosan fogyatkozó számú megkereszteltnek tehát csak kis töredéke kapott megerősítést hitében bérmálás által. Az egyházi házasságkötések *esketések* száma emelkedő volt a kezdeti 30 körüli szintről. Az 1930-as évtizedben 60–70 közötti az évi átlag, de 1944 és 1947-ben számuk a 90-et is eléri. Az 1950-es években az évi átlag még meghaladja 40-et, az 1960-a évtizedben már csak 25–26, a következő évtizedben pedig csupán ennek a fele. Az 1970-es évtized első, és a 80-as évek második fele volt a mélypont, átlagosan évi 7–8 esketéssel, és 1980-ban csupán két párt eskettek. A fogyatkozó idősebb nemzedék helyére lépő fiatalok házasságkötései közül az utóbbi két évtizedben, 1993-tól minden évben több mint 10, sőt olykor 20-nál is több párt kötöttek egybe egyházi szertartással – miközben az élettársi kapcsolatok terjedése következtében – az országban egyre kevesebb az anyakönyvvezető előtti polgári házasságkötés. (Az 1930-as évtized elejéről származó becslések szerint a tripoliszi élettársi kapcsolatok aránya kb. 10%-re tehető, és 1932-ben 15 házasságon kívüli születést regisztráltak az anyakönyvben. Az egyházi esküvő az 1930-as években olyan általános volt, hogy 1931-ben csak 17 pár nem kérte polgári házasságkötésének templomi megerősítését.)

A kívül-belül imponáló hatású tripoliszi Szent Mihály templom az 1930-as években sem vonzotta nagy számban a nagyjából már akkor is vallástalan – olykor kifejezetten vallásellenes gondolkodású – materialista beállítottságú munkásokat és családtagjaikat. A 12 ezer főre becsült egyházközségből a vásár- és ünnepnaponkénti misén résztvevők összes száma kb. 3 ezer volt. A mindennapi miselátogatók átlagos száma általában 200–300 között alakult. Napjainkban a vasárnapi négy misén összesen kb. 700 személy vesz részt. Egy-egy misén jelenlevő alig 200 fő így csak lézeng a mintegy 2 ezer fő befogadására méretezett templomban. A májusi Mária-, júniusi Jézus Szíve- és az októberi rózsafüzér-ájtatosságokon még sokkal kisebb a részvétel.

Az *áldozások* száma az 1950–60-as évtizedben közelítette 30 ezret, a későbbiekben 20 ezer közelében volt, a politikai rendszerváltás kezdeti időszakában némileg meghaladta a 25 ezret. A csekély templomi részvétel és az áldozások viszonylag magas száma azzal magyarázható, hogy a vasárnapi miséken résztvevők túlnyomó része áldozáshoz is járul. Az elsőáldozók száma az 1960-as évek elején meghaladta a félszázat (a házasságkötés előtti elsőáldozókkal együtt), 2000-es évek elején számuk 30 körül alakult.

Az előzőkben feltüntetett adatok tanúsága szerint a tripoliszi lelkiélet – nem csupán a vallásellenes kommunista uralomnak felróhatóan – az egyházközség és plébánia színvonalas vezetésének változatos léleknevelő és kulturális tevékenysége ellenére hanyatlott. Miként csaknem egész Európában a vallás(ok)-tól fokozatos elszakadás és hitközömböség, az elvilágiasodás és a túlzott anyagi gondolkodás, szinte kizárólag a Pénz-istennek hódolás jelei mutatkoznak. Demográfiai okok, a mind általánosabbá váló népességfogyás következtében mindez idővel az európai kultúra és civilizáció végét is eredményezheti. Mind gyakrabban fölmerül az ún. „újra-evangelizáció” halaszthatatlan szükségessége. Kérdés azonban, hogy: megvannak-e ennek egyrészt a kielégítő személyi feltételei: kellő képzettségű és határozottságú karizmatikus emberi (egyházi és világi) lények kellő számában, másrészt milyen hatékonysága lehet ennek a nemes törekvésnek egy fáradt, csak magának és a mának élő társadalmi közegben? A választ erre a jövő adhatja meg.

FONTOSABB FORRÁSOK

- ADAMETZ Gyula: *Angyalföld 1947* (Reprint 1998) és különböző statisztikai kiadványok.
DEMÉNY Pál: *A 20. századi Magyarország népessége nemzetközi összehasonlítások tükrében*. In: KOVACSICS József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)*, 1997
BARNA Gábor: *Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon*. 1990
Schematismus Statusque Archidioecesis Strigoniensis a.D. MCMLVII és más évek
Historia Domus I. és II.
Visitatio Canonica in parochia Sancti Michaeli peracta ...sept. 1933
Plébániai anyakönyvek 1923-tól
Külső Váci úti Szent Mihály Plébánia levél- és irattára (meghívók, hirdetések stb.)
Vigyzó Miklós plébános és Csirmaz Borbála szíves szóbeli közlései

IVÁN KÁPOLNAI

CONTRIBUTIONS TO THE CONSTRUCTION OF THE SAINT MICHAEL CHURCH IN BUDAPEST-ANGYALFÖLD

The author presents new data to his volume, published in 2010, on the construction of the Saint Michael church. He points out that the church was erected in the largest industrial district of Budapest, in Angyalföld, in 1930. In the 1930s working-class families living there were hard to mobilise and attach to the Church. Owing to the post-1945 Marxist-atheist propaganda, the number of the faithful was decreasing. Thanks to the active and devoted pastoral work of the priests serving there, the church could work efficiently and complete its devotional programme.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

MISÓCZKI LAJOS

A VALLÁS- ÉS EGYHÁZÜGY A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC IDEJÉN Gyöngyös, 2009. 268 p.

Nagyszerű, témáját tekintve is különleges kötet hagyta el a sajtót 2009-ben, Misóczki Lajos gyöngyösi történész munkája: *Vallás- és egyházügy a Rákóczi-szabadságharc idején* címmel.

A hét fejezetből álló kötet elején a szerző arról írt, hogy II. Rákóczi Ferenc 1703 májusában kiadott brezáni kiáltványában már megfogalmazta minden vallás háborgatásának tilalmát. A fejedelem a felkelést Isten nevében indította. A szabadságharc alatt a megoldásra váró társadalmi, gazdasági intézkedések mellett a vallásügy is meghatározó szerepet töltött be. A fejedelem 1703. november 10-én Tokajban adta közre első vallásügyi pátensét, amelyben megtiltotta a katolikus templomok önkényes elfoglalását és a protestánsoknak való átadását. Az 1704. január 27-én kiadott miskolci vallásügyi rendeletében már társadalmi összefüggésekben rámutatott a vallási háborgások kérdésére, amelynek értelmében védlevelet adott ki.

A munka második fejeztében a szerző arról szólt, hogy a felkelés megindítása után az egyes egyházak hogyan álltak Rákóczi mellé. A harmadik részben Misóczki azt vizsgálta, hogy a vallásügy hogyan jelentkezett a béketárgyalásokon. Először az 1704 márciusában Gyöngyösön tartott első tárgyalásokról beszélt, majd az év augusztusában folytatandó második gyöngyösi és a selmebányai tárgyalásokat elemezte, melyek sajnos eredménytelenül végződtek.

A fejedelem a vallásügyet folyamatosan felszínen tartotta, s az ezzel kapcsolatos kérdéseket a szerző a könyv negyedik fejezetében fejtette ki. Rákóczi a két gyöngyösi tanácskozás között két vallásügyi rendelkezést adott ki. 1704. június 20-án a protestánsok szabad vallásgyakorlásáról rendelkezett, augusztusában pedig újabb vallásügyi pátenszt.

A vallásügy már Rákóczi esküjében és szövetséglevelében is szerepelt. Az ebben hozott döntésekben a fejedelem türelmet hirdetett, időtálló módon rendelkezett. Az 1705 szeptemberében-októberében Szécsényben tartott országgyűlés vallásügyi határozatai a vallási türelem és megbékélés szép példái. Rákóczi az országgyűlésen a vallásügyet úgy kezelte, hogy azt alárendelte a haza ügyének. Elmondhatjuk azt, hogy a szécsényi országgyűlésen a teljes vallásszabadságot hirdették meg. A vallásügy kérdése az 1705. és az 1706. év nagyszombati béketárgyalásokon is felmerült, ahol a békealku fő témái között is megtalálható volt.

A szerző az ötödik fejezetben a szabad vallásgyakorlat eredményeit foglalta össze. Rámutatott arra, hogy az addigi vallásügyi rendelkezések következtében megújult a protes-

táns gyülekezetek élete. Misóczki Lajos a hatodik részben azt vizsgálta, hogy a szabadságharc tetőpontján, 1707-ben hogyan alakult a vallásügy helyzete. Először a vallási türelem katonai jellemzőit vette szemügyre. Rámutatott arra, hogy a fejedelem a lakosság vallási életében következetesen érvényesítette a pátenseiben megfogalmazott, a vallási türelmet célzó rendelkezéseket. A fejedelem a vallásügy katonai kérdéseiben is példát mutatott. Ezt bizonyítja az is, hogy a haditáborba mindvégig magával vitte térdeplő szőnyegét, valamint a kelyhet. Az 1705. december 7-én kelt az *Egyházi személyek regementekben való hozatásáról szóló parancsolat* arra utasított, hogy minden ezrednél rendes fizetéssel tábori lelkészt alkalmazzanak. Ezt követően a szerző arról írt, hogy az 1705-ös szécsényi országgyűlés után milyen egyházszervező munka folyt az országban, és az eredményeket vallásonként foglalta össze.

A hatodik részben a vallásügy, az iskolaügy, a nemzeti művelődés kérdése külön fejezetet kapott. Rámutatott arra, hogy II. Rákóczi Ferenc az iskolaügyet is nemzeti ügyként kezelte, és lényeges állami feladatnak tekintette az oktatás-nevelést. Az egyes iskolatípusokban oktatási szabadságot biztosított, szabályozta a felekezetek közötti egyenlő iskolaállítás jogát. Ezt követően felekezeteként vizsgálta az iskolák tárgyi feltételeinek alakulását. Írt arról, hogy a szabadságharc idején például visszaadták a reformátusoknak a sárospataki kollégiumot. Az alfejezet végén rámutatott arra, hogy a nemzeti művelődés ezernyi szállal kapcsolódott a vallásügyhöz. Például a sárospataki kollégium igazgatója, Csécsi János a valláserkölcsi neveléssel azonos szinten tárgyalta a nemzetnevelés ügyét is. Az egyes vallásfelekezetek által fenntartott iskolák vonatkozásában a nemzeti művelődés ügyét reprezentáló irodalmi alkotások születtek.

A kötet utolsó, hetedik fejezetében a szerző arról értekezik, hogy az állami irányításban hogyan tükröződött az állam és egyház érdekeinek érvényesítése. Arról is írt, hogy a szabadságharc tetőpontját jelentő, 1707-es ónodi országgyűlésen Rákóczi az államirányítási hadsereg-szervezési gazdasági, pénzügyi kérdések mellett vallásügyi téren is intézkedett. Bizonyította, hogy az egyházügy és az államügy szervesen összekapcsolódik az egyre lehetetlenebbé váló körülmények között is. Nem véletlen, hogy Rákóczi emléke a szabadságharc leverése után is élt a népben, s azt vallásos tisztelettel ápolta.

A szerző a mindvégig színvonalas munkáját a témával kapcsolatos magyar és idegen nyelvű irodalom és újabb kutatási eredményei alapján írta meg. A könyv értékét növelik a közreadott fényképek. A mind tartalmában, mind külsejében értékes, szép munka kiadásának támogatásáért dicséret illeti a szponzorokat, valamint a nyomdát.

Az ismertetett művet értékei miatt jó szívvel ajánljuk nemcsak a szakembereknek, hanem a kor és a téma iránt érdeklődő olvasóknak is.

Szecsó Károly

AZ EGRİ FŐEGYHÁZMEGYEI KÖNYVTÁRTÓL A LÍCEUMIG
Gyöngyszemek Eger művelődéstörténetéből. Eger, 2011. 198 p.

A 2011. évi Ünnepi Könyvhétre jelentette meg a Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár 400 példányban Kiss Péter érseki levéltáros legújabb könyvét (a szerző korábbi önálló kötetei: Őket idézik az egri utcanevek. Eger, 1987; Arcvonások Eger művelődéstörténetéből 1944-ig. Eger, 1993; Az 1848-49-es események egri vonatkozású résztvevői. Eger, 1998; Hatszáznégyen Eger múltjából 1944-ig. Eger, 2007.).

Az ismert történész legújabb könyvét az 1986-2010 között kiadott, illetve kéziratban lévő munkája alapján készítette, amelyek közül hús nyomtatásban is megjelent, egy pedig kéziratban található. Feltehető a kérdés, hogy miért volt szükség ezek után a tanulmányok könyv formájában való közretételére is. Elsősorban azért, hogy az általa írt dolgozatok majdnem kizárólag az Agriában, a Dobó István Vármúzeum évkönyveiben láttak napvilágot. Ez az orgánus, illetve azok, amelyekben a szerző dolgozatait publikálta, majdnem kizárólag szakemberek számára készültek, korlátozott példányszámban. Ebből következően ezek az írások nem juthattak el szélesebb érdeklődő olvasóközönséghez.

A szerző munkája előszóval indul, amelyet természetesen követ a címben jelölt téma körnek a részletes kifejtése. Kiss Péter könyvének elején elsőként Eger „magyar Athén” elnevezésének történetét írta le az 1748-tól 1949-ig terjedő időszakban. Majd arról szólott, hogy az Egri Líceum, a „magyar Athén”, vagyis Eger jelképe. Természetesen a könyv írója a témakörön belül először a Líceumot életrehívó egyetemi gondolat történetéről írt 1757-től, vagyis az egyetemi gondolat megszületésétől egészen 1948-ig, vagyis addig, amíg történelmi okok miatt lekerült a napirendről az egri egyetem megvalósításának ügye. Nem feledkezett meg a szerző a sokak által felvetett a kérdéstről sem, hogy vajon a líceum cölöpökre épült-e. A könyv írója 1763-tól, vagyis a líceum építésének elkezdésétől 1950-ig mutatta be az épület sorsát. Ezt követően lényegretörően mutatta be az épület dísztermének, kápolnájának, színháztermének, valamint kályháinak történetét.

A fentieket követte a líceumban elhelyezett intézmények múltjának bemutatása teológiai, jogi, bölcséleti, csillagászati oktatás, az első magyar nyelvű tanítóképző intézet, az egri főreáliskola, az Egri Községi Közigazgatási Tanfolyam, a fiú felsőkereskedelmi iskola, az Egri Főegyházmegyei tanfelügyelőség. Az épületben egykor működő intézmények bemutatása után arról szólt a szerző, hogy milyen kapcsolatban volt a líceummal Gárdonyi Géza.

Kiss Péter jelentőségéhez méltóan részletesen írt az Egri Főegyházmegyei Könyvtárról. Először arról szólt, hogy hogyan történt a bibliotéka felépítése. Ezt követően írt a barokk könyvtárterem mennyezetfreskójáról és a könyvtárterem berendezéséről, a könyvtár megreemtésének kezdeteiről egészen az egyetemi könyvtári terv meghíusulásáig, 1792-ig. Kiemelte, hogy a püspöki, illetve érseki könyvtár 1793. december 28-án nyitotta meg kapuit, mint az ország második nyilvános könyvtára. Tömören szólt arról is, hogy milyen volt az intézmény sorsa a XIX. és XX. században. Jelentőségéhez méltóan szólt a bibliotéka csillagászati könyvgyűjteményéről, a XVIII-XX. század jelentősebb könyvtárosairól, ízelítőt adott a könyvtár kincseiből, s felsorolta a gyűjteményben lévő jelentősebb kéziratokat. Kitért arra is, hogy 1944-ig kik voltak a könyvtár és a Líceum ismertebb látogatói.

Jelentőségéhez mérten szólt a líceumban Eszterházy Károly püspök által kezdeményezett csillagvizsgálóról egészen 1945-ig. A csillagvizsgáló történetének bemutatása

után a Líceumban lévő muzeális gyűjteményekről, az ott rendezett kiállításokról írt. Szólt Eszterházy Károly püspök éremgyűjteményéről, a hazánkban 1812-1819 között a Líceumban rendezett első nyilvános festménykiállításról, Székely Bertalan Egri nők című képeinek bemutatásáról, az Érseki Líceum Múzeumáról, Bartalos Gyula pap-régész gyűjteményéről, két Munkácsi Mihály kép állandó kiállításáról, a Csillagászati Múzeumról. Nem feledkezett meg a szerző az 1755-től 1949-ig az épületben működő nyomdáról és szerkesztőségekről sem. Írt arról is, hogy a fentiekén kívül 1918-ig milyen egyéb funkciókat látott el a Líceum. Ezt követően felsorolta azokat az ismertebb személyeket, akik 1774-től 1950-ig a Líceumban tanultak, illetve dolgoztak.

Könyvében a szerző szólt arról a szélesebb közönség által nem teljesen ismert tényről is, hogy 1705-ben Egerben szerkesztették az első magyarországi hírlapot, a latin nyelven publikált *Mercurius Hungaricus*. A hírlap első számának fejlécén az *Agria* 30. mai dátum szerepel. Megjegyezzük azonban, hogy az első hazai hírlapot nem Egerben nyomták, hanem Lőcsén, mivel akkor még a városban nem volt nyomda.

A könyv szerzője a munka következő alfejezetében elsősorban saját kutatásai alapján olyan intézményekről, kiállításokról szólt, amelyek Magyarországon elsők voltak. Ugyanis a városban működött 1769-től 1775-ig az első magyar orvosi iskola, 1773-ban itt indult meg hazánkban az első rajzoktatás, amely átmenetileg 1778-ban fejeződött be. 1815-ben az első magyar nyelvű szintársulat Egerben mutatkozott be. A városban építettek fel 1828-1846 között az eleve képtárnak emelt, első hazai épületet. Az 1836 és az 1844 közötti időszakban a Nemzeti Múzeum Képtárának első kiállítása Egerben volt. Végül az érseki levéltáros arról írt, hogy milyen szerepe volt Egernek 1868-ban a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társulata XIII. nagygyűlésének idején a hazai műemlékvédelem megteremtésében. A könyv a felhasznált irodalom ismertetésével zárult.

A kiadó a könyv megjelentetését, minden bizonnyal a szerző egyetértésével a 2011. évi Ünnepi Könyvhétre időzítette. A munka tüzetes áttanulmányozása azt bizonyítja, hogy várni kellett volna még legalább bizonyos időt az anyag publikálásáig. Ebből következően elkerülhetőek lettek volna annak fogyatékoságai. Mivel a kiadványt időre meg kellett jelentetni, ebből adódik, hogy nem volt mód a szöveg lektorálására, sőt a nyomdahibák kijavítására sem. Ez utóbbiból következett, hogy a mű végére 56 tételből álló hibajegyzéket kellett összeállítani. A lektorálás elmaradása azzal a következménnyel járt, hogy jelentős a munkában a szakmai fogyatékoságok száma. Az az érzésünk, hogy a jelenlegi kiadvány helyett célszerűbb lett volna a szerző 1986 és 2009 között megjelenő dolgozataiból egy tanulmánygyűjteményt közrebocsájtani.

A könyv szerzője előszavában utalt arra, hogy kik foglalkoztak a munkában felsorakoztatott témákkal, melyek az ő saját „felfedezései”, s melyek azok a fejezetek, amelyeket az elődök munkásságára alapozva saját kutatási eredményeivel bővítette. A tények a következők: Kiss Péter az elmúlt évtizedekben több olyan témát feldolgozott, amelyekkel eddig az egri szakemberek nem foglalkoztak. Ilyen például a hazai első nyilvános festménykiállítás kérdése, a „magyar Athén” elnevezés története, a Magyar Nemzeti Múzeum képtárának magát a múzeumot is megelőző kiállítása az érseki palotában. Az is tény, hogy néhány fejezetben a mások által korábban elért kutatási eredményeket saját kutatási eredményeivel bővítette. Ilyenek például az Egri Érseki Líceum Múzeumának története, Eger első nyomdája első századának története, avagy az Egri Főegyházmegeyei Könyvtár története.

Sajnos a munka tüzetes áttanulmányozása azt a benyomást kelti annak ismertetőjében, s talán az olvasóközönségben is, hogy a szerző a saját eredményeit jelentős mértékben el-

túlózta. Ezt bizonyítja, hogy a könyvhöz fűzött 525 forrásjegyzékben 216 esetben saját dolgozataira hivatkozik. Ez annál is inkább feltűnő, mivel az általa felhasznált irodalomjegyzékben 86 különböző szerző nevét tünteti fel. Ebből következően tehát feltűnő az aránytalanság a szerző javára.

A következőkben a munkával kapcsolatban néhány konkrét megjegyzést teszek. Az első megjegyzésünk az, hogy a Líceumot létrehozó egyetemi gondolat témájának tárgyalásakor (15–25. p.) szinte bosszantó, hogy a szerző nem utalt Tóth József jogakadémiai rendestanár, 1945 utáni dékán két alapvető, 1944 előtt megjelent művére. Sőt, ezen kívül meg kívánjuk jegyezni, hogy 1946-tól 1948-ig, amikor az egyetemi gondolat történelmi okok miatt lekerült a napirendről, ő volt az intézmény univerzitássá szervezésének motorja. Kiss Péter könyvének 46–52. oldalain az egri jogi oktatás múltjáról írt 1740-től 1949-ig, amikor oktanalán módon az akkori kormányzat megszüntette az intézményt, amely Magyarország egyetlen római katolikus jogakadémiája volt. Vitatható a szerző következő megállapítása: „A jogi iskolát a későbbi Egri Érseki Jogakadémiát, Foglár György kanonok alapította 1740-ben a katolikus ügyvédképzés céljából, mert segíteni kívánt az Eger vidékén élő, szegényebb katolikus nemesi ifjúságon.” Az igazság az, hogy a neves kanonok nemcsak az Eger vidékén élő szegényebb katolikus, nemesi ifjúságon akart segíteni az ügyvédképzés vonatkozásában, hanem az egész ország katolikus ügyvédekkel való ellátását is fontosnak tartotta.

Az első magyar nyelvű egri tanítóképző intézet bemutatásakor egyáltalán nem tett említést Somos Lajosról, aki 1938-tól 1948-ig igazgatta az intézményt, országos elismerést kiváltva (57. p.). Az érseki fiú felsőkereskedelmi iskola múltjának bemutatásakor felhasználta Kikli Tivadar 1991-ben Egerben közreadott könyvét. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a munka nem alapos alkotás. Célszerűbb lett volna hivatkozni e sorok írójának Óriás Nándorról, az intézet legjelentősebb igazgatójáról készített munkájára, amelyben átfogó képet nyújtott a szerző az iskola 1921-től 1939-ig tartó történetére.

A Főegyházmegyei Könyvtár bemutatásakor jó lett volna arra is utalni, hogy 1953-ban átmenetileg visszakerült az intézmény az egyház tulajdonába. A szerző könyvének 100–105. oldalain röviden bemutatta a bibliotéka nevezetesebb könyvtárosaikat. Antalóczi Lajos, Iványi Sándor, Leskó József, Michalek Manó bemutatásakor érdemes lett volna utalni arra is, hogy e sorok írója 1993-ban az intézmény jubileumi kiadványában mind a négy könyvtárossal írt rövid életrajzot, s őrá csak két esetben hivatkozott. Az Érseki Líceum múzeumának tárgyalásakor jó lett volna Ludányi Gabriella művészettörténész e témával kapcsolatos tanulmányára is. Ő ugyanis elsőként dolgozta fel a múzeum alapításának történetét (134–140. p.).

Az első magyar Egerben létrehozott orvosi iskola történetével nemcsak Soós Imre, Ringelhann Béla foglalkozott, hanem már a második világháború években Breznai Imre egri történész, s Győri Tibor budapesti orvostörténész is. Csak tényként jegyezzük meg, hogy a Magyar Orvosi és természetvizsgálók Társulat XIII. egri nagygyűléséről már korábban írt Szökefalvi-Nagy Zoltán és e sorok írója.

A fentebb leírt kritikai megjegyzések ellenére, Kiss Péter munkáját nemcsak a történész szakembereknek, hanem a művelt olvasóközönségnek is ajánljuk, legalábbis addig, amíg a témával kapcsolatban egy újabb munka nem születik.

Szecksó Károly

EMLÉKEZÉS MINDSZENTY BÍBOROS ÉDESANYJÁRA

Összeállította: Dr. Perger Gyula
Martinus Kiadó, Szombathely 2012. 331 p.

Vecsey József (Nemeshegyes, Zala vármegye, 1913. november 11. – St. Gallen, Svájc, 1977. május 24.)¹ szombathelyi egyházmegyes pap, akinek élete kezdetétől fogva szoros kapcsolata volt Mindszenty Józseffel, egészen a bíboros haláláig, ezt a könyvét először 1970-ben adta ki a svájci Sankt Gallenben. Nagy hiányt pótol a szombathelyi Martinus Kiadó, hogy a könyvet újra közzétette, mert ezidáig – bár A Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (www.ppek.hu) jóvoltából letölthető interneten –, gyakorlatilag elérhetetlen volt szűkebb honunkban, ugyanúgy, mint Mindszenty József Napi Jegyzetei (amit Csonka Emil gondozásában a Mindszenty Alapítvány adott ki székhelyén, Liechtensteinben, Vaduzban 1979), pedig mindegyik elsődleges forrás Mindszentyre (utóbbi az amerikai követségi tartózkodásra).

Vecsey József életét mintegy keretezi Mindszentyvel való személyes kapcsolata. Még Pehm apátplébános úr korában, 13 évesen találkozott vele, mint e könyv elején is olvasható, és az ő jóvoltából – hadiárvaként –, a szombathelyi premontrei gimnáziumban végezhette gimnáziumi tanulmányait. A papi hivatást választva, első dispoziciója volt, hogy Pehm apátplébános úr káplánja lehetett Zalaegerszegen, a híres-neves Pehmináriumban. Majd Szombathelyre kerülvén, a teológiai főiskola tanárjaként is ismételten látogatta Zala vármegye főpapját, mintegy püspöki összekötőként. Innen személyes kapcsolata Mindszenty édesanyjával, Kovács Borbála asszonnyal (aki 85 éves korban halt meg, 1960. február 5-én), akinek Treffner Évához New Yorkba írt korabeli leveleit megszerezte, angolul egy válogatás formájában kiadatta,² majd az általa gondozott Mindszenty Okmánytárba³ és Mindszenty Dokumentationba⁴ is fölvette. 1952-ben távozott Nyugatra. Amikor hírét vette, hogy Mindszenty bíboros Budára érkezett, 1956. november 1-jén tiszteletét tette nála és környezetében maradt a forradalom napjaiban. Mindszenty bíboros felhatalmazó soraival távozott ismét, emigráns életében fontos szerepet töltött Mindszenty szellemi hagyatékának gondozása.⁵ Mindszenty bíboros 1971. október 23-án érkezett

-
- 1 Életrajzához és irodalmi működéséhez lásd: BORBÁNDI Gyula: *Vecsey József*, in: Magyar Katolikus Lexikon XVI (2009) 907–908.
 - 2 SHUSTER, George Naumann: *In Silence I Speak. The Story of Cardinal Mindszenty Today and of Hungary's "New Order"*. New York, Farrar, Straus and Cudahy, [1956.] 296. Az édesanya leveleit lásd a 79–86. oldalakon. Lásd Dalos Patrik recenzióját in: *Katolikus Szemle* (Róma) 8 (1956) 185. G. N. Shuster könyve megjelent 1959-ben németül, továbbá spanyol, portugál, arab, kínai, vietnami és egyik indiai nyelven is.
 - 3 VECSEY, József: *Mindszenty Okmánytár; Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek*, München, Ledermüller Oliver, 1957. 3 kötet. Függelék: Az édesanya harca fiáért, III. kötet, 321–328. oldalak. A levelek 1949. március 3. – 1955. május 25. között keltek.
 - 4 Josef VECSEY – Johann SCHWENDEMANN: *Mindszenty-Dokumentation*. Sankt Pölten 1956. 3 kötet. (1956. 1957. 1959.). Lásd: *Die Mutter kämpft um ihren Sohn*, III. 301–310.
 - 5 Fontosabb további irodalmi munkássága: Josef VECSEY: *Der Prozess Mindszenty*, München 1961. – *Kardinal Mindszenty. Beiträge zu seinem siebzigsten Geburtstag*, szerk. Josef VECSEY, Donau Verlag München 1962. Fontos az egyik általa írt fejezet: *Die Gefangenschaft des Kardinals*, i. h., 205–228. továbbá a korábbi bibliográfiá általa írt értékeléséhez: i. h., 299–319. – Josef VECSEY, *Der Lebensweg Kardinal*

Bécsbe, a Pázmáneumba. Egészen 1975. május 6-án bekövetkezett haláláig Vecsey József volt az ő első titkára.⁶

Vecsey József e kötetben nem csupán az édesanya kapcsolatát dokumentálta fiával, amint a címadásból következtethetnénk. Bőven idéz Mindszentynek általa gondozott szellemi hagyatékából, ismerteti politikai tevékenységét, személyes sorsának alakulását, és jegyzeteiben kitér az 1945–1948 közti közélet eseményeinek egyes állomásaira is. Ezekben szubjektív nézeteit találjuk elsősorban, amelyet a történeti kutatás azóta másként lát, pl. a „haladó katolikusokról”⁷ Nagy Töhötöm „tapasztalatlanságáról, önfejűségéről, poli-

Mindszenty bis 1971, in: *Kardinal Mindszenty: Das Gewissen der Welt*, Würzburg 1972. 9–60. – Joseph VECSEY, *Mindszenty, the Man*, St. Louis 1972.

- 6 Mészáros Tibor csak később csatlakozott hozzá, a bíboros kifejezett meghívására. Az ő napi jegyzetei Hetényi Varga Károly jóvoltából ismertek: MÉSZÁROS Tibor: *Akit övéi be nem fogadtak. Mindszenty bíboros titkárának visszaemlékezései*, S. a. r. HETÉNYI VARGA Károly, Pécs 1997. <http://www.ppek.hu> – Továbbá: MÉSZÁROS Tibor: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*, s. a. r. HETÉNYI VARGA Károly, Abaliget 2000. <http://www.ppek.hu> – Amint máshol kifejtettük, a két kötet között időnként egyes részletek eltérő módon vannak előadva. A kéziratos hagyaték sorosa, ahol e következtetéseknek utána lehetne nézni, egyelőre ismeretlen.
- 7 Néhány előfordulása, az „Elvesztettem az egyetlen fiamat” c. fejezetben, az 1970. évi eredeti kiadás 132–133. oldala és a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szövege szerint. (A 2012. évi új kiadásban szövegváltozatot találunk, ezeket félkövérrel szedjük.):

„Több jel arra mutat, hogy a magyar kommunisták elhamarkodva állapították meg Mindszenty bíboros le tartóztatásának időpontját. A primást ugyanis abban a pillanatban vették őrizetbe, amikor a magyar »**haladó katolikusok**« kiküldöttje Budapestről megérkezett Rómába. Ők ugyanis többször tárgyaltak a kommunistákkal a »**Mindszenty-ügy**« megoldásáról, és a **gyakori »dialógusok**« eredményeképpen osztották azt a marxista véleményt, hogy a magyar katolicizmus az új politikai helyzetben csak akkor lesz képes a »**békes koegzisztenciára**«, ha Mindszenty primás távozik a magyar egyház éléről. Ezért, mikor 1948 decemberében nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunisták minden áron eltávolítják Mindszenty primást **útjukból**, a haladó katolikusok elérkezettnek látták az időt arra, hogy a Szentszéktől kérjék a Mindszenty-ügy megoldását. Természetesen a kommunistákkal együtt azt vélték, hogy a féléves rágalomhadjárattal nemcsak a **hazai meg a világ-közvéleményt**, hanem magát a Vatikánt is előkészítették a bíboros letartóztatására. Mindszenty ellen a haladó katolikusok már **előzőleg is eleget** áskálódtak Rómában. A primás **ugyanis** éberségével és **világos** útmutatásaival állandóan elejét vette alattomos **mételyezésüknek**, úgyhogy megbízóiknak csak **szánalmas** eredményt tudtak felmutatni. Tagadhatatlan, hogy »**beadványaikkal**« némely vatikáni beosztottnál **tudtak olyan kételyt támasztani**: vajon nem Mindszenty primás »**merev**« magatartásából fakadnak-e az állam és egyház közti ellentétek? A haladó katolikusok **erre építettek** és 1948 decemberében **felkínálták a kommunista kormánynak szolgálataikat a Mindszenty-kérdésnek Rómában történő elintézésére**. Szinte biztosra vették, hogy a Vatikán a kiélezett helyzetben visszahívja Mindszentyt a magyar egyház éléről. Egy magyar jezsuitát küldtek »**követül**«, aki **karácsony tövében érkezett meg az örök városba, aki szinte ki sem pihente még** az utazás fáradalmait, amikor 1948. december 26-án este szűk baráti körében **hallja**, hogy a budapesti kormány letartóztatta Mindszenty **bíboros-primást**. A hír észrevehetően meglepte és zavarában a következő kijelentést tette: »*Az ostobák most művelték ezt, amikor én éppen megérkeztem Rómába!*«

Nem is kétséges, hogy az elhamarkodott intézkedés mögött a következő bolsvista szándék húzódott meg: **kikapcsolni** a tárgyalásokból a bíborost és nélküle, sőt »**beismerő**« vallomásaival a kezükben tárgyalni a Szentszékkal. Nyilván az előre kidolgozott, félrevezetésre szánt taktikához igazodott a belügyminisztérium, amikor december 29-én kiadta a »**nyomozás**« eredményét. Eszerint a magyar primás köztársaság-ellenes összeesküvést szervezett, idegen államok javára kémkedett és valutáris visszaéléseket követett el. A jelentés **ügy végződött, hogy »Mindszenty József esztergomi érsek az eléje tárt terhelő adatok súlya alatt beismerő vallomást tett.**

Rómában persze átlátták a szinte gyerekes kommunista **fogáson** és XII. Pius pápa intézkedésére a magyar haladó katolikusok követével nem a primás leváltásáról, hanem egy 1949. január 2-án keltezett pápai levél

tikai éretlenségéről”, továbbá Mócsy Imre SJ fontos vatikáni missziójáról 1948. decemberében.⁸

Vecsey József kötetének olvasása a *déjà vu* érzetével töltött el: Mindszenty József, *Emlékirataim* c. munkájának első fogalmazványát tarthatjuk a kezünkben. Erről tanúskodik a számtalan szó szerinti átvétel, amelyeket főleg az idézetekben találunk. Egy alapos nyelvi elemzés lenne szükséges ahhoz, hogy az emlékiratok szövegének keletkezését dokumentálhassuk. Elégséges azonban annak az ismerete, hogy Mindszenty az emlékiratok szó alatt 1971 decemberéig a történelmi munkáit is értette – az amerikai dokumentumok végig a *Memoirs* szót használják, átvéve az ő elnevezését, és követhető a kézirat folyamatos gyarapodása –, és a nagy nyilvánosság által ismert és 1974 őszén megjelent emlékiratok csak ennek az utolsó kötetét jelentik. Ami azt is jelenti, hogy a végleges emlékiratok kézírata akkor keletkezett, amikor Mindszenty és Vecsey a Pázmáneumban együtt dolgoztak rajta.

Vecsey József az 1970. évi kiadásban saját fordításában közzétette XII. Pius pápa 1956 forró őszen kelt három enciklikájának részleteit.⁹ Ebben az újra kiadott, de nem reprint szövegben azonban Rihmer Zoltán fordításában találjuk meg a teljes enciklika-szövegeket. Dr. Perger Gyula azonban nem említi előszavában, hogy átvette azokat a szövegeket, amelyeket a Szent István Társulat tett közzé az 50. évforduló alkalmából, 2006-ban.¹⁰ Ugyanígy említés nélkül hagyta, miért nem került bele az az új kiadásba eredeti kiadás függelékének első alfejezete: „Veszélyben a menedékhely”,¹¹ amelynek tanulmányozása utólag azért is hasznos lehet, mert megtudhatjuk belőle, hogy 1970-ben a magyar papi emigrációs jeles személyisége, a Münchenben élő Fábrián Károly még emlékezett König bíboros első látogatásának pontos esztendejére: 1963.¹² Nem találunk utalást az új kiadásban arra sem, hogy a szöveget milyen szempontok szerint változtatta meg. A fentebb jegy-

továbbításáról tárgyaltak, amelyben a Szentatyja megtiltotta a magyar püspököknek, hogy a kommunisták ajánlatára velük tárgyalásokba bocsátkozzanak.”

8 Néhány részlet: „Nagy Töhötöm veszélyes és végig nem gondolt politikai szerepével egyre inkább a kommunisták ellenőrzése alá juttatta a KALOT-ot [...] lélekszakadva rohant orosz barátaihoz, hogy kivétesse a KALOT-ot a feloszlatandó egyesületek jegyzékéből. [...] beleesett a magaásta verembe. Elkeseredésében és szegényében mindenütt terjesztette, amit az oroszok mondtak neki: a KALOT kimúlását végső fokon Mindszenty bíboros »oktalan« egyházpolitikai magatartásával idézte elő (!)[...] Közben egy egész éven keresztül Nagy Töhötöm többször is átlépte feketén a nyugati határt – persze az oroszok tudtával és engedélyével – és ilyenkor mindig eljutott Rómába is. Ott felelőtlenül előadta rendtársai körében – természetesen az orosz titkosrendőrség tisztjeitől kapott értesülései alapján – hogyan alakult át az egyházüldöző szovjet hatalom humánus és békés hódítóvá. Otthon pedig arról számolt be római útjai után, hogy a Vatikánban elítélik a magyar katolicizmusnak elutasító magatartását a kommunizmussal szemben, mivel attól félnek, hogy az változást idézhet elő az oroszoknak a vallással szembeni humánus és békés magatartásában.” 1970. évi kiadás szövege, félkövérrel jelezzük az eltéréseket. A 2012. évi kiadás (93sk.) itt nagyobb mértékben belenyúlt a szövegbe, tompítva annak eredeti élet.

9 Függelék III. Idézetek pápai szövegekből, 254ss.

10 *Erősítsd testvéreid!* – Magyar vonatkozású pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból, Szerk. MÉSZÁROS István, Szent István Társulat, Budapest 2006.

11 1970. évi kiadásban 225–230. A 230. oldalon olvashatjuk, hogy „A fenti interjú megjelent az Életünk 1970. március 1-i számában”.

12 És nem 1962, amint az Csonka Emil téves olvasatában (Napi jegyzetek, lásd fentebb), elterjedt. Lásd: FEJÉRDY András: *König bíboros első találkozása Mindszenty Józseffel*, in: „Isten Szolgája”. *Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról*, Budapest, Parlament, 2006. november 4., Lakitelek, 2007. 79–108.

zetben hozott idézetekben a szövegvariánsokat táblázatba rendezve a következőket találhatjuk:

1970. évi kiadás	2012. évi új kiadás
„haladó katolikusok”	haladó katolikusok
„Mindszenty-ügy”	Mindszenty-ügy
a gyakori „dialógusok”	tárgyalások
békés együttműködésre	„békés koegzisztenciára”
magyar Egyház	magyar egyház
Ezért, mikor 1948 decemberében	Ezért, amikor 1948 decemberében
eltávolítják Mindszenty prímást útjukból,	eltávolítják Mindszenty prímást a magyar Egyház éléről,
hazai meg a világgözüvéleményt,	magyar és a külföldi közvéleményt,
Vatikánt is előkészítették	Vatikánt is felkészítették
már előzőleg is eleget áskálódtak Rómában	már korábban is sokat áskálódtak Rómában
A primás ugyanis éberségével	A primás azonban éberségével
és világos útmutatásaival	egyértelmű útmutatásaival
állandóan elejét vette alattomos mételyezésüknek	elejét vette alattomos terveiknek
csak százalmas eredményt	csak gyenge eredményt
„beadványaikkal”	beadványaikkal
némely vatikáni beosztottnál tudtak olyan kételyt támasztani	egyes vatikáni beosztottakat elbizonytalanítottak
„mrev”	mrev
A haladó katolikusok erre építettek	A haladó katolikusok ezt kihasználták
felkínálták a kommunista kormánynek szolgálataikat a Mindszenty-kérdésnek Rómában történő elintézésére.	Rómában történő elintézése céljából felkínálták szolgálataikat a kommunista kormánynek.
„követül”	követül
karácsony tövében érkezett meg az örök városba	karácsonykor érkezett meg Rómába
aki szinte ki sem pihente még	Még szinte ki sem pihente
szűk baráti körében hallja	szűk baráti körében értesült arról
bíboros-prímást	bíboros prímást
kikapcsolni a tárgyalásokból a bíborost	kiiktatni a tárgyalásokból a bíborost
„nyomozás”	nyomozás
közüársaságellenes	közüársaság ellenes
szinte gyerekes kommunista fogáson	szinte gyerekes kommunista terven
velük tárgyalásokba bocsátkozzanak	tárgyalásokat kezdenek velük

Itt azt látjuk, hogy a főszövegben, nem a jegyzetben, mint a fentebb hozott másik idézet, szövegvariánssal találkozunk, amely az eredeti szöveget nem csupán helyesírási, nem csupán stiláris szempontból, hanem lényeges tartalmi szempontból változtatta meg. Ezért ez a kiadás nem tekinthető új kiadásnak, hanem egy újabb szövegváltozatnak. Legalábbis kétséges, hogy a hagiográfus szándéka volt-e, hogy a történeti kutatás által már meghaladott véleményeket újra, változtatás nélkül tegyen közzé. Vecsey József 1970-ben lehetett szubjektív, de ha az új kiadás ilyen mértékben hozzányúlt az eredeti szöveghez, akkor szaktörténészeket is be kellett volna vonni az új szöveg gondozásába, de legalábbis jelezni kellett volna.

A kutatás számára további teendő marad annak tisztázása, hogy összességében hány levelet írt Pehm Jánosné Kovács Borbála, Pehm-Mindszenty József édesanyja, Treffner Évának New Yorkba.¹³ Továbbá az is, hogy a pártállam éber őrei nem őrizték-e meg példányokat belőle, amelyek valamely mai közgyűjteményben (ÁBTL?) netán elérhetőek. Ha pedig valaki össze akarná vetni Vecsey szövegét az 1974-ben megjelent *Emlékirataim*-ével, célszerű, hogy az 1970-ben megjelent első kiadást használja, mert filológiai szempontból ez az új kiadás nem mérvadó.

Somorjai Ádám OSB

FORRÁSOK AZ APOSTOLI SZENTSZÉK ÉS MINDSZENTY BÍBOROS KAPCSOLATÁHOZ

Somorjai Ádám könyveiről

Az utóbbi három évben, 2007 és 2010 között Somorjai Ádám 5+1 könyvet publikált a Szentszék és Mindszenty József kapcsolatáról. Ezek a munkák elsődlegesen forráskiadványok, de elemzéseket is tartalmaznak, vázolva a szerző álláspontját. A kötetek közül 3+1 egy sorozatba illeszkedik.¹ A trilógia első kötete rövidített változatban – a forrásokat eredeti nyelven közlő rész elhagyásával – is megjelent.² A másik két könyv nem a sorozat része, de hasonló elveket követ. Az egyik egy nagyobb, tizenöt kötetesre tervezett forrás-

13 A Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltárába összesen ötven levél került be, ezekből az újabb szerzők csak válogatást közöltek. Ugyanott nyoma van három olyan levélnek, amelyet Pehm Jánosné unokaöccsének Légrády Józsefnek küldött, szintén az Egyesült Államokba, és amelyből kettőnek tárgya a fiánál tett látogatása, egynek pedig fia szerzői jogi kérdései.

1 *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1956–1975* – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1956–1975. A kötetek: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975*. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975. Tanulmányok és szövegközlések, Pro manuscripto, Roma, 2007, 278 p.; *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963*. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Tanulmányok és szövegközlések, METEM, Bp., 2009, 264 p.; *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1., Documenta 1963–1966*. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szövegközlések, METEM, Bp., 2010, 548 p. A harmadik rész két kötetes, ebből a második kötet még megjelenésre vár. (a továbbiakban: *Sancta Sedes et Cardinalis*)

2 *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József, 1971–1975*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008, 176 p.

kiadvány-sorozat első darabja.³ A másik Zinner Tiborral közösen készült munka, amely Mindszenty József egész élettörténetét kívánja nyomon követni források segítségével.⁴

Somorjai Ádám bencés szerzetes, hittudományi és történelem-német szakos végzettséggel, aki erkölcszociológiából doktorált. A Vatikáni Államtitkárság munkatársa, a témával már egy évtizede foglalkozik. 1999 és 2007 között Mindszenty bíboros boldoggá avatási eljárásában relátor volt. 2007-től már másik minőségében, mint történész igyekszik árnyalni a Mindszentyről kialakult képet. Somorjai Ádámnak két kiindulópontja volt. Az egyik, hogy új optikát kíván alkalmazni a Szentszék és a bíboros viszonyát vizsgálva, mivel szerinte illendő a Szentszék álláspontját az első helyre tenni, és Mindszentyét a másodikra.⁵ Ez egyben azt is jelentette, hogy az addigi Mindszenty-kép átformálására törekszik. A másik, hogy bár a Vatikáni Titkos Levéltár vonatkozó iratait jelenleg nem lehet kutatni, vannak olyan fontos forráscsoportok, amelyek számos újdonságot tartogathatnak a szakemberek számára.

A szerző a budapesti Mindszenty Archívum anyagából indult ki, első kötetében összevetette az eredeti dokumentumokat a szakirodalom által közöltekkel és újakat is publikált. Hamarosan azonban érdeklődése kifejezetten a budapesti amerikai követség anyaga felé fordult. Az anyag nagy részéről Graff Vilmosné évekkel ezelőtt digitális másolatokat készített a Mindszenty Alapítvány számára. A másolatok és azok kinyomtatott változata a Mindszenty Archívumba kerültek. Ezeknek az iratoknak egy részét közölte különböző szempontok szerint csoportosítva Somorjai Ádám következő kötetében. Bevont azonban újabb forrásokat is: az amerikai külügyminisztérium forráskiadvány-sorozatában publikált dokumentumokat,⁶ az amerikai követek (Martin J. Hillenbrand, Alfred Puhán) és mások (Leslie B. Bain) emlékiratait, valamint Agostino Casaroli személyes levéltári hagyatékából azokat az anyagokat, amelyeket 2008-ban Giovanni Barberini közölt. 2009-ben Somorjai Ádám újabb nagy lépést tett előre, amikor kiutazott az Egyesült Államokba, hogy eredetiben tekintse meg a budapesti amerikai követség iratait az Amerikai Nemzeti Levéltárban, Washingtonban. Ennek eredményeként több ezer digitális felvételt készített a dokumentumokról, és az azokat tartalmazó DVD-ket a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárában helyezte el, hogy mindenki számára hozzáférhetővé tegye.

Somorjai Ádám tehát óriási anyagot kutatott és tárt fel. Elkezdte az egész amerikai követségi anyag publikálását, de a tizenöt kötetesre tervezett sorozatból csak az 1971-es év iratait tartalmazó kötet látott napvilágot.⁷ Talán túl nagy volt a vállalkozás, talán nem is érdemes mindent közölni, hiszen a történész fontos feladata a szelekció, főleg ekkora anyag esetében. A szerző többi kötetében már válogatást közöl. Érdeme, hogy táblázatok segítik az áttekintést, különböző szempontok szerint csoportosítja a forrásokat (levélírók, címzet-

3 „His Eminence Files” American Embassy, Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971). METEM, Bp., 2008, 368 p.

4 SOMORJAI Ádám – ZINNER Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez.* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Bp., 2008, 1389 p.

5 *Sancta Sedes et Cardinalis*, 1. köt. 9. p.

6 Foreign Relations of the United States (a továbbiakban: FRUS) 1946. Vol. VI, Washington, 1969.; FRUS, 1958–1960, Vol. X, Part 1, Washington, 1993.; FRUS, 1961–1963, Vol. XVI, Washington, 1994.; FRUS, 1964–1968, Vol. XVII, Washington, 1996.; FRUS, 1969–1976, Vol. XIX, Washington, 2008.; FRUS, 1955–1957, Vol. XXV, Washington, 1990. Elnöki adminisztrációként külön sorozatokról van szó. A kötetek jelentős része az Interneten is elérhető.

7 ld. 3. jegyzet

tek, események). Az olvasót segíti, hogy közli az iratokban szereplő személyek életrajzi adatait, névmutatót mellékel, valamint bemutatja a kutatás akkori állapotát, felsorolva a levéltári forrásokat és a szakirodalmat. Mindez jól használhatóvá teszi a köteteket.

A szerző trilógiába rendezett kötetei két részből állnak, az elsõben magyarul közöl dokumentumokat elemzésekkel együtt, a másodikban eredeti nyelven hozza az iratokat. Egy munkájában csak az iratok magyar nyelvû összefoglalóját adja, néhány kiemelt dokumentumnak publikálja a fordítását is.⁸ Viszont Zinner Tiborral közös kötetében csak magyar fordításban közli az anyagot.⁹ Tanulmányaiban követett munkamódszere arra utal, hogy a forrásokat helyezi elõtérbe, azokat hagyja beszélni, kommentálja kevesebb. Ugyanakkor az elemzésekben kiderül a szerző álláspontja.

Ez az álláspont pedig vitát váltott ki egyházi berkekben és a témával foglalkozó történészek között is. Különbözõ koncepciók ütköztek egymással, két szinten. Ahogy Várszegi Asztrik pannonhalmi fõpápa az egyik kötet elõszavában megfogalmazta, „emlékezet” és „történelem” hadban állnak egymással. Az emlékezők fel akarják használni a múltat, a történelem kritikát fogalmaz meg. Ugyanakkor „a történelem kritikai öltözékében is emlékezet küzd emlékezettel”.¹⁰ Somorjai Ádám „Mindszenty bíboros küzdelmeinek eddig ismeretlen olvasatát” adja,¹¹ és ez ütközik más olvasatokkal. Egyrészt az a kérdés, hogy Mindszenty bíboros szent volt-e. Sokak szerint igen, boldoggá avatása is folyamatban van. Somorjai Ádám ezzel szemben esendõ emberként mutatja be a bíborost, aki szerinte inkább nemzeti hõs, és éles kritikával illeti magatartását. Emögött húzódik meg a második, véleményünk szerint valódi kérdés, amely nem csak Mindszentyrõl szól: ez pedig a Vatikán keleti politikájának értékelése. A bíboros kérelhetetlen antikommunista volt, nem tárgyalt a magyarországi diktatórikus rezsimmel, a Szentszék azonban gesztust tett a szocialista Magyarország felé és hajlandó volt kompromisszumokra. Mi volt mindennek az eredménye? Erkölcileg vállalható-e az, hogy a Szentszék megállapodott a magyar kormánnyal a püspöki székek betöltésérõl, a viszony normalizálásáról, de közben feláldozta azokat, akik hitükért szenvedtek, és a börtönbõl szabadult papokat saját püspökeik tiltották el a lelkipásztori szolgálattól? Más oldalról nézve: könnyebbé vált-e a magyar katolikus egyház helyzete, segített-e a hierarchia teljessé tétele? Kompromittálódott-e a magyar egyház az államszocialista diktatúrával való együttmûködés miatt? És itt elérkeztünk az ügynökkérdéshez, a jelenkori magyar egyháztörténet kényes és feldolgozatlan problémájához. Hogy a felvetett kérdések aktuálisak és (egyház)politikai dimenziója is van a Vatikán keleti politikája és Mindszenty József szerepe megítélésének, azt világosan mutatja, hogy maga a bíboros prímás, Erdõ Péter foglalt állást több vitaponttal kapcsolatban egyik szentbeszédében, kimondatlanul is Somorjai Ádámnak címezve szavait.¹² Van tehát egy kegyes emlékezet, amely Mindszentyt szentnek tartja, vannak egymással élesen szembenálló történészi álláspontok, és végül vannak politikai felhangjai a véleményeknek. Mindez rendkívül bonyolulttá és kényessé teszi a kérdést. Természetes dolog, hogy most törnek felszínre az elfojtott problémák, amelyekrõl 1989 elõtt nem lehetett szabadon beszélni. Ugyanakkor a viták szereplõinek óhatatlanul – életkorukból fakadóan – személyes érin-

8 uo.

9 ld. 4. jegyzet

10 *Sancta Sedes et Cardinalis*, 2. köt. 10. p.

11 Uo. 3/1. köt. 10. p.

12 Közli: *Magyar Szemle. Új folyam.* 18 (2009), 5–6. sz., 7–14. p.

tettségük van, hiszen a közelmúltról van szó. Somorjai Ádám ezt tudja, és meg is fogalmazza: „Ez a téma fiatal történészekre vár, akiknek még nincsenek stigmái, legalábbis nem a pártállami múltból. Ők más szemmel fogják olvasni a forrásokat, és reméljük, odafigyelnek a szemtanúk vallomásaira is.”¹³

Somorjai Ádám munkája tehát nem befejezett, hanem valaminek a kezdete, ahogy Várszegi Asztrik megfogalmazta: „A Bíboros belső és külső fórumokon vívott küzdelme lépésről lépésre tárul fel előttünk a közölt levelezés tükrében, tovább tisztítva a majd meg-rajzolandó teljesebb képet.”¹⁴ A szerző azért készítette köteteit, publikált több száz oldalnyi forrást, hogy azokat használják. „Legnagyobb örömömre az szolgál majd, ha sokan fogják kritizálni ezt a szerény munkát (...) Még nagyobb örömömre fog szolgálni, ha belátható időn belül ez a munka meghaladottá válik, ha szakképzett fiatal történészek állnak neki a folytatásnak” – írja Somorjai Ádám. Úgy legyen!

Csíky Balázs

¹³ *Sancta Sedes et Cardinalis*, 3/1. köt. 13. p.

¹⁴ Uo. 10. p.